

LES DESIGUALTATS SOCIALS A LA CATALUNYA
PREINDUSTRIAL. L'ESTUDI DE CAS DE LA SELVA
INTERIOR, c. 1750-1825

Josep Mas Ferrer

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

Aquesta obra està subjecta a una llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada

Esta obra está bajo una licencia Creative Commons Reconocimiento-NoComercial-SinObraDerivada

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives licence

TESI DOCTORAL

LES DESIGUALTATS SOCIALS A LA
CATALUNYA PREINDUSTRIAL.
L'ESTUDI DE CAS DE LA SELVA
INTERIOR, c.1750-1825

Josep Mas Ferrer

Any 2023

TESI DOCTORAL

LES DESIGUALTATS SOCIALS A LA
CATALUNYA PREINDUSTRIAL.
L'ESTUDI DE CAS DE LA SELVA
INTERIOR, c.1750-1825

Josep Mas Ferrer

Any 2023

Programa de Doctorat en Ciències Humanes, del Patrimoni i de la Cultura

Dirigida per: Rosa Congost Colomer

Tutora: Rosa Congost Colomer

Memòria presentada per optar al títol de doctor per la Universitat de Girona

Als imprescindibles

La Doctora Rosa Congost Colomer, de la Universitat de Girona,

DECLARO:

Que el treball titulat Les desigualtats socials a la Catalunya preindustrial. L'estudi de cas de la Selva Interior, c.1750-1825, que presenta Josep Mas Ferrer per a l'obtenció del títol de doctor/a, ha estat realitzat sota la meva direcció [i que compleix els requisits per poder optar a Menció

I, perquè així consti i tingui els efectes oportuns, signo aquest document.

Signatur(aTCAT)

A red, stylized signature or mark, possibly representing the name of the doctor, written in a cursive-like font.

Girona, 27/5/2023

Aquesta tesi s'ha beneficiat d'un contracte de les *Ayudas para contratos predoctorales para la formación de doctores* (FPI 2019), del Ministeri de Ciència i Innovació (Ministeri de Ciència, Tecnologia i Innovació en el moment de la convocatòria) del Govern d'Espanya. L'ajut (PRE2019-089410) s'emmarcava en el projecte de recerca '*¿Cambio social sin grupos sociales? El seguimiento de trayectorias colectivas en el pasado desde una perspectiva relacional (siglos XIV-XX)*' (PGC2018-096350-B-100), dut a terme pel Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica – Universitat de Girona).

PUBLICACIONS DERIVADES DE LA TESI

Mas-Ferrer, J. (2023). In search of the ideal husband. Could inequality in the pre-industrial era be measured through dowries? North-eastern Catalonia, 1750-1825. *Investigaciones de Historia Económica – Economic History Research*, 19(2).

Mas-Ferrer, J. (2023). «Labradores» sense terra i «jornaleros» propietaris? Etiquetes i categories analítiques en l'estudi de l'estructura agrària de la Regió de Girona a finals de l'Antic Règim. *Recerques: història, economia, cultura*, 82, 69-93.

Mas-Ferrer, J. (en premsa). Rodells al bosc i canaris al menjador. El patrimoni de l'elit rural de les Guillerries a principis del segle XIX. Dins *Llibre d'actes del II Congrés Herències – Legacies*.

Mas-Ferrer, J. (2021). Dowries and goods in a rural society during the second half of the 18th Century: The Region of 'La Selva'. Dins M. Solà (Ed.). *Conference of Pre-doctoral Researchers Abstract Book: Volume 5* (pp. 209-210). Universitat de Girona.

Mas-Ferrer, J. (2020). Pautes de consum i condicions de vida dels treballadors de la terra a partir dels inventaris post mortem a Catalunya: el cas de la Selva (1750-1805). *Estudis d'Història Agrària*, 32, 69-96.

AGRAÏMENTS

«La gratitud, como ciertas flores, no se da en la altura y mejor reverdece en la tierra buena de los humildes.»

José Martí.

«Gratia sempiterna est.»

Quintus Curtius Rufus.

Mai és senzill escriure una nota d'agraïments, però en el cas d'una tesi que hi has dedicat un bon grapat d'anys encara resulta més complicat. D'entrada, perquè de ben segur que m'oblidaria algú i després perquè aquest és un treball que necessita un temps per madurar (temps, allò que menys tenim els doctorands), de tal manera que és possible que avui estigui infravalorant (o ignorant) contribucions d'algunes persones que d'aquí un temps poden revelar-se essencials. En tot cas i especialment en aquesta primera part dels agraïments, em centraré més en fets que en noms concrets i explícits, de tal manera que la gratitud és implícita a qualsevol que es pugui donar per al·ludit.

Comencem pel principi. Els primers agraïments han de ser, evidentment, per tot l'ambient professional on he desenvolupat la tesi i on m'he format i crescut intel·lectualment. Per posar-l'hi un nom, podríem anomenar-ho el *món acadèmic* (i tot allò que l'envolta). Així doncs, en primer lloc, mil gràcies a la meravellosa xarxa de biblioteques i arxius públics. Sense ells, sense la seva vocació de servei públic, els investigadors no podríem dur a terme la nostra tasca. També vull mostrar una immensa gratitud a tots aquells que inverteixen temps i esforç en la divulgació del saber, ja sigui editant i publicant llibres i revistes, organitzant i/o participant en congressos, seminaris, xerrades, excursions, exposicions, trobades o convocant beques i premis de recerca, entre moltes altres coses. Faig l'agraïment extensiu tant als que ho fan des de dins del món acadèmic (professors i investigadors universitaris) com des de fora: regidories de cultura, centres d'estudis, associacions històriques etc. Potser aquests darrers no formen part estrictament del món acadèmic i no obstant en són una baula indispensable per connectar-nos amb la resta del món.

Dins del món acadèmic mereix un paràgraf individual, el lloc on m'he format i les persones increïbles que he conegut. Moltes gràcies a tothom que forma la família de la Universitat de Girona: el PAS, el professorat, el personal de la cafeteria, de la neteja i de manteniment, els estudiants, dels que tantes coses he après, potser fins i tot més jo d'ells que ells de mi... Ara sí i molt especialment, estaré eternament en deute amb el Centre de Recerca d'Història Rural. Em van donar una oportunitat única i he fet el que bonament he pogut per no decebre'ls (possiblement això no sigui la millor targeta de presentació de la història, en soc conscient). Així que moltes i moltes gràcies a la Rosa Congost, IP del Centre, directora, tutora i tantes altres coses. D'ella he après moltíssim i no obstant en segueixo aprenent cada dia. Sense el seu mestratge i sense la seva confiança aquesta tesi no existiria. També estaré eternament agraït a la resta dels membres del Centre, tant els més veterans i consolidats com la resta de mal anomenats «becaris». Moltes gràcies a tots per l'ambient distès i confortable amb el que sempre es fan les coses, pels riures i les bromes quan tocava; i pels aprenentatges, les lliçons, els consells i fins i tot alguna estirada d'orelles puntual. No faré una llista de noms perquè seria llarguíssima i m'oblidaria algú, així que si esteu llegint això i us sentiu interpel·lats, sí, va per tots vosaltres!

D'altra banda, aquesta tesi l'he fet gràcies a un contracte predoctoral atorgat pel Ministeri de Ciència, en el marc d'un programa de doctorat d'una universitat pública i caminant sobre les espatlles de gegant d'un fabulós grup de recerca adscrit a la mateixa universitat i finançat amb diners públics. Tampoc voldria ser cínic, el personal investigador predoctoral cobrem una misèria i els que em coneixen saben que no soc el major fan de l'actual sistema social, econòmic i polític que ens governa. Tanmateix, res del que he fet hagués sigut possible sense uns certs mecanismes redistributius de la riquesa (insuficients pel meu gust) que permeten dotar d'un cert múscul al sector públic, i concretament en el cas que ens ocupa al camp de la recerca i la investigació. Per tant i malgrat que podria escriure un memorial de greuges ben formós i gruixut, no voldria oblidar-me de donar les gràcies a les institucions públiques que inverteixen en recerca, així com a tots els contribuents que paguen honradament els impostos que els hi pertoca satisfer.

Una de les proves més evidents que aquests mínims mecanismes redistributius existeixen es palesa en el fet que he sigut el primer membre de la meua família (com a mínim fins allà on es remunta el coneixement del meu arbre genealògic) en poder anar a la universitat. No crec que jo sigui ni el més intel·ligent, ni el més preparat de la meua

família, simplement soc el cosí més gran de la primera generació que hem gaudit de la generalització de l'accés a la universitat. He tingut allò que no van tenir els meus ancestres, els quals han treballat molt tot somiant amb un futur millor per als seus descendents, mentre vivien la cara amarga de la desigualtat que jo ara intento estudiar i comprendre des d'un *atelier* força més privilegiat que el que elles i ells van conèixer.

Podria remuntar-me generacions i generacions endarrere però aquest no és l'espai per avorrir el lector amb la meva genealogia. Així doncs, em limitaré a agrair a les dues generacions que m'han precedit, si bé la gratitud és extensiva a moltes generacions pretèrites. A la iaia Lluïsa, a qui gairebé no vaig poder conèixer perquè filla d'uns camperols andalusos que de tantes penúries que van passar, un constipat d'infància mal curat va derivar d'adult a una afecció cardíaca que se la va endur massa aviat. A l'avi Pep, un bosquerol de les Guillerries, tota una vida fent rodells al bosc, un home fet a si mateix que ha après a sobreposar-se a totes les adversitats sense queixar-se mai per res. A la iaia Juanita i a l'avi Martí, tots dos fills de jornalers del camp (andalusos i catalans, però una sola classe al capdavant), els quals van dedicar tota la seva vida a procurar per tal que els seus fills i nets tinguessin una vida més fàcil que la seva. A més, en una època on la conciliació laboral no estava tan de moda com ara, van ser ells qui van assumir una part important de la meva criança mentre els meus pares treballaven abnegadament matí i tarda. Molts dels meus records d'infància han passat dins dels murs de casa seva. Allà vaig aprendre la major part de coses essencials de la vida i a ells els hi dec bona part del que soc. Ella creia en Déu però no en l'Església, ell era força més pragmàtic i jo tendeixo a creure només en aquelles coses de les que en tinc una mínima evidència empírica. Tanmateix i en l'hipotètic cas que estigueu allà dalt al cel, junts de nou, una abraçada ben forta.

El rol cabdal dels avis en la meva criança no resta un gram de mèrit al meu pare i a la meva mare. No els hi podria donar prou les gràcies per tot el que han fet per mi, tot l'amor i totes les experiències meravelloses que he tingut el plaer de viure amb ells. Del meu pare, en Josep, he après a relativitzar els problemes i a prioritzar les coses verdaderament importants de la vida. Amb el temps hem acabat compartint una afició, la bicicleta, que ens permet evadir-nos durant hores de les nostres respectives cabòries. De l'Esperança, la meva mare, he après la importància d'estar sempre disposat a ajudar als altres i de treballar incansablement per fer la vida millor i més fàcil a tothom, de prioritzar el benestar col·lectiu per sobre de la necessitat personal. En definitiva, a ser millor persona

i a somiar amb un món millor. Moltes de les experiències que he viscut amb els meus pares les he compartit amb en Ferran, el meu germà. Malgrat els sis anys i tres-cents seixanta-tres dies de diferència d'edat, sempre hem estat molt units i hem viscut moltíssimes coses junts. Evidentment, ara no passem tanta estona junts com quan vivíem a casa els pares, però tanmateix, qualsevol conversa acaba en riures, bromes i absurditats, que sovint és precisament allò que més falta ens fa. Per no parlar de l'estona d'esbarjo i disbauxa que amb periodicitat bisetmanal compartim al Gol Nord de l'Estadi de Montilivi en els partits que juga com a local el Girona FC.

I si parlo de la família, he d'acabar per força amb la Neus, l'única persona d'aquesta llista que ha decidit formar-ne part per voluntat pròpia (ella sabrà si ha sigut una decisió prou meditada). Quan ens vam conèixer, la primavera del 2018, aquesta tesi estava en una fase molt embrionària i no hagués pogut fer el treball que he fet sense el seu suport, el seu amor i el seu somriure perenne. Que ella també sigui doctora ha ajudat en molts aspectes tangibles de la tesi i que sigui doctora en una cosa que té bones sortides laborals ajuda a pagar les factures i el lloguer mentre jo jugo a fer d'aprenent d'historiador. Sense desmerèixer els tangibles, em quedo sobretot amb els intangibles: el suport, l'amor i el somriure perenne.

Per últim, un agraïment molt especial a la resta de persones amb qui em relaciono fora del *món acadèmic* i no obstant són imprescindibles per poder desenvolupar la meva tasca professional. Ho són per diversos motius però sobretot per ajudar-me a tenir perspectiva de la vida i a evitar que la feina es converteixi en una obsessió malaltissa. Quan fas una tesi corres el risc d'oblidar-ho, però hi ha vida fora del món acadèmic i una cosa que he anat descobrint (i valorant cada vegada més) al llarg d'aquests anys és la importància de tenir uns pilars ben sòlids que t'aguantin (literalment i figuradament) quan no estàs capbussat en la tesi i que quan ho estàs, et recordin que també és important descansar. Així que molt agraït també a la resta de la família (biològica i política), així com als amics i companys amb els que tinc la sort de compartir múltiples espais de sociabilitat i diversió on em puc oblidar per una estona de les cabòries típiques d'un investigador predoctoral.

ÍNDIX GENERAL

AGRAÏMENTS	9
ÍNDIX GENERAL	13
ÍNDIX DE QUADRES	17
ÍNDIX DE FIGURES	21
RESUM / RESUMEN / SUMMARY	23
Les desigualtats socials a la Catalunya preindustrial. L'estudi de cas de la Selva Interior, c.1750-1825 (català).....	23
Las desigualdades sociales en la Cataluña preindustrial. El estudio de caso de la Selva Interior, c.1750-1825 (español).	23
Social inequalities in preindustrial Catalonia. A study case for 'la Selva Interior', c. 1750-1825 (English).....	24
PRESENTACIÓ	27
1. INTRODUCCIÓ	37
1.1. Per què estudiar les desigualtats socials?	37
1.2. El marc cronològic: les darreres dècades de l'Antic Règim (c.1750-1825).....	44
1.3 El marc geogràfic: la Selva Interior com a petit laboratori d'anàlisi de la Catalunya de finals de l'Antic Règim.	52
1.4. Les fonts documentals emprades.....	70
1ª PART. LES DESIGUALTATS SOCIALS A PARTIR DELS OFICIS: LA SELVA INTERIOR EN EL CONTEXT DE LA REGIÓ DE GIRONA	77
2. L'ESTRUCTURA AGRÀRIA DE LA REGIÓ DE GIRONA A FINALS DE L'ANTIC RÈGIM	81
2.1. Introducció.	81
2.2 La Catalunya Vella, la Catalunya dels masos.	82
2.3. El Cens de Floridablanca (1787): un món de només «labradors, jornaleros y criados»?.....	85
2.4. El Cens de Floridablanca (1787) davant l'escrutini de la Llista de l'Armament (1795).	89
2.5. Els «sense terra».....	97
2.6. Els grans propietaris.	100
2.7. La «resta». Petits i mitjans propietaris.	101
2.8. La terra com a complement.	102

2.9. Classe? Classes? Algunes reflexions.....	103
2.10. Epíleg: l'estructura agrària de la Selva Interior.	105
2.11. Conclusions.	113
3. ELS OFICIS NO AGRÍCOLES A LA SELVA INTERIOR.....	117
3.1. A mode d'introducció: les històries d'en Joseph Saurí, en Manel Tubau i l'Andreu Rigalós.	117
3.2. La distribució de la població no agrícola.	122
3.3. Hi hagué desenvolupament protoindustrial?.....	127
3.4. La població no agrícola, segons la seva quota cadastral i de capitació.....	141
3.5. Conclusions.	144
2ª PART. LES DESIGUALTATS SOCIALS A TRAVÉS DEL MERCAT MATRIMONIAL (1750-1825)	147
4. THE DOWRIES AND THE MEASUREMENT OF PREINDUSTRIAL INEQUALITY.....	149
4.1. Introduction.	149
4.2. Why measuring inequality through dowries?.....	151
4.3. The source: marriage contracts.	154
4.4 Results.	159
4.5. Conclusions.	166
5. CAPÍTOLS MATRIMONIALS I DOTS A LA SELVA INTERIOR (1750-1825)	169
5.1. Introducció.	169
5.2. Els capítols matrimonials i els dots com a font per a l'estudi de les desigualtats en i entre els grups socials.....	169
5.3. El valor nominal i el valor real dels dots. La importància de trobar un deflactor pertinent.....	178
5.4. L'evolució del valor real dels dots de la Selva Interior entre 1750 i 1825. ...	185
5.5. Els dots pagats i rebuts pels diferents grups socials.....	187
5.6. La part no monetària del dot: els aixovars.	199
5.7. Qui es casava amb qui? Endogàmia i exogàmia social.	202
5.8. Masoveria i matrimoni.	206
5.9. Conclusions.	213
6. DES DEL PUNT DE VISTA DE LES NÚVIES: MOBILITAT SOCIAL, SOLDADES I ESCREIX (1750-1805).....	215
6.1. Introducció.	215
6.2. La mobilitat social des del punt de vista de les núvies.....	221
6.3. Les soldades.	231

6.4. El pacte d'escreix.	237
6.5. Conclusions.	240
7. LA COMPETÈNCIA GRÀFICA A TRAVÉS DELS CAPÍTOLS MATRIMONIALS.	243
7.1. Introducció.	243
7.2. Els capítols matrimonials i l'estudi de la competència gràfica.	246
7.3. La competència gràfica a la Selva Interior.	249
7.4. Dots i competència gràfica.	253
7.5. Conclusions.	255
3ª PART. LES DESIGUALTATS SOCIALS A PARTIR DE LA PRODUCCIÓ, LA TERRA I EL CONSUM.	259
8. BÉNS IMMOBLES I MOBLES A LES LLARS DE LA SELVA INTERIOR (1750-1805)	263
8.1. Introducció.	263
8.2. La font: els inventaris post-mortem de la Selva Interior (1750-1807). Característiques i possibles biaixos.	264
8.3. Cases, masos, terres: els béns immobles als inventaris.	268
8.4. Entrant a dins de les llars. El consum de béns mobles.	273
8.5. Els primers inventaris de menestrals.	286
8.6. Conclusions.	289
9. ELS INVENTARIS POST-MORTEM DE LLARS POBRES.	293
9.1. Introducció.	293
9.2. Què considerem com inventari d'una llar pobre?	296
9.3. La terra en els inventaris més pobres.	301
9.4. Les activitats productives a la llar.	305
9.5. A l'interior de les llars: els (pocs) béns mobles.	315
9.6. Conclusions.	321
10. ELS GRANS PROPIETARIS A TRAVÉS DELS SEUS INVENTARIS POST-MORTEM.	325
10.1. Introducció.	325
10.2. La font: els quatre inventaris post-mortem seleccionats.	326
10.3. El masos Soler de Monsolí i Sobirà de la Santa Creu.	328
10.4. Posseir masos, terres i títols; viure a la vila: els patrimonis Bellvespre i Vergés.	333
10.5. Les cases de la «resta».	335
10.6. Conclusions.	337

CONCLUSIONS	339
CONCLUSIONS (ENGLISH)	349
BIBLIOGRAFIA	359

ÍNDIX DE QUADRES

Quadre 2.1. Estructura agrària de les quatre províncies catalanes segons el Cens del 1787.....	87
Quadre 2.2. Estructura agrària de la Regió de Girona segons el Cens del 1787.	93
Quadre 2.3. Estructura agrària de la Regió de Girona segons la Llista de l'Armament del 1795.....	94
Quadre 2.4. Distribució de les famílies masoveres segons la quantia (en pessetes) a pagar en concepte de Capitació segons la Llista de l'Armament del 1795.....	99
Quadre 2.5. Distribució de les petites i mitjanes famílies propietàries segons la quantia (en pessetes) a pagar en concepte de Capitació segons la Llista de l'Armament del 1795.....	102
Quadre 2.6. Divisió de les poblacions de la Selva Interior en tres sectors.....	107
Quadre 2.7. Estructura agrària de la Selva Interior segons el Cens del 1787.	108
Quadre 2.8. Estructura agrària de la Selva Interior segons la Llista de l'Armament del 1795.....	109
Quadre 2.9. Distribució de les famílies masoveres de la Selva Interior segons la quantia (en pessetes) a pagar en concepte de Capitació segons la Llista de l'Armament del 1795.....	112
Quadre 2.10. Distribució de les petites i mitjanes famílies propietàries segons la quantia (en pessetes) a pagar en concepte de Capitació segons la Llista de l'Armament del 1795.....	112
Quadre 3.1. Mitjana d'edat dels oficis (amb més de deu casos) segons el Padró Municipal de Santa Coloma de Farners del 1838.....	133
Quadre 3.2. Ofici dels pares dels teixidors de lli en els registres parroquials de Santa Coloma de Farners (1775-1825).	137
Quadre 3.3. Procedència dels teixidors de lli en els registres parroquials de Santa Coloma de Farners (1775-1825).	138
Quadre 3.4. Distribució de la població no agrícola en funció de la quantia (en pessetes) a pagar en concepte de Capitació segons la Llista de l'Armament del 1795.	144
Quadre 4.1. Marriage contracts and dowries analysed.	155
Quadre 4.2. Socio-professional structure of «la Selva Interior».	156
Quadre 4.3. Gini coefficients of dowries and some contemporary comparators..	163

Quadre 5.1. Valor nominal (panell A) de la mitjana, mediana i moda dels dots i valor real (panell B) en lliures equivalents de 1750-1755.	182
Quadre 5.2. Intervalls equivalents per als dots estudiats a partir de la deflactació pel preu del blat.	184
Quadre 5.3. Proposta final d' intervals equivalents situant una xifra rodona com a llindar inferior.	185
Quadre 5.4. Estructura socioprofessional dels capítols matrimonials (1750-1825).	189
Quadre 5.5. Aixovar més habitual segons l'interval dotal.	201
Quadre 5.6. Ràtios d'endogàmia i exogàmia social.	204
Quadre 6.1. Proposta de classificació en quatre nivells socials per mesurar la mobilitat social.	223
Quadre 6.2. Evolució del percentatge de nuvis i pares de núvia en cadascuna de les quatre categories socials.	224
Quadre 6.3. Tipus de mobilitat social més habitual.	229
Quadre 6.4. Tipus de mobilitat social en funció del dot.	230
Quadre 6.5. Evolució del percentatge de dots amb soldades.	233
Quadre 6.6. Probabilitats que un dot inclogui soldades en funció de si hi ha pacte d'escreix.	239
Quadre 7.1. Mediana del dot (en lliure barcelonines) i competència gràfica segons el grup social del nuvi.	254
Quadre 8.1. Comparació entre l'estructura socioprofessional dels finats objecte d'inventari i dels pares de nuvi dels capítols matrimonials.	266
Quadre 8.2. Tipus de propietats immobles en els inventaris post-mortem d'individus no pagesos.	269
Quadre 8.3. Tipus de pagès segons les seves propietats.	271
Quadre 8.4. Mediana i mitjana d'estances de les llars.	273
Quadre 8.5. Evolució de les taxes de possessió de bens mobles dels pagesos.	275
Quadre 8.6. Evolució de les taxes de possessió de bens mobles dels treballadors.	276
Quadre 8.7. Evolució de les taxes de possessió de bens mobles dels artesans i comerciants.	277
Quadre 8.8. Probabilitats de posseir determinats bens depenent de si també és tenia xocolatera.	279
Quadre 8.9. Evolució del tipus de fibra dels llençols presents als inventaris.	281

Quadre 8.10. Nombre de tovallons i forquilles en els inventaris de menestrals i altres treballadors.	288
Quadre 9.1. Llandars per determinar quins inventaris es consideren com a pobres.	300
Quadre 9.2. Estructura socioprofessional dels inventaris considerats com a pobres.	301
Quadre 9.3. Extensió de terra posseïda en els inventaris de llars pobres i en la resta segons l'ofici del difunt.....	302
Quadre 9.4. Tipus de conreu en els inventaris de llars pobres i en la resta.	304
Quadre 9.5. Indicadors de diferents activitats productives en els inventaris de llars pobres i en la resta en funció de l'ofici del difunt.	307
Quadre 9.6. Evolució de la presència de bestiar de tir en els inventaris de llars pobres i en la resta.	308
Quadre 9.7. Evolució de les taxes de possessió de bens mobles als inventaris de llars pobres.....	317
Quadre 10.1. Comparativa de la presència de diferents indicadors de consum entre el conjunt d'inventaris selvatans (1800-1805) i els del Soler i el Sobirà.	337

ÍNDIX DE FIGURES

Figura 1.1. Mapa dels municipis de la Selva Interior sobre un fons de les divisions administratives actuals de Catalunya.	53
Figura 1.2. Mapa dels municipis de la Selva sobre una imatge de satèl·lit del nord-est de Catalunya.	57
Figura 1.3. Mapa de la ubicació de les oficines notariales de la Selva Interior sobre un mapa topogràfic del nord-est de Catalunya.	72
Figura 2.1. Freqüència del cognom «pagès» a cadascun dels àmbits territorials de Catalunya (casos per cada mil habitants).	88
Figura 2.2. Mapa de l'àmbit territorial de la Llista de l'Armament del 1795 sobre un mapa de les divisions administratives actuals.	91
Figura 2.3. Municipis (en negre) amb més «menestrales» que «jornaleros y criados» segons la Llista de l'Armament del 1795.	96
Figura 2.4. Percentatge d'exempts de pagar Cadastre segons la Llista de l'Armament del 1795.	98
Figura 2.5. Percentatge d'exempts de pagar Cadastre a la Selva Interior segons la Llista de l'Armament del 1795.	111
Figura 3.1. Ofici dels nuvis i dels pares d'infants en els matrimonis i baptismes de la parròquia de Santa Coloma de Farners (1750-1825).	135
Figura 3.2. Percentatge de població no agrícola exempta de pagar Cadastre segons la Llista de l'Armament del 1795.	143
Figura 4.1. Dowry clustering index (1750-1825).	158
Figura 4.2. Boxplot of dowries nominal value (1750-1825).	160
Figura 4.3. Trend in the value of dowries compared to wheat price from 1755 to 1830 (1750-1755 = 100).	160
Figura 4.4. Percentage of dowries in relation to the median dowry.	162
Figura 4.5. Likelihood of the groom being a 'land labourer' depending on the value of the dowry.	165
Figura 4.6. Likelihood of the groom being a 'pagès' depending on the value of the dowry.	166
Figura 5.1. Evolució del preu del blat al mercat de Girona en lliures per hectolitre (1750-1850).	181
Figura 5.2. Evolució dels dots en intervals equivalents.	186

Figura 5.3. Evolució dels dots pagats per famílies pageses (en intervals equivalents).	190
Figura 5.4. Evolució dels dots rebuts per nuvis pagesos (en intervals equivalents).	191
Figura 5.5. Evolució dels dots pagats per famílies treballadores (en intervals equivalents).	192
Figura 5.6. Evolució dels dots rebuts per nuvis treballadors (en intervals equivalents).	193
Figura 5.7. Evolució dels dots pagats per famílies artesanes i del comerç (en intervals equivalents).	194
Figura 5.8. Evolució dels dots rebuts per nuvis artesans i del comerç (en intervals equivalents).	195
Figura 6.1. Percentatge dels diferents tipus de mobilitat social.	224
Figura 6.2. Valor mediana dels dots (en lliures barcelonines) i de les soldades...	234
Figura 6.3. Evolució del percentatge de casos segons el pes de la soldada respecte el total del dot.	235
Figura 6.4. Percentatge de casos amb soldada respecte el conjunt de capítols matrimonials segons l'ofici del pare de la núvia.	236
Figura 6.5. Evolució del percentatge de capítols matrimonials amb pacte d'escreix a favor de la núvia.	238
Figura 6.6. Pes de l'escreix respecte el total del dot (1750-1805).	238
Figura 7.1. Competència gràfica dels nuvis i les núvies.	250
Figura 7.2. Exemples de competència gràfica femenina.	250
Figura 7.3. Competència gràfica segons el grup social del nuvi.	252
Figura 7.4. Competència gràfica segons l'interval de dot.	255
Figura 8.1. Evolució del tipus de fibra tèxtil en els inventaris	281
Figura 8.2. Evolució del material de fabricació de les culleres i forquilles.	282
Figura 8.3. Taxa de possessió de determinats bens mobles a les llars pageses del Baix Empordà, l'àrea de Besalú i la Selva Interior.	283
Figura 8.4. Taxa de possessió de determinats bens mobles a les llars treballadores del Baix Empordà, l'àrea de Besalú i la Selva Interior.	283
Figura 9.1. Relació entre la quantitat de béns mobles i el nombre d'estances.	298
Figura 10.1. Relació entre el nombre d'estances i la quantitat total de béns mobles als inventaris selvatans (1800-1807)	336

RESUM / RESUMEN / SUMMARY

Les desigualtats socials a la Catalunya preindustrial. L'estudi de cas de la Selva Interior, c.1750-1825 (català).

Aquesta tesi explora les desigualtats socials a les acaballes de l'Antic Règim o era preindustrial a partir d'un estudi de cas basat en la Selva Interior. El treball s'organitza en tres parts clarament diferenciades. En la primera ens apropem a les desigualtats a partir de l'anàlisi del Cens de Floridablanca del 1787 i de la Llista de l'Armament General del 1795. Això ens permet, d'una banda, determinar quina era l'estructura socioprofessional i, d'altra banda, observar les desigualtats econòmiques (de riquesa) entre les diverses famílies a partir d'informació vinculada a la fiscalitat directa que conté la Llista de l'Armament. La segona part utilitza com a principal font documental els capítols matrimonials. Des de la primera informació que contenen (l'ofici dels protagonistes) fins a la darrera (la capacitat de signar l'escriptura), tot passant per l'element central del contracte (el dot) s'analitzen diferents escenaris potencialment (des)igualadors, així com de mobilitat social. Finalment, la tercera part de la tesi emprà els inventaris post-mortem per tal d'aproximar-se a les condicions de vida de les famílies, tot tenint en compte la relació amb la propietat de terra (i altres béns immobles), amb els mitjans de producció i amb el consum de béns mobles.

Els resultats obtinguts suggereixen que a la vetlla de la Revolució Liberal (i de l'ascens definitiu del capitalisme) s'havia assistit a un augment significatiu de la desigualtat, el qual s'hauria accelerat durant els convulsos anys que caracteritzaren el tombant dels segles XVIII i XIX. Aquest procés de diferenciació social hauria consistit en una erosió de les classes mitges, al mateix temps que es consolidava una petita elit, ubicada al pol oposat d'una creixent massa de famílies amb recursos insuficients. Aquests resultats mostren una tendència similar als obtinguts en altres treballs de naturalesa anàloga. En canvi, contrasten amb alguns treballs sobre altres comarques gironines on s'observava un important dinamisme econòmic impulsat des de baix.

Las desigualdades sociales en la Cataluña preindustrial. El estudio de caso de la Selva Interior, c.1750-1825 (español).

Esta tesis explora las desigualdades sociales en las postrimerías del Antiguo Régimen o era preindustrial a partir de un estudio de caso basado en la Selva Interior. El trabajo se organiza en tres partes claramente diferenciadas. En la primera nos acercamos a las

desigualdades a partir del análisis del Censo de Floridablanca de 1787 y de la «Llista de l'Armament General del 1795». Esto nos permite, por un lado, determinar cuál era la estructura socioprofesional y, por otro lado, observar desigualdades económicas (de riqueza) entre las diversas familias, fruto de datos referentes a la fiscalidad directa que contiene la «Llista de l'Armament». La segunda parte utiliza como principal fuente documental los capítulos matrimoniales. Desde la primera información que contienen (el oficio de los protagonistas) hasta la última (la capacidad de firmar la escritura), todo pasando por el elemento central del contrato (la dote) se analizan diferentes escenarios potencialmente (des)igualitarios, así como de movilidad social. Finalmente, la tercera parte de la tesis utiliza los inventarios post-mortem para aproximarse a las condiciones de vida de las familias, teniendo en cuenta la relación con la propiedad de tierra (y otros bienes inmuebles), con los medios de producción y con el consumo de bienes muebles.

Los resultados obtenidos sugieren que en vísperas de la Revolución Liberal (y del ascenso definitivo del capitalismo) se había producido un aumento significativo de la desigualdad, que se habría acelerado durante los convulsos años que caracterizaron el cambio de los siglos XVIII y XIX. Este proceso de diferenciación social habría consistido en una erosión de las clases medias, al mismo tiempo que se consolidaba una pequeña élite, ubicada en el polo opuesto de una creciente masa de familias con recursos insuficientes. Estos resultados muestran una tendencia similar a los obtenidos en otros trabajos de naturaleza análoga. En cambio, contrastan con algunos trabajos sobre otras comarcas gerundenses donde se observaba un importante dinamismo económico impulsado desde abajo.

Social inequalities in preindustrial Catalonia. A study case for 'la Selva Interior', c. 1750-1825 (English).

This thesis explores social inequalities during the late preindustrial era, based on a case study from la Selva Interior. The work is organized into three distinct parts. In the first one, inequalities are examined through the analysis of the Floridablanca Census of 1787 and the «Llista de l'Armament General del 1795». This analysis allows for a determination of the socio-professional structure in both the countryside and the villages, as well as an observation of economic wealth inequalities through direct taxation data found in the "Llista de l'Armament". The second part uses marriage contracts as the main documentary source. Starting from the first information they contain (the occupation of

the protagonists) and ending with the last (the ability to sign the document), and passing through the central element of the contract (the dowry), different scenarios of potential (in)equality are analysed, along with social mobility. Finally, the third part of the thesis employs probate inventories to approximate the living standards of families, considering both the relationship with land ownership and other real estate, means of production, and the consumption of movable goods.

The obtained results suggest that on the eve of the Liberal Revolution (and the definitive rise of capitalism) there was a significant increase in inequality, which accelerated during the tumultuous years that characterized the turn of the 18th and 19th centuries. This process of social differentiation would have been characterized by the erosion of the middle classes, while a small elite consolidated itself increasingly distanced from a growing mass of families with insufficient resources. These results show a similar trend to those found in other studies of a similar nature. In contrast, they differ from certain studies based on other parts of the Girona region, where significant economic dynamism driven from below was observed.

PRESENTACIÓ

«Els humans fan la seva pròpia història, però no com els hi plau i sota condicions triades lliurement, sinó sota unes condicions prèviament existents i transmeses des del passat. La tradició de totes les generacions mortes pesa com un malson damunt els cervells dels vius.»

Karl Marx. *El 18 Brumari de Lluís Bonaparte* (1852).

Aquesta memòria de tesi doctoral culmina, des del punt de vista formal, un procés que es va iniciar el setembre del 2016 quan em vaig matricular al Programa de Doctorat en Ciències Humanes, del Patrimoni i de la Cultura de la Universitat de Girona, amb la intenció d'investigar sobre els canvis socioeconòmics ocorreguts a finals de l'Antic Règim, una temàtica que tímidament havia començat a explorar durant el curs 2014-2015 en el Màster en Recerca en Humanitats. En aquell moment les perspectives d'obtenir un contracte predoctoral eren escasses, així que després d'un parell d'intents infructuosos, vaig decidir matricular-me al doctorat a temps parcial i sense contracte, tot guanyant-me la vida amb una altra feina i fent recerca en el meu temps lliure i d'una manera bastant intermitent. Gairebé set anys després d'aquest inici poc prometedor culmino el procés d'elaborar una tesi, tot sigui dit, havent gaudit en els darrers dos anys i mig d'un contracte predoctoral que m'ha permès dedicar-me, ara sí, a temps complet a allò que realment m'omple i em satisfà: la Recerca Històrica (sí, en majúscules).

Tanmateix, seria imprecís considerar aquesta tesi com un procés amb data d'inici i final que ha durat tan sols uns set anys. Més aviat m'agradaria pensar que és una passa més en un camí llarg i en alguns moments (per demèrit meu) irregular que m'ha portat fins aquí i que espero que em pugui portar en el futur a molts altres llocs. Aleshores, quan va començar realment aquest camí? Sincerament, no tinc la resposta molt clara. Si ho preguntéssiu a la meva mare i al meu pare, segurament us dirien que van començar a intuir que el seu fill seria historiador l'estiu de l'any 2000. Jo tenia nou anys acabats de fer i el que més recordo d'aquell estiu és el naufragi del submarí Kursk i la seva dramàtica recerca a contrarellotge per les profunditats del Mar de Barentsz. A principis d'agost

estàvem passant uns dies de vacances a Peníscola, a la costa castellanenca i un matí vam assistir a una visita guiada al Castell on havia residit i mort el Papa Benet XIII (en aquella època on no només hi havia pontífex a Roma). Diuen que a mi em va fascinar la visita, als meus pares és possible que una mica menys. Aquell mateix dia al tornar a l'hotel i davant la seva absoluta estupefacció els hi vaig demanar si l'endemà podíem tornar a repetir la visita perquè m'havien quedat alguns dubtes (malgrat que durant la visita havia preguntat al pobre guia tot el que em passava pel cap). Van acabar acceptant la meva petició i l'endemà vam repetir la visita guiada al castell. De llavors ençà, quan visitàvem algun emplaçament històric em feien portar una llibreta on hi anotava tot el que em cridava l'atenció i així preveníem l'aparició de dubtes existencials posteriors que requerissin haver de repetir la visita.

He volgut introduir aquesta breu nota autobiogràfica en la presentació de la tesi no per egocentrisme, doncs tinc molt clar que l'element central de la tesi és el coneixement històric i no les anècdotes de l'esser humà que la signa, sinó perquè crec que saber d'on vinc i cap a on vull anar pot ajudar a comprendre l'estructura i les característiques d'aquest treball. Fa un temps vaig assumir que em dedico a estudiar la història perquè no soc capaç de dedicar-me a cap altra cosa i des de l'endemà de la defensa de la tesi vull seguir fent-ho (i si pot ser en unes condicions que em permetin viure d'això). Aquesta tesi, a la meua manera, reflecteix aquesta voluntat: no és de cap manera una *opera magna* que culmini res en especial, ni és tampoc exactament una *opera prima* perquè ja he realitzat i publicat, molt modestament, algunes aportacions a la difusió del coneixement històric. És un projecte més, un granet de sorra més, en el meu intent de fer carrera acadèmica. Per tant, és possible que no sigui una gran tesi, sòlida, granítica i perfectament teixida. Tanmateix, és un treball on hi he esmerçat les meves forces per intentar que fos científicament rellevant, que aportés quelcom a la construcció del saber històric.

Òbviament, no em correspon a mi jutjar si la tesi és o no científicament rellevant, però si que em correspon defensar i explicar que el resultat final és fruit d'aquesta voluntat per oferir un relat històric que tingui interès científic. D'aquesta tesi se n'han derivat varis treballs, alguns exposats oralment en congressos i seminaris; d'altres ja publicats, acceptats o encara en procés de revisió. Tot plegat m'ha demanat moltes hores de feina, les quals hagués pogut invertir exclusivament en la tesi. Però no me'n penedeixo de cap manera. En primer lloc perquè m'ho he passat molt bé en cadascuna d'aquestes activitats i especialment perquè m'ha permès aprendre molt i de maneres molt diverses.

De fet, en algun moment vam discutir amb la Rosa Congost, que pacientment m'ha dirigit i tutoritzat, la possibilitat de fer una tesi per compendi de publicacions. Ho vam descartar perquè m'obligava a prescindir d'algunes dades i informacions interessants que no havien estat incloses en cap publicació, així que finalment vam decidir fer una tesi monogràfica. Ara bé, el treball que presento és en part el resultat de tots aquests *papers* i articles que he anat elaborant mentre durava la meva formació predoctoral. Cadascun dels capítols que componen aquesta tesi correspon, total o parcialment, a algun treball previ. Els he modificat i adaptat per tal de convertir-los en capítols d'una tesi i en molts casos els he ampliat amb elements que per qüestió d'espai (o de tarannà) de la revista on es volia publicar havien quedat guardats al calaix.

Així doncs, si bé l'organització dels capítols respon a una lògica argumental i discursiva conjunta, el lector podrà intuir un cert aire de *paper* en cadascun dels capítols, en la mesura que tots comencem amb un epígraf introductori, segueixen amb algun comentari de les fonts i/o la metodologia, a continuació es presenten els resultats, seguits d'una discussió d'aquests per acabar amb unes breus conclusions. No es pot considerar que cada capítol sigui una espècie d'assaig independent, però al mateix temps seria possible llegir els capítols per separat o en l'ordre que hom volgués. Així doncs, cada capítol és en el fons un petit estudi, el qual intenta explicar algun aspecte rellevant científicament, perquè tal i com he dit anteriorment, aquest ha sigut des d'un bon començament el meu gran objectiu.

Un darrer aspecte formal d'aquesta tesi que m'agradaria justificar és que està escrita majoritàriament en primera personal del plural, si bé hi ha alguns fragments o seccions en primera personal del singular. He decidit fer-ho gairebé tot en plural per un motiu molt simple: tot el que he fet en aquesta tesi no hauria estat possible sense l'ajuda i el mestratge de tantes i tantes persones que he tingut al meu voltant, així que em semblava injust i em sentia incòmode si l'escrivia en primera persona del singular. Així doncs, la tesi està escrita principalment en primera personal del plural, reservant el singular per les reflexions més personals.

Un cop fet aquest comentari inicial sobre les motivacions i l'aspecte de la tesi, podem anar entrant en matèria i presentar-la una mica més formalment. Començant pel principi (que sol ser una bona manera d'iniciar qualsevol cosa), la primera pregunta que caldria respondre és: «de què tracta la tesi?» Si s'hagués d'emmarcar aquest treball en alguna matèria historiogràfica, aquesta seria en un tema tant de moda recentment com és el de

l'estudi de les desigualtats. No obstant i al mateix temps, d'alguna manera aquesta tesi també s'insereix dins d'una temàtica historiogràficament molt més clàssica com són els debats i discussions a l'entorn de la transició del feudalisme al capitalisme. Immediatament, la següent pregunta hauria de ser: «i aleshores, de quina manera pretén aquesta tesi participar o contribuir en aquests debats?» Bé doncs, al llarg del treball intento esbrinar, a partir d'un estudi de cas i des de diferents perspectives, les maneres i la intensitat amb que es manifestaven les desigualtats socials a les acaballes de l'Antic Règim. Això cobreix un gran ventall de possibilitats i escenaris, doncs la desigualtat és multidimensional i es pot presentar, ahir i avui, de maneres molt diferents: a partir de l'estatus social, del patrimoni, dels ingressos, de l'accés a determinats béns, recursos o serveis, del gènere, de la raça, del clima etc. Tenint en compte les característiques i terminis d'una tesi moderna (i el tipus de fonts documentals disponibles per a l'època estudiada) resultaria impossible explorar-les totes. És per això que m'he centrat en intentar aportar algunes informacions rellevant sobre nou possibles escenaris i/o mecanismes potencialment desigualadors (o igualadors), cadascun dels quals correspon a un dels capítols numerats del 2 al 10, tal i com s'explicarà més endavant.

Abans de seguir, potser també val la pena explicar «de què no tracta la tesi?» Tal i com s'exposarà tot seguit, una de les principals idees de partida d'aquest treball és que tota societat s'organitza al voltant d'un sistema econòmic específic, entès com una manera concreta de produir, assignar i distribuir recursos. Aquest sistema econòmic respon a les característiques de la pròpia societat on es desenvolupa i li és funcional. Per tant, la consolidació d'un sistema econòmic basat principalment en el mode de producció capitalista, com el que es desenvoluparia amb tota la seva força al llarg del segle XIX, ha de respondre a una societat que ja havia anat desenvolupant relacions socials de tipus capitalista (dins les lògiques institucionals de l'Antic Règim), fins al punt de demandar un nou sistema econòmic que s'hi adaptés. Partint de tal premissa, aquesta tesi no pretén estudiar com a tal el sorgiment del capitalisme ni la liquidació (institucional) del règim feudal. Tampoc es proposa estudiar el procés dinàmic i de llarga durada de canvi social que va facilitar (o acompanyar) aquesta transició. Per a fer-ho serien necessàries més fonts i un enfocament cronològic més ampli. En comptes d'això, l'objectiu d'aquest treball és identificar, mesurar i analitzar les manifestacions de les desigualtats socials en el context d'aquesta societat canviant.

Un matís important: molts dels verbs que hem utilitzat en el paràgraf anterior per referir-nos al sorgiment de les relacions capitalistes (desenvolupar, requerir, ser funcional) no impliquen una participació voluntària, alegre i espontània de tots els membres de la societat, sinó que alguns (o molts) s'hi podien veure empesos per unes forces i unes dinàmiques que escapaven a la seva pròpia capacitat d'acció. Precisament per aquest motiu s'ha triat la cita de Karl Marx per encapçalar aquesta secció: els homes han fet (i fem) la nostra història, però no la triem al nostre lliure albir sinó que ens ve determinada per unes condicions existents.

Sigui com sigui, tal exercici es fa a partir d'un estudi de cas, centrat en l'àrea geogràfica de la Selva Interior entre mitjans del segle XVIII i el primer quart del segle XIX. Els motius de triar aquests anys i aquesta regió en concret s'exposaran en detall en el capítol introductori. Tanmateix val la pena avançar-ne alguns aspectes per clarificar el treball. Així doncs, en relació al marc cronològic concret (1750-1825), aquest es deu a la voluntat d'estudiar les darreres dècades de l'Antic Règim, en tant que el considerem un escenari idoni per a estudiar els fenòmens que motiven aquesta tesi. De fet, la idea inicial era que la tesi cobrés un segle sencer (1750-1850) però la disponibilitat de les fonts ens va obligar a retallar un quart de segle, doncs d'ençà dels anys trenta del segle XIX algunes de les tipologies documentals més emprades en aquest treball començaren a escassejar.

Pel que fa als motius de basar l'estudi de cas en la Selva Interior, una regió rural situada al sector meridional de la Regió de Girona, caldria d'entrada esmentar-ne dos: d'una banda per col·laborar en la recomposició del trencaclosques dels avatars socioeconòmics a la Regió de Girona durant les darreres dècada de l'Antic Règim. Una tasca que està duent a terme des de fa molts anys el Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona i de la que em sento molt orgullós d'haver pogut participar. D'altra banda, per tal de poder mesurar la intensitat de les desigualtats en una zona on tal i com s'explicarà més endavant, algunes indagacions prèvies, fetes per la meva tutora i directora de tesi, suggerien que la comarca de la Selva podia ser la zona econòmicament menys dinàmica de la Regió de Girona.

Partint d'aquest marc, la tesi arrenca amb una hipòtesi general i una altra d'específica que condueixen a un objectiu general i a un altre d'específic. Pel que fa a la **hipòtesi general**, deriva de la idea (avançada en la pàgina anterior) que tota societat s'organitza al voltant d'un sistema econòmic concret i específic, és a dir, d'una manera concreta i especificar

de relacionar-se, produir, assignar i distribuir recursos. Al mateix temps, tot sistema econòmic respon a les condicions i a la correlació de forces de la societat on es desenvolupa. Per tant, a mida que una societat es transforma a si mateixa, per la interacció diversa i canviant de factors endògens i exògens, també transforma el seu sistema econòmic. El fet que aquesta manera concreta de relacionar-se, produir, assignar i distribuir recursos sigui més o menys desigual en alguns aspectes o en d'altres, vindrà determinada per la correlació de forces, concreta i específica, que hi hagi en aquell indret i en aquell moment.

En algun moment del segle XIX, a la major part del món occidental, es va completar definitivament la llarga i gradual transició (endegada segles endarrere) d'un sistema econòmic basat principalment en el mode de producció feudal a un de predominantment capitalista. És a dir, d'un sistema basat en l'extracció d'excedent per la via de la desigualtat davant la llei (pertànyer a un estament privilegiat o no) a un sistema on l'extracció de l'excedent era determinat per la desigualtat en l'accés o no a la propietat privada dels mitjans de producció. Expressat en dimensions de la desigualtat: va perdre força la desigualtat d'estatus (ser privilegiat o no) en detriment de la desigualtat patrimonial o de riquesa (ser propietari o no). Ara bé, per què la desigualtat va prendre aquest camí i no un altre? Considerant el que s'ha exposat al paràgraf anterior, la resposta s'hauria de cercar en el fet que a les acaballes de l'Antic Règim hi hagués una correlació de forces que afavorís aquest tipus de transformacions institucionals. Formulats a mode d'hipòtesi: sembla plausible pensar que entre finals del segle XVIII i principis del XIX hauria de ser possible identificar una societat prou desigual com per poder-hi distingir, d'una banda, a una elit suficientment forta com per liderar la Revolució Liberal en les condicions que li era més favorable: sacralitzant els drets de propietat i convertint la renda feudal en renda capitalista (Congost, 1990), tot convertint les seves possessions (sovint obtingudes a través de contractes emfitèutics) en propietat privada plena i absoluta. D'altra banda, també hauríem de poder distingir al contingent d'individus sense terra i/o desposseïts dels mitjans de producció que es veurien forçats a produir per aquestes elits, a l'ensens protagonitzant, amb la força dels seus braços, les transformacions econòmiques i productives típiques de la contemporaneïtat. A la llum de tot plegat, l'**objectiu general** d'aquesta tesi és contribuir a comprendre millor com s'expressaven i es manifestaven les desigualtats socials a les acaballes de l'Antic Règim, quelcom que ens ha de permetre conèixer millor el pes, el rol i la força dels diferents actors socials i

així ulteriorment poder comprendre amb més precisió els mecanismes que feren possible l'avenç i el triomf definitiu del capitalisme.

Tanmateix, en aquest treball es pretén validar i assolir aquesta hipòtesi i objectiu general a partir d'un estudi de cas centrat en una àrea geogràfica (la Selva Interior) on, fruit de recerques precedents, es pot formular d'entrada la **hipòtesi específica** que durant les darreres dècades de l'Antic Règim va presentar un dinamisme econòmic més aviat feble, quelcom que l'hauria portat a patir un endarreriment relatiu respecte comarques i àrees veïnes on s'estaven duent a terme intensos processos d'especialització agrícola i/o protoindustrial (Congost, 1993). En paral·lel, algunes recerques prèvies porten a pensar que hi hagué a la Selva Interior un augment de la desigualtat i la diferenciació social superior al que hi havia a d'altres comarques veïnes (Mas-Ferrer, 2015; 2016 i 2022). Una possible explicació per aquest fenomen podria trobar-se en el fet que en una regió on predominen els boscos frondosos i una orografia accidentada, els grans propietaris selvatans gaudien dels mateixos mecanismes d'acumulació de capital que els seus veïns, però en canvi els grups més humils ho tenien més complicat per accedir a les formes de creixement econòmic impulsades des de baix (sobretot per la via de l'extensió, la intensificació i la especialització agrícola). Caldrà que al llarg del treball primer verifiquem aquesta hipòtesi per tal de poder afinar una mica millor en la formulació de relacions causals.

En tot cas i partint de tal hipòtesi, aquest treball té finalment l'**objectiu específic** d'identificar, quantificar, qualificar i comparar les desigualtats socials que hi pogué haver a la Selva Interior durant les darreres dècades de l'Antic Règim. És a dir, intentar determinar les desiguals (o iguals) relacions que influïen a les famílies selvatanes a l'hora d'accedir, produir, assignar i distribuir els recursos que hi havia al seu voltant.

Per tal d'intentar resoldre aquestes hipòtesis i assolir aquests objectius, el treball s'organitza i estructura a partir de deu capítols, numerats de l'un al deu, més la secció final de conclusions. El capítol 1 és la introducció i persegueix un doble objectiu: d'una banda esbossar el marc historiogràfic on s'emmarca aquesta tesi i d'altra banda presentar les característiques essencials de la regió que pretenem sotmetre a un estudi de cas. Ambdós objectius pretenen ser els fonaments que aportin fermesa i estabilitat als següents nou capítols, que tal i com hem dit anteriorment, aborden algun aspecte relacionat amb manifestacions de la desigualtat.

Tot seguit, els capítols 2 i 3 formen la primera part o bloc temàtic de la tesi, on s'intenta esbrinar quina era l'estructura social, el pes i la participació dels diferents grups i col·lectius socioprofessionals a la Selva Interior, així com emmarcar-los en el context de la Regió de Girona. Més concretament, el capítol 2 es fixa sobretot en les característiques de la població que tenia com activitat primària l'agricultura, per tal de veure la seva relació amb la propietat de la terra i en general amb l'accés als recursos productius. A continuació, el capítol 3 posa l'accent en la resta de famílies, és a dir, en aquelles que declaren un ofici no agrícola i especialment ens fixem en aquells sectors, activitats i municipis on hi podria haver indicis d'haver-se desenvolupat algun tipus de protoindústria o d'haver transformat significativament les velles relacions de producció.

La segona part de la tesi està formada pels següents quatre capítols, és a dir, aquells numerats del quatre al set. Tots ells tenen en comú que l'anàlisi parteix de l'estudi del mercat matrimonial, tot emprant com a principal font documental els capítols matrimonials, un instrument jurídic redactat davant de notari que servia per regular els pactes i condicions del matrimoni i que ens aporta molta (i valuosa) informació sobre les característiques de les famílies en un moment concret del cicle de vida familiar com és el matrimoni. Així doncs, en el capítol 4, escrit en anglès, ens preguntem fins a quin punt els dots poden servir com a *proxy* de la riquesa i l'estatus social de les famílies i per tant es poden utilitzar per a mesurar i estudiar les desigualtats durant l'era preindustrial. Per tal d'intentar respondre aquest interrogant s'acara i es compara tant les característiques generals de la font com els resultats específics del nostre estudi amb l'àmplia literatura econòmica sobre el mesurament de la desigualtat a les societats preindustrials. A continuació, el capítol 5 analitza la font des d'una perspectiva complementària com és la l'estudi dels grups socials. S'exploren les seves potencialitats, limitacions i possibles biaixos, així com alguns aspectes metodològics per facilitar-ne l'estudi. Tot seguit s'analitzen les característiques dels dots pagats i rebuts per les famílies de cada grup social (pagesos, treballadors, artesans i comerciants etc), per tal d'intentar mesurar i comprendre millor la desigualtat en i entre els diferents col·lectius socioprofessionals.

El capítol 6 intenta esmenar, ni que sigui parcialment, el biaix de gènere que sempre provoquen aquest tipus de fonts notariales. El text es focalitza en tres aspectes de la contractació matrimonial on la núvia hi té un paper central: la mobilitat social que experimentaven (o no) al casar-se amb l'hereu d'un grup social diferent (o no) al de la seva família d'origen; el pes que tenien en el dot els diners adquirits amb el treball

assalariat prematrimonial (les soldades); i finalment el pacte d'escreix o *supervivença* que garantia una mínima dotació de recursos a la dona. Finalment, el capítol 7 es fixa en la darrera secció de qualsevol escriptura notarial: la signatura. A partir de la capacitat o la incapacitat per signar els capítols matrimonials s'intenta mesurar l'accés a l'alfabetització i a la competència gràfica. Al poder comparar per cada capítol matrimonial la capacitat de signar amb el valor del dot també es poden dur a terme alguns comentaris sobre la relació i els possibles mecanismes causals entre la competència gràfica i l'estatus econòmic de les famílies.

La tercera i darrera part de la tesi la formen els capítols 8, 9 i 10. Sense abandonar les oficines dels notaris selvatans de finals del segle XVIII i principis del XIX, fem un salt (metafòric) des del matrimoni fins a la mort i ens fixem en els inventaris post-mortem, els quals són un altre tipus d'escriptura notarial, consistent en aquest cas en un llistat davant de notari de tots els béns mobles i immobles llegats per un individu al morir, de manera que ens ha permès avaluar tant els hàbits de consum com la relació amb la propietat dels mitjans de producció. Més concretament, al llarg del capítol 8 s'analitza la font amb més precisió i es mesura l'evolució durant la segona meitat del XVIII de la presència de béns mobles i immobles a les llars dels diferents grups socials. A continuació, al capítol 9 s'examina amb detall els inventaris de les famílies més pobres i es compara amb els de la resta, posant l'èmfasi en la relació amb la propietat de la terra i amb els indicis d'activitats productives al si de les unitats domèstiques. Finalment, el capítol 10 es trasllada a l'altre extrem de la distribució de riquesa i a partir de l'anàlisi dels inventaris de quatre grans propietaris intentem comprendre una mica millor l'emergència d'aquestes noves elits que assegurarien la liquidació del feudalisme i la consolidació del capitalisme en unes condicions el més avantatjoses possibles pels seus propis interessos

1. INTRODUCCIÓ

«If there is any law governing the distribution of income between classes, it still remains to be discovered.»

Joan Robinson. *An essay on marxian economics* (1966).

1.1. Per què estudiar les desigualtats socials?

«Perquè són importants» podria ser la ràpida i intuïtiva resposta d'algú aliè al món de la història econòmica. Tanmateix, en la nostra disciplina aquest assumpte requereix alguna informació complementària. D'entrada, s'ha de reconèixer que des de com a mínim la Grècia clàssica hi ha hagut individus preocupats per les desigualtats i la distribució dels recursos entre les persones. Certament, el mateix Plató, a *La República i les Lleis* exposava que les diferències de riquesa entre pobres i rics no haurien de superar una proporció de 1 a 4. Fent un salt endavant fins al segle XVIII de la nostra era, pensadors tan importants com Jean-Jacques Rousseau o Thomas Paine van argumentar que la desigualtat era la causa de la discòrdia i dels conflictes socials; i Paine fins i tot va proposar crear un impost a la riquesa i un subsidi universal que en molts aspectes recorda a la famosa *Renda Bàsica Universal* que avui en dia s'està assajant d'implantar al nostre país i en tants altres indrets (Jover-Avellà, 2021). Precisament, les transformacions institucionals que anaven desenvolupant-se arreu del món occidental als inicis de la contemporaneïtat -i que facilitaren l'ascens definitiu del capitalisme- estaven imbuïdes en bona mesura d'aquestes idees i així van acabar amb algunes desigualtats jurídiques i d'estatus, al mateix temps que sacralitzaven els drets de propietat (Congost, 2000), legitimant així les desigualtats d'ingrés i de riquesa.

Situats ja en el segle XX i pel que fa la tradició d'història econòmica anglosaxona, val a dir en primer lloc que foren més aviat els economistes (especialment aquells vinculats a la tradició postkeynesiana) i no tant els historiadors els que més s'ocuparen d'estudiar la magnitud i les conseqüències de la desigualtat. Sense anar més lluny, la cita de Joan Robinson que encapçala aquest capítol n'és una bona mostra i els pioners treballs de Tony Atkinson (1978 i 1983) en serien potser l'exemple més conegut. Ja des d'un punt de vista més historiogràfic, s'ha de reconèixer l'enorme tasca duta a terme per l'escola francesa dels *Annales* a l'hora d'estudiar la distribució de la riquesa a partir d'una font tan rica

com són els Arxius de Successions francesos, un sofisticat sistema de registre de propietats i transmissions nascut al segle XVIII.¹ Així mateix i sense abandonar el país gal, cal mencionar sens dubte el caràcter fundacional de les obres d'Ernest Labrousse i especialment el seu *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle* (Labrousse, 1933) que va posar les bases de les aproximacions quantitatives a la història social i econòmica. Així mateix, tal i com es veurà en els propers epígrafs d'aquesta introducció, la tesi de Pierre Vilar (1966) i les seves posteriors investigacions també tindran un caràcter completament fundacional, en aquest cas per la historiografia social i econòmica catalana (i fins i tot hispanista).

Malgrat tot, durant dècades la desigual distribució de recursos ha sigut un tema poc explorat en la història econòmica, en una afirmació que concerneix tant a les escoles més ortodoxes com heterodoxes de pensament econòmic. Així doncs, si bé avui en dia l'estudi de les desigualtats és sens dubte un dels temes més prolífics entre la literatura acadèmica de l'àmbit econòmic en particular i de les ciències socials en general, no sempre ha estat així. D'una banda, hi hauria tots aquells estudiosos que seguint la seminal contribució de Simon Kuznets (1955) consideraven que una certa desigualtat inicial era necessària i indispensable en qualsevol procés de desenvolupament econòmic i que a partir d'un cert nivell de progrés aquesta ja descendiria progressivament fins als nivells inicials, dibuixant una corba en forma de U invertida, coneguda precisament com a *Corba de Kuznets*. Així mateix, aquesta teoria porta associada la idea que a les societats preindustrials la desigualtat seria petita, doncs també era petita la generació de riquesa. Seria en les societats modernes, un cop iniciat el creixement econòmic modern (MEG per les seves sigles en anglès) on es produiria un important augment inicial de la desigualtat per tal de posteriorment disminuir, al temps que la riquesa seguiria creixent i per tant beneficiaria a tots.

No és d'estranyar, doncs, que durant molts anys la història econòmica més institucional s'hagi dedicat sobretot a estudiar (les causes) i mesurar (la intensitat) del creixement econòmic, tot prestant una atenció entre inexistent o tangencial a la distribució de la riquesa. Possiblement el moment de màxim apogeu d'aquesta tradició fou entre finals del segle XX i els primers anys del segle XXI. En aquell moment en que el bloc occidental assaboria la victòria en la Guerra Freda i Francis Fukuyama (1992) havia assegurat que

¹ Una síntesi sobre aquesta tradició historiogràfica es pot consultar a Piketty (2021: 41-42) i a Bourdieu, Kesztenbaum i Postel-Vinay (2014).

amb el triomf de les democràcies liberals s'havia arribat a la «fi de la història», alguns dels economistes més preeminents asseveraven que la humanitat ja havia entrat en la fase decreixent de la *Corba de Kuznets* i que les desigualtats estaven disminuint mentre el progrés econòmic seguia imparabile (Sala i Martín, 2002). En paral·lel, molts historiadors econòmics intentaven reconstruir llargues sèries de riquesa, d'entre les quals destaca, per la seva importància posterior i per haver-se remuntat fins als temps de la Roma clàssica, les d'Angus Maddison (2007), continuades després del seu decés per diversos autors que ho han rebatejat com a Projecte Maddison (Bolt i Van Zanden, 2020).

En un altre extrem, els corrents més heterodoxos del pensament econòmic i especialment la tradició marxista, també han bandejat sovint l'estudi de les desigualtats, tot considerant que l'element clau eren les relacions de classe, les quals provocaven que uns s'apropriessin de l'excedent que produïen uns altres. Per tant, des d'aquesta perspectiva, la desigualtat era una conseqüència derivada de les dinàmiques pròpies del mode de producció capitalista. En aquest sentit, el filòsof polonès Leszek Kolakowski (1980) afirmava, en el seu famós i mordaç anàlisi crític sobre el pensament marxista, que el consum burgès a la cara dels treballadors pobres seria (des del punt de vista dels marxistes) sempre un assumpte estrictament moral i en cap cas d'importància econòmica, doncs els marxistes consideraven que distribuir la riquesa dels rics entre els pobres no solucionaria res ni aportaria cap canvi real, en la mesura que el sistema econòmic que havia permès l'enriquiment d'uns i l'empobriment dels altres seguís vigent.² Més recentment, un dels majors experts en desigualtats mundials, Branko Milanovic, expressava aquesta mateixa crítica en relació al pensament de Marx:

«In Marx's critique of capitalism, inequality is not the main or even an important reason for the critique. His critique is based on differences in access to the means of production and the ability to hire people whose portion of labor you appropriate. In Marx, the injustice of capitalism is built into its setup. Capitalism cannot become more just if income is redistributed and a little bit more is given to workers. [...] So reducing inequality, while technically important, does not solve, according to

² Sense voler caure en una visió simplista de la historiografia, és molt possible que la forta influència de la tradició marxista en la historiografia britànica sigui un dels motius pels quals més amunt s'ha explicat que en l'esfera anglosaxona han sigut els economistes més que els historiadors els que s'han preocupat d'estudiar la desigualtat en la distribució de la riquesa.

Marx, the fundamental inequity of capitalism, which is the ability of owners of means of production to exploit laborers.»³

Així mateix, Guido Alfani, un dels historiadors econòmics que més s'ha destacat durant la darrera dècada en l'estudi de les desigualtats a l'era preindustrial, ha sigut especialment crític amb l'escola marxista, considerant que són massa dogmàtics en la definició de *classe* i això els porta a utilitzar metodologies que tampoc són vàlides per a comprendre els condicionants i l'evolució de la desigualtat (Alfani, 2014: 63 i 2017: 327).

En tot cas, no es pot negar una certa lògica i coherència a cap de les dues línies de pensament que acabem d'explicar (la *kuznetsiana* i la marxista). La tradició marxista molt possiblement encerta al considerar que un interès excessiu per mesurar la desigualtat al llarg del temps pot fer passar per alt el perquè d'aquesta desigual distribució dels recursos, bandejant l'anàlisi de les estructures socials i els models econòmics que provoquen i afavoreixen que uns acaparin l'excedent que uns altres produeixen. Tal i com explica Ben Cousins (2022: 1396) en una recent revisió de la diferenciació social pagesa, una de les grans fortaleses de l'anàlisi marxista rau en el fet que permet anar a les arrels del fenomen i entendre les relacions de classe que provoquen la desigualtat, en comptes de quedar-se simplement en la mesura d'aquesta. En efecte, conèixer, per exemple, quantes vegades més ric és el 10% més acabalat d'una societat en comparació al 10% més pobre (o l'1% més ric respecte el 50% del mig) no ens diu res de com s'ha arribat a aquesta situació concreta de desigualtat, no ens informa de quin model productiu i relacional entre els individus permet que uns s'enriqueixin més que els altres. Encara més important: la obsessió per mesurar la xifra exacta dificulta reflexionar al voltant de si hi havia camins alternatius, quelcom que pot conduir, voluntàriament o per omissió, a un discurs legitimador del *status quo* econòmic actual com quelcom inevitable i inherent a la nostra societat.

Pel que fa a les tesis *kuznetzianes* relatives a l'estudi de les desigualtats, també cal reconèixer que parteixen de dues premisses força coherents, una per cadascuna de les dues fases de la corba (ascendent i descendent). En primer lloc, en la majoria de casos, davant d'un augment de la riquesa disponible per càpita és cert que sol produir-se igualment un augment inicial de la desigualtat, degut a que els més forts s'imposen sobre

³ Aquestes idees es troben en un llibre del mateix Branko Milanovic encara no publicat. La cita l'hem extret d'una entrevista a l'autor, publicada el 28 de setembre del 2021 a la pàgina web del [Stone Center on Socio-Economic Inequality \(City University of New York\)](#). Consultada el 20/01/2023.

els més dèbils amb l'objectiu d'acaparar una millor i major porció d'aquest creixement. Al llarg de la història de la humanitat els mecanismes desigualadors poden haver estat més o menys sofisticats però solen ser-hi. De fet, no és ni tan sols un fenomen exclusiu de l'espècie humana (Scheidel, 2017: 45). En segon lloc, no és menys cert que a mida que es va generant riquesa i aquesta es va repartint asimètricament, sovint s'acaba entrant en una fase de disminució de les desigualtats (o d'augment de la igualtat si es prefereix), la qual és conseqüència de negociacions, lluites i revoltes (pacífiques o violentes) protagonitzades per aquells que perceben la nova realitat com injusta i decideixen que cal enderrocar les institucions creades per les elits i substituir-les per unes de noves que ells consideren més justes i emancipadores (Piketty, 2021: 19). Segons Milanovic (2017: 73) aquest fenomen que ell anomena «cicles de Kuznets» és pertinent per a les societats contemporànies, mentre que per a l'era preindustrial els principals factors que poden reduir les desigualtats són més aviat *forces malignes* com ara les epidèmies o les guerres.

Sigui com sigui, el principal problema d'aquest tipus d'aproximacions al fenomen de la desigualtat rau en el fet que es basen en una visió unilineal de la societat i fàcilment poden tendir al dogmatisme i a la formulació de plantejaments epistemològics erronis. Seguint la interpretació de Piketty (2021: 18), la desigualtat no deixa de ser una construcció social i política i per a un mateix nivell de desenvolupament econòmic existeixen múltiples formes d'organització que donen lloc a nivells i estructures de desigualtat molt variables. Tal i com expliquen Milanovic, Lindert i Williamson (2011), en qualsevol societat i en qualsevol moment històric, els nivells de desigualtat poden oscil·lar en un rang que partiria de la igualtat absoluta, on tothom té el mateix, fins a la desigualtat més elevada possible, que seria aquell escenari en que una petitíssima elit acapara tot l'excedent mentre la resta de productors viuen exactament al llindar de la mera subsistència. Això darrer és possiblement l'element més important de la tesi desenvolupada per aquests autors: ni tan sols l'elit més dèspota i tirànica imaginable pot mantenir gaire temps als seus productors per sota el llindar de la subsistència, doncs es moririen (de gana) i deixarien de produir. Per tant, des d'un punt de vista teòric, la mínima desigualtat possible és sempre i arreu la mateixa: la igualtat absoluta; mentre que la màxima desigualtat possible, que els autors anomenen *frontera possible de la desigualtat* (IPF per les seves

sigles en anglès) varia en funció de la riquesa d'una societat: com més riquesa es generi, major serà l'IPF.⁴

Així doncs, en la mesura que una societat sigui capaç de produir un volum de recursos per càpita que superi el llindar de la subsistència -fita que els nostres avantpassats del paleolític superior ja van aconseguir (Scheidel, 2018: 54-55)- assolirà un nivell de desigualtat entre 0 (la igualtat absoluta) i el seu IPF (la màxima desigualtat possible). Que la desigualtat real en un moment determinat es trobi més o menys propera al 0 o a l'IPF vindrà determinat per les relacions socials que s'estableixin en cada moment. Vista així, la desigualtat és fruit de decisions polítiques concretes sobre com distribuir la riquesa i en conseqüència és alterable en funció de la correlació de forces del moment. Per tant, no existiria un nivell òptim o adequat de desigualtat en funció del nivell concret de desenvolupament econòmic, tal i com podrien pensar alguns. Ara bé, tampoc existeix una tendència única i inevitable cap a una determinada apropiació del excedent com podrien considerar alguns altres. En conclusió, analitzar i mesurar les desigualtats en perspectiva històrica és també (i sobretot) analitzar i estudiar com s'ha organitzat i transformat el conjunt de la societat. En aquest aspecte, és possible que la tradició marxista s'hi hagi apropiat molt més -i en la mesura que eviti el risc de caure en el dogmatisme- pot proporcionar elements claus per a la comprensió global de la història humana.

Les crisis econòmiques solen ser moments on surten a la llum contradiccions i vells debats. En aquest sentit, la recent crisi fiscal i financera del 2007-2008 ha tingut un paper clau en transformar alguns dels discursos hegemònics en història econòmica, especialment a mida que les conseqüències d'allò que es va anomenar com la *Gran Recessió* eren més evidents i punyents. El potent declivi econòmic que es va viure sobretot entre els anys 2008 i 2012 no va anar acompanyat d'una reducció de les desigualtats. Més aviat, a mida que avançava la crisi, la riquesa dels rics (valgui la redundància) es convertia en obscenitat davant la creixent massa de treballadors pobres i desocupats. Això fou especialment visible en el món occidental, on molts s'havien acostumat a veure la pobresa com quelcom anecdòtic, marginal i aliè a la seva realitat. Així doncs i en aquest context alguns van haver d'assumir les debilitats de la *Corba de Kuznets*, d'altres van descobrir

⁴ Els autors d'aquest treball desenvolupen el model teòric de l'IPF per a la desigualtat d'ingressos però podria ser aplicable a altres formes de desigualtat, si bé algunes serien més difícils de quantificar, especialment per a l'època preindustrial.

que la fi de la història potser encara estava lluny d'arribar i en general la urgència del moment va obligar a abandonar posicions maximalistes i dogmàtiques.

Tot plegat va generar un renovat interès per a l'estudi i la comprensió de les desigualtats socials en perspectiva històrica, especialment a partir de la publicació del *Capital en el segle XXI* de Thomas Piketty (2014), obra que es va convertir en un autèntic *bestseller*, traspasant el sovint difícil mur que separa el món acadèmic de la divulgació científica (Jackson, 2022: 3). Posteriors llibres del mateix Piketty (2019, 2021) així com els de Branko Milanovic (2016, 2019), han seguit circulat arreu del món i arribant a un públic lector no-acadèmic, aconseguint mantenir viva aquesta renovada pulsio per a l'estudi de les desigualtats. En aquest sentit, tal i com explica el mateix Thomas Piketty (2021: 19-20) els tres grans moviments de contestació popular que s'han viscut aquests darrers anys, protestaven contra tres dimensions específiques de les desigualtats socials: el *Me Too* contra les desigualtats de gènere, el *Black Lives Matter* contra les racials i el *Fridays for Future* contra les climàtiques.

En el proper epígraf d'aquesta introducció, així com en els epígrafs introductoris de cadascun dels capítols de la tesi, s'ofereix un estat de la qüestió i un repàs a la principal bibliografia sobre les desigualtats socials preindustrials, posant l'èmfasi en algun aspecte determinat de les desigualtats en funció de l'enfocament temàtic específic de cada capítol. En tot cas i en aquest punt inicial, tan sols voldríem esmentar que si bé bona part dels treballs sobre desigualtats s'han basat principalment en els segles XIX i XX, també hi hagut una creixent producció literària en l'estudi de les desigualtats (sobretot les de tipus econòmic) a l'era preindustrial. Pel caràcter fundacional de la seva contribució i per l'èxit posterior que ha tingut, sens dubte cal destacar el treball anteriorment citat de Milanovic, Lindert i Williamson (2011), els quals van posar les bases per a l'estudi comparat de les desigualtats a les societats anteriors al segle XIX. Així mateix, els molts treballs (sovint finançats amb fons de la Unió Europea) que ha dut a terme l'equip de treball encapçalat per l'historiador econòmic italià Guido Alfani ha permès reconstruir llargues sèries de desigualtat a l'Europa preindustrial.⁵

⁵ Al llarg de la tesi quan fem referència a algun treball en concret d'Alfani o d'algun dels seus col·legues es donarà la referència concreta. Aquí i a tall orientatiu, vegeu la compilació de bona part d'aquests estudis que s'ha publicat recentment (Alfani i Thoen, 2020). Així mateix, una ressenya crítica i completa d'aquesta obra es pot consultar a Jover-Avellà (2022).

Un darrer incís abans de cloure aquest primer epígraf introductorí on s'ha intentat defensar la importància d'estudiar les desigualtats en perspectiva històrica: la desigualtat és multidimensional i es pot manifestar en molts àmbits. Hi ha desigualtats d'ingrés i de riquesa, d'estatus i d'oportunitat, de gènere i de raça, educatives i sanitàries, climàtiques i alimentàries etc. Totes elles afecten al conjunt de la societat i plegades formen el conglomerat de les «desigualtats socials» que és el títol que hem triat per aquesta tesi. Tanmateix, per una qüestió de disponibilitat i característiques de les fonts emprades, en aquest treball no s'han pogut estudiar totes per igual. Les desigualtats de riquesa (allò que hom posseeix en un moment determinat) són les més analitzades en aquesta tesi, si bé també hi són molt presents, entre d'altres, les desigualtats d'estatus, d'heretabilitat i de gènere, les quals estan íntimament relacionades en una societat d'antic règim on la transmissió patrimonial es basava en la primogenitura masculina.

1.2. El marc cronològic: les darreres dècades de l'Antic Règim (c.1750-1825).

Aquesta tesi estudia el període 1750-1825. L'objectiu inicial era que cobris un segle sencer (1750-1850), continuant la línia cronològica de les tesis d'Eulàlia Esteve (2011) i Albert Serramontmany (2015) per al Baix Empordà i l'Àrea de Besalú respectivament. Per una sèrie de casuístiques de les fonts, que seran detallades en l'epígraf 1.4, es va decidir finalitzar l'estudi a l'any 1825. En el cas de la historiografia espanyola, acabar el 1850 o el 1825 significa fer-ho després o abans de poder percebre l'impacte de la Revolució Liberal. No obstant, l'objectiu final de la tesi no considerem que resulti alterat i fins i tot, acabant a l'any 1825 és pot expressar amb més claredat: estudiar la fase final de l'Antic Règim o era preindustrial.

Arribats a aquest punt, val la pena explicar per quin motiu és vol estudiar les desigualtats socials durant les dècades finals de l'Antic Règim. El cert és que avui en dia hi ha un cert consens entre molts historiadors econòmics que a grans trets, en els quatre o cinc darrers segles de l'era preindustrial (aproximadament entre la fi de la Pesta Negra i les revolucions liberals de finals del XVIII i principis del XIX) hi hagué una tendència cap a una societat cada vegada més desigualtaria, amb una major concentració del capital en mans d'unes petites elits i unes classes treballadores cada vegada més allunyades del control efectiu dels mitjans de producció (Jackson, 2022). La tesi més generalment acceptada considera que la Pesta hauria alterat la relació entre terra, capital i treball doncs

va acabar amb una part considerable dels treballadors tot deixant intacte la terra i el capital. En conseqüència, els supervivents de l'epidèmia haurien gaudit d'una dotació de recursos especialment bona i d'uns nivells de desigualtat inicials força baixos (Jedwab, Johnson i Koyama, 2022). D'aleshores ençà i durant més de quatre segles la desigualtat hauria anat augmentant arreu i de forma constant (Alfani, 2020).

Tal i com fa notar Trevor Jackson (2022: 13), aquesta generalització porta sovint a que la nova història de la desigualtat sigui sovint una *història sense història*, doncs no es busquen els mecanismes ni les relacions causals que provoquen que augmenti la desigualtat.⁶ Pel cas català, fortament influït pel sistema d'hereu únic, que concentra la major part de la transmissió patrimonial en un únic descendent, una possible explicació causal a l'augment de la desigualtat en la societat dels segles XV al XIX, la podríem trobar en el fet que, *ceteris paribus*, a mida que la recuperació econòmica i demogràfica s'anés desenvolupant, aquells que gaudien d'una bona dotació de recursos es trobarien en una posició privilegiada per aprofitar les necessitats de les noves generacions de famílies amb terra insuficient i obtenir rendes del treball d'aquestes.⁷ Tot plegat ho desenvoluparem amb més profusió en el següent capítol, en aquest punt, únicament fer notar que haurien sigut precisament aquestes noves elits sorgides i enriquides de la recuperació post-pesta les que s'encarregaren de liquidar l'Antic Règim en les condicions més favorables per als seus interessos.

És per això que les revolucions liberals de finals del XVIII i principis del XIX, amb la consegüent fi de l'Antic Règim, no tingueren un impacte igualador, sinó més aviat al contrari. El motiu ja l'hem apuntat anteriorment: acabaren amb algunes velles desigualtats d'estatus però al sacralitzar els drets de propietat obriren la porta a exacerbar les desigualtats d'ingrés i sobretot de riquesa, les quals assoliren els seus màxims històrics (i no és una casualitat) just abans de l'inici de la Primera Guerra Mundial (Piketty, 2021: 43). En aquesta tesi, al deturar-nos, com s'ha dit anteriorment, a l'any 1825 no tindrem la possibilitat d'estudiar l'impacte que pogué tenir en la desigualtat la Revolució Liberal. Tanmateix, analitzar els darrers tres quarts de segle de l'Antic Règim, ens situa en un observatori privilegiat per copsar la correlació de forces i les asimetries entre els diferents

⁶ La cita completa en anglès és la següent: «*Attention to these mechanisms is what keeps the new history of inequality from becoming a history without history, just one long grinding process of immiseration that happened all the time, everywhere*» (Jackson, 2022: 13).

⁷ Malgrat gaudir d'un ampli consens, tal i com succeeix amb qualsevol gran teoria general, hi ha marge per algunes excepcions i caldria afegir-hi alguns matisos. A l'epígraf següent veurem que en el cas de Catalunya i més concretament en alguns sectors de la Regió de Girona, la desigualtat podia haver pres un camí diferent.

grups socials a les acaballes de l'Antic Règim, quelcom que ens hauria d'ajudar a entendre per què les transformacions institucionals del segle XIX van prendre el camí que van prendre i no un altre.

El cert és que estudiar el període històric del tombant dels segles XVIII-XIX resulta d'allò més estimulante en tant que és un període on, manllevant el concepte de Pierre Vilar (1966: 9), en molts aspectes sembla que *el ritme històric s'accelera*. En efecte, hom pot tenir la percepció que tot allò que es venia desenvolupant des de l'època baixmedieval prengué durant el segle XVIII més força que mai. Potser en part per aquest motiu, el substantiu «revolució» (i l'adjectiu «revolucionari») ha estat emprat amb més assiduitat que en qualsevol altre període històric a l'hora de definir i explicar molts dels fenòmens que succeïren en aquesta època. Tal és així que Eric Hobsbawm en la seva famosa trilogia sobre el *llarg segle XIX*, va batejar el període 1789-1848 com l'Era de les Revolucions (1962).⁸ L'historiador britànic parlava de «revolucions», en plural, perquè considerava que es tractava d'uns anys marcats per l'impacte simultani de la revolució política francesa i la revolució industrial britànica. Certament, la Revolució Francesa, si bé no va establir una societat realment igualitària, va abolir el feudalisme promulgant la igualtat dels homes davant la llei. Endemés, seguint la interpretació del mateix Eric Hobsbawm, fou la primera revolució verdaderament ecumènica, és a dir, la primera que tingué un abast internacional al traspasar les fronteres i els límits del país on havia succeït inicialment:

«Entre 1789 y 1917, las políticas europeas (y las de todo el mundo) lucharon ardorosamente en pro o en contra de los principios de 1789. Francia proporcionó el vocabulario y los programas de los partidos liberales, radicales y democráticos de la mayor parte del mundo [...] Francia proporcionó los códigos legales, el modelo de organización científica y técnica y el sistema métrico decimal a muchísimos países.» (Hobsbawm, 2012: 59-60).

No obstant, tal i com abolia els drets feudals també reconeixia el caràcter absolut de la propietat i el dret dels propietaris de gaudir-ne al seu lliure albir. Tal i com s'ha explicat anteriorment, el corpus legislatiu (Codis Civils, Declaracions de Drets, Constitucions etc) que es van aprovar a França i a la majoria de països occidentals en el tombant dels segles

⁸ Per aquesta tesi s'ha utilitzat la traducció al castellà de la trilogia completa, publicada per l'editorial Capitán Swing l'any 2012.

XVIII i XIX sacralitzaren la propietat i n'afavoriren la seva concentració, de tal manera que, segons alguns estudis recents, la desigualtat en la propietat de béns immobles no va parar d'augmentar a la major part de l'Europa Occidental durant tot el segle XIX, assolint els seus màxims durant el període històric de la «Belle Époque» just abans de l'esclat de la Primera Guerra Mundial (Piketty, 2019: 240).

Pel que fa a la Revolució Industrial, també va començar a finals del segle XVIII i es va anar consolidant durant el XIX, però com és ben sabut, en comptes de tenir els seus orígens a França, aquests es situen a Anglaterra. Fruit en part de la desforestació que havia patit Europa (sobretot per necessitats bèl·liques) durant bona part de l'època moderna, l'economia anglesa havia anat substituint a la fusta pel carbó com a font d'energia principal, doncs aquest era molt abundant al subsol anglès (Wrigley, 1988: 77; Pomeranz, 2000: 61). La invenció d'una sèrie de màquines i enginys durant les dècades centrals i finals del segle XVIII, que obtenien el major benefici d'aquest avantatge mineral, hauria permès a Anglaterra escapar definitivament de la trampa maltusiana i ricardiana on vivien immerses les economies orgàniques. Dit d'una altra manera, va aconseguir superar el cercle viciós en el qual la població tendeix a créixer exponencialment i els recursos aritmèticament, degut a que a mida que es van afegint *inputs* de producció, l'ingrés marginal per unitat disminueix o fins i tot pot arribar a ser negatiu (Malthus, 1798; Ricardo, 1817).

Així, l'economia anglesa (després l'anirien seguint la major part de països europeus) va iniciar el camí cap al creixement econòmic modern, a través d'una major capacitat de produir, transformar i transportar els recursos a base d'augmentar la inversió d'energia exosomàtica en comptes de l'endosomàtica. És a dir, a través de la incorporació de fluxos d'energia metabolitzats fora del cos humà (exosomàtics) sense haver d'augmentar l'aportació d'energia continguda en els aliments i que suporten les activitats fisiològiques (endosomàtica) (Giampietro i Mayumi, 2000: 117).

No obstant, tal i com demostra la tesi d'Edward A. Wrigley (1988 i 2006) molt abans de la introducció al camp anglès de les màquines alimentades amb carbó, l'agricultura orgànica tradicional ja havia anat avançant cap a un estadi més avançat i ho havia fet a partir d'un triple procés d'expansió, intensificació i especialització de la terra. Es va augmentar la terra dedicada a activitats agrícoles, se'n va fer un ús més intensiu i s'hi van diversificar els cultius. En aquest sentit, fou especialment destacable la introducció de plantes farratgeres (gramínies i lleguminoses) que proporcionaven pinso per la ramaderia

i ajudaven a fixar el nitrogen atmosfèric al sòl, quelcom que permetia prescindir (o com a mínim disminuir) els guarets i per tant poder intensificar l'ús de la terra sense esgotar-la (Bernardos i Hernández, 2010).⁹ Alguns no han dubtat en batejar aquests processos com una altra «revolució» (agrària) que precediria i acompanyaria a la industrial. (Allen, 1999).

En tot cas, en les economies orgàniques tradicionals, el procés d'expansió de terres, *ceteris paribus*, condueix a entrar de ple en el cercle viciós de la trampa maltusiana: afegir *inputs* de terra no genera un augment equivalent dels *outputs* productius, degut a que l'extensió dels cultius implica treballar terres cada vegada més marginals que fan disminuir la productivitat. Conjuguar l'extensió amb la intensificació per la via de l'especialització permet escapar completament de la trampa? Segons el mateix Wrigley no del tot, si bé permet mitigar i endarrerir considerablement el procés. Aquí és on entra en joc un altre factor de producció: el capital. Paraula polisèmica per naturalesa, pot prendre molts significats diferents. Avui en dia, el concepte «capital» aplicat al context de la producció, sol fer referència a aquells béns durables que són utilitzats per fabricar altres béns. Ara bé, quan parlem de la producció agrícola preindustrial, se sol entendre per «capital» al conjunt que formen les llavors, els adobs, els animals de tir i l'utillatge agrícola (Bringas Gutiérrez, 2000: 113). Al llarg de tota la història de l'agricultura hi ha hagut constantment innovacions en el capital circulant que han permès suavitzar i mitigar les conseqüències de la part més crítica de la trampa maltusiana, doncs de no ser així la població mundial s'hagués mantingut completament estable durant mil·lennis. La gran diferència radica en que durant els segles XVIII i XIX les transformacions en el capital (mecanització, nous sistemes de regatge etc) van ser prou importants com per permetre a alguns països i regions escapar, en comptes de mitigar, els efectes negatius de la trampa maltusiana i superar els límits productius que plantejava l'agricultura tradicional (Bernat, 2008: 174). En aquest punt és on la disponibilitat de carbó (i les innovacions tècniques associades) haurien proporcionat un avantatge clau a Anglaterra (Allen, 1999; Pomeranz, 2000).

Traslladant aquest marc teòric al camp de les desigualtats socials, val la pena notar que d'entrada, un augment de la productivitat per la via d'una intensificació del capital situa en una situació de força i dominació a aquells que disposen de capital per invertir. Si a

⁹ Al món mediterrani, amb una pluviositat més escassa, la intensificació / especialització es va dur a terme per la via de la incorporació de conreus arbustius, com ara la vinya i l'olivera (Ferrer, 2008, 63-64).

això se li afegeix el fort creixement demogràfic del segle XVIII s'obtenen dos ingredients que, un cop conjugats, formen un combinat ideal per a que es produeixi un augment de la desigualtat. Aquest es produiria per la via d'una major concentració de la propietat en mans d'uns pocs grans propietaris que exploten el treball d'una creixent massa de camperols amb terra i capital insuficient. Ara bé, hi podria haver excepcions a la norma. Sense anar més lluny, com s'explicarà en l'epígraf següent, hi ha indicis per pensar que en zones d'especialització vitícola (un conreu arbustiu més intensiu en treball que en capital) com ara l'Empordà, hi hagué marge per a transformacions i creixements impulsats *des de baix*, que tenien un potencial igualador considerable (Congost, 2015).

D'altra banda, l'augment de la productivitat agrícola hauria provocat que al llarg dels darrers segles preindustrials (però especialment durant el XVIII) es donessin al món occidental les condicions idònies per tal que una part important del creixement demogràfic fos absorbit per activitats no agrícoles, en la mesura que augmentava la disponibilitat d'un excedent comercialitzable. Això hauria facilitat, segons alguns autors, el desenvolupament de la protoindústria, entesa com un sistema híbrid entre el taller artesà tradicional i la indústria fabril (Mendels, 1972). Aquesta es caracteritzaria per ser un tipus de producció amb un caràcter encara marcadament domèstic i rural (en plena convivència amb l'agricultura) però no obstant, enfocada a produir massivament béns per a ser comercialitzats en mercats interregionals o fins i tot internacionals. Tot plegat hauria induït canvis en l'organització del treball així com inversions més intensives en capital (Kriedte, Medick i Schlumbohm, 1982). De nou, aquestes transformacions en les relacions socials de producció tindrien un efecte potencialment desigualador en la mesura que facilitaven la separació de molts petits productors dels mitjans de producció (o si més no la pèrdua d'independència), supeditant-los als empresaris amb capital suficient per dur a terme aquest tipus d'inversions.

Així mateix, el fenomen de la protoindústria enllaça amb dues «revolucions» més que alguns autors han situat en aquesta època: la del consum i la industriosa. Ens ocuparem d'aquests dos fenòmens en la tercera part de la tesi i tindrem temps d'introduir-los amb més detall. Tanmateix i a tall introductori, simplement indicar que el segle XVIII es va caracteritzar per una aparent contradicció entre el fet que els salaris reals -i per tant el poder adquisitiu de les famílies- va decaure i en canvi sembla observar-se un augment del consum de béns mobles en la gran majoria de les llars, en un fenomen que molts autors

no han dubtat en qualificar-ho com a «Revolució del Consum».¹⁰ És cert que les fonts són imperfectes i sovint no capten al conjunt dels grups socials. Ara bé, allà on s'ha tingut accés a la composició de les llars més humils s'observa en efecte un augment de la quantitat, qualitat i diversitat dels béns (Moreno, 2007, Congost, Ros i Saguer, 2016; Harley, 2021).

Com s'explica que el consum cresqués mentre disminuïa el poder adquisitiu de moltes famílies? L'historiador econòmic Jan de Vries ho va justificar a través de la tesi de la «Revolució Industriosa» (2008). L'autor argumentava que hi hagué en el si de les unitats domèstiques una reassignació dels seus recursos productius, la qual hauria consistit en disminuir el temps dedicat a l'oci i augmentar aquell dedicat a treballar. Més concretament, haurien incrementat la dedicació a treballar per a vendre, per tal de participar més activament als mercats. Seguint el seu model, aquesta reassignació organitzativa s'hauria dut a terme per les famílies de forma voluntària, empeses pel desig de consumir més, millor i més variat. Així mateix, Jan de Vries també raonava que això només podia succeir allà on els lligams familiars eren dèbils, doncs en les societats basades en la família troncal el cap de casa té massa poder de decisió, tant en l'assignació de recursos productius com en els hàbits de consum, de manera que pot dissuadir la industriositat de la resta de membres de la família. En canvi, les famílies nuclears típiques de l'Europa nord-occidental, especialment aquelles ubicades en zones de desenvolupament protoindustrial, haurien sigut molt més receptives a auto disciplinar-se per la via de la industriositat.

La hipòtesi interpretativa de De Vries ha rebut crítiques des de diversos àmbits.¹¹ Tal i com explica Julie Marfany (2020: 35-37) les podríem agrupar en tres tipus. En primer lloc trobaríem el problema del biaix de les fonts. Els estudis sobre la suposada «Revolució del Consum» es basen en l'anàlisi d'inventaris de béns que solen implicar un cert biaix social, doncs els més pobres difícilment podien tenir incentius per escripturar davant de notari els seus inventaris. Segons alguns estudis, els inventaris anglesos, per exemple, podrien excloure fins al 40% més pobre de la societat (Dean et al, 2004). En segon lloc hi ha la crítica a la idea de posar el desig de consumir al centre de l'equació i per tant, que totes les decisions preses pels treballadors (més treball, menys lleure) siguin voluntàries

¹⁰ Vegeu, per exemple, les obres de McKendrick, Brewer i Plumb (1982), Weatherill (1988) i també Brewer i Porter (1993).

¹¹ D'entrada, vegeu la ressenya bastant crítica que feu Jaume Torras (2010: 181-183) de l'obra de Jan de Vries.

i no imposades per les condicions materials. En tercer i darrer lloc també és pot qüestionar la insistència de Jan de Vries en vincular la «Revolució Industriosa» a un tipus molt concret de model familiar típic de l'Europa nord-occidental, doncs no s'han estudiat bé les pautes de consum de la resta de territoris i tampoc s'ha pogut establir realment una relació causal entre el model familiar i la industriositat.

En tot cas i malgrat que escapi a l'abast temàtic i cronològic d'aquesta tesi, val la pena remarcar que totes aquestes (possibles) «revolucions» no només van alterar els lligams de producció de les economies occidentals sinó que van modificar també les relacions mundials, tant a nivell nord-sud com especialment est-oest. En efecte, fou en aquesta època en que les potències de l'Europa nord-occidental van aconseguir imposar el seu domini militar i comercial tant sobre la resta d'Euràsia, com als altres continents. Seguint la famosa tesi de Kenneth Pomeranz (2000) en relació a la «Gran Divergència», pels volts de l'any 1750 a la Xina hi havia uns nivells de desenvolupament econòmic similars als de l'Europa nord-occidental, tant pel que fa a l'agricultura com a les manufactures. De fet, en termes absoluts, a mitjans segle XVIII el primer productor mundial de manufactures era la Xina i el segon la Índia, acaparant, respectivament, el 33% i el 25% de la producció mundial (Allen, 2013: 19). De llavors ençà les trajectòries van divergir degut principalment a dos motius: el desenvolupament a Europa de les tècniques associades a l'ús intensiu del carbó en substitució de la fusta i a una major capacitat fiscal dels estats europeus que va permetre preparar exèrcits prou potents per tal de sotmetre per la força a la resta del món. Així, quan cap a finals del segle XIX s'inicià la primera globalització, la major part d'allò que avui en dia s'anomena el «Sud Global» eren colònies, protectorats o en el millor dels casos països independents però amb tractats comercials que els convertien a la pràctica en economies gregàries (proveïdores de matèries primeres) de les potències occidentals.

Abans de tancar aquest epígraf on s'ha intentat raonar el perquè de voler estudiar la societat de finals de l'Antic Règim o era preindustrial, voldríem insistir una vegada més en la idea que totes les transformacions que s'han descrit en els paràgrafs anteriors podien potencialment reduir algunes desigualtats però augmentar-ne d'altres, o bé portar les existents a una altra dimensió. Que unes desigualtats augmentin i unes altres disminueixin, o que n'apareguin de noves i en desapareguin de velles, té implicacions també per entendre com s'han desenvolupat les forces productives a la nostra era. De la mateixa manera que la Revolució Francesa (i les posteriors revolucions liberals) van

abolir algunes desigualtats d'estatus pròpies de l'Antic Règim per sacralitzar les patrimonials; la Revolució Industrial (i l'agrícola i la industriosa) al augmentar la capacitat de generar riquesa han permès democratitzar l'accés a alguns recursos bàsics: medicina, educació, una dieta adequada o mitjans de transport i comunicació estan avui a l'abast d'amplis sectors de la població i no es restringeixen únicament a les elits. Tanmateix, aquest creixement també ha fet augmentar la màxima desigualtat possible: a dia d'avui, la diferència nominal (en qualsevol paràmetre socioeconòmic mesurable) entre la persona més rica i la més pobre és molt superior a la que hi podia haver fa dos o tres segles, situant-se en uns nivells difícilment justificables, mils de milions de vegades superiors a la proporció de 4 a 1 que recomanava Plató fa prop de dos mil cinc-cents anys com a ràtio adequada de desigualtat entre rics i pobres.

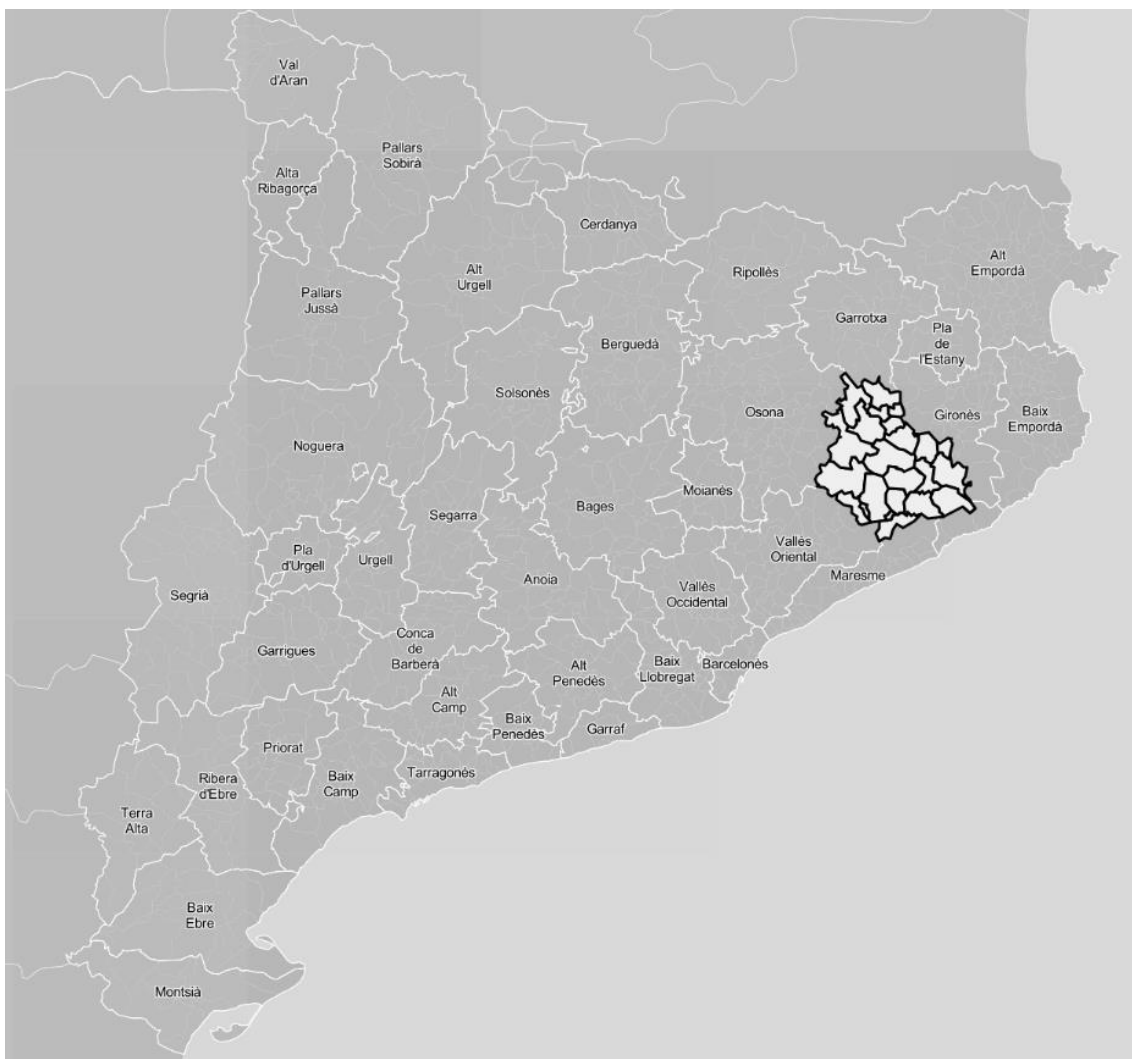
Endemés, el fet de portar les desigualtats a una dimensió-món a través de la globalització, ha generat enormes desigualtats entre els països occidentals rics i el Sud Global pobre. Aquestes desigualtats no es limiten a la riquesa o a l'ingrés sinó que incorporen altres dimensions, la més visible de les quals sigui possiblement la desigualtat climàtica, especialment punyent durant els darrers anys. Així, diversos estudis demostren que aquesta enorme capacitat per generar energia exosomàtica, pròpia de la societat industrial moderna, ens ha conduït a sobrepassar en múltiples aspectes els límits biofísics del planeta (Steffen et al, 2015), al mateix temps que hi ha una correlació inversa molt evident entre la contribució a l'esgotament planetari i l'impacte del canvi climàtic. És a dir, aquells que menys han contribuït històricament a esgotar els recursos planetaris són els que estan avui patint-ne més les conseqüències a través d'una disminució de la productivitat de la terra i de l'impacte de fenòmens meteorològics cada vegada més extrems (Ortiz-Bobea et al, 2021).

1.3 El marc geogràfic: la Selva Interior com a petit laboratori d'anàlisi de la Catalunya de finals de l'Antic Règim.

Aquesta tesi empra com a marc de referència geogràfic l'àmbit territorial de la Selva Interior (figura 1.1), és a dir, tots els municipis de l'actual comarca de la Selva excepte els tres marítims (Blanes, Lloret i Tossa de Mar). Si bé una tesi doctoral és per definició un treball individual i inèdit, la recerca només avança des de la cooperació i la compartició del coneixement. En aquest sentit, aquest treball forma part d'un projecte més ampli, desenvolupat sota el paraigües del Centre de Recerca d'Història Rural (CRHR) de la

Universitat de Girona, on s'hi han desenvolupat (i s'hi desenvolupen) moltes i excel·lents tesis, així com altres recerques per part d'investigadors consolidats, en el marc dels successius projectes de recerca que ha encapçalat el CRHR. Així doncs, la meua tesi no aspira a res que no sigui ser una baula més en aquest engranatge. Més concretament, aquesta tesi hauria d'encaixar i continuar la línia encetada amb les tesis d'Eulàlia Esteve (2011) que va estudiar les característiques socioeconòmiques del darrer segle preindustrial en una zona de fort dinamisme econòmic (el Baix Empordà) i d'Albert Serramontmany (2015) que ho va fer per una àrea de mitja muntanya i amb especialització tèxtil (el partit de Besalú). Ara bé, per quin motiu estudiar la Selva i no una altra comarca o regió? És més, per què centrar-se només en la Selva Interior i no en el conjunt de la comarca de la Selva?

Figura 1.1. Mapa dels municipis de la Selva Interior sobre un fons de les divisions administratives actuals de Catalunya.

Font: elaboració pròpia a partir d'Instamaps.

Començant per la primera pregunta, la resposta ja l'hem introduïda en la secció d'hipòtesis i objectius: hi ha suficients indicis, fruit de recerques precedents, per pensar que en conjunt, durant les darreres dècades de l'Antic Règim hi hauria hagut a la zona de la Selva un dinamisme econòmic més aviat feble; quedant exempta de bona part de les transformacions impulsades *des de baix* que s'estaven vivint a bona part de la Regió de Girona i que tan bé relataven les esmentades tesis d'Esteve i Serramontmany.¹² A la zona de la Selva no sembla aparentment que la via per escapar de la trampa maltusiana passés ni pel desenvolupament d'una indústria tèxtil com detectà Serramontmany a la zona de Besalú, ni per un intens procés de transformació agrària com el que es pogué viure a l'Empordà estudiat per Esteve, en el qual especialment (però no exclusivament) a través de contractes subemfitèutics, moltes famílies treballadores podien haver accedit a la quasi propietat de lots de terra que fins aleshores havien sigut erms, estapers o garrigals.

Tot plegat s'hauria traduït en un menor accés a la propietat de la terra dels grups humils selvatans, tal i com demostra la menor intensitat de la pràctica emfitèutica, així com també en una menor capacitat econòmica, mesurada a través del valor dels dots pagats i rebuts per les famílies de la Selva. Ambdues evidències queden paleses a partir dels pioners treballs de Rosa Congost (1990 i 1993). Així mateix, algunes primeres recerques meves, paral·leles a la realització de la tesi, semblen reforçar la idea plantejada per Rosa Congost i també ens porten a intuir que simultàniament a l'absència de creixement *des de baix*, la societat selvatana es va tornar més desigual en comparació als seus veïns més propers (i aparentment més dinàmics) (Mas-Ferrer, 2015; 2016 i 2022).

Aquest darrer punt és important i val la pena desenvolupar-lo una mica més. En l'epígraf anterior hem explicat que entre molts historiadors econòmics hi ha un cert consens en que la desigualtat va tendir a augmentar de forma constant durant els darrers quatre segles preindustrials i va seguir creixent durant el segle XIX, mercès a la concentració de la propietat que afavoria el nou ordre liberal. Així mateix, alguns estudis recents han determinat que aquesta tendència alcista dels nivells de desigualtat també es donava en diferents indrets de la Catalunya de finals de l'Antic Règim: en un ampli sector de la Catalunya Vella, com és l'àrea de Barcelona (Brea-Martínez i Pujades-Mora, 2019); i també en municipis de la Catalunya Nova, independentment que fossin del litoral, com

¹² Una síntesi de la millora en els nivells de vida dels grups més humils de l'Empordà i Besalú es pot llegir al treball publicat per aquesta autora i autor juntament amb la seva directora de tesi (Congost, Esteve i Serramontmany, 2017).

era el cas de Reus, o de l'interior cerealícola, com podien ser Cervera i Tàrraga (García-Montero, 2015; Alfani, 2017). En tots aquests indrets, els índexs de desigualtat, mesurats a partir d'indicadors derivats de la fiscalitat directa, haurien tendit a augmentar durant l'època moderna, seguint aparentment la tendència general de la major part de l'Europa occidental.

Ara bé i com dèiem anteriorment, des d'un enfocament menys econòmic i més propi de la història social, les línies d'investigació que des de fa anys explora el CRHR, han permès observar com en amplis sectors de la regió gironina, les darreres dècades de l'Antic Règim es van caracteritzar per un dinamisme molt important dels grups més humils que van ser capaços de transformar-se i de transformar el seu entorn, al temps que milloraven les seves condicions de vida (Congost i Ros, 2013; Congost, Ros i Saguer, 2016; Congost, Esteve i Serramontmany, 2017).¹³ Possiblement l'exemple més paradigmàtic siguin les zones d'expansió i especialització vitícola de l'Alt Empordà, doncs allà, no només petites famílies agricultores van accedir a la quasi-propietat de lots de terra a través de l'emfiteusi, sinó que ràpidament van aconseguir substituir la rabassa morta per emfiteusis perpètuas, quelcom que els conferia major estabilitat i més drets sobre la finca que posseïen i explotaven (Congost i Saguer, 2013). Tanmateix, aquest dinamisme no es limitava a les zones estrictament de vinya: en amplis sectors del Baix Empordà i el Gironès, especialment en sectors fèrtils seguint el curs baix del riu Ter, s'hi ha detectat múltiples formes de creixement econòmic *des de baix*, els quals desembocarien en l'aparició d'un nou grup social format pels treballadors rurals més ben dotats de recursos: els «menestrals» (Congost, 2014). Tot plegat es desenvoluparà amb més detall en capítols posteriors.

En relació a la segona qüestió que ens autoformulàvem a l'inici d'aquest epígraf (per què la Selva Interior en comptes de tota la comarca de la Selva?), la resposta rau en el fet que, malgrat estigui lluny de ser una comarca natural plenament estructurada, la vertebració de la Selva Interior respon a una articulació del territori relativament racional. És innegable que es tracta d'una comarca molt heterogènia i amb realitats molt diferents. D'entrada i com el seu nom indica (la Selva), té un ampli sector que està densament poblat de muntanyes boscoses, entre els massissos del Montseny i les Guilleries (figura 1.2).

¹³ La bibliografia és molt més extensa i bona part d'ella serà citada en algun punt o altre de la tesi. Aquí s'ha citat només dos treballs escrits en anglès i un en francès per donar compte de l'abast internacional d'aquestes recerques.

D'altra banda, disposa d'una zona més plana i fèrtil que seguint el curs baix del Ter i de l'Onyar connecta la Selva amb els municipis veïns del Gironès i finalment amb la mateixa ciutat de Girona. Tanmateix, tant les famílies dels municipis del sector muntanyós com les del pla es trobaven i es relacionaven en una sèrie de municipis ubicats a mig camí entre aquestes dues realitats. Seria el cas de Santa Coloma de Farners i d'Amer, situats al peu de les Guilleries i en els quals, seguint el dietari del viatger Francisco de Zamora (1973: 300-303), a finals del segle XVIII s'hi celebraven sengles mercats municipis molt concorreguts per les famílies de la comarca (els dilluns a Santa Coloma i els dimecres a Amer). Segons la mateixa font, en aquests mercats s'hi comerciaven tant els aprofitaments forestals extrets dels cims dels massissos de les Guilleries i del Montseny, com els cereals, les fruites i altres cultius de regadiu obtinguts del sector planer i més fèrtil entre el Ter i l'Onyar.

En canvi, els tres municipis del litoral selvatà (Blanes, Lloret i Tossa) responien a una altra realitat, fruit de quedar aïllats de la resta de la comarca per la serralada litoral (figura 1.2). És cert que el turó que separa Lloret de Mar de Vidreres no és un accident geogràfic especialment complicat de salvar, de manera que un i altre municipi tenien bastanta relació entre ells. De fet, examinar el conjunt documental de la notaria de Vidreres ja ens ha permès detectar i incloure en el nostre estudi aquells lloretencs que, vivint i treballant als voltants d'aquest petit contrafort de la Serralada litoral, tendien a relacionar-se amb la gent de la Selva Interior. Més enllà d'aquests, la gent de mar de Lloret, així com el conjunt de les famílies de Blanes i Tossa de Mar, es relacionava majoritàriament amb un entorn diferent. En el cas de Blanes, la seva connexió natural era amb els municipis de l'Alt Maresme, dels quals només el separa el delta del riu Tordera. En canvi, per accedir a qualsevol altre municipi de la Selva Interior, els seus habitants havien de superar els cims de la Serra de Marina. Pel que fa a Tossa, encara més aïllada pel fet d'estar enclaustrada al peu del Massís de l'Ardenya, la seva comunicació més natural (no exempta de complicacions) amb l'interior era cap al municipi de Llagostera (Gironès) i d'aquí ja es podia comunicar directament amb la ciutat de Girona, sense haver de passar per cap municipi de la Selva Interior.

Figura 1.2. Mapa dels municipis de la Selva sobre una imatge de satèl·lit del nord-est de Catalunya.

Font: elaboració pròpia a partir d'Instamaps. En vermell els municipis litorals de la Selva i en negre els de la Selva Interior.

A la llum de tot plegat, considerem que la Selva Interior és un bon i ben delimitat laboratori d'anàlisi per tal d'estudiar a petita escala l'impacte de les desigualtats socials a les acaballes de l'Antic Règim. A més, al fer-ho en una zona aparentment poc atractiva per estudiar-hi canvis o transformacions, ens permet comprendre millor la realitat socioeconòmica d'una d'aquelles zones que poden passar per alt a treballs amb un enfocament més *macro* doncs es tracta d'una àrea que, aparentment, pot semblar que no acaba d'encaixar del tot en cap dels models econòmics que hom pot pressuposar per la Catalunya de finals del XVIII i principis del XIX.

Per tal de situar millor les bases teòriques del que estem dient, així com per poder comprendre amb més precisió les possibles causes i l'evolució de les desigualtats socials, pot valdre la pena repassar amb més detall alguns dels elements socioeconòmics de la Catalunya de finals de l'Antic Règim que hem esbossat anteriorment. A continuació, intentarem situar-hi les característiques concretes de la Selva Interior.

En primer lloc, hi ha un element clar: en algun moment Catalunya va aconseguir escapar de la trampa maltusiana, doncs entre els segles XVIII i XIX la població i l'economia van créixer simultàniament i amb força. Endemés, ho va fer en un context institucional més aviat desfavorable. D'una banda, la fi de la Guerra de Successió, que va tenir com a vencedor el bàndol contrari al que havien donat suport les institucions catalanes, va comportar que Catalunya fos castigada *por legitimo derecho de rebelión y conquista* a través del Decret de Nova Planta (Feliu, 2012: 83). Algunes institucions catalanes van ser suprimides, es van imposar nous impostos indirectes a imitació dels castellans (paper segellat, l'impost de la sal i diversos estancs o monopolis reials) i també un nou impost directe, el Cadastre.

D'altra banda, si a principis de segle les famílies catalanes havien patit amb duresa les conseqüències d'haver *perdut* la Guerra de Successió, a finals de segle van patir les conseqüències que Espanya estigués *perdent* l'hegemonia mundial que un dia havia tingut. Al col·lapse del sistema colonial que va deixar la hisenda pública en un estat quasi permanent de bancarrota, s'hi van sumar les guerres que la ranquejant Espanya absolutista va lliurar contra la França revolucionària (1793-1795), l'Anglaterra parlamentària (1797-1801 i 1805-1807) i finalment contra la França napoleònica (1808-1814). De fet, durant l'última dècada del segle XVIII i les dues primeres del XIX hi hagué una inflació galopant i un tragí constant de tropes espanyoles i franceses pels territoris catalans (especialment a la Regió de Girona degut al seu caràcter fronterer) amb totes les conseqüències socioeconòmiques que tal trasbals implica.

Malgrat aquest context aparentment desfavorable, en amplis sectors de Catalunya es va aconseguir dur a terme un desenvolupament demogràfic i econòmic notable, especialment entre el primer i el tercer quart de segle XVIII, és a dir, en l'interludi entre la fi de la Guerra de Successió i l'inici de la bel·licositat finisecular. Superades les convulsions de la Guerra del Francès (1808-1814) s'emprendria el camí de la industrialització i el desenvolupament econòmic modern, tot convertint-se en la primera regió d'Espanya (i una de les primeres fora de l'Europa nord-occidental) en fer-ho. Quines van ser les principals característiques d'aquest desenvolupament setcentista? Possiblement, el treball més exhaustiu al respecte sigui encara la magna obra de Pierre Vilar (1966). La idea central de la tesi de Vilar és que la Catalunya del segle XVIII es va caracteritzar per un creixement demogràfic molt vigorós que va ser absorbit per diverses activitats i ocupacions, les quals preparaven els catalans per tal d'acostumar-se a produir per vendre,

per bé que la intensitat i el ritme d'aquestes transformacions pogué ser diferent ens uns indrets i en d'altres de la geografia catalana.

En tot cas i d'entrada, durant el segle XVIII la població hauria augmentat considerablement. Avui se sap que no tant com es pensava el mateix Pierre Vilar, el qual sobreestimant la fiabilitat dels recomptes de població d'aquella època, va arribar a la conclusió que entre el 1718 (Cens de Campoflorido) i el 1787 (Cens de Floridablanca) la població s'havia més que duplicat. Concretament, segons els càlculs de Vilar s'hauria multiplicat per 2,21, al passar de 406.274 habitants el 1718 a 899.532 el 1787. Avui en dia es ben sabut que ambdós recomptes de població infravaloraven la població real i que ho feia amb major intensitat el de 1718. En un estudi a partir de registres parroquials i suposant una taxa de natalitat del 40-45 per mil, Llorenç Ferrer (2007) ha estimat que la població catalana havia de ser d'uns 600.000-700.000 habitants el 1718 i d'uns 1-1,1 milions el 1789. Per tant, la població no s'hauria duplicat, però hauria crescut amb força. La gran diferència amb els cicles demogràfics pretèrits és que l'empenta demogràfica del segle XVIII no va anar seguida d'una crisi de sobrepoblament (trampa maltusiana) sinó que en les primeres dècades del segle XIX Catalunya va iniciar la transició cap al règim demogràfic modern, primer amb la reducció de la mortalitat (a partir de 1810) i després de la natalitat (d'ençà 1830) (Ferrer, 2016: 48).

Això últim va ser possible mercès a que l'economia catalana del primer terç del segle XIX era capaç de gestionar aquests guanys poblacionals. D'entrada, la producció i la productivitat agrícola van augmentar notablement, en la mesura que a Catalunya també es va desenvolupar el triple procés d'extensió, intensificació i especialització, el qual va prendre formes diverses, fruit de la diversitat territorial de Catalunya. A la plana de Lleida es va completar el procés de colonització de terres, tot convertint-se en el graner de Catalunya, en el gran proveïdor cerealícola del principat (Vicedo, 1991: 315-316). En canvi, en zones humides es van dessecar estanys i aiguamolls per conrear-hi arròs, lli o cànem. Pel que fa als terrenys boscosos o de garriga, es van netejar per desenvolupar-hi conreus arbustius (vinya i olivera). Allà on el terreny i el règim hídric ho feien possible també es van dur a terme innovacions importants en el sistema de regadiu (Feliu, 2012: 86-87; Ferrer, 2008: 60-64). Per últim, fins i tot en les regions on seguia predominant clarament el conreu de blat (fossin de colonització recent o no) es van introduir noves tècniques i cultius que permetien disminuir els guarets i augmentar tant la producció total com la productivitat per unitat de superfície (Vilar, 1966: 320-322).

Bona part d'aquest creixement econòmic es va dur a terme a esqueses dels antics senyors feudals. Així, es va consolidar una classe de grans propietaris (a la Catalunya Vella sovint eren descendents dels primers pagesos de remença medievals) que van imposar la seva força i com s'ha dit anteriorment van aconseguir consolidar el capitalisme agrari sobre una base d'assalariats, arrendataris i emfiteutes que els hi proporcionaven importants rendes, al temps que ells deixaven de pagar-les als vells senyors feudals. Si bé es focalitzen en la regió de Girona, les tesis de Pere Gifre (2009) i Rosa Congost (1990), constitueixen uns dels retrats més acurats, respectivament, del sorgiment i la consolidació d'aquesta classe de grans terratinents procedents de la pagesia. Tanmateix, hi seguia havent-hi un pes important de les petites i mitjanes explotacions pageses, per descomptat a les planes cerealícoles de l'interior que estaven encara completant el procés de colonització, però també al litoral i al prelitoral. Especialment, l'especialització vitícola facilitava que molts treballadors agrícoles accedissin per la via d'establiments emfiteutics (a rabassa morta o a través d'altres formes contractuals) a la *quasi propietat* de lots de terra. Això els hi atorgava un rol molt rellevant en les transformacions agràries que s'estaven vivint i ulteriorment pogué contribuir a millorar les seves condicions de vida (Congost et al, 2010).

D'altra banda, també cal destacar que una part important dels guanys demogràfics (mà d'obra) i econòmics (capital) obtinguts de les transformacions agràries del XVIII es van destinar cap a altres activitats, especialment les manufactures i el comerç. El primer motor d'aquests canvis fou el fort augment en la demanda de vins i aiguardents,¹⁴ que no només va impulsar el conreu de la vinya, sinó que va estimular el comerç i les manufactures de diverses maneres. En primer lloc i com és obvi, aquelles famílies que s'especialitzaven en la vinya no es podien alimentar a base de raïm, així que l'especialització vitícola va estimular l'expansió del conreu de cereals a les comarques interiors. Així, el fet que el blat provingués majoritàriament de l'interior i es vengués sobretot a les comarques vitícoles va afavorir la integració comercial entre el litoral i l'interior català. En qualsevol cas, la producció cerealícola catalana era insuficient per a una demanda que no parava

¹⁴ Aquest creixement de la demanda externa de vins i aiguardents es va veure impulsat durant el segle XVII per diversos fets que van allunyar els comerciants holandesos i anglesos de França (fins aleshores principal productor de vi) i els van apropar a Catalunya. Destaquen sobretot les mesures proteccionistes del ministre francès Colbert que van suposar gairebé una declaració de «guerra comercial» als anglesos i holandesos, així com també la pròpia guerra entre Holanda i França (Fontana, 2018: 57).

d'augmentar, de tal manera que el comerç de cereals es va estendre cap al mercat nacional espanyol i també cap a l'internacional.

Així mateix, l'expansió del comerç va incentivar també la producció manufacturera, doncs proporcionava mercats d'on importar les matèries primeres i a on exportar la producció manufacturera (Torras, 1996; Valls-Junyent, 2003). Així mateix, també facilitava la circulació de les innovacions tècniques necessàries per a millorar la producció (Feliu, 2012: 89-90; Nadal, Benaul i Sudrià, 2012: 16-17). Tot plegat va facilitar que es desenvolupés i consolidés un teixit manufacturer d'origen rural, extens, sòlid i molt divers, el qual convertiria Catalunya en una regió protoindustrial de primer ordre. Hi va haver una transformació de les indústries tradicionals, amb la llanera al capdavant, la qual destacava especialment a les comarques interiors de la Catalunya Vella com ara el Vallès, Osona, el Bages o l'Anoia (Nadal, Benaul i Sudrià, 2012: 35-38, Ferrer, 2012). En qualsevol cas, seguint les interpretacions dels autors que s'acaben de citar, a partir de l'existència d'una xarxa manufacturera prèvia, es crearen clústers protoindustrials a l'entorn d'algunes poblacions, especialment a la Catalunya prepirinenca i a la Depressió Central, els quals es van especialitzar en la producció de gèneres de consum popular de qualitat mitjana-baixa. Juntament amb la llana, moltes altres manufactures tradicionals també van renovar-se i ampliar la seva producció i els seus mercats: de la indústria paperera al voltant del Riu Anoia a les fargues de ferro del Pirineu, dels plats de ceràmica a les embarcacions navals, de la seda a la pell, aquí i allà es van consolidar i ampliar aquelles manufactures que ja existien prèviament (Ferrer, 2012). Similar fou el cas d'una manufactura directament relacionada amb la producció vitícola: els taps de suro, el qual era pelat als massissos gironins de les Gavarres i les Alberes i manufacturat en un clúster protoindustrial ubicat entre les actuals comarques del Gironès i el Baix Empordà (Ros i Alvarado, 2006).

Conjuntament amb totes aquestes indústries tradicionals, aparegué una nova manufactura tèxtil que a més protagonitzaria l'inici de la industrialització a partir dels anys 30 i 40 del segle XIX: el cotó. Inicialment tenia un caràcter urbà concentrat al voltant de Barcelona i estava focalitzat en la producció d'indianes (uns estampats que imitaven les teles orientals). Va experimentar un creixement molt important, com ho demostra el fet que entre 1740 i 1784 passés de tres fàbriques i cent telers a noranta-quatre fàbriques i més de dos mil telers que donaven feina a més de tres mil operaris (Nadal, Benaul i Sudrià, 2012: 38-39).

Sigui com sigui, cap a finals del segle XVIII Catalunya tenia un comerç interior ben integrat i participava activament del comerç exterior: amb la resta de la península ibèrica, la Mediterrània occidental, l'Atlàntic nord-europeu i el continent americà. Endemés, a partir del segle XIX dugué a terme aquesta participació al mercat a la manera d'una economia forta, és a dir, important sobretot matèries primeres (cereals per als treballadors i cotó en floca per a la indústria tèxtil local) i exportant productes, que si bé eren principalment agrícoles, requerien un cert procés previ de manufactura (vins i aiguardents embotellats) (Fontana, 2018: 59).

Arribats a aquest punt, val la pena recordar el paràgraf que enceta el tercer volum de la Catalunya dins l'Espanya Moderna (Vilar, 1966: 9), quan el seu autor afirma que:

«Cada vegada sembla més clar que la potència creadora del segle XVIII -que assegurà el triomf definitiu de la societat capitalista sobre la societat feudal- no es manifestà només a l'Anglaterra de la “revolució industrial” i a la França de la Revolució política, sinó a tot el conjunt d'Europa i dels seus annexos americans.»

Aleshores, com s'ha d'interpretar tot plegat? la Catalunya de finals del XVIII era una petita Anglaterra, com digué un famós cronista contemporani?¹⁵ O pel contrari va protagonitzar una via pròpia de transició al capitalisme? Seguint la tesi de Julie Marfany (2020, 257-264), la resposta seria més aviat la segona. Tal i com afirma l'autora, la transició catalana cap al creixement econòmic modern es va fer a través d'una societat basada en vincles familiars forts (família extensa vertebrada a través del sistema d'hereu únic); i la creixent comercialització de l'agricultura va ser en bona mesura protagonitzada pel conreu familiar de petites parcel·les, sovint sota diverses formes d'arrendament. També foren les unitats familiars les que anaren dedicant una part del seu temps a diversos tipus d'activitats manufactureres, sovint al preu de sacrificar temps dedicat a tasques domèstiques. Així doncs, certament els catalans foren força *industriosos* en la transició al capitalisme i participaren activament als mercats, ara bé, segons Marfany, fou més una relació de dependència que no pas de participació voluntària.

Sigui com sigui, un fet és difícilment qüestionable: la «Catalunya vençuda» (Lluch, 1996) setcentista es va convertir en la «fàbrica d' Espanya» (Nadal, 1985) vuitcentista,

¹⁵ Ens referim a la cita de Francisco Mariano Nifo, escrita l'any 1770 al *Correo General de España* i recollida per Pierre Vilar (1966: 11) on explica que es veu Catalunya com «una pequeña Inglaterra dentro de España».

constituint-se en una «excepció industrial» (Vilar, 1974) dins d'una Espanya que en aquelles mateixes dècades se li escapava el tren del progrés, mentre assistia impotent a la seva metamorfosi de «Gran Imperi» a «Economia Perifèrica» (Carreras i Tafunell, 2018). Atrafegada en intentar, estèrilment, frenar l'hemorràgia econòmica que suposava el col·lapse del sistema colonial, Espanya no va començar a desenvolupar fins a finals del segle XIX cap de les quatre grans polítiques públiques que segons alguns autors són claus per facilitar la industrialització: 1) millorar el transport per expandir el mercat (això inclou el desenvolupament de la xarxa ferroviària), 2) disposar d'un banc nacional que permeti estabilitzar la moneda, 3) protegir la indústria naixent amb crèdits i aranzels i 4) desenvolupar l'escolarització de masses (Allen, 2013: 118).¹⁶ No obstant i malgrat tots aquests hàndicaps, Catalunya va tenir la seva Revolució Industrial al segle XIX, convertint-se, juntament amb la Itàlia septentrional, en les úniques regions de la perifèria europea que van dur a terme un procés d'industrialització exitós ja a principis del segle XIX (Williamson, 2012: 247).

Abans de seguir, voldríem insistir en que més enllà de la tendència general, hi va haver una diversitat important de trajectòries dins dels territoris catalans. Tal i com hem explicat anteriorment, això pot ajudar a explicar que en el si de Catalunya hi hagués tendències diferents pel que fa al tipus i a la intensitat de les desigualtats socials. En alguns sectors de la Regió de Girona podria ser que els petits agricultors aconseguissin mantenir una certa posició de força que els facilités dur a terme processos de pressió i negociació col·lectiva des de baix, com el que va permetre ràpidament transformar la rabassa morta en emfiteusi perpètua (Congost i Sagner, 2013). En canvi, en altres sectors, és possible que els terratinents fossin capaços de mantenir una situació de poder més ferma i forçar relacions d'explotació més pejoratives per als petits agricultors. Per tal de donar una resposta més precisa caldrien més recerques i amb un enfocament comparatiu entre els diferents àmbits territorials de Catalunya, però certament, moltes evidències empíriques apunten en la línia que en les darreres dècades de l'Antic Règim hi va poder haver trajectòries prou diverses en el desenvolupament de les forces productives a Catalunya, les quals tingueren un impacte igualment divers en la dimensió de les desigualtats socials.

¹⁶ La necessitat de desenvolupar les tres primeres mesures (millores del transport, banca nacional i protecció de la indústria pròpia) van ser formulades per primera vegada a finals del segle XVIII pel famós economista nord americà Alexander Hamilton (1792).

En qualsevol cas, estudiar la Selva Interior ens podria oferir algun element més de comparació a l'hora d'intentar encaixar les peces d'aquest complex trencaclosques, doncs com hem explicat, en base a diverses indagacions prèvies, sembla que podia haver dut a terme un desenvolupament econòmic menys dinàmic que el d'altres zones de Catalunya i en canvi haver desenvolupat uns nivells de desigualtat superiors. Ambdues característiques situarien la Selva Interior en una situació similar a molts altres territoris de l'Europa mediterrània. Així doncs, abans de cloure aquest capítol introductori, caldria aportar algunes informacions prèvies sobre la situació socioeconòmica de la Selva Interior entre mitjans segle XVIII i principis del XIX. Mercès a investigadors que ens han precedit en la seva anàlisi d'aquesta comarca és possible oferir algunes primeres informacions, si bé encara hi ha molts interrogants per resoldre (en cas contrari aquesta tesi no tindria raó de ser). Vegem-les.

Més enllà d'algunes peculiaritats, possiblement l'indicador socioeconòmic selvatà que encaixa millor amb la tendència general catalana sigui l'evolució demogràfica. Segons dades actuals de l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat), actualitzades el 20 de desembre de l'any 2021, els vint-i-tres municipis que formen actualment l'àmbit de la Selva Interior sumen un total de 87.810 habitants, repartits sobre una superfície de 890 quilometres quadrats.¹⁷ Això representa una densitat de població de 98,7 habitants per quilòmetre quadrat, inferior tant a la que hi ha actualment al conjunt de la demarcació de Girona (133,1) com a Catalunya (241,8). Segons el Cens de l'any 1787 (conegut com a Cens de Floridablanca) les trenta-set parròquies, que formaven el que avui en dia coneixem com la Selva Interior, sumaven un total de 17.547 habitants, el que suposa una densitat de població de 19,7 habitants per quilòmetre quadrat.¹⁸ Segons aquest mateix Cens, a Catalunya hi vivien un total de 899.532 persones, quelcom que es traduïa en una densitat de 28,2 habitants per quilòmetre quadrat. Per tant, tant avui com fa dos segles i mig, la Selva Interior tenia una densitat de població inferior a la del conjunt de Catalunya. El municipi més poblat tampoc ha variat al llarg d'aquestes dues centúries i mitja: tant el 1787 com el 2021 es tracta de Santa Coloma de Farners, amb 2.260 habitants segons el Cens del 1787 i 13.459 avui en dia segons l'Idescat.

¹⁷ Dades obtingudes de l' [Anuari Estadístic de Catalunya](#), elaborat per l'Idescat. Consultat el 04/10/2022.

¹⁸ Totes les xifres que oferim s'han extret de la versió digitalitzada del Cens de Floridablanca, disponible en línia al lloc web de l'[Institut Nacional d'Estadística](#). Consultat el 12.09.2022. En l'annex informàtic de la tesi es pot consultar el buidatge complet d'aquest Cens per a les parròquies de la Selva Interior.

En qualsevol cas, quin fou el comportament demogràfic de la Selva Interior durant el segle XVIII i principis del XIX? Seguint les estimacions de Llorenç Ferrer (2016: 23), que ha corregit els Censos del 1717 i del 1787 a partir de registres parroquials, a la zona de la Selva s'hauria d'augmentar la xifra de població del 1787 entre un 34,2% i un 51%. Si fos així, la població real de la Selva Interior l'any 1787 es situaria entre els 23.550 i els 26.500 habitants. Seguint les estimacions del mateix autor, l'any 1717 la xifra de població podia ser d'uns 15.550-17.500 habitants. Tot plegat suposaria un creixement de la població de prop del 50% entre 1717 i 1787. Es tracta d'un increment molt similar al del conjunt de la Regió de Girona (53,7%).¹⁹

D'altra banda, si consultem el Cens de 1860, les dades del qual es consideren fiables (Ferrer, 2016: 26-28), la població de la Selva Interior era en aquell any de 39.735 habitants. Això implicaria un increment lleugerament superior al 50% respecte les estimacions del 1787. Aquest percentatge de creixement és similar al de les comarques interiors de la Regió de Girona, però en canvi contrasta amb el litoral on l'increment entre 1787 i 1860 va ser molt inferior. De fet, en els tres municipis litorals de la Selva, el creixement entre 1787 i 1860 seria d'entre el 2% i el 14%, és a dir, uns quaranta punts percentuals inferiors que aquell que teòricament hi va haver a l'interior. En aquest sentit, Llorenç Ferrer (2016: 29) ha plantejat la hipòtesi que el litoral, més influït pel model demogràfic francès i/o per l'estacionalitat dels oficis marítims, va entrar abans que l'interior en la fase de la transició demogràfica caracteritzada pel descens de la natalitat. És una explicació molt plausible, que es podria complementar, al nostre parer, amb una major intensitat en els municipis litorals de la migració camp-ciutat (cap a Barcelona).

Aportades les primeres informacions sobre la seva evolució demogràfica, caldria continuar per examinar a que es dedicaven les selvatanes i els selvatans. D'entrada es pot pensar que l'activitat principal havia de ser l'agricultura i en aquest sentit caldria prestar atenció a si es produïren els tres processos conductors dels processos de transformació agrària: l'extensió, la intensificació i/o l'especialització. Pel que fa al primer, és a dir, a l'augment de la superfície conreada, el propi nom de la comarca (Selva) ens aporta el principal indicatiu que hi podia haver traves importants per a l'extensió del sòl agrícola. En una regió com la Selva, amb una orografia accidentada i densament poblada de boscos,

¹⁹ El treball de Llorenç Ferrer agrupava les dades per comarques. Per dur a terme les estimacions per a la Selva Interior, simplement hem agafat les xifres del conjunt de la comarca de la Selva i els hi hem restat les dels tres municipis litorals.

diffícilment s'hi podia haver dut a terme de manera generalitzada cap dels mecanismes que hem descrit anteriorment, tals com el dessecament de zones humides o la neteja d'estepes i garrigues per a desenvolupar-hi conreus arbustius. És possible que hi hagués un augment de la superfície conreada a la zona menys boscosa (i més fèrtil) de la comarca, al voltant del curs baix del Ter i de l'Onyar. De fet, tal i com veurem en el capítol següent, en algun dels municipis situats en aquesta zona hi havia a finals del segle XVIII una gran presència de «menestrals», que era la nova etiqueta emprada per a definir els propietaris de petites i mitjanes heretats que no arribaven a formar un mas.²⁰

Rosa Congost (1990: 118-119) havia detectat una menor intensitat de la pràctica de redactar contractes emfitèutics a la zona de la Selva. Això resulta coherent amb el que acabem d'explicar, doncs el contracte emfitèutic era el principal mecanisme per a la cessió de terres. Per tant, les restriccions a l'extensió de la superfície conreada que es donaven a la zona més boscosa i accidentada, a cavall entre els massissos del Montseny i les Guïlleries, podien haver desanimat la pràctica d'atorgar terres en emfiteusi a petits agricultors per tal que les possessin a treballar i a rendir. A més, tot plegat guarda una estreta relació amb els altres dos mecanismes de transformació agrícola: la intensificació i l'especialització, o per ser més precisos en el cas de Catalunya: la intensificació per la via del policultiu especialitzat en conreus arbustius.

La presència d'unes muntanyes de bosc frondós que s'enfilen amb virulència des de quasi el nivell del mar fins als 1700 metres d'altitud, per força havien de desanimar els possibles intents d'intensificar l'ús del sòl, ja fos amb la introducció d'innovacions tècniques o de diversos cultius. A les zones muntanyoses, amb un rendiment molt inferior per unitat de superfície, era (i encara és) habitual l'explotació directa dels boscos per part dels grans propietaris forestals a través de mà d'obra assalariada, combinat amb el conreu, allà on el terreny així ho facilitava, i la ramaderia. En canvi, a les zones més planes és més probable que hi hagués una intensificació per la via de l'especialització, no a través de la vinya i l'olivera que mai s'han desenvolupat amb força a la comarca, sinó a través d'altres arbres fruiters.

²⁰ A la Catalunya Vella la propietat de la terra ja estava bastant fragmentada, doncs s'organitzava a través dels masos que eren de per si explotacions de mida familiar. Per tant, un augment del nombre d'heretats encapçalades per menestrals i que no arriben a formar un mas, difícilment es pot explicar sense que es produís un augment de la superfície conreada. En tot cas, la intensitat d'aquest fenomen hagué de ser inferior a la que es visqué en d'altres comarques gironines on les característiques del terreny afavoriren l'extensió de la superfície conreada per diverses vies.

No disposem de dades estadísticament fiables sobre els usos del sòl fins als primers amillaments de la segona meitat del segle XIX. Tanmateix, un cop d'ull als relats i cròniques contemporànies semblen verificar el marc interpretatiu que acabem d'esbossar. Si consultem el Diccionari de Madoz, publicat als anys 40 del segle XIX amb informacions recollides la dècada anterior, podem observar que al partit judicial de Santa Coloma de Farners (que a grans trets coincideix amb l'actual comarca de la Selva) s'importava *trigo, aceite, arroz, bacalao y otros comestibles*. Per tant, la regió era deficitària en la majoria dels components bàsics de la dieta. Segons la mateixa font, el blat es conreava *en el secano*, no obstant, la producció no era suficient per abastir a la població i per tant calia importar-ne. Així mateix, la vinya es conreava únicament *en los terrenos secos, asperos y pedregosos con exposición al S[ud]*, del que en resultaven uns *vinos flojos* (Madoz, 1985: 300). El tímid paper de la vinya en terres selvatanes ja l'anticipava anys abans el viatger castellà Francisco de Zamora, que va visitar la comarca a principis de l'any 1790. No recollia la informació de manera tan sistemàtica com ho feu posteriorment el Diccionari Madoz però la percepció que en podem obtenir de la seva lectura és similar: les *parras* les esmenta en varis municipis però sempre *adornando los caminos i/o en los contornos* (Zamora, 1973: 293-298), en cap cas com un conreu destacable.

Per tal de compensar la balança comercial, què s'exportava del partit de Santa Coloma de Farners? Seguint el relat del Diccionari Madoz, les exportacions selvatanes consistien en: *duelas, aros de madera, obra de barro, avellanas, nueces, castañas y manzanas* (Madoz, 1985: 300). D'entrada, es constata que s'exportava la producció forestal, que el Diccionari anomena *duelas* i *aros de madera* i que bàsicament és el que es coneix com a rodells o cèrcols, un tipus d'aprofitament forestal que s'obté de les perxades de castanyers i que era molt apreciat sobretot per a la fabricació de botes de vi (Rams, 2002). Així ho explicava el ja esmentat Francisco de Zamora (1973: 298-299) al visitar una gran heretat de Sant Hilari Sacalm, al cim de les Guillerries:

«*Su gran riqueza consiste en madera de botas y castaños, que cortan de cuándo en cuándo, llevándolas a vender a Santa Coloma a donde vienen a buscarlas para la pipería.*»

Pel que fa a l'exportació agrícola, el Diccionari de Madoz hem vist que esmentava les exportacions d'avellanes, nous, castanyes i pomes. Excepte les nous, els altres tres productes també eren destacats per Francisco de Zamora en varis municipis de la comarca com ara Arbúcies, Sant Hilari Sacalm, Amer, Anglès, La Cellera de Ter o Santa Coloma

de Farners (Zamora, 1973: 293-299). Les castanyes es collien a les mateixes perxades de castanyers on es feien els rodells i que eren propietat d'uns pocs grans terratinents (Zamorano, 2002). Els altres tres fruits es conreaven principalment a les zones més planes on hi podien tenir una major participació els petits i mitjans agricultors. D'entre aquests fruits en destaca l'avellana, la qual avui en dia encara constitueix un conreu important al Pla de la Selva, especialment al municipi de Brunyola on els avellaners ocupen grans extensions de terreny i s'hi celebra anualment una Fira dedicada a aquest fruit sec.²¹

A la llum del que acabem d'exposar, podria dir-se que el desenvolupament de l'agricultura en alguns sectors de la Selva Interior no encaixaria del tot amb el model de bona part de la Regió de Girona on els petits productors tenien major capacitat de generar canvis *des de baix*, singularment amb l'especialització vitícola duta a termes en terrenys fins aleshores erms i que havien rebut a través de contractes emfitèutics. Tanmateix, el panorama que acabem de descriure podria ajustar-se més al que s'ha observat en altres regions mediterrànies properes, com podria ser el cas de l'illa de Mallorca. És evident que aquesta presenta unes característiques geogràfiques i socioeconòmiques molt diferents de la Selva Interior, començant per la obvietat que es tracta d'un territori insular. Ara bé, segons Jover-Avellà i Manera-Erbina (2009) també experimentà en moments i indrets molt concrets transformacions impulsades *des de baix* pels camperols, mentre en moltes altres situacions el control seguia en mans dels terratinents, especialment en aquelles activitats que exigien importants inversions en capital i terra, que en el cas de Mallorca era sobretot l'olivera i a la Selva Interior els aprofitaments forestals.

En qualsevol cas i deixant de banda l'agricultura, el Diccionari de Madoz també esmentava com a exportacions del partit judicial de Santa Coloma de Farners les *obras de barro*. No hauria de resultar en cap cas sorprenent a qualsevol que conegui la història de la comarca. Si hi havia a la comarca alguna activitat manufacturera que ja existia (amb vocació comercial) al segle XVIII i que segueix vigent avui en dia, aquesta és la ceràmica de Breda (Anglisano i Goñi, 2021). Tanmateix, el que ha sobreviscut fins a l'actualitat són petits tallers artesans amb la botiga annexa dedicada a la venda al detall, en cap cas s'ha desenvolupat una gran indústria ceramista.²² D'altra banda, el dietari de Francisco

²¹ En relació a la Fira de l'Avellana de Brunyola, se'n pot consultar la informació en línia a la pàgina web de l'[Ajuntament de Brunyola](#). Consultat el 12/12/2022.

²² La única gran fàbrica moderna que va explotar l'argila bredenca fou Gres de Breda (que malgrat el seu nom estava ubicada a la veïna localitat de Riells i Viabrea), la qual va tancar les portes definitivament ara fa uns pocs anys, proporcionant a dia d'avui una d'aquelles estampes post-industrials tan característiques de la nostra era, de naus abandonades amb els vidres trencats i les parets plenes de grafitis.

de Zamora (que es lamentava de la manca d'indústria a la majoria de municipis selvatans) destacava, juntament amb la ceràmica de Breda, dues *fábricas de lienzos* a Santa Coloma de Farners (Zamora, 1973: 303) i alguns altres exemples menors de manufactures locals. Tot plegat ho ampliarem en el tercer capítol d'aquesta tesi, però aparentment i fent cas a aquests relats contemporanis, no sembla que a la Selva Interior s'hi fomentés amb gaire intensitat el desenvolupament (proto)industrial.

En aquest sentit i si bé sobrepassa la cronologia i els objectius d'aquesta tesi, simplement esmentar que les activitats industrials que tingueren un pes important a la comarca nasqueren entre la segona meitat del XIX i el primer terç del XX i la majoria entraren en declivi a finals del XX i principis del XXI. Un exemple seria la torneria de Sant Hilari Sacalm, que va atreure a mitjans segle XX un important flux migratori del sud d'Espanya, si bé avui ja està pràcticament desapareguda (Molist, 2021). La indústria tèxtil que va aparèixer a finals del XIX seguint el curs baix del Ter a municipis com Anglès o Sant Julià de Llor i Bonmatí, va certificar la seva defunció el 2010 amb el tancament de la Burés d'Anglès. Per la seva banda, la indústria dels taps de suro que hi hagué als municipis més orientals de la Selva Interior mai va arribar a ser competidora de la que hi havia a l'altra banda del massís de les Gavarres (Alvarado, 2009).²³ Així mateix, altres activitats extractives més d'àmbit local també han viscut la seva particular decadència en les darreres dècades. Les mines de Sulfurs i halurs d'Osor estan tancades i l'antic veïnat de casetes dels miners fa més de dues dècades que és una casa de colònies; als municipis del Baix Montseny ja no queden carboners ni collidores de bruc; ningú fa rodells a les perxades de castanyers de les Guilleries i pocs propietaris pelen el suro a la serra de marina.

Recapitulant i en base al que hem explicat en els darrers paràgrafs, es pot afirmar que coneixem alguns aspectes de la Selva Interior a les acaballes de l'Antic Règim però encara en queden molts per esbrinar. Sabem que la població va augmentar considerablement al llarg de tot el segle XVIII i la primera meitat del XIX. Però no sabem encara del cert com s'organitzaven aquesta gent, a que es dedicaven o com interactuaven entre si les diverses famílies. Sabem que la regió exportava principalment aprofitaments forestals, fruita i ceràmica; al mateix temps que importava blat i altres components bàsics de la dieta humana dels quals n'era deficitària. Queda clar per tant que pels volts dels anys 30 del

²³ Val a dir que als municipis de la Selva Litoral sí que va tenir un major pes la producció surera. Al centrar l'estudi en la Selva Interior la indústria del suro té un paper merament tangencial.

segle XIX, quan es van recollir les dades per elaborar el Diccionari de Madoz, moltes famílies de la Selva Interior havien de dependre de la seva interacció amb el mercat per a subsistir. Ara bé, no sabem encara qui importava i qui exportava, qui hi guanyava i qui hi perdia amb el comerç (si és que algú hi guanyava i algú hi perdia). Tampoc sabem quin pes podien tenir les famílies amb terra suficient i una organització del treball adequada per a la subsistència. Hi havia una interacció asimètrica amb el mercat que generés desigualtats i estratificació entre les diverses famílies? relacions de dependència i subordinació? Caldrà precisar-ho. En canvi, hem vist que l'agricultura no va experimentar cap gran revolució i que gairebé cap activitat manufacturera va quallar posteriorment en activitats industrials modernes. Tanmateix, consumien els productes (tèxtils per exemple) produïts a les comarques veïnes? L'eclosió comercial que visqué Catalunya durant aquelles dècades va afectar d'alguna manera les pautes de consum de les famílies de la Selva Interior? Intentarem resoldre-ho en els següents capítols.

1.4. Les fonts documentals emprades.

Un cop definida la temàtica, la cronologia i la geografia de la recerca que es pretén dur a terme i després de formular les hipòtesis i interrogants als quals es vol donar resposta, s'ha de fer front al primer (dels molts) reptes pràctics que es presenten al davant: la tria de les fonts apropiades. Normalment -i aquest treball no n'és una excepció- els historiadors estem interessats en analitzar les dinàmiques evolutives, detectar els canvis i comprendre els processos que els afecten. Malauradament, la majoria de fonts al nostre abast ens ofereixen una fotografia fixa i concreta, retratada en un moment específic i que pot ser que no coincideixi (o que fins i tot sigui contradictòria) amb la instantània que es podria prendre l'endemà o el dia anterior.

Davant d'aquesta aparent contradicció l'investigador ha d'aguditzar l'enginy i empescar-se la manera de convertir les fotografies fixes en una diapositiva en moviment. Entenent la història com el *conjunt dels esdeveniments humans considerats en el seu desenvolupament*²⁴ i donat que els humans som éssers socials i com a tals ens relacionem amb el nostre entorn tot teixint xarxes, llaços i vincles de tota mena (familiars, econòmics, ideològics etc) és d'especial interès incorporar i tenir ben present la dimensió del cicle de vida familiar. Per tant, cal tenir molt en compte les diferents fases vitals per les que

²⁴ Es tracta de la cinquena acepció del mot «[història](#)» que ofereix el Diccionari de l' Institut d' Estudis Catalans. Consultat el 10/01/2023.

transitem els individus durant la nostra existència i cercar les fonts que puguin ser més òptimes per a cadascuna de les fases del cicle. Així doncs, la compilació de dues o més fotografies de moments diversos de la cicle de vida bé ens podria ajudar en l'objectiu de filmar el moviment viu que anhelem descobrir. Pel present estudi vam decidir inicialment treballar amb dues fonts notariales, és a dir, dos tipus d'escriptures públiques atorgades davant de notari, que corresponen a dues fases concretes i molt específiques del cicle de vida familiar: els capítols matrimonials i els inventaris post-mortem.

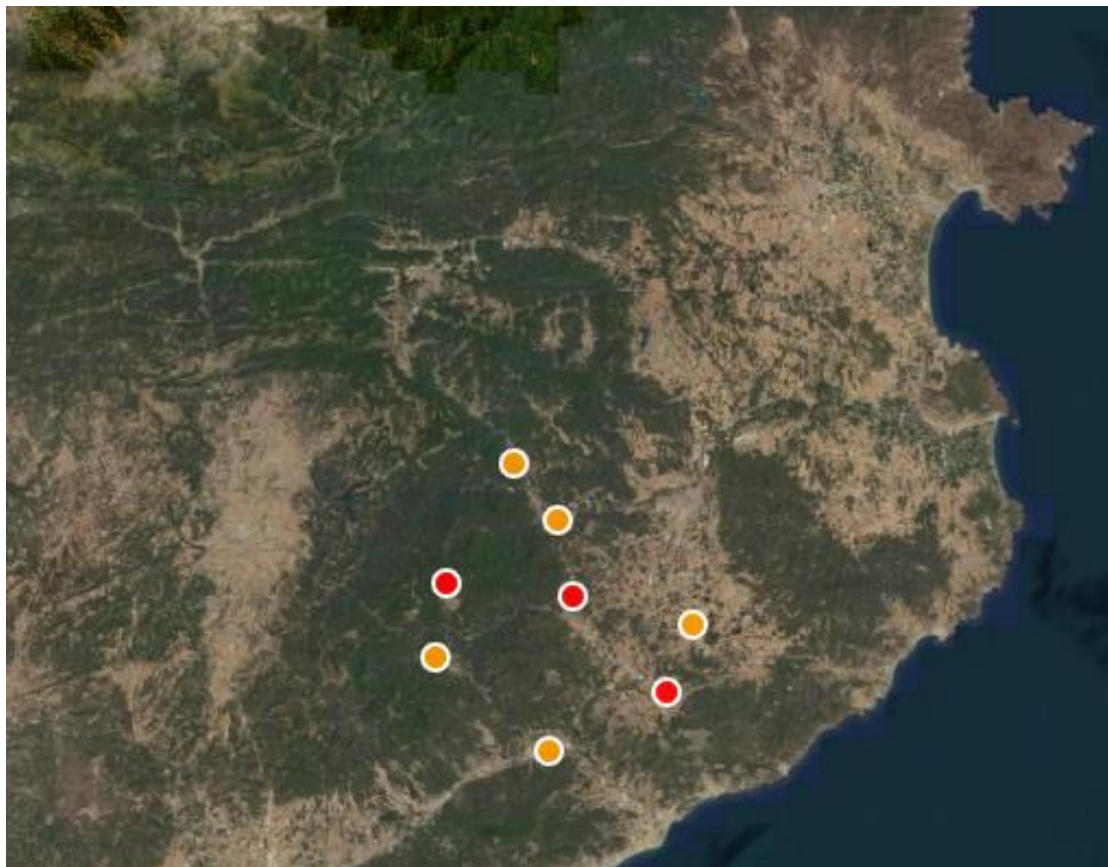
En aquest sentit, les primeres incursions als arxius van tenir per finalitat el buidatge dels capítols matrimonials i els inventaris post-mortem enregistrats en les vuit notaries que existien entre mitjans segle XVIII i principis del segle XIX a l'àmbit territorial de la Selva Interior. Concretament, es tracta de les notaries d'Anglès, Amer, Arbúcies, Caldes de Malavella, Hostalric, Sant Hilari Sacalm, Santa Coloma de Farners i Vidreres. Més concretament i pel que fa als inventaris post-mortem es va buidar i treballar la documentació de les vuit notaries. En el cas dels capítols matrimonials i tenint en compte que el volum documental és molt més ampli, es va decidir treballar només amb les notaries de Sant Hilari Sacalm, Vidreres i Santa Coloma de Farners, en tant que es va considerar que eren representatives, respectivament, del sector muntanyós de la comarca, del planer i de la zona de transició entre un i altre (figura 1.3).

En els capítols de la tesi dedicats a l'explotació d'aquestes dues fonts ja s'aportaran informacions més precises sobre les seves característiques, potencialitats i possibles biaixos. En aquest punt simplement voldríem remarcar que es tracta de dues fonts documentals amb una llarga tradició des de la història social i econòmica en general i en particular en el Grup de Recerca on s'ha fet la tesi.²⁵ De fet, cadascuna d'aquestes fonts ha donat lloc a sengles jornades d'estudi organitzades per l' Associació d'Història Rural i el Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona. Més concretament, la primera es va celebrar el 24 d'abril del 2009 i la segona el 2 de desembre del 2016 i han resultat en la publicació de dues obres que resumeixen en part les comunicacions allà presentades i discutides: *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social* (Ros,

²⁵ Es tracta del [Centre de Recerca d'Història Rural](#), integrat a l'Institut de Recerca Històrica e la Universitat de Girona. Consultat el 10/01/2023.

2010) i *Els inventaris post-mortem. Una font per a la història econòmica i social* (Moreno, 2018).²⁶

Figura 1.3. Mapa de la ubicació de les oficines notariales de la Selva Interior sobre un mapa topogràfic del nord-est de Catalunya.

Nota: elaboració pròpia a partir d'Instamaps. Els cercles vermells mostren les notaries de Sant Hilari Sacalm, Santa Coloma de Farners i Vidreres. Els cercles taronges la resta.

Ara bé, malgrat la seguretat que confereix el fet d'utilitzar dues fonts amb tanta tradició historiogràfica, s'ha de reconèixer que en el cas concret i específic d'aquesta tesi han aparegut algunes limitacions que van obligar a replantejar algunes idees del pla inicial. En primer lloc, ens vam veure obligats a retallar el marc cronològic de la recerca. De tal manera que si inicialment es volia que aquesta cobrís el període 1750-1850, finalment el treball ha finalitzat a l'any 1825. El motiu d'aquesta decisió és que cap de les dues fonts ens donava confiança per seguir treballant-hi més enllà dels anys 30 del segle XIX. En capítols posteriors s'aportarà una informació molt més detallada sobre els possibles biaixos d'aquestes fonts. En tot cas i en aquest punt simplement remarcar que a partir del

²⁶ Així mateix, el número 22 de la revista *Estudis d'Història Agrària*, publicat el 2011 també inclou algunes de les comunicacions relatives a la mencionada jornada d'estudi sobre els capítols matrimonials de l'abril del 2009.

segon quart del segle XIX trobem molts pocs capítols matrimonials i encara menys inventaris post-mortem. Endemés, els pocs que localitzem solen ser gairebé sempre de pagesos de mas acomodats. De fet, a la tercera part de la tesi, que és aquella dedicada a l'anàlisi dels inventaris post-mortem, encara s'ha reduït més el marc cronològic i ha acabat essent 1750-1807 perquè després del parèntesi de la Guerra del Francès ja localitzem molt pocs inventaris.

Tot plegat ens porta a pensar que a partir del primer quart del XIX els inventaris primer i els capítols matrimonials després deixen de ser una font útil per estudiar al conjunt de la societat. Aquest biaix no sembla que hagués afectat tan precoçment a d'altres sectors rurals de la Regió de Girona. Sense anar més lluny, les tesis d'Eulàlia Esteve (2011) i Albert Serramontmany (2015) van poder emprar capítols matrimonials i inventaris fins a mitjans segle XIX sense que suposés un problema.²⁷ Que a la Selva Interior, una zona aparentment de desenvolupament econòmic menys dinàmic i més desigual, s'erosionés abans la pràctica de redactar aquest tipus d'escriptures molt vinculades a la transmissió patrimonial i al sistema d'hereu únic podria tenir diverses implicacions interpretatives. No tenim suficients elements per plantejar una relació causal ferma, però no es pot descartar que una proletarització més ràpida fruit d'un menor dinamisme impulsat *des de baix*, provoqués que les famílies treballadores selvatanes es despreocupessin abans de la redacció d'aquest tipus d'instruments jurídics que en absència de patrimoni (i d'organització familiar de la producció) tenen poca raó de ser, deixant aquesta pràctica únicament en mans de les famílies més acomodades.

D'altra banda, quan es va decidir basar bona part de la tesi en l'estudi de la documentació produïda pels fedataris públics, vam haver de fer front a una altra important limitació: l'absència de Registre d'Hipoteques fins al 1814, és a dir, fins a la fi de la Guerra del Francès. Antecessor en certa manera de l'actual Registre de la Propietat, el Registre d'Hipoteques va estar operatiu entre els anys 1768 i 1862 i en ell s'hi inscrivien totes les escriptures notariales que fessin referència encara que fos tangencialment a la propietat de la terra, incloent-hi els inventaris i els capítols matrimonials (Congost, 1990: 25-26). D'entrada, treballar amb el Registre d'Hipoteques facilita la tasca de l'investigador en la mesura que centralitza totes les escriptures en les poques oficines hipotecàries. A més, en

²⁷ En canvi, en sectors urbans o semi-urbans tant de la Regió de Girona com del conjunt de Catalunya sí que s'aprecia aquesta erosió en la pràctica de redactar capítols matrimonials a partir de les darreries del segle XVIII (Ros, 2009; Marfany, 2010).

l'assentament del Registre d'Hipoteques el que s'hi inscrivía era un resum de l'escriptura original amb la informació essencial, de manera que també és més ràpid i àgil de localitzar, llegir i extreure'n les dades més rellevants. Endemés, aquests darrers anys des del CRHR s'ha avançat molt en la digitalització del Registre d'Hipoteques i en l'ús d'un programari de transcripció automàtica, quelcom que agilitza encara més el buidatge i l'obtenció de la informació (Congost et al, 2021).

Malauradament, a la Selva Interior l'oficina del Registre d'Hipoteques estava ubicada a la vila d'Hostalric que va ser durament assetjada (i finalment derrotada) durant la Guerra del Francès, perdent-se tota la documentació anterior a aquesta data. Així doncs, només s'ha pogut utilitzar el Registre d'Hipoteques per analitzar els capítols matrimonials posteriors a l'any 1814 i tenint en compte que el treball acaba al 1825, el seu ús ha sigut molt limitat. A més, la notaria de Sant Hilari Sacalm depenia del Registre d'Hipoteques de Vic, la documentació del qual, actualment, no es custodia en un arxiu històric o comarcal sinó al mateix Registre de la Propietat de la capital osonenca. Tot plegat encara dificulta més l'ús del Registre d'Hipoteques com a font històrica per aquest treball.

Arribats a aquest punt es van prendre dues decisions. En primer lloc, tenint en compte que havíem de reduir el marc cronològic perquè les fonts eren poc fiables a partir del primer quart del segle XIX, es va decidir fer talls cronològics menys separats en el temps. Així, si les tesis d'Esteve (2011) i Serramontmany (2015) comparaven capítols matrimonials i inventaris a partir de talls o cates cronològics de cinquanta anys (1750-1755, 1800-1805 i 1850-1855), en aquesta tesi es va decidir buidar documentació amb lapses d'un quart de segle. D'aquesta manera s'han analitzat els capítols matrimonials dels anys 1750-1755, 1775-1780, 1800-1805 i 1820-1825. En el cas dels inventaris no vam buidar els anys 1820-1825 pels motius exposats anteriorment però en canvi vam ampliar dos anys més la mida de cada mostra, de manera que vam acabar aplegant tots els inventaris recopilats en notaries de la Selva Interior entre els anys 1750-1757, 1775-1782 i 1800-1807.²⁸

En segon lloc, vam decidir dedicar una tercera part de la tesi (que ha acabat essent la primera) a treballar amb altres fonts documentals. Així i finalment, la tesi s'organitza en tres parts o blocs temàtics, dels quals el segon està dedicat a l'estudi dels capítols

²⁸ Noti's així mateix que l'únic període on hem pogut fer ús ni que sigui parcialment del Registre d'Hipoteques és amb els capítols matrimonials dels anys 1820-1825.

matrimonials, el tercer als inventaris post-mortem i el primer utilitza majoritàriament una font relativament poc emprada però que com bé ha demostrat en diverses ocasions Rosa Congost (1997, 2001 i 2014) pot ser d'una gran utilitat per a comprendre la societat gironina de finals del segle XVIII: La Llista de l'Armament General del 1795. Es tracta d'un llistat de tots els homes majors de 16 anys (i de les dones vídues que actuaven com a caps de casa) de bona part de la Regió de Girona, exceptuant la majoria de municipis de l'Alt Empordà que estaven ocupats pels francesos en el context de la Guerra del Rosselló. De fet, el motiu d'elaborar aquest llistat era precisament recaptar un doble impost extraordinari per sufragar les despeses de la guerra. En tant que aquest doble impost estava vinculat a la riquesa patrimonial (quota del Cadastre) i a l'estatus social (una quota de capitació segons el grup social de pertinença i el nivell personal de riquesa), la font ens ha llegat un valuós testimoni de l'organització social i de la desigualtat de riquesa. A més i a diferència de moltes altres fonts fiscals, també incloïa als *sense terra* (aquells que quedaven exempts del pagament cadastral), de manera que permet un abordatge del conjunt de la societat.

Pel que fa a la ubicació i conservació d'aquestes fonts, la documentació notarial anterior a l'any 1800 es troba dipositada a l'Arxiu Històric de Girona (AHG) i la posterior a l'Arxiu Comarcal de la Selva (ACSE). D'altra banda, la Llista de l'Armament es troba dipositada a l'Arxiu Municipal Històric de Girona (AMHG) si bé hem pogut treballar amb la base de dades buidada i digitalitzada per personal del CRHR. Així mateix, en diferents moments del treball també s'han emprat altres fonts documentals: s'ha consultat el Cens de l'Any 1787, una versió facsímil del qual es troba digitalitzada a la secció històrica de la plana web de l'Institut Nacional d'Estadística (INE); s'han utilitzat alguns padrons de població del segle XIX els quals estan dipositats a l'ACSE; així com registres parroquials (baptismes, matrimonis i òbits), digitalitzats i accessibles en línia a la plana web de l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG).²⁹

Finalment, indicar que totes les fonts documentals buidades i analitzades es poden consultar en l'annex informàtic que acompanya aquesta tesi.

²⁹ Al llarg del treball es donaran totes les referències topogràfiques d'arxiu que siguin precises quan es citi algun d'aquests documents en particular.

1ª PART. LES DESIGUALTATS SOCIALS A PARTIR DELS OFICIS: LA SELVA INTERIOR EN EL CONTEXT DE LA REGIÓ DE GIRONA

En aquesta primera part de la tesi es pretén oferir una impressió general de l'estructura socioprofessional a les darreries del segle XVIII. L'objectiu fonamental és situar el pes i les principals característiques dels diferents grups socials que operaven al territori durant aquells anys. Hem dividit l'apartat en dos capítols, el primer està dedicat a la població agrícola i el segon a la població no agrícola. Les dues fonts documentals que hem emprat majoritàriament en aquest primer bloc són el Cens de Floridablanca del 1787 i especialment la Llista de l'Armament General del 1795. Totes dues fonts han sigut introduïdes sintèticament en les pàgines anteriors. En tot cas, tal i com es veurà i s'explicarà, la primera ha estat àmpliament qüestionada des de la demografia històrica, la segona, realitzada en un context de guerra (i una guerra que en aquell moment s'estava perdent) de ben segur que conté errors i imprecisions fruit de les presses del moment. No obstant, ambdues fonts tenen la virtut que no només atorguen una etiqueta social als individus adults de sexe masculí (el treball femení i infantil sempre queda invisibilitzat en aquest tipus de fonts) sinó que representen un intent força pioner de classificar a les persones segons «su classe» i/o «el orden de sus haberes», quelcom que ens pot resultar molt útil per a l'objectiu que perseguim. Per tant, amb totes les limitacions i imprecisions que puguin tenir, aquests dos documents intentaren ordenar la població segons el seu grup social de pertinença i (en el cas de la Llista de l'Armament) també segons el seu nivell de riquesa. Tot plegat resulta bastant notori en un país on l'obra estadística estatal moderna va començar tard, malament i amb constants entrebancs (Fontana, 2006: 13-14).

En qualsevol cas, el primer capítol el dediquem a analitzar aquells individus etiquetats dins d'algun dels oficis o col·lectius vinculats amb l'agricultura. En els primers epígrafs del capítol analitzem el conjunt de la Regió de Girona (entès com l'antic Corregiment de Girona) tot realitzant una comparativa a nivell comarcal. Creiem que és interessant aquest marc geogràfic perquè permet observar les diferències entre el litoral, la depressió prelitoral i els sectors més muntanyosos on conflueixen els darrers contraforts del Pirineu i del Prepirineu amb la Serralada Transversal i la Serralada Prelitoral. D'aquesta manera podem detectar allà on, aparentment, hi havia més o menys petits, mitjans i grans propietaris, arrendataris, jornalers sense terra etc. Gràcies a aquest marc regional, quan

centrem el focus en l'àmbit de la Selva Interior ho fem sobre uns fonaments més sòlids i allà on la font no ens permet afinar a nivell municipal, podem plantejar hipòtesis a partir del coneixement global de la Regió de Girona. En aquest capítol el lector també hi trobarà una reflexió sobre les etiquetes històriques, la responsabilitat de l'investigador en la construcció de categories analítiques i sobre el concepte de classe.

En el segon capítol ens centrem en aquells individus etiquetats socioprofessionalment en col·lectius no agrícoles. En aquest cas no repetim l'exercici a nivell de tota la Regió de Girona i s'entra directament al nivell d'anàlisi de la Selva Interior. El motiu és molt senzill: la gran heterogeneïtat i especificitat dels col·lectius no agrícoles. No estem dient que el camperolat sigui un tot homogeni, però, tal i com succeeix en totes les societats preindustrials, la població agrícola era àmpliament majoritària, degut bàsicament a que els nivells de productivitat requerien que la major part dels individus és dediquessin al sector primari i més concretament a la provisió d'aliments per a la subsistència. En canvi, les famílies amb oficis no agrícoles són menys i presenten moltes més particularitats. D'entrada cal tenir en compte que al litoral hi ha tots els oficis marítics, que escapen a l'objectiu d'anàlisi d'aquest treball.³⁰ Endemés, tant al litoral com a l'interior, bona part d'aquells que es dedicaven a oficis artesans, manufacturadors i comercials es solien concentrar en nuclis concrets i específics, més en una època d'especialització protoindustrial on la producció manufacturadora cada vegada s'enfocava més al comerç interregional i menys a l'autoabastiment. Per tant, un estudi rigorós dels col·lectius no agrícoles al conjunt de la Regió de Girona requeriria de múltiples aproximacions prosopogràfiques i microhistòriques (sovint a nivell local) que també escapen dels objectius d'aquest treball.³¹

Així doncs, en el segon capítol d'aquest primer bloc el que oferim és una anàlisi de la distribució i les característiques de la població no agrícola únicament a la Selva Interior. El Cens del 1787 i la Llista de l'Armament del 1795 ens permetran ubicar-ne els seus representants i identificar-ne les seves característiques principals. Completarem l'exercici amb altres fonts, algunes de tipus més quantitatiu (registres parroquials i padrons municipals) i d'altres més qualitatives (dietaris i diccionaris) per tal de conèixer millor

³⁰ Sobre la gent de mar al litoral gironí i més concretament a la Costa Brava sud, vegeu els diversos treballs que està publicant Antoni Ginot en el marc de la seva tesi doctoral en curs (2019, 2021).

³¹ Dos dels sectors manufacturadors més destacats de la Regió de Girona en aquesta època foren el surotaper a la zona de les gavarres i el tèxtil a les actuals comarques del Pla de l'Estany i la Garrotxa. Pel primer vegeu els molts treballs de Rosa Ros, a tall d'exemple: Ros i Alvarado (2006), Ros i Sala (2014) i Ros (2020). Pel segon vegeu la tesi d'Albert Serramontmany i especialment el cinquè capítol (2015: 190-224).

aquests grups i poder determinar si hi hagué algun tipus de desenvolupament protoindustrial a la Selva Interior i en cas que la resposta sigui afirmativa, avaluar-ne els orígens, les característiques i el destí.

En conclusió, aquesta primera part de la tesi ens hauria de facilitar la comprensió de l'estructura i l'organització social de la nostra àrea d'estudi a les acaballes de l'Antic Règim per tal que en els capítols següents, quan intentem comprendre els seus estàndards de vida a partir de dos indicadors indirectes (els dots pagats en el moment del matrimoni i els béns llegats al morir) siguem capaços d'afinar millor les impressions i els plantejaments interpretatius que anirem obtenint i exposant.

2. L'ESTRUCTURA AGRÀRIA DE LA REGIÓ DE GIRONA A FINALS DE L'ANTIC RÈGIM

«Soc fill de camperols i sé el que passa als pobles. És per això que buscava venjança i no me'n penedeixo de res.»

Declaracions atribuïdes a Gavriilo Princip.

2.1. Introducció.

Un dels moments cabdals en qualsevol recerca empírica és el de la definició i/o identificació de categories analítiques. Un cop formulades les hipòtesis i preguntes que es volen respondre, escollit l'enfocament teòric i metodològic i després de seleccionar i recopilar les fonts que es pretén sotmetre a estudi, un s'ha de preguntar què i sobretot com ho vol analitzar. Sovint resulta imprescindible establir unes unitats d'agrupació mínimes i màximes (a vegades també intermèdies), en un intent de convertir el caòtic mar de dades inicial en un pulcre i apol·lini sistema de lleixes i calaixos on la informació se'ns presenta ordenada i categoritzada.

En el cas de la recerca històrica i més concretament quan l'objecte d'estudi és esbrinar les formes de vida pretèrites, tenim la sort que en algunes ocasions les fonts històriques ja ens presenten la informació agrupada a partir d'una sèrie d'etiquetes, que permeten, per exemple, diferenciar per raó de gènere, edat, estat civil, religió, riquesa etc. Tanmateix, això no significa que la feina ja estigui feta. Ben al contrari, si convertim les etiquetes que usaven els contemporanis per classificar-se a si mateixos en categories analítiques modernes, ho fem a partir del nostre marc mental, dels nostres tabús i prejudicis, sense tenir en compte que unes etiquetes creades fa dos, tres o cinc-cents anys poden amagar algunes realitats que eren tan òbvies i evidents per aquells que les usaven com indesxifrables als nostres ulls miops.

Sobre aquesta premissa metodològica pivota l'estudi de cas que presentem a continuació. Partint de l'anàlisi comparada de dues fonts documentals de finals del segle XVIII, a saber, el Cens de Floridablanca del 1787 i la Llista de l'Armament del 1795, les quals agrupaven i classificaven als individus a partir de diferents etiquetes socioprofessionals. La Llista de l'Armament, a més, també aportava informació sobre la riquesa i l'estatus econòmic de

les famílies. Fruit de les evidències recopilades en un i altre document intentem aportar alguns elements que ens permetin comprendre una mica millor l'estructura agrària que hi havia cap a les acaballes de l'Antic Règim a la Regió de Girona, un territori que des d'època medieval formà part d'allò que s'anomenà la Catalunya Vella. Amb una idiosincràsia singular a l'hora d'organitzar la producció i el treball al camp, la Catalunya Vella actua com un banc de proves excel·lent per veure com operen les diferents etiquetes socials, tant les que podem emprar nosaltres avui com les que utilitzaven els contemporanis per identificar-se a si mateixos.

2.2 La Catalunya Vella, la Catalunya dels masos.

D'ençà del segle X de la nostra era, a la Catalunya del nord-est, en aquells territoris coneguts com a Catalunya Vella, s'assistí al naixement d'un tipus d'explotacions agrícoles, compostes de casa, terres i sovint bestiar, amb unes mides i unes característiques essencialment familiars i que han perdurat fins avui en dia: els «masos».³² Alguns simplement reemplaçarien les velles vil·les carolíngies, d'altres es crearien de zero en el procés d'expansió i colonització de noves terres. En tot cas, el fenomen dels masos és indissociable del d'una ràpida feudalització. La incipient classe senyorial (laica o eclesiàstica) cedia en emfiteusi el domini útil d'aquests lots de terra a famílies pageses, reservant-se per ells el domini directe i per tant el dret a percebre'n censos.³³ Així mateix, aconseguïen lligar aquests pagesos a la terra a través de diversos mecanismes de servitud, el més conegut dels quals sigui possiblement la «remença» que obligava al pagament d'una redempció si es volia abandonar el mas i que més endavant donaria nom a la primera mostra de força i d'organització pagesa: el Sindicat Remença.

Hi havia des de l'inici masos més grans i més petits, a la muntanya i a la plana, en terres de secà i també de regadiu. Tanmateix i en línies generals, tots ells compartien el fet de ser un tipus d'explotacions agrícoles dissenyades per a ser treballades amb mà d'obra familiar. No eren grans extensions pensades per incorporar massivament mà d'obra assalariada, però eren suficientment grans com per poder permetre la subsistència de la família que hi habitava i hi treballava.

³² Llorenç Ferrer (2008: 732-736) identifica sis tipus de sistemes agraris a la Catalunya moderna, essent el dels masos el propi de la Catalunya Vella. Per a una lectura comparada del cas català en el context de l'Europa mediterrània, vegeu Congost, Jover-Avellà i Biagioli (2003).

³³ Sobre l'origen medieval dels masos a la Catalunya Vella vegeu Lluch i Mallorquí (2015: 25-53).

Aquest predomini de la mitjana propietat pagesa, sumat al fet que les famílies estaven servilment lligades al mas, requeria cercar algun mecanisme que garantís la viabilitat de l'explotació familiar i la seva no desintegració, generació rere generació. És en bona mesura aquest context tan singular el que explica que entre els segles X i XIII es produïssin una sèrie de canvis fonamentals en la organització familiar i successòria. S'abandonarien progressivament les pràctiques hereditàries visigòtiques, més igualitàries, per passar a un model on es privilegiava un fill per sobre dels altres, que solia ser el primogènit masculí. Pel que fa a la pagesia, aquests canvis foren encara més espectaculars, doncs en l'heretament, no només es cedia a un sol fill o filla l'essencial del patrimoni, sinó que s'hi pactava també la residència conjunta amb els pares, constituint així un model de família troncal.³⁴

Explotacions de mida familiar i sistema d'hereu únic impliquen que el conjunt de relacions socioeconòmiques articulades a l'entorn dels masos fos molt sensible als canvis demogràfics. Pels volts del segle XIII, un cop completat el procés de colonització de terres a la Catalunya Vella, el nombre de masos es mantindrà bastant estàtic, doncs crear-ne de nous posaria en perill la integritat territorials dels existents (Lluch i Mallorquí, 2015: 37). Tenint en compte que el nombre d'hereus per família només pot ser zero o un, l'augment de la població suposarà gairebé amb tota seguretat un increment de fills segons o cabalers que no rebran cap mas en herència; i a l'inrevés, davant una potent davallada demogràfica podria arribar a donar-se el cas que alguns masos quedessin buits i abandonats.

Aquest darrer escenari és precisament el que va succeir després que un bacteri de nom *Yersinia Pestis* i més conegut amb el sobrenom de «Pesta Negra» provoqués una enorme mortaldat durant les dècades centrals del segle XIV. Molts masos quedarien abandonats («masos rònecs») al morir tots els membres de la família. Els senyors, delerosos de recuperar quan abans millor els censos i rendes que percebien d'aquests masos, els cediren a d'altres pagesos veïns supervivents, que d'aquesta manera passaven a posseir més d'un mas. A mida que una hipotètica recuperació demogràfica anés creant noves generacions de fills cabalers sense terra, aquesta nova classe pagesa posseïdora de dos o més masos es trobaria en una situació favorable per imposar els seus interessos i obtenir redits de la terra a través del treball d'altri.

³⁴ En relació a aquest fenomen, vegeu l'obra de Lluís To (1997) on estudia el procés de feudalització i el sorgiment de la figura de l'hereu únic a la Catalunya dels masos.

Aquesta nova pagesia propietària que encara seguia lligada a la servitud senyorial seria la mateixa que s'identificaria amb l'epítet de «remença» i que estaria en guerra amb els senyors feudals durant bona part de la segona meitat del segle XV; culminant, via arbitri monàrquic, en la famosa Sentència Arbitral de Guadalupe del 1486. Al llarg dels segles següents es produí la mutació dels antics pagesos «de remença» en pagesos «senyor útil i propietari de mas» en el que serà la consolidació d'una classe propietària (com a mode de vida) i orgullosament propietarista (com a ideologia) que abandonarà molt abans el treball de la terra que l'ús de l'etiqueta «pagès».³⁵ Aquesta metamorfosi serà fruit d'un procés dual d'acumulació/disgregació de terres, pel qual algunes famílies aniran ampliant la grandària del seu patrimoni a través de la participació activa en els mercats, ja sigui en el matrimonial, casant l'hereu d'un mas amb la pubilla d'un altra, o en el de la terra, mitjançant la compra de terres (o masos sencers) a d'altres pagesos menys afortunats, abocats a disgregar (o desprendre's de la totalitat) dels seus béns immobles (Gifre, 2009: 816-819; Coma, 2023).

A mesura que els patrimonis sobrepassaven les mides adients per al treball familiar, s'anaven cedint lots de terra a d'altres agricultors més pobres, a canvi del pagament de censos i/o rendes. Al llarg del segle XVIII, i en un context de fort creixement demogràfic, aquests mecanismes generadors d'asimetries entre la població agrícola s'intensificaren notablement, mercès a allò que s'ha batejat com a «fam de terra» (Congost, 1990). Un dels possibles mecanismes de cessió de terres era l'arrendament del mas, que donà lloc al sorgiment dels pagesos masovers, és a dir, aquelles famílies que explotaven el mas sense ser-ne propietàries i que pagaven una part dels fruits o una renda fixa al propietari. Tenint en compte que la gestió d'una explotació tan complexa com un mas requereix una habilitat i una destresa que difícilment es pot adquirir fora, de vegades els nous pagesos masovers eren els antics propietaris que després de veure's abocats a vendre el seu mas accedien a aquest mateix o un altre com a arrendataris.

Juntament amb el contracte de masoveria, l'altre instrument principal per a la cessió de terres fou el subestabliment emfitèutic, tot creant un nou grup cada vegada més nombrós de famílies que accedien a la propietat de petites parcel·les. Ho feien, no obstant, subjectes al pagament d'un cens al pagès propietari, que solia ser força més oneros que aquell que

³⁵ Pel que fa a la força i als signes de manifestació del propietarisme rural a la regió de Girona vegeu Congost (1990) i en especial els capítols novè a onzè. La mateixa autora (Congost, 1997) situa a la darrera dècada del segle XVIII el moment en que la pagesia més benestant de la Regió de Girona comença a abandonar en la documentació notarial l'etiqueta «pagès» per identificar-se com a «hisendats».

el mateix pagès pagava al senyor. D'aquesta manera, el pagès propietari es convertia gairebé en un intermediari que ni controla el domini útil (en mans del subemfiteuta) ni el directe (en mans del senyor) i que basa la seva riquesa en el diferencial entre el que cobra d'un i el que paga al altre.

En paral·lel, el fort creixement demogràfic, sobretot al llarg del segle XVIII, no podia ser absorbit completament pels contractes de masoveria ni pels subestabliments emfitèutics, de tal manera que aquesta classe pagesa propietària podia optar per explotar una part del seu patrimoni a través de mà d'obra assalariada. No era infreqüent que fossin els mateixos masovers els encarregats de contractar, organitzar, vigilar i pagar aquests jornalers, convertint-se simultàniament en classe explotada i en patrons del treball al mas (Congost, 1990: 148).

Si anem al camp teòric, aquest procés d'acumulació/disgregació de terres, que provoca una bifurcació entre pagesos que posseeixen més terra de la que necessiten per sobreviure i d'altres que no en tenen prou, encaixaria amb el model predit i descrit per Marx segons el qual el petit camperol propietari tendeix inevitablement a convertir-se de forma gradual i progressiva o bé en un petit capitalista que acabarà explotant el treball dels altres o bé en un proletari (Marx, 1951: 193-194; Kautsky, 1974). Tanmateix, la possible pervivència d'una pagesia de mas intermèdia i el sorgiment d'aquest nou grup de propietaris subemfiteutes obre una finestra a l'existència d'un model de famílies agrícoles més en la línia de les tesis xayanovianes, propietàries d'explotacions de mida familiar i que sobreviuen, com autèntics equilibristes, a base de trobar el balanç més òptim entre els diversos *inputs* i *outputs*.³⁶ Tot seguit intentarem aportar algunes dades, que ens permetin entendre una mica millor què i quants eren exactament tots aquests tipus de famílies agricultores que hem descrit anteriorment, les quals donaven cos i ànima a la societat agrària de la Catalunya Vella.

2.3. El Cens de Floridablanca (1787): un món de només «labradores, jornaleros y criados»?

A mitjans de l'any 1787 es publicava el «Censo espanyol, executado de orden del Rey, comunicada por el excelentísimo señor conde de Floridablanca, primer secretario de estado y del despacho», conegut de forma popular i abreujada com a «Cens de

³⁶ Per un estat de la qüestió de les tesis de Txayanov així com una interpretació més flexible i adaptada a contextos diferents dels de la Rússia tsarista, vegeu Van der Ploeg (2016).

Floridablanca», algunes característiques del qual ja hem avançat en el capítol anterior. Si bé la seva fiabilitat ha sigut àmpliament discutida pels especialistes en demografia històrica, no es pot negar al ministre il·lustrat l'autoria d'un pioner intent de classificar la població per edat, sexe, estat civil i també per grup social.³⁷ Pel que fa a aquesta darrera categoria, el Cens diferenciava entre els «menores/sin profesión específica» i vint-i-tres categories socials («clases» segons el Cens), que seguint la lògica i la ideologia dels governants il·lustrats eren molt precises pel que fa a les professions lliberals i a les classes improductives i molt poc per a la resta de grups socials. De tal manera que hom pot saber amb exactitud que el 1787 a Catalunya hi havia 650 «escribanos» per només 370 «abogados» o que els «dependientes de la Inquisición» superaven per disset homes als «dependientes de la Cruzada» (402 els uns i 385 els altres).³⁸ Alguns haguéssim preferit saber, per exemple, d'entre els 33.177 «artesanos» quants eren ferrers i quants teixidors o d'entre els 56.878 «labradores» quina era la relació entre propietaris i arrendataris. Malauradament, les nostres inquietuds divergeixen força de les de José Moñino Redondo, Comte de Floridablanca i home fort del monarca Carles III.

Pel que fa a la població agrícola, el Cens permetia diferenciar únicament entre «labradores», «jornaleros» i «criados». Si es consulta el resum provincial de Girona hi podem observar que el primer grup estava integrat per 7.211 individus i la suma dels altres dos ascendia fins a 28.179 (quadre 2.1). Una interpretació literal d'aquestes etiquetes implicaria que a la província de Girona, cap a finals del segle XVIII, els efectius del proletariat rural gairebé quadruplicaven als de la pagesia. Més concretament, la relació seria que per cada «labrador» hi hauria 3,9 «jornaleros y criados». Així mateix, aquests darrers representaven el 55% de tota la població activa i el 80% de la població agrícola. Tals xifres, si bé estan encara lluny de les províncies on el sistema agrari predominant és el latifundisme explotat amb mà d'obra assalariada,³⁹ tampoc són les esperables en un indret amb predomini del minifundisme basat en tinences familiars. Les províncies de

³⁷ Encara resulta vigent la contribució seminal de Livi Bacci (1987) a l'estudi de l'esmentat Cens. Recentment, Llorenç Ferrer ha ofert una proposta de correcció a l'alça del Cens del 1787 a partir de la reconstrucció de registres baptismals del període 1782-1792, elevant la població de Catalunya dels 895.350 que indica el Cens fins a superar lleugerament el llindar del milió. En el cas de la Regió de Girona, el salt seria de 163.100 a un mínim de 207.393 (Ferrer, 2021 i 2016).

³⁸ Totes les xifres que oferim s'han extret de la versió digitalitzada del Cens de Floridablanca, disponible en línia al lloc web de [l'Institut Nacional d'Estadística](#). Consultat el 12.09.2022.

³⁹ A Andalusia, comunitat històricament associada al predomini del latifundisme, la relació entre «jornaleros y criados» i «labradores» era de 8,3. Font: vegeu nota anterior.

Lleida i Tarragona amb una relació de 0,9 i 1,2 «jornaleros y criados» per cada «labrador» encaixen molt més amb la teòrica estructura del camp català.

Quadre 2.1. Estructura agrària de les quatre províncies catalanes segons el Cens del 1787.

Província	A: «jornaleros y criados»	B: «labradores»	Ràtio A/B
Girona	28.179	7.211	3,9
Barcelona	38.272	12.891	3
Lleida	15.151	19.581	0,9
Tarragona	19.327	17.357	1,2

Que succeïa a les comarques gironines? Estaven fins a quatre vegades més proletaritzades que les ponentines o tarragonines? Creiem que no era així, sinó que el principal motiu d'aquestes divergències rau en la diferent interpretació que a un i altre lloc feien d'una paraula que no apareix ni una sola vegada al Cens de Floridablanca: «pagès». Als antics territoris de la Catalunya Vella, de la que formen part les comarques gironines, només aquells que habitaven en un mas, en fossin propietaris o arrendataris (masovers), s'identificaven en la documentació notarial i eclesiàstica com a pagesos (Nadal i Giralt, 1960: 135). La resta de famílies que tenien com a activitat principal l'agricultura però no vivien en un mas utilitzaven altres etiquetes, principalment la de «treballador de la terra» i la de «bracer». Tal i com hem explicat anteriorment, en molts casos eren subemfiteutes de petits lots de terra i no jornaleros en sentit estricte. En tot cas, això difereix notablement de la resta de territoris de parla catalana on el mot «pagès» sol fer referència a tot aquell que viu al camp i del camp (Moreno, 2007: 43).

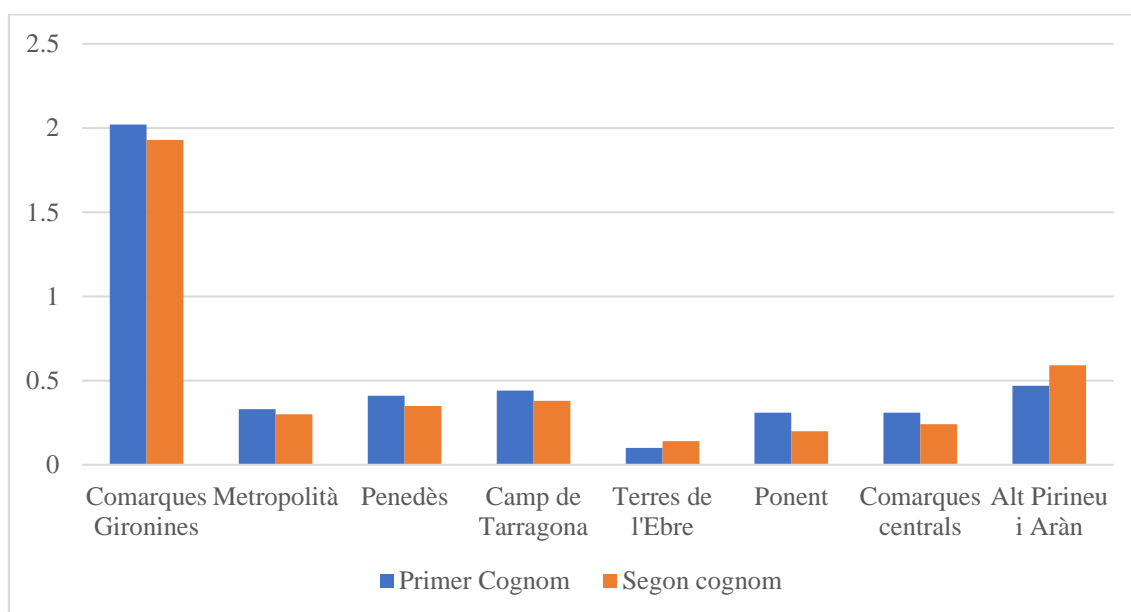
Etimològicament, «pagès» deriva del llatí «pagus» que s'utilitzava a l'època antiga per designar al conjunt dels districtes rurals. En canvi, «mas» té l'origen en el també llatí «mansus» que designa un tipus més concret d'unitat d'explotació agrícola que inclou la casa (masia), terres i sovint també boscos i pastures.⁴⁰ Hi ha altres llengües romàniques que han construït mots amb les mateixes arrels llatines. El «paysan» francès designa tot aquell que viu de l'agricultura i no únicament el que habita en un «manse», igualment com passa amb el «païsan» occità o el «païsan» llombard entre d'altres. La Catalunya

⁴⁰ Definició en línia de «pagès» al Gran Diccionari de la Llengua Catalana i la de «mas» també al mateix Diccionari. Consultades ambdues el 03.02.2022. Definició de «pagus» al *Brill's New Pauly: Encyclopedia of the Ancient World*,. Consultada el 03.02.2022

Vella és per tant l'excepció, l'indret on es va agafar la part pel tot. Aquesta raresa només s'explica a través de la força i la significació dels masos com a elements centrals de l'organització del treball agrícola.

Tot sembla indicar, per tant, que els encarregats d'omplir la documentació censal a les terres gironines van respectar aquesta costum i només van classificar com a «labradors» aquells que es consideraven «pagesos» i la resta de la població agrícola va ser classificada com a «jornaleros y criados» (Congost, 2014). Per tant, això implica que darrera una etiqueta amb aparents connotacions proletàries, s'hi podien ocultar tota una gamma de petits propietaris de terres, que si bé no constituïen un mas, en alguns casos podien arribar a ser d'una extensió que garantís la subsistència familiar o fins i tot requerís en moments puntuals la contractació de mà d'obra assalariada.⁴¹

Figura 2.1. Freqüència del cognom «pagès» a cadascun dels àmbits territorials de Catalunya (casos per cada mil habitants).⁴²

D'altra banda, aquesta interpretació més o menys restrictiva del mot «pagès» a la Catalunya Vella i a la Nova havia tingut un impacte directe en l'antroponímia de Catalunya que encara resulta visible avui en dia. Tenint en compte que els cognoms serveixen per identificar a les persones, es produí una correlació inversa per la qual allà

⁴¹ Per exemple, a Mas-Ferrer (2021: 91), s'hi explica el cas d'un individu etiquetat com a menestral i també com a bracer que tenia minyona i el seu llistat de béns mobles incloïa una «boteta petita per portar vi a los treballadors».

⁴² Font: Institut d'Estadística de Catalunya, [Registre de Població de Catalunya](#),. Consultat el 28.02.2022. Haver descobert aquesta desigual distribució del cognom pagès a Catalunya és crèdit de Rosa Congost que ens ho explicava al mòdul d'Història Social i Econòmica del Grau en Història.

on hi havia més pagesos és on menys individus adoptaren aquesta paraula com a cognom i a l'inrevés. És per això que a les Comarques Gironines, el territori que millor coincideix amb els límits històrics de la Catalunya Vella, el cognom pagès té una freqüència entre cinc i vuit vegades superior a la resta de vegueries catalanes (figura 2.1).

2.4. El Cens de Floridablanca (1787) davant l'escrutini de la Llista de l'Armament (1795).

Vuit anys després de la publicació del Cens de Floridablanca, el Regne d'Espanya i la recentment proclamada República Francesa s'enfrontaven en un conflicte bèl·lic conegut com a Guerra Gran o Guerra del Rosselló. El 25 de gener del 1795, amb les tropes franceses ocupant bona part de l'actual comarca de l'Alt Empordà, es reuní una Assemblea de Representants de les classes dominants catalanes i acordaren un «Plan General para la Defensa del Principado». Es preveia elaborar una llista de tots els catalans (homes) majors de 16 anys, si bé tot sembla indicar que només es va dur a terme de manera sistemàtica al Corregiment de Girona.⁴³ L'objectiu que perseguia era sobretot fiscal, doncs pretenia recaptar dos impostos extraordinaris: una dotzena part de la quota del Cadastre (o sigui, l'equivalent a una mensualitat) i una Contribució General de Defensa (un impost de capitació) la quantia de la qual variava en funció de la classe a la que pertanyia cada individu, així com del «orden de sus haveres».

Pel que fa a la població agrícola, la proposta inicial de classificació era similar a la del Cens de 1787: d'una banda els «jornaleros y criados», els quals tenien una quota de capitació de mitja pesseta; i d'altra els «hazendados» que pagarien 4, 8 o 12 pessetes en funció de la valoració dels seus «haveres».⁴⁴ Els representants gironins a la Junta de Defensa ràpidament van introduir-hi esmenes perquè «esta tasación, no comprende con bastante división todas las clases». Van decidir que els pagesos propietaris no rendistes («no tienen otros bienes que la Heredad que cultivan») paguessin 1 pesseta per cada parell de bous que empraven a les terres del seu mas. Als masovers se'ls hi rebaixava lleugerament la quota i pagarien 3 rals (0,75 pessetes) per cada parell de bous que requerís l'heretat que menaven. Pel que fa a aquells treballadors «que pasan de meros jornaleros»

⁴³ La documentació es troba a l' AHCG, VII,1.1.2. Llibres de l'Armament General.

⁴⁴ Malgrat tot, resulta revelador que en el context d'un conflicte bèl·lic contra la República Francesa (sorgida d'una Revolució) i en un moment on tot petit índex de pulsio igualitària encenia les alarmes de la classe dirigent, aquests optessin per l'etiqueta «hazendado» en comptes de «labrador». Rosa Congost (1997: 61) ho interpreta en el sentit que ens trobem en un moment on calia mobilitzar al poble en la guerra contra França però també organitzar clarament la societat en dirigents i dirigits.

també es preveia una capitació de 3 rals. Finalment, també obrien la porta a una certa flexibilitat en les quotes doncs contemplava que «los que exceden en alguna cosa de la tasa General pagaran de más 1 real» (Congost, 2001). En tot cas, aquesta nova proposta de classificació va provocar que a les dues etiquetes inicialment previstes («hazendados / labradores propietarios» i «jornaleros y criados») se n'hi afegissin dues més, una per identificar als arrendataris de masos («masoveros») i finalment una altra per aquells petits propietaris que no eren pagesos de mas però tampoc «meros jornaleros» («menestrales»).

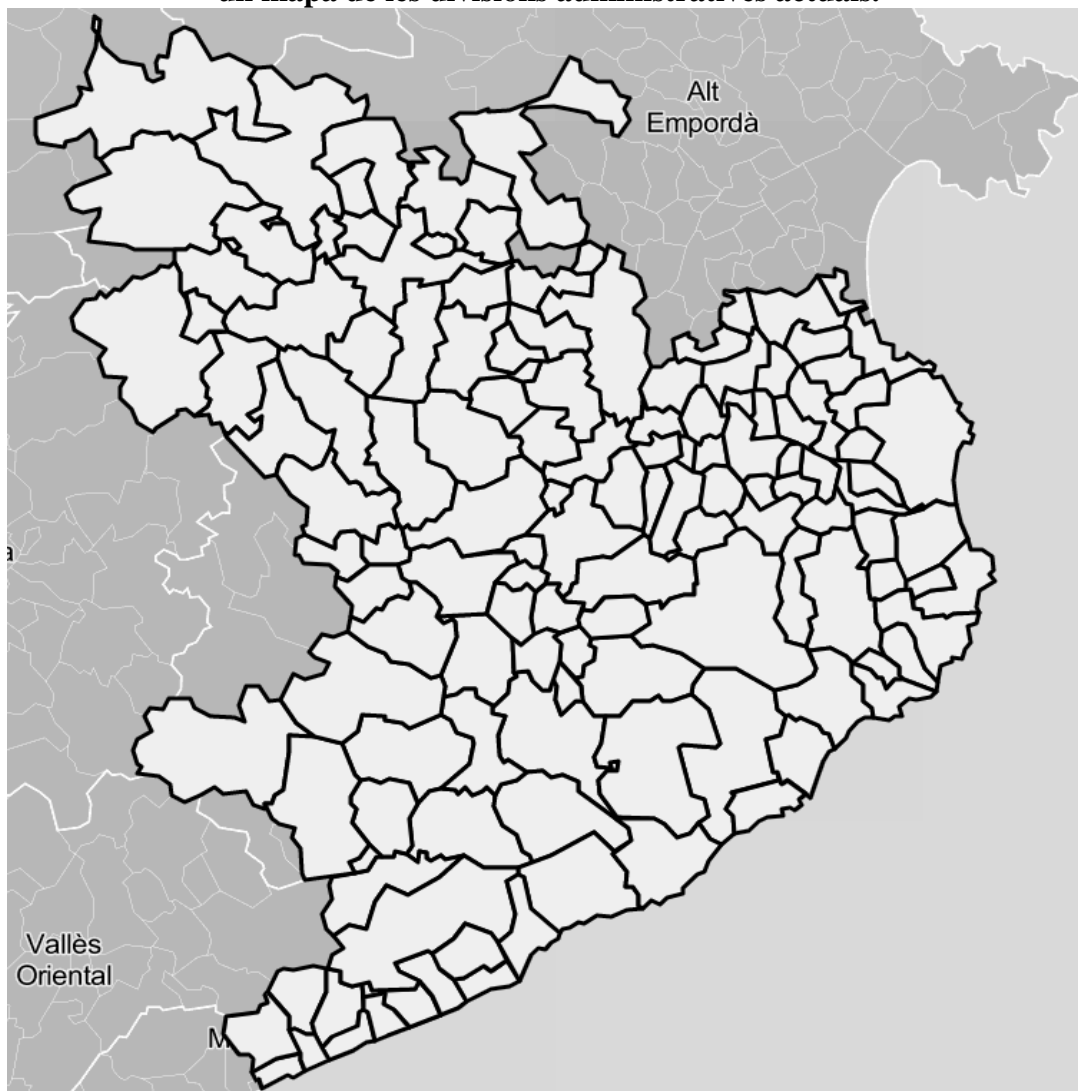
Amb aquesta última etiqueta ens trobem de nou amb un mot que a la Regió de Girona té un significat diferent respecte la resta de territoris de parla catalana, on el «menestral» és aquell que professa alguna art mecànica i no pas un petit propietari al que resulta inapropiat seguir considerant-lo com a jornalero. Ara bé, no fou una invenció de la Junta de Defensa: a les terres gironines i precisament des del darrer quart del segle XVIII, entre l'abundant documentació notarial començaven a aparèixer els primers individus que s'etiquetaven a si mateixos com a «menestrals» i que al resseguir els seus orígens hom veu que es tracta dels treballadors de la terra més reeixits (Congost, 2014).

Tal i com hem mencionat al primer paràgraf d'aquest epígraf, la Llista de l'Armament també informava de la quota cadastral que pagava cada família. El Cadastre presenta una important feblesa que no obstant es pot convertir segons com en una virtut. Malgrat ser un impost teòricament proporcional a la riquesa, gairebé sempre els contractes de masoveria solien incloure l'obligació per part de l'arrendatari de satisfer el pagament del Cadastre. Per tant, resulta molt complicat el dur a terme qualsevol estudi sobre la distribució de la riquesa a partir del Cadastre, perquè sovint entre els majors contribuents de cada municipi hi trobem als masovers dels grans propietaris absentistes, els quals apareixen pagant una quota molt inferior en la mesura que han cedit a masoveria part o la totalitat dels seus masos.

Ara bé, aquest inconvenient és pot convertir en alguns casos en un avantatge. Si el Cadastre l'acaben pagant propietaris i masovers, el llistat d'aquelles famílies que tenien com a activitat principal l'agricultura i no pagaven res en concepte de Cadastre podria coincidir força amb el de les que no tenien terres ni en propietat ni en masoveria (arrendament). Per tant, l'exempció cadastral podria constituir un indicador bastant fiable

dels efectius reals del proletariat rural en el seu sentit més estricte, és a dir, d'aquells que depenien exclusivament de vendre la seva força de treball per sobreviure.⁴⁵

Figura 2.2. Mapa de l'àmbit territorial de la Llista de l'Armament del 1795 sobre un mapa de les divisions administratives actuals.

Font: elaboració pròpia a partir d'Instamaps.

Sigui com sigui, el resultat de tot plegat fou l'elaboració d'un llistat de més de trenta-dos mil individus, amb indicació de classe social, quota de Cadastre i de Capitació; distribuïts entre gairebé tres-cents nuclis de població que corresponen a prop de dos-cents municipis actuals. L'àmbit geogràfic que cobreix aquest llistat (figura 2.2) inclou completament les comarques del Baix Empordà, Garrotxa, Gironès i Pla de l'Estany. De l'Alt Empordà només incorpora uns pocs municipis del sector més meridional (aquells que no estaven ocupats pels francesos) i de la Selva exclou els municipis del sector muntanyós Montseny-

⁴⁵ És poc probable que un propietari tingui tots els seus béns immobles cedits a masoveria i no pagui res en concepte de Cadastre.

Guilleries que formaven part del Corregiment de Vic o de Mataró. En canvi, incorpora els municipis de la meitat nord del Maresme que si bé pertanyen actualment a la província de Barcelona, formaven part del Corregiment (i també del Bisbat) de Girona.

Per tant, qualsevol comparació amb el Cens de Floridablanca s'ha de dur a terme amb cautela. D'entrada perquè l'àmbit geogràfic referencial d'una i altra font és diferent, però especialment perquè el primer consisteix en un exercici demogràfic i el segon en un de tipus fiscal. És a dir, el primer compta persones, el segon identifica unitats contributives. Per tant, cal tenir present que si els membres d'un determinat grup social tinguessin unes taxes d'incorporació i participació al mercat laboral superiors a la resta, sempre estarien més representats en un cens de població en comparació amb un recompte fiscal.

En qualsevol cas, dels trenta-dos mil individus que componien la Llista del 1795 n'hi havia prop de vint-i-un mil que foren classificats en alguna de les quatre etiquetes previstes per definir a la població agrícola; el que significa que gairebé dos de cada tres (concretament el 65%) tenien com a activitat primària el treball de la terra. En aquest punt les xifres són molt similars a les que ofereix el Cens de Floridablanca on al conjunt de la província de Girona els oficis agrícoles representaven el 68% de la població activa. L'altre terç correspon principalment a aquells amb oficis artesans, comerciants o vinculats amb el món del mar.

Arribats a aquest punt, ens podríem preguntar si hi havia diferències intraregionals o si pel contrari la distribució era més aviat homogènia. En primer lloc cal dir que a les comarques litorals el percentatge de població agrícola solia ser més baix que a la resta, perquè competeix amb un grup social, el vinculat als oficis de mar, inexistent a l'interior. En tot cas, això últim no ens explica si hi havia diferències pel que fa a l'estructura social en el si de les famílies agrícoles, és a dir, si la distribució de pagesos, masovers, menestrals i jornalers era homogènia o no arreu del territori.

Per tal d'intentar respondre aquest interrogant hem dut a terme una comparativa a nivell comarcal. Aquest nivell d'agrupació té un punt d'arbitrarietat, doncs les comarques no sempre coincideixen amb àmbits geològics o ambientals ben definits. Tanmateix, té la virtut que ens permet ordenar les dades a partir d'un criteri lògic i que amb totes les seves mancances respon a una articulació històrica de les relacions territorials, en tant que el Decret pel qual es creaven oficialment les comarques s'elaborà a partir dels informes

presentats per una Ponència d'Estudi que prèviament havia adreçat una enquesta a tots els ajuntaments catalans (Vila, 1977).

Retornem per un moment al Cens del 1787. Com es distribuïa, a nivell comarcal, la relació entre «jornaleros y criados» i «labradores» que hem esmentat en l'epígraf anterior? Tal i com es pot apreciar al quadre 2.2, podem constatar una diferencia considerable entre les comarques litorals i les interiors. Les primeres presenten les taxes més elevades de jornalers i en conseqüència les més baixes de «labradores»; de tal manera que si a l'Empordà per cada «labrador» hi hauria prop de cinc «jornaleros y criados» (5,1 a l'Alt i 4,9 al Baix), al Gironès i al Pla de l'Estany aquesta relació no arriba a 3. Significa això que el litoral gironí estava considerablement més proletaritzat que l'interior? De nou, si ens atenguéssim a una interpretació estricta del significat d'aquestes etiquetes la resposta hauria de ser afirmativa. Vegem què ens explica la Llista del 1795, que com s'ha dit anteriorment ens permet destriar d'una banda el «labrador» propietari de l'arrendatari i d'altra el propietari de lots de terra que no arriben a constituir un mas del «jornalero» en sentit més estricte.

Quadre 2.2. Estructura agrària de la Regió de Girona segons el Cens del 1787.

Comarca	A: «jornaleros y criados»	B: «labradores»	Ràtio A/B
Baix Empordà	83,1%	16,9%	4,9
Gironès	73,6%	26,4%	2,8
Pla de l'Estany	74,2%	25,8%	2,9
Garrotxa	78,8%	21,2%	3,7
Alt Empordà	83,6%	16,4%	5,1
Selva	80,0%	20,0%	4,0
Maresme nord	91,9%	8,1%	11,3
Total	81,2%	18,8%	4,3

El panorama que ens dibuixa la Llista de l'Armament del 1795 (quadre 2.3) és radicalment diferent. A les quatre comarques de les que tenim dades completes, és a dir, el Baix Empordà, el Gironès, el Pla de l'Estany i la Garrotxa, el percentatge de «labradores propietarios» és similar, situant-se entre el 10% i el 15% del total. Aleshores, d'on provenen les diferències que ens mostrava el Cens del 1787 entre el litoral i l'interior? Paradoxalment, sembla que allò que inflava els efectius dels «jornaleros y criados» al litoral era el major pes dels menestrals (petits propietaris). En canvi, a les

comarques d'interior el percentatge de «labradors» augmentava mercès als masovers (arrendataris). Per tant, al litoral, la major presència de petits propietaris feia que al Cens del 1787 cresqués l'etiqueta que associem intuïtivament amb el treball assalariat («jornaleros y criados») i allà on el que abundaven eren els arrendataris, creixia l'etiqueta que assimilem amb la propietat («labradors»).

És possible que els exemples més explícits del que intentem explicar siguin el Baix Empordà i el Pla de l'Estany. Aquesta darrera comarca, atenent-nos a les xifres del Cens del 1787, presentava una de les ràtios més baixes entre jornalers i pagesos (2,9 a 1); el Baix Empordà, en canvi, una de les més altes (4,9 a 1). Ara bé, després d'analitzar-ho més detalladament, el resultat final ens indica que al Pla de l'Estany hi ha un 8% més de jornalers que al Baix Empordà (46,9% i 39,1%) i també de masovers (20,4% i 12,2%). Per tant, la suma dels dos grups aparentment més precaris, assalariats (jornalers) i arrendataris (masovers), és 16 punts superiors al Pla de l'Estany, que si féssim cas al Cens del 1787 es presenta aparentment com una de les comarques menys proletaritzades.

Quadre 2.3. Estructura agrària de la Regió de Girona segons la Llista de l'Armament del 1795.

Comarca	«jornaleros y criados»	«menestrales»	«labradors propietaris»	«masovers»
Baix Empordà	39,1%	38,5%	10,2%	12,2%
Gironès	40,1%	29,4%	12,3%	18,2%
Pla de l'Estany	46,9%	19,6%	13,1%	20,4%
Garrotxa	45,5%	17,6%	14,3%	22,6%
Alt Empordà	16,9%	66,5%	6,0%	10,5%
Selva	43,3%	32,1%	9,4%	15,2%
Maresme nord	52,7%	33,3%	10,2%	3,8%
Total	41,9%	31,9%	11,1%	15,0%

Les xifres més discordants són sens dubte les de l'Alt Empordà, amb dos terços de menestrals i un percentatge molt petit tant de pagesos propietaris com de jornalers i criats. Cal recordar que la mostra és petita i només inclou uns pocs municipis del sector sud que no estaven sota ocupació francesa. Si disposéssim de les xifres dels municipis més poblats (Figueres, Castelló d'Empúries i Roses) on solien viure els contingents de jornalers que anaven a treballar als masos del voltant, els resultats s'haurien d'harmonitzar (el mateix es pot dir dels municipis del Maresme). No obstant, no deixa de ser significatiu que en

aquells pobles alt empordanesos dels que disposem de dades, dos de cada tres famílies fossin classificades com a «menstrales».

Recapitulant i un cop arribats a aquest punt, podem oferir una primera impressió de l'estructura agrària a la Regió de Girona de finals del segle XVIII, tot diferenciant dues grans àrees:

1. D'una banda, tindríem una zona que inclouria el litoral (Costa Brava i Maresme Nord) i les àmplies planes prelitorals de l'Empordà i la Selva-Gironès. Tot aquest sector es caracteritzaria pel fet que a finals del segle XVIII la presència de la pagesia propietària de mas era ja força minsa, representant amb prou feines vora el 10% de la població agrícola. Tanmateix, hi ha algunes diferències, doncs a les comarques més litorals (Empordà i Maresme) hi ha més menestrals i a les d'interior (Gironès i Selva) més masovers. Resulta plausible pensar que el procés d'especialització vitícola que s'havia anat desenvolupant al litoral durant les dècades anteriors hagués jugat un paper important en aquest fenomen, tot impulsant els propietaris a parcel·lar les seves heretats en petits lots de terra i cedir-los en (sub)emfiteusi. En canvi, als municipis de la depressió prelitoral, on seguien predominant les explotacions cerealícoles, els propietaris possiblement consideraven que cedir el mas sencer en arrendament (masoveria) era encara la forma més òptima de maximitzar les seves rendes.⁴⁶

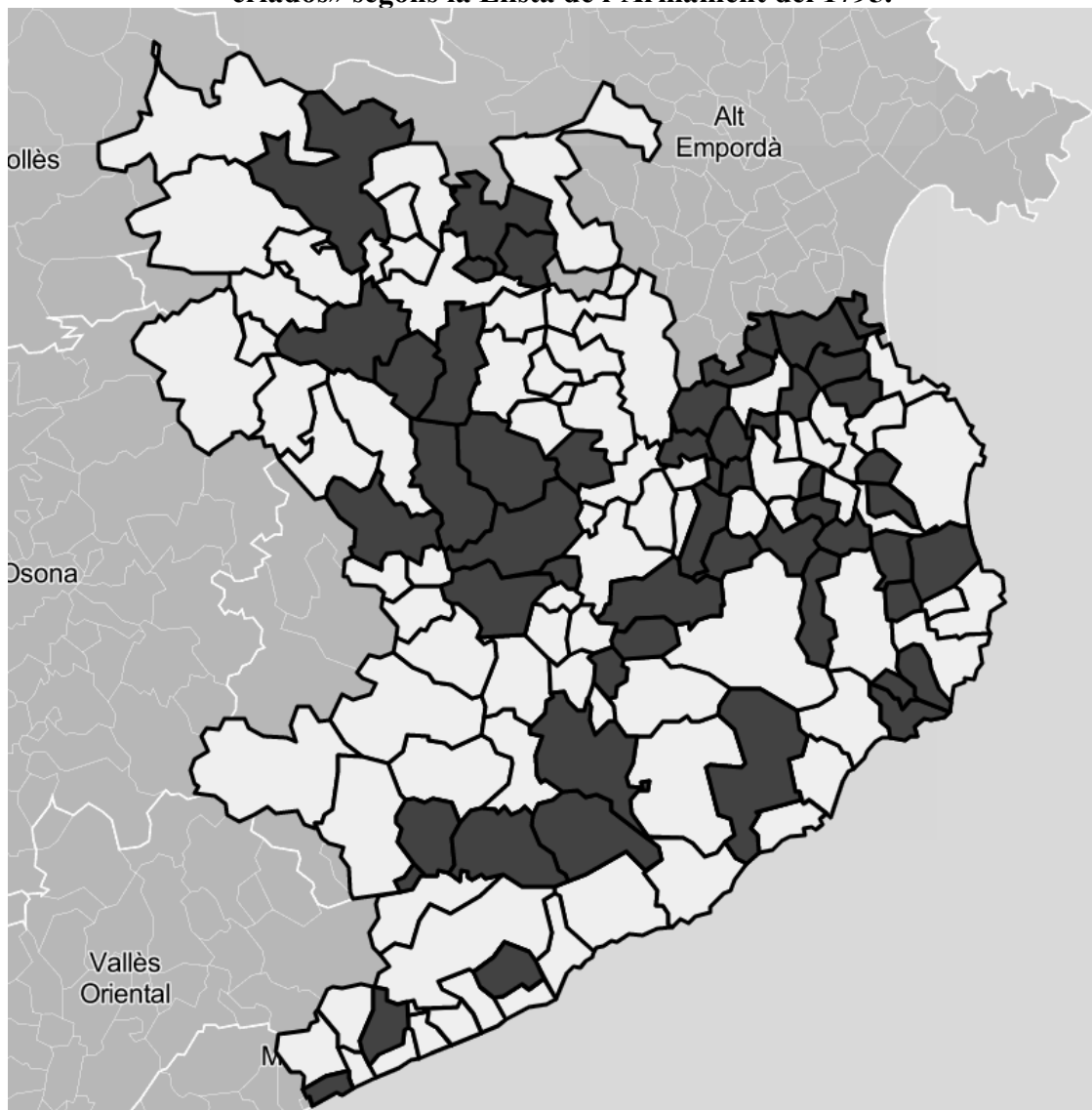
2. D'altra banda, identifiquem un segon sector, que a través de la Llista de l'Armament es circumscriu a les comarques del Pla de l'Estany i la Garrotxa, una zona orogràficament més accidentada on coincideixen la Serralada Transversal amb els darrers contraforts del Prepirineu i el Pirineu. Allà la presència de pagesos, especialment els arrendataris (masovers), era superior a la resta de la Regió de Girona, igualment com ho era la dels assalariats (jornalers i criats), de tal manera que la suma final dels dos col·lectius de no propietaris resulta força superior en comparació amb la resta de comarques.

Així mateix, resulta versemblant plantejar la hipòtesi que si la Llista de l'Armament hagués inclòs els municipis de la Selva situats al sector muntanyós Guillerries-Montseny, presentarien unes característiques anàlogues a les garrotxines, doncs es tracta d'una zona orogràficament molt similar i on segons el Cens de Floridablanca, el percentatge de

⁴⁶ Aquesta impressió coincidira amb la del viatger Francisco de Zamora que el 1790 després de visitar una gran propietat com era el Soler de Monsolí de Sant Hilari Sacalm deia que «*acensan la casa y una poca tierra, y arriendan la demás que necesite el colono. Es el mejor partido que puede sacar el dueño de una heredad grande*» (Zamora, 1973: 397).

«jornaleros y criados» era extremadament alt, superant en molts casos el 80%. De la mateixa manera, els municipis de la plana de l'Alt Empordà que no foren inclosos en la Llista del 1795 (perquè estaven sota ocupació francesa), també seria lògic que compartissin característiques amb els seus veïns del Baix Empordà.

Figura 2.3. Municipis (en negre) amb més «menestrales» que «jornaleros y criados» segons la Llista de l'Armament del 1795.

Font: elaboració pròpia a partir d'Instampas.

D'altra banda, tenint en compte que l'etiqueta «menestral» fou afegida a posteriori pels membres de la Junta de Defensa, que té un significat diferent de la resta de Catalunya i que tot just en les dècades finals del XVIII començava a generalitzar-se el seu ús en altres àmbits documentals com a sinònim d'aquells petits propietaris «que pasan de mero jornalero»; hom podria objectar que la major o menor presència de menestrals a cada comarca es degué a una major o menor difusió d'aquesta etiqueta i no a un repartiment

diferent de la terra. Creiem que no era així doncs si observem la distribució espacial d'aquells municipis on la xifra de «menstrales» era superior a la de «jornaleros y criados» (un signe prou evident que la nova etiqueta era coneguda i emprada) s'observa una heterogeneïtat considerable amb casos a totes les comarques (figura 2.3). En tot cas, el percentatge d'exempts de pagar Cadastre a cada comarca hauria de permetre ratificar o invalidar les impressions que hem ofert fins ara en relació a unes comarques interiors amb un repartiment més desigual de la terra. Ens n'ocupem en els epígrafs següents.

2.5. Els «sense terra».

La Llista de l'Armament del 1795 al perseguir un objectiu fiscal, ens permet anar més enllà de la mera anàlisi de les etiquetes i ens aporta alguns indicis sobre la distribució de la riquesa. Una primera operació relativament senzilla, que ens hauria d'ajudar a clarificar si realment unes àrees de la Regió estaven més proletaritzades que altres, consistiria en dur a terme el recompte d'aquells exempts del pagament de la quota cadastral. Tal i com hem exposat anteriorment, tenint en compte que el Cadastre gravava la possessió de terres i que els masovers solien ser els encarregats de pagar-lo, aquelles famílies que en resultaven exemptes no eren, aparentment, ni propietàries de cap tipus de bé immoble, ni tampoc arrendatàries de cap mas o heretat. Per tant, el percentatge de famílies agrícoles deslliurades de pagar el Cadastre hauria de coincidir bastant amb el percentatge real de jornaleres. Concretament, eren 6.523 aquells que segons aquesta font no pagaven res en concepte de Cadastre. 5.683 d'aquests (vora el 90%) estaven etiquetats com a «jornaleros y criados».

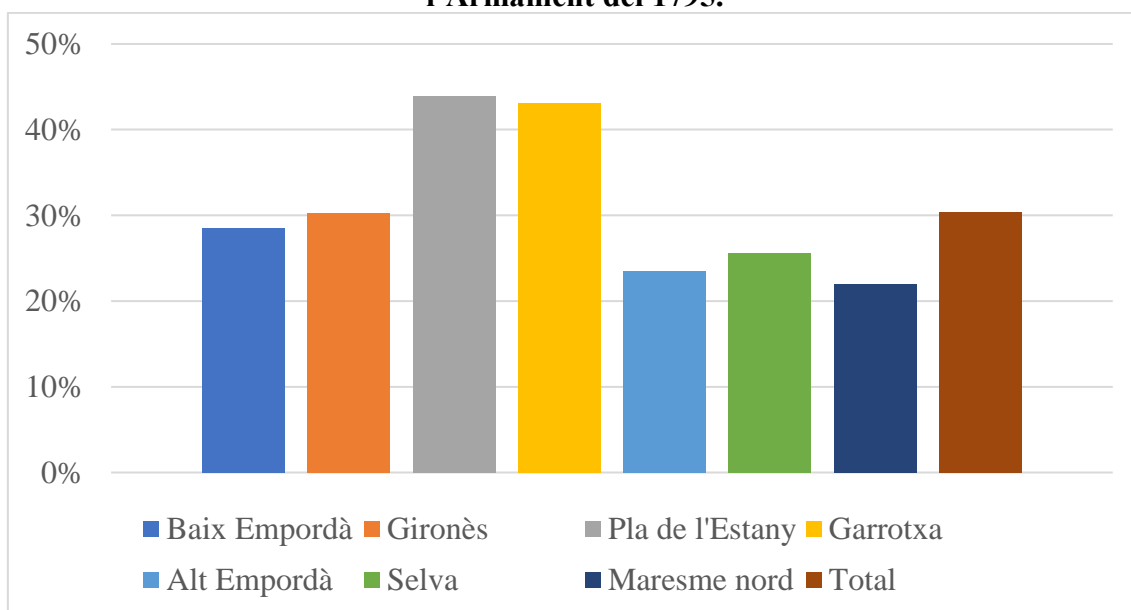
Si observem la distribució d'exempts per comarques (figura 2.4), sembla confirmar-se la hipòtesi que indicàvem en els paràgrafs anteriors: la Garrotxa i el Pla de l'Estany, les comarques més interiors, allà on hi havia més jornalers i menys menestrals, presentaven els percentatges més elevats d'individus exempts de pagar Cadastre, superant el 40%. A la resta de comarques no arribava al 30%.⁴⁷ En tot cas, aquests 6.523 exempts equivalen a un 30,4% del total de la població agrícola. En una estimació de màxims dels efectius dels no-propietaris, potser caldria agregar-hi el 15% de famílies masoveres, de tal manera que el percentatge s'elevaria fins al 45%. Per tant i a la llum d'aquestes evidències, gairebé la meitat dels gironins de finals del XVIII que declaraven com activitat principal

⁴⁷ La hipòtesi que en alguns sectors de la Garrotxa i el Pla de l'Estany l'accés a la propietat de la terra era més restringit que al Baix Empordà ja fou posat de manifest per Albert Serramontmany (2015: 105-106).

l'agricultura no posseïen cap tipus de bé immoble.⁴⁸ És possible que la xifra real fos lleugerament inferior, car res impedia que un masover pogués ser també propietari d'alguna parcel·la de terra. En qualsevol cas, les exigències de tirar endavant un mas, no conviden a pensar que pogués ser una pràctica excessivament generalitzada.

Pel que fa a l'altre tribut que es pretenia recaptar, l'impost extraordinari de Capitació, la majoria de jornalers sense terra havien de pagar o bé res o bé mitja pesseta. El cas dels masovers és més interessant, doncs tal i com hem explicat anteriorment se'ls havia de gravar en funció de l'extensió de la masoveria que menaven, a raó de tres rals (0,75 pessetes) per cada jornal de bous. Per tant, no podem estimar el nivell de riquesa de les famílies masoveres però sí podem aproximar-nos a la mida dels patrimonis on habitaven i treballaven. De nou la comparació a nivell comarcal (quadre 2.4) mostra un panorama que a aquestes alçades ja no sorprèn gaire: a les comarques més interiors (Garrotxa i Pla de l'Estany) les masoveries eren generalment més petites i més de la meitat no arribaven a pagar ni tan sols la quota mínima de 0,75 pessetes. En canvi, a les àrees litorals i a la plana prelitoral la majoria de famílies masoveres pagaven entre 0,75 i 3 pessetes.

Figura 2.4. Percentatge d'exempts de pagar Cadastre segons la Llista de l'Armament del 1795.

⁴⁸ Aquests resultats concordarien força amb les ràtios al voltant de 1:1 entre «jornaleros y criados» i «labradores» que segons el Cens del 1787 hi havia a les províncies de Lleida i Tarragona.

Quadre 2.4. Distribució de les famílies masoveres segons la quantia (en pessetes) a pagar en concepte de Capitació segons la Llista de l'Armament del 1795.

Comarca	<0,75	0,75-1,49	1,5-2,9	≥3
Baix Empordà	29,7%	39,7%	27,4%	3,3%
Gironès	19,4%	56,0%	23,8%	0,8%
Pla de l'Estany	54,7%	36,4%	8,9%	0,0%
Garrotxa	64,7%	31,9%	3,4%	0,0%
Alt Empordà	15,4%	37,2%	46,2%	1,3%
Selva	30,9%	46,9%	21,7%	0,5%
Maresme nord	19,2%	67,9%	12,8%	0,0%
Total	35,2%	44,4%	19,4%	1,1%

Les xifres que hem presentat en aquest epígraf (vora un 45% de famílies sense terra pròpia si sumem masovers i camperols exempts de pagar Cadastre) poden resultar sorprenents a la llum d'aquelles tesis que consideren que Catalunya havia sigut històricament un territori on hi predominava la petita i mitjana propietat camperola i on el proletariat rural hi era (quasi) absent. Cal insistir de nou que aquests percentatges segueixen estant lluny de les zones de predomini latifundista. En efecte, segons Nicolini i Ramos-Palencia (2016: 8) cap a finals del segle XVIII al sud del Regne de Castella el percentatge de famílies sense terra pròpia podia superar el 90%. En canvi, segons la mateixa font, al nord de Castella, des de Galícia fins a Navarra, el percentatge es situaria prop del 50%, és a dir, en unes xifres força similars a les que hem detectat per a la Regió de Girona.

Si ens fixem específicament en el cas català, les xifres poden variar en funció de la heterogeneïtat de cada municipi o regió. Belén Moreno (2007: 48) recull que a Sant Sadurn d'Anoia (zona d'especialització vitícola i rabassaire) les famílies agrícoles sense terra pròpia representaven el 59,4% del total, una xifra que no divergeix gaire de la nostra. Tampoc ho fa la de Cervera a mitjans segle XVIII, on el 46,9% de les famílies no posseïen terra (Tello, 1987: 527). D'altra banda, seguint les interpretacions d'Enric Vicedo (1991: 283), l'any 1716 hi havia a Lleida 568 propietaris i 204 jornalers, el que suposaria un 26,4% de *no propietaris*. Segons un llibre de contribució cadastral de l'any 1785 (que no recull als jornalers sense terra) el nombre de propietaris havia augmentat fins a 1448. Dos anys després, el 1787, el Cens de Floridablanca situava la xifra de jornalers en 1204, si bé hi ha indicis per pensar que una part considerable d'aquests posseïen petites finques, si bé insuficients per a garantir l'autoabastiment i per tant requerien que aquests individus treballassin a jornal. Les limitacions de les fonts impediren a l'autor quantificar amb major precisió el contingent de famílies sense terra pròpia però conclou que durant el

segle XVIII va *augmentar el nombre de veïns que no tenien res més que la seva força de treball* i al mateix temps es constata *una tendència cap a la proletarització dins la categoria dels petits propietaris* (Vicedo, 1991: 283). Per tant, tampoc a les terres de Ponent (com pot ser el cas de Cervera i Lleida), on durant el segle XVIII encara no havia conclòs el procés de colonització agrària, sembla que el minifundisme fos hegemònic.

En tot cas i a la llum del que hem exposat en els darrers paràgrafs, no sembla que les xifres obtingudes per a la Regió de Girona siguin excessivament discordants. Més aviat al contrari, no només al conjunt de Catalunya sinó a tot el sector nord de la península ibèrica s'observen taxes de famílies sense terra pròpia properes al 50%. Al baixar a una escala local (o fins i tot comarcal) es detecten divergències importants (per exemple entre el litoral i l'interior muntanyós de la Regió de Girona), però a nivell agregat la tendència sembla bastant clara.

2.6. Els grans propietaris.

Un cop hem identificat al contingent de camperols que aparentment no disposaven de terra en propietat, podem girar la vista cap a l'altre extrem de la distribució, és a dir, els grans hisendats i propietaris rurals. En aquest cas la informació cadastral ens és poc útil, principalment per dos motius: en primer lloc perquè com s'ha dit, en la mesura que tinguessin els masos cedits a masoveria serien els arrendataris els que s'encarregarien de pagar el Cadastre; i en segon lloc, perquè solien tenir possessions a diversos municipis i en un llistat que només sol incloure el primer cognom dels individus és molt difícil completar el trencaclosques dels propietaris forans per tal de reconstruir les propietats de cada individu.

Per a l'estudi dels grans hisendats el que ens pot servir és l'anàlisi de l'altra contribució que es preveia recaptar: l'impost de Capítació. Segons indicaven les instruccions de la Junta de Defensa, la quota mínima a pagar pels hisendats era de quatre pessetes. Dels 21.068 individus amb ofici agrícola, n'hi havia 197 (un 0,9%) que pagaven quatre o més pessetes. En un càlcul dels grans propietaris hi hauríem de sumar per descomptat els 146 individus que formaven part de la noblesa, així com el petit grup de comerciants rics i professionals liberals que a jutjar per les quotes cadastrals que pagaven podria ser que

posseïssin importants lots de terra. De totes maneres, la suma de tots ells representa encara no el 2% del total.⁴⁹

De fet, en un ràpida lectura d'aquesta selecta llista de pagesos hisendats, hom hi detecta fàcilment els mateixos noms que Rosa Congost identifica com els principals establiments del període 1768-1862, és a dir aquells que controlaven el mercat de la terra, i també els principals contribuents de l'any 1836: els Albert a Bellcaire i l'Escala, els Bahí de la Pera, els Barnés de Cassà de la Selva, els Heras de Canet d'Adri o els Carles de Girona, entre d'altres (Congost, 1990: 102-111).⁵⁰ Un petit grup de famílies que si fa o no fa són sempre les mateixes, almenys des de mitjans segle XVIII fins a finals del XIX. Són aquelles que van treure el major rèdit possible de la pressió demogràfica i la «fam de terra» que es començava a notar amb força, els que aconseguirien abolir el règim senyorial al mateix temps que convertien les seves rendes emfitèutiques en arrendaments «capitalistes». En definitiva, la classe propietària i orgullosament propietarista que controlaria el camp gironí en la fase de liquidació de l'Antic Règim.

2.7. La «resta». Petits i mitjans propietaris.

Si els arrendataris i els jornalers sense terra sumaven vora el 45% dels efectius agrícoles i els grans propietaris eren poc més de l'1%, ens manca encara identificar el 54% restant. Aquests haurien de ser, a grans trets, els petits i mitjans propietaris de terres, aquells que millor representarien l'esperit minifundista del camp català. En tot cas, en aquest grup de petits i mitjans propietaris s'hi inclouria un ventall molt ampli: des d'aquell que combinava el treball assalariat amb la propietat d'un petit tros de terra erm i rocallós que havia rebut a través d'un contracte de subemfiteusi abusiu; fins al propietari d'un mas que si bé no l'hi permetia viure de rendes tenia assegurada la subsistència i en alguns moments havia de recórrer a la contractació de mà d'obra assalariada. No obstant, tots plegats compartien l'experiència vital de tirar endavant un patrimoni sobre el que tenien algun dret de propietat i del que en depenia, total o parcialment, la seva subsistència.

Si repetim el mateix exercici que hem fet prèviament amb els masovers i observem la quantia amb que foren avaluats per al pagament de l'impost de Capitació, de nou podem apreciar algunes diferències notables entre el litoral i l'interior (quadre 2.5). Tan sols a

⁴⁹ El 1800 s'elaborà una llista de «paisanos pudientes» de tot el Corregiment de Girona que situa la xifra final en 738, 406 dels quals residien als municipis inclosos a la Llista de l'Armament (Congost, 2001: 387-393).

⁵⁰ En relació a la família Carles de Girona vegeu el llibre recentment publicat de Mònica Bosch (2021).

les comarques d'interior, aquells que pagaven més de 1'5 pessetes supera el llindar del 10%. Per tant, seria en aquesta zona on proporcionalment hi hauria més pagesos mitjans o acomodats. Ara bé, és també la Garrotxa, la comarca més interior de totes, la que presenta el percentatge més elevat d'individus taxats amb menys de 0,75 pessetes. Evidentment, és per força la comarca amb menys casos intermedis (entre 0,75 i 1,49 pessetes). En conseqüència, és clarament la mostra comarcal més desigual i més polaritzada. En tot cas, al conjunt de la regió gironina més de la meitat foren avaluats amb una quota inferior a les 0,75 pessetes (3 rals). Per tant i a la llum d'aquestes dades el més comú eren les petites unitats pageses, amb terres d'una extensió que teòricament hauria de ser igual o inferior al jornal d'un parell de bous.

Quadre 2.5. Distribució de les petites i mitjanes famílies propietàries segons la quantia (en pessetes) a pagar en concepte de Capitació segons la Llista de l'Armament del 1795.⁵¹

Comarca	<0,75	0,75-1,49	1,5-2,9	3-3,9
Baix Empordà	52,8%	40,6%	5,6%	0,9%
Gironès	53,1%	36,2%	8,1%	2,6%
Pla de l'Estany	51,8%	35,5%	11,8%	0,8%
Garrotxa	64,7%	24,5%	10,3%	0,5%
Alt Empordà	55,2%	40,7%	3,9%	0,2%
Selva	61,8%	31,4%	5,7%	1,1%
Maresme nord	51,0%	44,5%	4,3%	0,3%
Total	55,3%	37,0%	6,6%	1,1%

2.8. La terra com a complement.

Anteriorment s'ha mencionat que en un càlcul de la gran propietat hi caldria incloure, a més dels grans pagesos propietaris, a la noblesa i a bona part de la burgesia comercial i dels professionals lliberals que podien posseir importants lots de terra, els quals servien tant per obtenir prestigi com per al cobrament d'unes rendes que es percebien com a segures (Congost, 1990: 281-286). Així doncs i per mantenir la coherència, en un càlcul de la petita propietat agrícola hauríem de tenir molt present l'important contingent de famílies procedents de les activitats artesanals, del comerç a petita escala, de la provisió de béns i serveis de diversa mena i també dels oficis relacionats amb el mar que podien (i solien) complementar l'ingrés familiar a través del treball de la terra.⁵²

⁵¹ Hem considerat com a petita i mitjana propietat totes aquelles famílies que compleixin els següents requisits: 1) no ser etiquetats com a masovers i 2) no estar exempts del pagament del Cadastre.

⁵² De fet, l'estudi dels inventaris post-mortem dels membres d'aquests grups socials revela una notable pluriactivitat en aquests grups socials, tant pel que fa a la possessió de terres com d'eines i instrumental

Malauradament, la font que utilitzem en aquest treball no ens permet quantificar amb exactitud aquest fenomen, doncs la quota cadastral gravava tant la possessió de béns immobles (Cadastré Real) com els guanys derivats de la comercialització de béns i serveis (Cadastré Ganancial). Per tant, no podem determinar si l'origen de la seva riquesa taxable era agrícola. En tot cas, dels 6.038 individus que declaraven un ofici del mar, del comerç o artesanal, aquells que estaven exempts de la contribució cadastral eren 2.316. Aquests, independentment del fet que complementessin o no els seus ingressos amb el treball de la terra, havien de dependre exclusivament del treball assalariat. Pel que fa a la resta, la font no ens permet anar més enllà en l'anàlisi, excepte en alguns casos anecdòtics, com a Riudellots de la Selva, on a tots els artesans del municipi hi consta que «viven de sus artes y del labor de la tierra».

D'altra banda, els dos únics municipis litorals que diferenciaven inequívocament els mariners de la resta d'oficis de mar són Sant Feliu de Guíxols i Sant Pol de Mar. Tenint en compte que un mariner és teòricament un assalariat i per tant no obté guanys de la comercialització a tercers de la seva activitat, si pagava alguna cosa en concepte de Cadastré havia de ser molt possiblement fruit de la possessió d'algun bé immoble. 37 dels 55 mariners de Sant Pol pagaven Cadastré. A Sant Feliu de Guíxols eren 137 d'un total de 317. Alguns pagaven quantitats molt minses, que no poden correspondre a gaire més que una casa i en el millor dels casos un hort contigu. D'altres, en canvi, satisfien sumes prou considerables, que no es poden explicar si no és a través de la possessió de peces de terra que complementaven els ingressos obtinguts del treball al mar.

Sigui com sigui i malgrat les limitacions de la font, no podem descartar que una part important d'aquests gairebé quatre milers d'homes que es dedicaven a activitats artesanals, comercials o marítimes, posseïssin petits lots de terra que servien per complementar els seus ingressos i assegurar-se l'abastiment de determinats aliments, tot acabant de dibuixar el polièdric tapís de l'estructura agrària de la Regió de Girona cap a finals del segle XVIII.

2.9. Classe? Classes? Algunes reflexions.

Abandonant breument el segle XVIII, un dels eslògans més famosos de l'onada de protestes populars i ciutadanes que es van desencadenar entre la primavera i la tardor del

agrícola (Marfany, 2020: 190-194 i Moreno, 2007: 77-123). Aquesta situació també es donava a la zona de la Selva Interior, tal i com es mostra en els capítols 8 i 9 d'aquesta tesi.

2011, en el context de la profunda crisi econòmica encetada el 2008, era el de «som el 99%», que volia transmetre la impressió que una gran part de la població (el 99%) estava pagant les conseqüències dels abusos d'una petit elit (l'1%) que concentra la riquesa i pren les decisions que condiciona el destí del 99% restant. L'origen de la idea que hi ha al darrera d'aquesta consigna és remunta a molt abans del 2011. De fet, és com a mínim tan antiga com el Cens de Floridablanca i la Llista de l'Armament. L'any 1792, cinc anys després de la publicació del Cens i tres abans de l'elaboració de la Llista, Thomas Paine escrivia que la societat es podia dividir en dues classes: uns que pagaven i uns altres que vivien del que pagaven els primers. Precisava que la Constitució, en tant que protegia els interessos del segon grup, era dolenta per a «*noranta-nou de les cent parts de la nació*» (Paine, 1793: 19-26).⁵³

En el petit estudi de cas que es mostra en les pàgines anteriors, s'ha pogut identificar que a la Regió de Girona de finals del segle XVIII, ja existia, aproximadament, aquest 1% privilegiat. Ara bé, resta el dubte de com hem d'interpretar al 99% restant. Si ens trobéssim davant d'una societat on predominessin els grans latifundis explotats amb mà d'obra assalariada (o esclavitzada) l'assumpte es clarificaria bastant i podríem identificar amb major facilitat explotats i explotadors, oprimits i opressors, pagadors i perceptors etc. Tanmateix, ens trobem davant d'una societat molt més complexa i en un moment històric on una petit elit es distanciava més i més d'una creixent massa de petits propietaris, arrendataris i jornalers, que maldaven per sobreviure i els quals sovint tenien entre ells relacions de dependència i al mateix unes fronteres molt poroses i poc definides.

El fet de dur a terme l'estudi en una regió on un tipus concret d'explotació agrícola (els masos) va condicionar el paisatge agrari i econòmic, fa que el repte d'interpretar les condicions del 99% sigui encara més complex (i també més engrescador). Com hem vist, a la Catalunya dels masos l'etiqueta no sempre venia determinada per la propietat i tampoc la propietat definia les relacions socials. Podríem trobar-nos, per exemple, el masover d'una heretat important que s'encarregava de contractar, organitzar, disciplinar i sancionar a importants contingents de mà d'obra assalariada, entre els quals no hi hauria només jornalers sense terra sinó també petits propietaris o perquè no, alguns artesans o

⁵³ La cita original, en anglès, és la següent: «*That there are two distinct classes of men in the nation, those who pay taxes, and those who receive and live upon the taxes, is evident at first sight; [...] It is a good Constitution for courtiers, placeman, pensioners, borough-holders, and the leaders of Parties, and these are the men that have been the active leaders of Addresses; but it is a bad Constitution for at least ninety-nine parts of the nation out of a hundred, and this truth is every day making its way*».

petits comerciants que necessitaven complementar els seus ingressos amb el treball agrícola assalariat.

En aquest context, podríem parlar d'una gran classe explotada a la Catalunya Vella de finals de l'Antic Règim, que inclouria prop del 99% de les famílies que vivien al camp i del camp? En cas que la resposta fos afirmativa tindríem l'avantatge de poder convertir varies etiquetes en una sola categoria analítica (per exemple: «la pagesia»). Ara bé, hauríem d'assumir la contradicció que entre els membres d'aquesta única classe es podien generar no només importants asimetries sinó també relacions de dependència i dominació, les quals per acabar-ho de fer tot més complicat no venien determinades exclusivament pels drets de propietat d'uns i altres. Si contràriament, consideréssim que coexistien diverses «classes» socials, amb experiències vitals diferenciades i interessos contraposats, correm el risc de fer allò que E. P. Thompson advertia en el prefaci de la seva obra més famosa:

«'Clases' es un término descriptivo, que elude tanto como define. Pone en el mismo saco de manera imprecisa un conjunto de fenómenos distintos. Aquí había sastres y allí tejedores, y juntos componían las clases.» (Thompson, 2012: 27).

Endemés, hauríem d'acceptar que es podia canviar de classe amb la mateixa facilitat com s'inicia o s'extingeix un contracte de masoveria o amb la que s'adquireix o es ven un tros de terra per a plantar-hi vinya. Així, hom entraria, per exemple, a casa del notari com a classe jornalera i en sortiria com a classe masovera o com a classe rabassaire, en una metamorfosi tant ràpida com la celeritat del notari en redactar l'escriptura. D'altra banda, el sistema de l'hereu únic, que concentra la transmissió patrimonial en un sol fill, provocaria que en el si de cada família, generació a generació, hi hagués com a mínim dues classes diferents.

2.10. Epíleg: l'estructura agrària de la Selva Interior.

La finalitat d'aquest capítol era oferir una primera impressió general del conjunt de la Regió de Girona i hem optat per desagregar l'anàlisi en un tipus d'unitat territorial amb personalitat jurídica i fàcilment identificable: la comarca. Tanmateix, tenint en compte que l'àmbit d'aquesta tesi no és tota la comarca de la Selva sinó la Selva Interior, caldria fer algun comentari sobre l'estructura agrària de la Selva Interior. Tot seguit s'ofereixen alguns detalls més sobre els municipis de la Selva Interior, malgrat que l'anàlisi i la

interpretació quedi limitat pel fet que no tots els municipis foren inclosos en la Llista de l'Armament perquè no formaven part del Corregiment de Girona.

En tot cas i en primer lloc, segons el Cens de Floridablanca, les trenta-set poblacions que integren actualment l'àmbit territorial de la Selva Interior sumaven un total de 17.547 habitants. D'aquests, 5.286 (30,1%) estaven etiquetats en alguna de les vint-i-tres categories socials o classes previstes. El 69,9% restant formaven part del col·lectiu de «menores / sin profesión específica». També segons aquesta mateixa font, hi havia 902 «labradores», 3.058 «jornaleros» i «302» criados. Això representa sobre el total de la població activa un 57,9%, 17,1% i 5,7% respectivament. Per tant, sumant els tres grups obtenim que la població agrícola representava el 80,6% del total. La ràtio entre «jornaleros - criados» i «labradores» era de 3,7. Els resultats són en general força similars als que hi havia pel conjunt de la comarca de la Selva on la població agrícola suposava el 80% de la població activa i la ràtio «labradores/jornaleros» era de 4. Per tant, en aquest aspecte, l'exclusió dels tres municipis del litoral selvatà no provoca que es modifiquin les impressions generals que podíem obtenir a partir del cens de Floridablanca.

Pel que fa a la llista de l'Armament del 1795, aquesta recollia una població activa de 3.907 individus a la Selva Interior. Per tant, hi ha una diferència de gairebé 1.400 individus respecte els 5.286 homes actius que ens informava el Cens de Floridablanca. Tal disparitat de xifres no resulta sorprenent si tenim en compte que, tal i com s'ha dit anteriorment, hi havia una sèrie de municipis selvatans que no foren inclosos en la Llista de l'Armament perquè no formaven part del Corregiment de Girona. Tampoc es pot descartar que el Cens de Floridablanca atribuís ofici als majors de 16 anys no emancipats (o a les dones vídues que eren caps de família), o fins i tot als menors de 16 si ja participaven del mercat laboral.

En tot cas i pel que fa a la població agrícola, tampoc s'observen grans diferències amb els resultats que mostràvem al quadre 2.3 per al conjunt de la comarca de la Selva. En efecte, a la Selva Interior, de cada deu individus etiquetats amb un ofici agrícola hi hauria, aproximadament, un pagès propietari, dos masovers, tres menestrals i quatre jornaleros o criats. De nou, incloure o no els municipis litorals no modifica substancialment els resultats. Tanmateix, per tal de poder comprendre millor la realitat de la Selva Interior, hem considerat que podia ser clarificador desagregar (o agregar depèn de com es miri) les dades en unitats d'agrupació intermèdies entre el municipi i la comarca. Es per això que s'ha agrupat les trenta-set poblacions de la Selva Interior en tres grups o àrees

geogràfiques: d'una banda els municipis ubicats al sector muntanyós Montseny-Guilleries; d'altra banda, aquells que es trobaven en aquella zona que es coneix com a Pla de la Selva, seguint el curs baix del riu Ter i de l'Onyar; i finalment una sèrie de municipis ubicats en una espècie de corredor de Transició entre la muntanya i el pla. La classificació final es pot apreciar al quadre 2.6.

És possible que hi hagi un punt d'arbitrarietat en els criteris emprats per classificar les trenta-set parròquies en aquestes tres àrees geogràfiques. Sens dubte hi ha una sèrie de municipis que indubtablement estan al cor del sistema muntanyós Montseny-Guilleries. De la mateixa manera que aquells que es troben en la plana delimitada per l'inici del curs baix del Ter i el curs sencer de l'Onyar tampoc generen gaire dubte. Ara bé, hi ha tot un seguit de municipis amb una orografia més heterogènia que resulten més difícils de classificar. No obstant, el fet que aquestes fonts siguin prèvies al procés de racionalització municipal vuitcentista facilita el poder fer una classificació d'aquest tipus. Per exemple, permet classificar el nucli de Santa Coloma de Farners en el sector de transició, al mateix temps que parròquies formen part del seu terme municipal i que a finals del segle XVIII eren independents, com ara, Sant Andreu de Castanyet, Sant Miquel de Cladells i Sant Pere Cercada, són ubicades en el sector muntanyós perquè es troben al bell mig de les Guilleries. El mateix cas es dona amb Amer i la parròquia rural de Sant Climent o entre Brunyola i Sant Martí Sapresa.⁵⁴

Un cop feta aquesta divisió, podem analitzar si s'aprecien diferències en l'estructura agrària entre els diferents sectors (quadre 2.7). Si s'observa en primer lloc el Cens del 1787, hom hi detecta ràpidament que al sector muntanyós, el percentatge de jornalers i criats era excepcionalment alt, superant de llarg el 80%. En canvi a les poblacions del Pla era força inferior, de tal manera que la ràtio entre uns i altres disminuïa de 5,4 a 2,3. També resulta interessant que els municipis que hem considerat en un sector de transició, presentin uns percentatges intermedis entre el sector muntanyós i el pla.

Quadre 2.6. Divisió de les poblacions de la Selva Interior en tres sectors.

Sector	Poblacions incloses
Montseny-Guilleries	Arbúcies, Breda, <i>Sant Andreu de Castanyet, Sant Miquel de Cladells, l'Esparrà, Gaserans, Grions, Joanet, Osor, Sant</i>

⁵⁴ En qualsevol cas, en l'annex informàtic es poden consultar desagregades les dades del Cens de Floridablanca i de la Llista de l'Armament per a cada municipi de la Selva Interior.

	<i>Climent d'Amer, Sant Feliu de Buixalleu, Sant Hilari Sacalm, Sant Martí Sapresa i Sant Pere Cercada</i>
Pla de la Selva	<i>Caldes de Malavella, Franciac, Riudellots de la Selva, Salitja, Sant Dalmai, Sant Julià de Llor, Santa Seclina, Sils, Vallcanera i Vilobi d'Onyar</i>
Transició	<i>Amer, Anglès, Brunyola, les Escaules, Hostalric, Martorell, Massanes, Maçanet de la Selva, Riudarenes, la Cellera de Ter, Santa Coloma de Farners i Vidreres.</i>

Nota: en cursiva les poblacions que actualment no són municipi independents. Susqueda no apareix ni al Cens de Floridablanca (per motius que desconeixem) ni a la Llista de l'Armament en tant que formava part de l'antic Corregiment de Vic.

Quadre 2.7. Estructura agrària de la Selva Interior segons el Cens del 1787.

Sector	A: «jornaleros y criados»	B: «labradores»	Ràtio A/B
Montseny-Guillerics	84,3%	15,7%	5,4
Pla de la Selva	70,1%	29,9%	2,3
Transició	76,6%	23,4%	3,3
Total Selva Interior	78,8%	21,2%	3,7

No cal que insistim de nou que en algunes ocasions el Cens del 1787 podia resultar a primera vista enganyós pel fet de considerar com a jornalers als petits propietaris i com a «labradores» als masovers. De nou, la Llista de l'Armament del 1795 ens pot aportar algunes pistes addicionals. Malauradament cal interpretar amb especial cautela els resultats perquè tal i com s'ha dit en repetides ocasions, varis municipis del sector muntanyós Montseny-Guillerics no formaven part de la Regió de Girona i no foren inclosos en aquest document i per tant, la mostra queda força minvada.

Sigui com sigui, a través del quadre 2.8 es pot observar que els municipis del sector muntanyós tenien el major percentatge de pagesos propietaris i també de jornalers i criats. És a dir, es tracta del sector on estan més representats els dos grups socials aparentment més distanciat: els propietaris de masos i els assalariats. Això reforça la hipòtesi que s'ha plantejat anteriorment que el sector més muntanyós de la Selva hauria de tenir unes característiques, pel que fa a l'estructura social, similars a les que presentava la Garrotxa, on també es donava aquest tipus d'estructura social agrària. Pel que fa als altres dos sectors, presenten uns percentatges molt similars tant de pagesos propietaris com de jornalers i criats. En canvi, els menestrals són molt més nombrosos al sector de transició

i els masovers al del Pla. Això també sembla reforçar una altra hipòtesi plantejada pàgines endarrere: als sectors més planers del prelitoral, allà on predominaven les explotacions cerealícoles, cedir el mas sencer a masoveria sembla que seria encara una opció preferent pels propietaris. En canvi, a les zones amb una orografia més accidentada s'estarien convertint en majoritaris altres models de distribució de la terra com podria ser el cas de fragmentar la propietat en petits lots de terra que eren cedits en subemfiteusi a famílies que es convertien en petits propietaris o «menestres».

Quadre 2.8. Estructura agrària de la Selva Interior segons la Llista de l'Armament del 1795.

Sector	«jornaleros y criados»	«menestres»	«labradors propietaris»	«masovers»
Montseny-Guilleries	45,4%	22,5%	16,6%	15,4%
Pla de la Selva	37,9%	28,6%	9,3%	24,1%
Transició	35,3%	40,9%	9,5%	14,3%
Total	37,8%	34,4%	10,8%	17%

Tenint en compte el que hem explicat fins ara, hom podria esperar que fos als municipis del sector muntanyós on també hi hagués més individus exempts de pagar Cadastre. Tanmateix, tal i com s'observa a la figura 2.5, succeeix exactament el contrari, doncs és als municipis del Pla on hi ha més individus taxats amb una quota igual a zero (30,8%) i en canvi els municipis més muntanyosos presenten un percentatge vuit punts més baix (22,5%). Al examinar la documentació en detall es pot apreciar que als municipis del Pla els individus classificats com a «jornaleros y criados» rarament paguen Cadastre i en canvi als de muntanya n'hi ha molts que sí. Ara bé, aquests jornalers dels municipis de muntanya que pagaven Cadastre, els hi corresponien sempre unes quotes molt minses. És el cas d'Arbúcies, per exemple, on dels 141 individus etiquetats com a jornalers i criats en la Llista de l'Armament, només 53 estaven exempts de pagament. Tanmateix, n'hi havia 18 que havien de pagar menys d'un sou i 60 a qui els hi corresponia una quota d'entre un i dos sous. Podria donar-se el cas que a les zones de muntanya, on les condicions de vida solen ser més difícils, s'hi mantingués una densitat de població baixa i en conseqüència una demanda d'habitatges inferior, mantenint els preus baixos i facilitant que les classes més humils poguessin adquirir una casa i/o un petit tros de terra adjacent.

Més endavant dediquem diversos capítols a l'estudi dels inventaris post-mortem, els quals al oferir-nos un llistat de tots els béns mobles i immobles llegats per un individu al morir, podrien aportar llum sobre l'accés a la terra dels sectors més humils. No obstant, podem avançar que disposem de vint-i-un inventaris post-mortem, redactats entre els anys 1750 i 1807, d'individus residents en poblacions del sector Montseny-Guilleries i que foren identificats amb alguna de les quatre etiquetes que els notaris solien utilitzar per aquells que treballaven la terra i no vivien en un mas: treballador, bracer, bosquerol i roder.⁵⁵ Excepte en tres casos, els altres divuit posseïen algun tipus de bé immoble. Si bé gairebé tots eren propietaris d'algun «tros» de terra, sempre solia ser molt petit. Per citar un exemple de cadascun dels quatre oficis i de quatre poblacions diferent, podríem mencionar en primer lloc a Gaspar Crous, roder de Sant Hilari Sacalm que vivia en una habitació que havia comprat a carta de gràcia a un teixidor de lli del mateix municipi, al qual també li havia comprat (igualmente a carta de gràcia) un hort. En segon lloc, hi hauria el cas de Maria Auladell, vídua d'un treballador d'Arbúcies que tenia una casa amb un hortet. Com a tercer exemple citem a Jaume Puigderajol, bracer d'Osor que vivia en una casa de lloguer però era propietari d'un hort. El quart i darrer exemple podria ser el de Joan Basset, bosquerol de Viladrau, que si bé tenia dos horts i una peça de cultiu, tot junt sumava encara no mitja hectàrea.⁵⁶

Sigui com sigui, una cosa sembla clara, a les zones més muntanyoses i abruptes de la Selva Interior hi havia un accés relativament alt a la possessió de petits lots, possiblement una casa petita i en el millor dels casos una mica d'hort adjacent. Tanmateix, no sembla que aquesta possibilitat d'accedir a unitats mínimes de terra succeís amb la mateixa intensitat entre el proletariat rural d'altres zones muntanyoses de la Regió de Girona, on com hem vist anteriorment, el percentatge d'exempts de pagar Cadastre era especialment alt.⁵⁷

Pot ser interessant repetir per a la Selva Interior els altres dos exercicis que hem fet pel conjunt de la regió de Girona a partir de les dades fiscals de la Llista de l'Armament, és a dir, analitzar a partir de la quota Capitulació la diferència en la mida de les masoveries d'una banda i dels petits i mitjans propietaris de lots de terra que no arribaven a formar

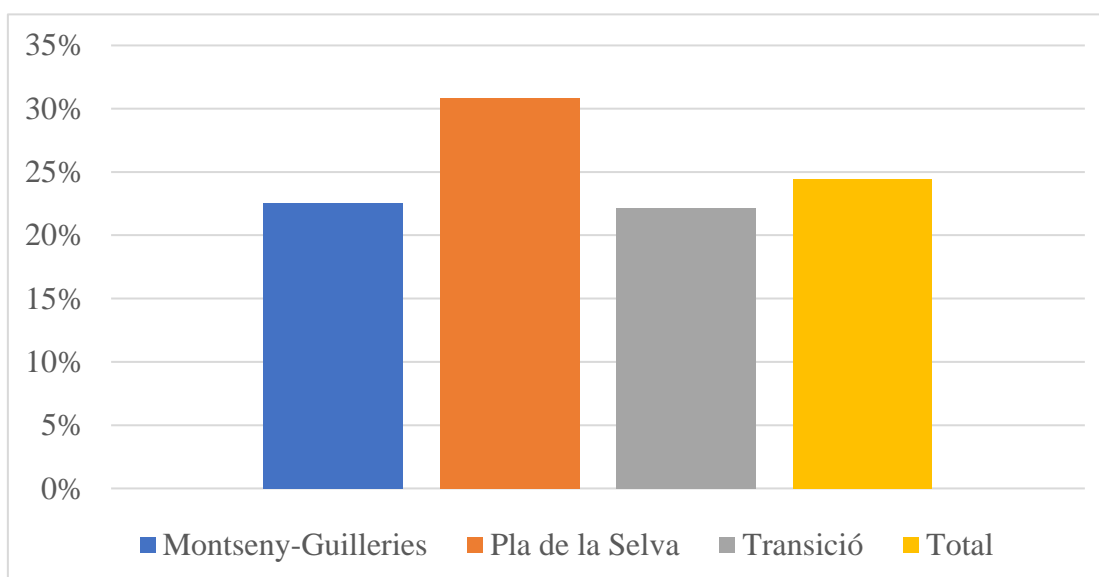
⁵⁵ Els roders eren els bosquerols especialitzats en elaborar els cèrcols o rodells, un aprofitament forestal típic del massís de les Guilleries (Rams, 2002).

⁵⁶ Concretament, els dos horts mesuraven 7,5 i 4 mesurons respectivament i la peça de terra era de 20 mesurons. Per tant, en total tenia 31,5 mesurons de terra que seguint les conversions que ofereixen Alsina, Feliu i Marquet (1990: 180) equivaldria a 4.446 metres quadrats, o sigui, 0,4446 hectàrees.

⁵⁷ En relació als inventaris dels treballadors de la Selva Interior, vegeu Mas-Ferrer (2020).

un mas. Començant per la pagesia arrendatària (masovers), si comparem la quota de Capitació assignada (quadre 2.9), podem apreciar que al sector muntanyós Montseny-Guilleries pràcticament no hi ha cap masover que hagi de pagar 1,5 pessetes o més. Tenint en compte que es pagava a raó de 0,75 pessetes per jornal de bous que ocupés el mas, això significa que gairebé cap masoveria superava una extensió equivalent a dos jornals de bous. En canvi, al pla i en menor mesura al sector de transició, les masoveries que superen els dos jornals són més habituals. D'altra banda, pel que fa a les masoveries que no arriben a 1 jornal, i per tant paguen menys de 0,75 pessetes, tant al sector muntanyós com al de transició representen una mica més d'un terç, mentre que al pla és situa al voltant del 20%. Així doncs, sembla bastant evident que a la plana cerealícola de la Selva les masoveries eren força més grans que als sectors d'orografia més abrupta.

Figura 2.5. Percentatge d'exempts de pagar Cadastre a la Selva Interior segons la Llista de l'Armament del 1795.

Pel que fa a l'impost de capitació dels petits i mitjans propietaris, és a dir, aquells que no estaven exempts del pagament del Cadastre i tampoc eren arrendataris (masovers) no s'aprecia grans diferències entre els tres sectors. En línies generals, sis de cada deu agricultors havia de pagar menys de 0,75 pessetes (quadre 2.10). Per tant, més de la meitat d'individus que tenien alguna propietat aquesta era d'unes dimensions reduïdes. Per últim, tal i com passava amb el conjunt de la Regió de Girona, també seria possible identificar una elit social de la zona a partir del poc més de l'1% de selvatans que pagaven una quota de capitació superior a les quatre pessetes.

Quadre 2.9. Distribució de les famílies masoveres de la Selva Interior segons la quantia (en pessetes) a pagar en concepte de Capitació segons la Llista de l'Armament del 1795.

Sector	<0,75	0,75-1,49	1,5-2,9	≥3
Montseny-Guilleries	36,3%	59,3%	4,4%	0%
Pla de la Selva	19,8%	48,1%	31,6%	0,5%
Transició	35,9%	44%	19,7%	0,4%
Total	30,4%	48%	21,2%	0,4%

Quadre 2.10. Distribució de les petites i mitjanes famílies propietàries segons la quantia (en pessetes) a pagar en concepte de Capitació segons la Llista de l'Armament del 1795.

Sector	<0,75	0,75-1,49	1,5-2,9	≥3
Montseny-Guilleries	59,9%	29%	5,4%	5,7%
Pla de la Selva	65,2%	22,7%	7,9%	4,1%
Transició	61,7%	29,7%	5,8%	2,7%
Total	62%	28,3%	6,1%	3,6%

Val la pena una reflexió final abans de tancar aquest capítol: en les darreres pàgines hem fraccionat la Selva Interior en tres àmbits territorials atenent-nos a les seves característiques orogràfiques i hem vist com hi havia algunes diferències notables entre aquelles poblacions ubicades en el pla dibuixat per l'inici del curs baix del Ter i de l'Onyar i aquells municipis ubicats a cavall dels massissos del Montseny i les Guilleries. Tanmateix, les diferències tampoc eren exagerades i endemés hi havia tot un seguit de poblacions que les hem classificat com de transició i que hem vist que comparteixen algunes característiques amb el pla i d'altres amb la muntanya. Al llarg del treball, en alguns moments puntuals farem esment a algun fenomen particular del Pla o de la Muntanya. Tanmateix, considerem que en general és possible tractar el conjunt de la Selva Interior com un tot. És possible que el dia a dia d'un bosquerol que vivia al cim de les Guilleries a 1.000 metres d'altitud tingués poc en comú amb el pagès d'un mas situat en un maresme de l'Onyar a menys d'una hora de Girona. Ara bé, tota aquella sèrie de municipis que hem classificat com del sector de transició feien de pont i nexa entre aquests dos mons. Dos mons, que al cap i a la fi estaven separats per poc més que unes poques desenes de quilometres i que coincidien de tant en tant, bosquerol i pagès, al mercat de Santa Coloma de Farners o al d'Amer, on un hi portava els rodells que havia obtingut de les perxades de castanyers i l'altre les avellanes que havia collit de la seva heretat. Així mateix, tot conversant és possible que acordessin casar l'hereu d'un amb la filla de l'altra a canvi d'un dot diguem que de 100 lliures barcelonines, però tot això ja ho veurem en el segon bloc de la tesi.

2.11. Conclusions.

Deixant de banda les particularitats de la Selva interior que s'han intentat esbossar en l'epígraf anterior, val la pena a mode de recopilació, fer unes darreres reflexions sobre l'estructura social del camp gironí a les acaballes de l'Antic Règim. A partir de la informació recopilada i analitzada, ens ha semblat observar el retrat d'una societat ja prou diferenciada i estratificada, on si bé els masos seguien essent un element cabdal del paisatge agrari, diferents formes (dins i fora dels masos) de relacionar-se amb el treball de la terra havien anat emergint. Originalment, a la Catalunya Vella l'etiqueta «pagès» definia a un grup molt concret, compost per aquelles famílies que habitaven, treballaven, produïen i finalment pagaven rendes en un tipus d'unitats d'explotació agrícola anomenades «masos». Aquestes tenien com a trets essencials i definitoris el fet d'estar compostes de casa i terres d'una dimensió que les feien adequades per al treball familiar. És a dir, no es tractava ni de grans latifundis que requerien sistemàticament l'ús de mà d'obra extrafamiliar, però tampoc de parcel·les minúscules que no garantien per si mateixes l'autosuficiència familiar. Ara bé, al llarg dels segles, aquest grup relativament homogeni s'anà tornant cada vegada més desigual. A base primer de comprar per engrandir i després subestablir, arrendar i/o vendre, hauria emergit una elit propietària que acabaria vivint de les rendes que pagaven la resta de productors, els quals ja no gaudien sempre d'una quantitat de terra òptima i si ho feien solia ser sota condicions molt més abusives.

Fruit d'aquest procés es pot apreciar que entre aquells individus que seguien sent etiquetats com a «pagesos» (o «labradors» en la documentació en castellà), hom hi podia trobar des de grans propietàries que ja eren bàsicament hisendats rendistes, fins a arrendataris subjectes al pagament d'una part substancial de la collita. Entre uns i altres s'hi podria identificar tota una gama diversa de pagesos intermedis que seguirien menant una heretat de mida familiar, quelcom que no impedeix que en alguns casos contractessin i en d'altres s'oferissin com a treballadors assalariats. En paral·lel i pel que fa aquells que davant del notari o del capellà es solien identificar com a «treballadors de la terra» i que les fonts administratives consideraven com a «jornaleros y criados» hi hauria des dels que eren propietaris de lots de terra d'una mida i rendiment gens menyspreables però que no arribaven a constituir un mas, fins al més pur jornalero o criat, totalment aïllat i desposseït dels mitjans de producció.

A través de la comparació entre el Cens de Floridablanca del 1787 i la Llista de l'Armament del 1795 d'entrada s'ha constatat que cal interpretar amb molta cautela les evidències històriques a l'hora d'intentar establir categories analítiques extemporànies, per tal de comprendre adequadament el fenomen històric objecte d'estudi: allà on el Cens del 1787 semblava mostrar indicis d'una creixent proletarització, el que hi succeïa realment era un augment de la petita propietat; i a l'inrevés, allà on semblava que hi predominava la propietat pagesa, el que hi havia era un major pes dels masovers i a l'ensens un percentatge més elevat de jornalers sense terra.

D'altra banda, la comparació entre aquestes dues fonts ha permès esbossar un marc agrari que a grans trets i anant de mar cap endins es caracteritzava de la següent manera: a les comarques litorals, empesos per l'expansió de nous conreus al llarg de les dècades precedents, especialment la vinya, la pagesia propietària hauria vist en la fragmentació de part de les seves terres la opció més òptima per maximitzar els seus ingressos. Això hauria desembocat en l'aparició de tot un nou grup de petits propietaris, anomenats «menestrals», que solien explotar la terra en règim de subemfiteusi. Els integrants d'aquest grup podien representar vora el 40% de les famílies a les comarques d'expansió vitícola. D'altra banda, a les comarques de la depressió prelitoral, els efectius d'aquest grup de petits i mitjans tenidors eren lleugerament inferiors, doncs allà semblaria que la pagesia propietària seguia optant per la cessió del mas sencer en arrendament, fet que feia augmentar el percentatge de masovers.

Finalment, era a les comarques més interiors (la Garrotxa i el Pla de l'Estany) on tenien un major pes els masovers i els jornalers. També es tractava de les comarques on a l'hora de pagar impostos proporcionals al patrimoni hi hem localitzat més pagesos als trams tant superiors com inferiors i evidentment menys als intermedis. Tot plegat ens fa pensar que en aquest sector, orogràficament més accidentat i on conflueixen la Serralada Transversal amb els darrers contraforts del Prepirineu i el Pirineu, la terra estava especialment mal repartida i en l'explotació dels recursos agrícoles i forestals hi tenia un pes considerable la mà d'obra assalariada.

Tanmateix, jornalers i criats eren molt presents a tot arreu, en tant que la vigoroïtat del creixement demogràfic no podia ser completament absorbida per menestrals i masovers. És per això que cap a les acaballes del segle XVIII hem estimat que els jornalers sense terra eren entre un 25% i un 30% de les famílies agrícoles a les comarques litorals i fins a un 40% a les d'interior. Si hi agreguem els masovers, obtenim que al conjunt de la

Regió de Girona, vora el 45% de les famílies que vivien al camp i del camp no eren propietàries de la terra que treballaven. S'esmerçaven a produir per tal d'obtenir o bé un jornal o bé una part de la collita, alhora que l'amo s'apropiava de la resta.

Qui eren aquests amos? Hem observat com la classe de grans propietaris, rendistes i hisendats podia estar integrada per un petit grup de poc més de tres centenars de famílies, que representaven, més o menys, a un 1% del conjunt de les famílies gironines. Una xifra (les tres-centes famílies) que coincideix amb les obtingudes per altres estudis sobre la gran propietat a la Regió de Girona; i un percentatge (l' 1%) que ens recorda aquells eslògans que com a mínim des del segle XVIII i fins avui en dia divideixen la societat entre l'1% privilegiat i el 99% explotat.

Per últim, el fet que la gran propietat es circumscriu a l'1% de les famílies ens ha portat a plantejar-nos com considerar al 99% restant. Compartien una experiència comuna? eren una sola classe? o pel contrari la seva relació diversa amb la tinença de la terra convertia els uns en quelcom diferent dels altres. Al capdavall, a la resta de territoris de parla catalana tots ells s'etiquetarien com a «pagesos». En qualsevol aproximació a aquesta disjuntiva faríem bé de tenir sempre present que elles i ells, les dones i els homes que hi ha darrera la documentació històrica que estem manipulant, eren els autèntics protagonistes de la seva pròpia història. Al cap i a la fi, la millor definició de què era un pagès de finals del segle XVIII ens la donarien, precisament, els pagesos de finals del segle XVIII (i potser no tots els pagesos estarien d'acord en la mateixa definició). És una llàstima no poder preguntar-ls-hi, heus ací tot l'embolic.

3. ELS OFICIS NO AGRÍCOLES A LA SELVA INTERIOR

«All day we have been weaving, And soon the bells will ring;
But why should we be grieving, when cheerily merrily we can sing?
Tho' few our leisure hours, and time is on the wing,
Hope strews our path with flowers, and cheerily merrily we will sing.»

Autor desconegut. *The song of the weavers*.⁵⁸

3.1. A mode d'introducció: les històries d'en Joseph Saurí, en Manel Tubau i l'Andreu Rigalós.

El 10 d'octubre de l'any 1768, Joseph Saurí, vidrier de professió i habitant de la parròquia de l'Esparra (Riudarenes), juntament amb Manuel Tubau, negociant de Santa Coloma de Farners, signaren davant del notari de Santa Coloma de Farners un contracte d'associació i companyia *per rahó del forn de vidre que intentan establir en la dita parròquia de la Esparra*. L'etiqueta socioprofessional amb la que es va identificar un i altre individu explica perfectament la naturalesa de la companyia que estaven constituint. No es tracta d'una associació entre dos professionals que tenen per objectiu sumar esforços i coneixements, sinó entre un inversor (Manuel Tubau, negociant) que aporta el capital necessari per tirar endavant el forn de vidre i un expert en aquest art (Joseh Saurí, vidrier) que aportarà el treball i l'expertesa. Així ho deixaren per escrit:

Per la qual companyia se ha posat de capital per part de Manel Tubau Vuyt centas lliuras barc. differents efectes que ha entregat segons consta ab la llibreta, que ells per dits efectes tenen formada; y per part de dith Joseph Sauri Dos centas lliuras barc. que entregará ab diner contant.

Per tant, en Manel Tubau aportava una inversió en moneda que quadruplicava la d'en Joseph Saurí. A més, l'asimetria pel que fa a la inversió econòmica no es limitava només a les 800 lliures que havia aportat el negociant i a les 200 que havia d'aportar el vidrier, sinó que la casa on estava previst instal·lar el forn de vidre l'havia arrendada en Manel

⁵⁸ Lletra publicada originalment al primer volum del *The Lowell Offering* i recuperada i publicada en línia per l'[American Antiquarian Society](#). Consultat el 17/12/2022.

Tubau i per tant les despeses d'aquest lloguer (que no sabem a quan ascendeix)⁵⁹ també corrien al seu càrrec. Tot plegat però quedava compensat pel fet que en Joseph Saurí és *vidrier y practich de treballar* i per tant els beneficis anirien a mitges: 50% per l'un i 50% per l'altre:

...[malgrat que] *dit Joseph Sauri no haje format sinó Dos centas lliuras, y dit Manuel Tubau contribuesca per molta major quantitat, com son las ditas Vuyt centas lliuras, degan ser los beneficis que esperan resultar del dit Forn del vidre partidors y igualment repartidors entre ells.*

D'altra banda, també acordaren que, en tant que ambdós es convertien en *amos y dueños* del forn de vidre, haurien de prendre totes les decisions de mutu acord, especialment aquelles relatives a la compra i a la venda de materials, si bé en Joseph Sauri, *practich del offici de vidrier*, era nomenat *administrador per a treballar y fer treballar en lo dit Forn*. De fet, és únicament sobre els assumptes «de fer treballar el forn» que gaudiria de certa independència respecte del seu soci capitalista:

si fos cas que algun mosso o fadrí dels que treballaran en dit forn fes algun mancament, o sinsabor, que fos precis despedirlo, puga ferho qui se trobará en dit Forn, bé que lo altre sia fora o ausent de ell.

De fet, tal i com apareix redactat aquest darrer pacte, tant en Manuel Tubau com en Joseph Sauri podien acomiadar algun treballador sense necessitat de consentiment per part de l'altre, però atenent com hem dit més amunt que qui s'havia d'encarregar de *treballar i fer treballar lo forn* era en Joseph Sauri, resulta evident que aquest pacte tenia per objectiu atorgar-li certa llibertat en la gestió del personal assalariat. Així mateix i quan una de les clàusules del pacte prohibia que les respectives mullers puguin cohabitar amb els seus marits al forn de vidre, també resulta evident que a qui estaven limitant la capacitat de fer vida amb el seu marit era a la muller d'en Joseph Saurí i no tant a la d'en Manuel Tubau, el qual no tenia cap motiu (ni cap intenció) per viure al forn. En canvi, la Maria Theresa Gubau, muller d'en Manuel Tubau si que tenia previst prendre part en el negoci del seu marit doncs era l'encarregada del *cuydado de comprar grans y demes cosas comestibles* per abastir aquells *que treballaran en dit Forn*. D'altra banda, ambdues mullers

⁵⁹ No hi ha cap referència a l'existència d'una escriptura d'arrendament, únicament s'indica que és per quatre anys, el que ens porta a pensar que es tracta segurament d'un contracte privat que no s'ha redactat davant de notari.

compartien el privilegi consistent en que si *voldrán sels dega donar de dit forn cada mes una carrega de vidre a raho de deu rals de ardots.*

Recapitulant: estem davant la creació d'una companyia per a instal·lar un forn de vidre, que té per protagonistes a un vidrier i a un negociant. El primer aporta els coneixements i l'art per a poder produir el vidre i l'altre la major part dels diners necessaris així com el local on es durà a terme l'activitat. Podríem dir doncs que un aporta el capital tangible i l'altre el capital humà, de tal manera que acaben acordant que aniran a parts iguals amb els beneficis i que totes les decisions les hauran de prendre per consens, si bé l'expert vidrier es reserva certa capacitat de maniobra unilateral sobre la gestió del personal. En canvi, el soci inversor pren el control sobre les despeses del dia a dia, encara que sigui delegant-ho en la seva esposa. A més, això li permet un grau més elevat d'implicació familiar en el negoci, mentre que el soci vidrier té explícitament prohibit poder conuiuere al forn amb la seva dona.

Allò que resulta realment interessant d'aquest contracte que acabem de relatar és d'una banda i com esmentàvem a l'inici, el fet que no es tracta d'una associació entre dos professionals del mateix sector (o de sectors complementaris), que busquen sumar esforços per millor en eficiència i/o productivitat, sinó que es tracta de la creació d'una companyia on des del primer moment és deixa clar que la gran asimetria en l'aportació de capital tangible queda compensada pel fet que només un dels dos sap treballar el vidre. L'*input* que aporta un són els diners i l'altre l'ofici, o com dèiem més amunt: el capital tangible l'un i el capital humà l'altre.

D'altra banda, també resulta molt interessant del redactat d'aquesta escriptura, el fet que s'hi barregin característiques típiques de les relacions socials d'antic règim amb d'altres trets més moderns. Així hi trobem diversos pactes on es determina el paper que puguin desenvolupar les respectives mullers en el negoci, el que denota encara la importància de la unitat domèstica com a eix vertebrador del treball. Així mateix, al personal que treballarà en el forn se'ls anomena *mossos* i *fadrins* en una terminologia típica de les ordenacions gremials i amb aquell punt paternalista que solia acompanyar aquest mode de producció s'explicita que si han de ser acomiadats serà únicament degut a que hagin comès algun tipus de *mancament o sinsabor* i no pas al lliure arbitri de l'amo.

Ara bé, estem davant la constitució d'una empresa on es defineixen molt bé els rols de l'empresari capitalista i d'aquells que s'encarregaran de la producció, que serà en Joseph

Saurí juntament amb un nombre indeterminat de *mossos* i *fadrins*. Així mateix, aquesta empresa requeria una inversió intensiva en capital doncs en total aporten 1.000 lliures per iniciar el negoci. Només per tenir una idea de l'ordre de magnitud, aquell mateix any 1768, amb 1.000 lliures barcelonines s'haguessin pogut comprar 136 hectolitres de blat al mercat de Girona.⁶⁰

Tal inversió fa suposar que s'esperava obtenir uns beneficis encara més quantiosos. Tenint en compte que la durada prevista del contracte de companyia era de quatre anys, hom pot entendre que en el cas d'en Manel Tubau, que aportava 800 lliures, tenia l'esperança, en el pitjor dels casos, d'amortitzar aquesta inversió en el termini màxim de quatre anys i donat que tots els beneficis anaven a mitges amb en Joseph Saurí, aquests haurien de ser com a mínim de 1600 lliures, per tal que ell en rebés 800. De fet i per tal de recuperar també els diners invertits en pagar l'arrendament del local on s'instal·larà el forn els beneficis haurien de ser superiors a aquesta xifra. Així mateix hem de suposar també que en Joseph Saurí accedeix a crear aquesta companyia perquè ho considera la manera més profitosa i beneficiosa per seguir practicant el seu ofici. Per algun motiu preferia haver de passar comptes i repartir beneficis amb un inversor, abans que exercir com a vidrier independent. Dit en altres paraules, el negoci hauria d'oferir un resultat per al soci *treballador* que aquell que aconseguiria desenvolupant el seu ofici de vidrier amb les eines i mitjans que ho havia dut a terme fins aleshores i al mateix temps deixar marge per tal que la meitat dels guanys nets anessin cap al soci *inversor*.

Fins ara hem relatat un cas típic d'allò que hom entendria per població rural no agrícola en el trànsit del feudalisme al capitalisme: dos individus, un vidrier i un negociant, que decideixen instal·lar un forn de vidre en un paratge rural on s'hi ocuparà mà d'obra assalariada, en una empresa que combina elements sociològics propis de l'Antic Règim i del capitalisme. Tanmateix, la història de la població no agrícola al món rural de les acaballes de l'Antic Règim no era únicament com la d'en Joseph Saurí i en Manel Tubau, sinó que sovint és també la història de l'Andreu Rigalós, vegem-la.

El primer dia de juny de l'any 1751, Andreu Rigalós comprava a Joseph Banchs i per un preu de 125 lliures barcelonines una peça de terra, plantada de vinya, al municipi de Santa

⁶⁰ L'any 1768 el preu mig del blat al mercat de Girona fou de 19,66 pessetes/hectolitre, és a dir, 7,3725 lliures barcelonines / hectolitres. Les dades s'han obtingut a partir del buidatge de les sèries del preu del blat a Girona dut a terme pel Grup de Recerca en Història de les Societats Rurals de la Universitat de Girona.

Coloma de Farners i en un paratge conegut com «lo sot den Roure».⁶¹ Gairebé quinze anys després, el 20 de gener de 1766, empès segurament per una conjuntura econòmica desfavorable, l'Andreu Rigalós segregava una vessana (unes 0,22 hectàrees)⁶² d'aquesta peça i la venia a carta de gràcia per un preu de 30 lliures barcelonines a un tal Salvador Barrera.⁶³ Aquesta història no tindria aparentment més rellevància, sinó fos pels oficis dels seus protagonistes. L'Andreu Barrera s'etiquetava com a fuster, en Joseph Banchs deia ser sastre i l'Andreu Rigalós, protagonista d'aquesta petita història, el 1751 havia declarat ser era escloper i en canvi el 1766 s'identificà com a rajoler. Aquest darrer canvi d'ofici podria semblar fins i tot coherent en un món on les sabates mica en mica anaven robant terreny als esclops i en canvi, el fort impuls demogràfic del segle XVIII de ben segur havia estimulat la demanda d'habitatges; i per fer cases fan falta rajoles.

Si seguim repassant el rastre vital de l'Andreu Rigalós entre la documentació notarial, hem de fer un salt fins al 19 de juliol de 1778, quan tornaria a fer cap a casa del notari de Santa Coloma de Farners. En aquesta ocasió ho feu acompanyant el seu fill i hereu, de nom Pio per tal d'atorgar capítols matrimonials amb una tal Clara Domingo, filla d'un serraller de la mateixa vila.⁶⁴ En aquesta ocasió l'Andreu Rigalós va identificar-se com a «rajoler y treballador». De fet, el notari primer va escriure només que era «treballador» i va haver d'afegir el «rajoler» posteriorment amb una nota al peu. En tot cas, el fill, que com a bon hereu universal havia rebut en acte d'heretament tot el patrimoni del seu pare, només va utilitzar l'etiqueta de «treballador». Per quin motiu? Es difícil saber-ho i no hem trobat més rastres documentals d'aquesta família. No es pot descartar que l'Andreu Rigalós treballés de rajoler per compte d'altri i per tant el seu primogènit no rebés res en heretament relacionat amb els mitjans de produir rajols. En canvi, si que rebia l'escadussera peça de terra que el seu pare posseïa. En qualsevol cas, sembla bastant evident que per a l'Andreu, que havia sigut escloper i rajoler durant la seva vida adulta, en el moment de casar el seu fill, el treball de la terra era una part important de la seva relació amb el treball i la producció.

Hem volgut començar aquest capítol de la tesi contrastant els casos de l'Andreu Rigalós amb el de l'empresa entre el vidrier Joseph Saurí i el negociant Manel Tubau perquè considerem que són força explicatius de com era la vida entre les famílies (aparentment)

⁶¹ AHG FN, Santa Coloma de Farners, 108, p.172.

⁶² Conversió feta a partir d' Alsina, Feliu i Marquet (1990: 242).

⁶³ AHG FN, Santa Coloma de Farners, 123, 42.

⁶⁴ AHG FN, Santa Coloma de Farners, 130, s.f.

no agrícoles de l'època. L'Andreu va canviar d'ofici varies vegades al llarg de la seva vida, doncs fou com a mínim escloper i rajoler, tot plegat sense deixar de participar mai en el mercat de petites peces de terra i endemés, tot sembla indicar que a mida que avançava el temps l'agricultura tenia un pes major en el seu dia a dia fins al punt d'adoptar la doble etiqueta de «rajoler y treballador». D'altra banda, el vidrier Joseph Saurí s'associava amb el negociant Manel Tubau que volia invertir en la creació d'un forn de vidre que dirigiria en Saurí i on hi feinejarien treballadors assalariats. En podem extreure dues idees d'aquests casos: en primer lloc, l'agricultura no era en cap cas aliena a les persones que tenien com a ofici principal una activitat no agrícola. Ens n'ocuparem en el capítol dedicat a l'anàlisi dels inventaris post-mortem, però la possessió de petits lots de terra així com d'utilatge agrícola era àmpliament majoritari entre els artesans i petits comerciants de la Selva Interior durant tot el període analitzat. La segona idea que volem remarcar és que estem en un món dinàmic i en canvi, on hom podia actuar com a soci capitalista d'un negoci en companyia amb el soci que actuarà de patró del treball, però aquests mateixos empresaris encara consideraven necessari regular aspectes del negoci relatius a la participació de les mullers i on encara no hi treballaven obrers, sinó *mossos* i *fadrins*, els quals només serien acomiadats si fan un *mancament* o un *sinsabor*. En les properes pàgines intentarem comprendre una mica millor la realitat d'aquests grups socials rurals però etiquetats amb oficis no agrícoles.

3.2. La distribució de la població no agrícola.

Fins ara, en el capítol anterior havíem analitzat minuciosament l'estructura agrària de la societat de la Selva Interior de finals del segle XVIII. S'ha estudiat i analitzat de múltiples maneres la relació i el pes de jornalers i criats, d'arrendataris i propietaris, de pagesos de mas i de subemfiteutes de lots de terra que no arriben a formar un mas etc. Certament, tots aquests individus constituïen la major part de la població. En el cas de la Selva Interior, el 80% dels individus actius segons el Cens de Floridablanca i el 83% segons la Llista de l'Armament es dedicaven a alguna activitat agrícola. Així d'entrada, sabem que al voltant d'un 20% dels individus actius malgrat viure en una regió completament rural tenien com a activitat principal quelcom no relacionat amb el treball agrícola.

Abans de prosseguir cal fer un matís terminològic. Que entenem per població no agrícola? Segons el Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, «agrícola» és tot allò *relatiu o pertanyent a l'agricultura* i «agricultura» és *l'art i tècnica de conrear la terra*. Si ens

atenguéssim a una definició estricta d'agricultura, la població que es dedicava a l'explotació dels boscos podria no ser considerada com agrícola. Com s'ha vist en el capital anterior, en aquest treball s'ha inclòs dins de la població agrícola als oficis forestals. Ho fem per dos motius. En primer lloc perquè si bé les fonts notariales sí que solen identificar als bosquerols, d'altres fonts no ho fan. Per exemple, les que s'utilitzen en aquests primers capítols no tenien prevista cap categoria per aquells ocupats en l'explotació forestal. Alguns dels grans propietaris forestals és senzill identificar-los a través de la llista de l'Armament i són etiquetats com a «labradores propietarios» o «hazendados». Podem suposar igualment que els contingents de bosquerols que treballaven els seus boscos estan dins de l'ampli grup de «jornaleros y criados». El segon motiu que ens ha portat a incloure els oficis forestals dins dels agrícoles és que la unitat central d'organització del treball forestal és la mateixa que en el treball agrícola: el mas. En efecte, els grans propietaris forestals (que com acabem de dir eren etiquetats com a pagesos o hisendats) vivien sovint en grans masos, els quals incloïen per descomptat grans extensions de boscos, a més de la masia, el bestiar i les terres de cultiu.

Per tant, en aquest treball quan fem referència a la població no agrícola ens estem referint bàsicament a cinc grups o col·lectius socials: aquells que es dedicaven a oficis artesans i/o manufacturers, els relacionats amb el món del comerç i el transport, els professionals lliberals, els empleats públics i el clergat. Els dos darrers grups tenen un pes anecdòtic en el nostre estudi, si bé per motius diversos. Els empleats públics perquè tenien una presència molt minsa en una zona sense sortida al mar i sense fronteres terrestres: alguns Mossos d'Esquadra del destacament que hi havia a Santa Coloma de Farners i algun mestre d'escola és el més semblant a empleats públics que hem detectat entre els fonts. D'altra banda el clergat té poc pes perquè en un treball on l'eix central de l'anàlisi és la unitat familiar productora, la seva participació queda sovint descartada en tant que ni vivien en família ni produïen res en particular.

En tot cas, tal i com s'ha dit anteriorment, aproximadament dos de cada deu individus actius de la Selva Interior es dedicaven a alguna d'aquestes activitats no agrícoles. El primer que cal dir és que la majoria es concentraven als nuclis més poblats. De fet, només en quatre de les trenta-set parròquies que formaven l'àmbit territorial de la Selva Interior hi havia més d'un 20% de població no agrícola segons el Cens del 1787. Es tracta de Santa Coloma de Farners (51%), Breda (50,3%), Hostalric (33,5%) i Vidreres (26,6%). En el cas de Breda i d'Hostalric es tracta dels dos municipis més petits de la comarca amb

una extensió en quilometres quadrats de 5,02 i 3,39 respectivament.⁶⁵ En aquests dos casos, doncs, l'absència de població agrícola és deguda en part a l'absència de terra. De fet, gairebé no hi ha cap «labrador» en aquests municipis, de tal manera que la majoria de població agrícola són «jornaleros» que possiblement anaven a treballar als masos dels pobles veïns.⁶⁶

Hostalric, que és el poble més petit de tots, tenia segons el Cens del 1787 un total de 6 «labradores» per 145 «jornaleros» i cap «criado», quelcom que suposa una ràtio entre els primers i els segons de 24,2. Junts sumaven el 66,5% de la població activa, essent el 33,5% restant ocupat principalment per artesans.⁶⁷ En aquest sentit, Francisco de Zamora, al seu pas per Hostalric el gener de 1790 va anotar que en aquest poble *podría haber industria* (Zamora, 1973: 293) el que significa que no n'hi havia en aquell moment. Quatre dècades més tard, quan es recolliren les dades que donarien lloc al *Diccionario Geográfico Estadístico de España y sus Posesiones de Ultramar* (conegut com a *Diccionario Madoz* pel cognom del Ministre responsable) s'hi anotava que hi havia *una fab. de tapones de corcho, y las artes mecanicas indispensables* (Madoz, 1985: 609). Desconeixem les mides d'aquesta fàbrica de taps de suro però no sembla que Hostalric constituís un pol de manufactures, sinó que el major pes percentual de la població no agrícola era degut a l'absència de terra.

Molt diferent és el cas de Breda. Situat en un paratge de terra argilós va ser des de molt aviat un important centre ceramista. Els primers testimonis d'aquesta activitat daten del segle XIV i principis del XV (el 1408 es consagra una capella a Sant Hipòlit, patró dels terrissers) i encara als anys vuitanta del recent segle XX era el municipi de Catalunya amb més obradors de ceràmica actius (24), seguit per la Bisbal d'Empordà amb 15 (Anglisano i Goñi, 2021; i Sempere, 1982). Val la pena llegir sencera la descripció que fa Francisco de Zamora dels ceramistes («alfareros») bredencs:

Este es un gremio compuesto de 44 maestros y los oficiales correspondientes que trabajan ollas, platos etc. Cada dia hacen 60 cargas de obra, saliendo casi esta misma cantidad diariamente a vender a los pueblos del contorno, especialmente a Areñs [Arenys de Mar] a donde se embarca para América. Se hace de dos clases,

⁶⁵ Dades obtingudes de l' [Anuari Estadístic de Catalunya](#), elaborat per l'Idescat. Consultat el 04/10/2022.

⁶⁶ Francisco de Zamora (1973: 293) al visitar Hostalric va anotar que: *no solo cultivan su corto termino sino que también trabajan en los del contorno.*

⁶⁷ Totes aquestes dades, municipi per municipi, es poden consultar detalladament en l'annex informàtic de la tesi.

una más ligera que la otra. La que ordinariamente gastan, que es la más fuerte, está a orilla del mismo pueblo, en capas superficiales horizontales. Tienen concordia con el dueño de la heredad al cual paga cada alfarero 5 pesetas por todo el año.

Las mujeres traen los brucs a cuestas y cuidan de dar fuego con ellos a los hornos. Tiene ordenanzas este gremio y es tráfico de consideración que hace que no haya hambre en este pueblo. (Zamora, 1973: 294).

Tal i com es pot apreciar, el viatger castellà no va escatimar en elogis cap a la indústria ceramista bredenca. Tampoc cal caure en una trampa il·lusòria. Francisco de Zamora en el seu dietari, gairebé poble per poble, va anotant i lamentant el fet que no hi hagi indústria, així que allà on en detecta la descriu amb especial gràcia i afecte. En tot cas, se'n poden destacar varis elements d'aquesta descripció. En primer lloc queda palès que es tractava d'una activitat agremiada i amb les seves corresponents ordenances. En segon lloc, també explica que la producció no es limitava al consum local o al comerç de curta distància, sinó que s'exportava fins a les *Amèriques*. Aquesta vocació exportadora seria reiterada unes dècades més tard pel Diccionari de Madoz en la seva entrada sobre Breda: *...fáb. de alfareria cuyos productos son muy estimados en el pais y fuera* (Madoz, 1985: 374).⁶⁸

Els altres dos municipis de la Selva Interior que superaven el 20% de població no agrícola eren Santa Coloma de Farners amb un 51% i Vidreres amb un 26,6%. Pel que fa a aquest darrer, el cert és que ni a través del dietari de Zamora ni del Diccionari de Madoz obtenim cap testimoni d'alguna activitat artesanal o manufacturera. En un sentit similar, Joaquim Alvaredo (2009: 83-85) hi situa l'arrencada de la fabricació de taps de suro cap a les darreres dècades del segle XIX. Afortunadament, els encarregats d'elaborar la Llista de l'Armament del 1795 en aquest municipi van apuntar l'ofici concret de tots els individus no agrícoles. Hi havia en total: set teixidors, quatre sabaters, tres carreters, tres mestres de cases, tres fusters, dos ferrers, dos cirurgians, un metge, un apotecari, un sastre, un flequer, un carnisser, un taverner i un mestre d'escola. És cert que els set teixidors i possiblement els quatre sabaters podien superar les necessitats d'un municipi de vora mig miler d'habitants, de tal manera que podria ser que una part de la producció anés destinada

⁶⁸ El mateix Diccionari de Madoz, esmenta que hi havia també producció ceramista a Sant Hilari Sacalm, enfocada a un sector molt concret: «*en San Hilario hay acreditada fab[rica] de alfarería, en que son escelentes los crisoles, retortas y otros utensilios químicos*» (Madoz, 1985: 300).

a mercats supramunicipals (el Port de Lloret de Mar no està lluny i el camí ral que va a Girona tampoc). Tanmateix, no sembla que el municipi constituís un pol d'activitat manufacturera de cap mena.

Per últim ens queda Santa Coloma de Farners, on segons el Cens de 1787 una mica més de la meitat dels seus habitants es dedicaven a alguna activitat no agrícola. De nou i tal i com passava amb Breda, el dietari de Francisco de Zamora (1973: 303) resulta molt clarificador:

Hay en Santa Coloma dos fábricas de lienzo, la una llamada de Josef Gironés y Creguet, y la otra de Dalmau Fàbregas y Gelpí. Ambas están en buen estado, conteniendo cada una en su casa unos 40 telares, su prado y calandrias [...] De ambas se surtén la caballería, dragones y guardias. A más de los dichos, hay varios que tejen en sus casas algunas piezas, que entre todos seran unos 25 telares.

Així doncs, el viatger castellà ens identifica d'entrada al voltant d'un centenar de telers: quaranta a cada fàbrica i uns vint-i-cinc teixidors a domicili. D'aquestes dues fàbriques i els seus respectius amos ens n'ocuparem en l'epígraf següent. En tot cas, la narració segueix i una mica més endavant ens informa que:

Tiene este pueblo unas 600 casas y un mercado cada lunes, que es de los más concurridos y único en cuanto a la madera de botas. Véndese mucho trigo y otros granos, y especialmente volateria, huevos y caza para el consumo de Barcelona que viene a importar cada día unas mil y doscientas libras [...] Se vende mucho piñon y manzanas para Mahón, Valéncia, Cartagena, Cádiz y otras partes. (Zamora, 1973: 303).

En aquest paràgraf veiem que hi havia també un mercat setmanal des d'on sortien productes cap a destins ben diversos d'arreu de la geografia espanyola. Alguns dels productes citats ja resulten familiars, especialment la fusta i alguns fruits, en aquest cas, Francisco de Zamora destaca els pinyons i les pomes. Així mateix incorpora un nou element a les exportacions que el Diccionari de Madoz no menciona: els ous, els animals de ploma i altres besties resultat de la caça. Tenint en compte que es tracta de productes càrnics més peribles, és lògic que el seu destí fos Barcelona, mentre que els pinyons i les pomes tinguessin destins més llunyans. D'altra banda, un mercat d'aquestes característiques també demanda i genera llocs de treball, ja sigui de forma directa en la figura de botiguers i traginers, com indirectament a través de tots aquells oficis que

proveeixen de serveis diversos (menjar, beure, allotjament, oci etc). Tot plegat hauria d'ajudar a augmentar els efectius dels oficis no agrícoles.

3.3. Hi hagué desenvolupament protoindustrial?

Aquesta vocació industriosa i comercial a que ens evoquen els dos darrers paràgrafs que hem citat del dietari de Francisco de Zamora, pot fer qüestionar-nos si podríem considerar que a la Selva Interior hi hagué algun tipus de desenvolupament protoindustrial durant les darreres dècades de l'Antic Règim, tal i com succeïa en d'altres indrets de Catalunya. El concepte de «protoindústria» ja s'ha definit i explicat en el capítol introductori de la tesi, així que simplement com a recordatori dir que ens referim a totes aquelles activitats econòmiques prèvies a la industrialització que trencaven amb la forma de producció tradicional, constituint una espècie de sistema híbrid entre el taller artesà tradicional i la indústria fabril (Mendels, 1972; Kriedte, Medick i Schlumbohm, 1982).

En qualsevol cas, la protoindústria encaixa especialment bé en les zones d'agricultura pobre, doncs necessita una pagesia benestant amb excedents alimentaris i uns camperols pobres i amb terra insuficient que acceptin convertir-se en artesans sense autonomia (Ferrer, 2012: 196). Com hem vist anteriorment, les comarques gironines que presentaven un percentatge més alt de famílies sense terra o amb parcel·les molt petites eren la Garrotxa i el Pla de l'Estany, les quals van desenvolupar una notable protoindústria tèxtil tant de la llana com del cànem (Serramontmany, 2015: 194-195).

Abans d'anar a la ceràmica de Breda i als teixits de lli de Santa Coloma de Farners, que aparentment semblen els candidats més prometedors, podríem començar per examinar el cas de la indústria surotapera, doncs ens trobem en un territori on hi ha (i hi havia) alzina surera en abundància. Aquesta es concentra sobretot a la serralada litoral i en molta menor intensitat a la prelitoral (Vericat et al, 2010). Què succeeix si intentem aplicar el model teòric de la protoindústria al sector surer? És a dir, si ens plantegem la indústria del suro a partir d'una forma d'organitzar la producció on les decisions les guiï més el capital i menys el productor, cada vegada més desposseït d'autonomia? Bé doncs, tan bon punt el suro està pelat al bell mig dels alzinars de la serrada litoral, s'ha de transportar a algun indret on pugui ser manipulat i transformat en taps de suro. Un cop finalitzat aquest procés, els taps tenen com a destí abastir als productors i comercialitzadors de vins, caves i aiguardents, ja fossin nacionals o internacionals. On es situava la producció vitícola? Al

litoral. Per tant, si hi apliquem mentalitat capitalista on s'ubicarà la protoindústria de taps de suro? En efecte, allà on els costos de transport (*ceteris paribus*) siguin més baixos, és a dir, al litoral i en algunes viles ben comunicades del prelitoral.

No és d'estranyar en aquest sentit que una de les primeres fàbriques de taps de suro de la que es té constància s'hagi localitzat a Tossa de Mar l'any 1739 (Alvarado, 2010: 71) i que la veïna localitat de Sant Feliu de Guíxols, amb millors comunicacions per terra i un port més accessible, es convertís en un dels grans centres productors i distribuïdors de taps de suro, juntament amb Palafrugell i Palamós. De les viles situades a la depressió prelitoral, destacaren Llagostera i Cassà de la Selva.⁶⁹ Malgrat l'epítet d'aquesta darrera, ambdós municipis pertanyen actualment a la comarca del Gironès. Per tant, si ens atenem estrictament a aquelles localitats que a dia d'avui constitueixen l'àmbit administratiu de la Selva Interior no n'hi ha cap que destaqués en la manufactura de taps de suro. De fet, considerant tots els municipis de la Selva Interior, al Diccionari de Madoz la paraula *tapón* o *tapones* només apareix una sola vegada, per fer esment a la ja mencionada fàbrica de taps de suro que hi havia a Hostalric, de la qual d'altra banda no hi ha evidències que fos especialment reeixida ni duradora. La paraula *corcho* o *alcornoque*, en canvi, apareix en les entrades relatives a l'Esparra, Gaserans, Hostalric, Massanes, Sant Miquel de Cladells i Vidreres, sempre fent referència a l'extracció i no a la manufactura. Sembla clar que la Selva Interior es va dedicar sobretot a l'extracció del suro però no a la seva manufactura.

Descartada la participació dels artesans de la Selva Interior en el sector líder de les manufactures gironines (a mitjans segle XIX es produïen a Catalunya uns 800 milions de taps, la gran majoria a la demarcació de Girona),⁷⁰ hem de fixar l'atenció en intentar identificar possibles expressions protoindustrials en altres sectors. Tal i com hem explicat en l'epígraf anterior, l'any 1787, els dos municipis amb més població no agrícola de la Selva Interior eren Santa Coloma de Farners (51%) i Breda (50,3%) i tots dos gaudien d'una activitat manufacturera exportadora, doncs tant la ceràmica bredenca com els teixits de lli colomencs tenien com a destí mercats no-locales. Per tant, complirien una de les característiques principals de la protoindústria.

⁶⁹ Per una descripció més precisa del sector surer català i gironí, vegeu Ros i Alvarado (2006).

⁷⁰ Xifres de Barbaza (1988: 466) recollides i interpretades per Ros i Alvarado (2006: 107).

Aleshores i pel que fa a l'organització del treball, en el cas de Breda, Francisco de Zamora el 1790 en destacava la seva organització gremial i col·legiada. Segons Andreu Bover (1993) el 1865 hi havia uns 50 obradors on hi treballen unes 140 persones. Cinc anys més tard, el 1870, es fundaria la *Sociedad de Maestros Alfareros de la villa de Breda* que agrupava 47 mestres terrissers i que servia per regular aspectes relatius al preu i a la contractació de personal. Deia així:

«todos los socios se obligan a vender la obra de alfarería a dos escudos, seis cientos milésimos la carga [...] todos los socios se obligan a no dar trabajo a obrero alguno sin que previamente presente una certificación de haber cumplido el aprendizaje.»
(Anglisano i Goñi, 2021: 37-39).

Per tant, entre la visita de Francisco de Zamora a finals del segle XVIII i els testimonis recopilats de finals del XIX, tot sembla indicar que el sistema ceramista bredenc es va mantenir relativament estable amb entre 40 i 50 obradors, encapçalats pels seus respectius mestres i auxiliats pels oficials i els aprenents sota un rígid sistema gremial. En aquest sentit, cal destacar que Julie Marfany (2020: 112) raona que la protoindústria no entrava en conflicte amb els gremis, ben al contrari, n'utilitzava les seves ordenances per garantir la qualitat, ara bé, a mida que el capital comercial s'obria pas a costa de l'autonomia dels productors, tard o d'hora gremis i capitalistes protoindustrials entraven en conflicte. La ceràmica de Breda no sembla que hagi acabat mai d'arribar a aquest estadi.

Santa Coloma de Farners, aparentment, sembla ser un candidat més prometedor per haver desenvolupat algun tipus de producció protoindustrial. Tal i com hem vist en l'epígraf anterior, Francisco de Zamora, al seu pas per la capital selvatana, va destacar dues fàbriques de teixits de lli, cadascuna de les quals tindria uns quaranta telers operatius que coexistien amb uns vint-i-cinc telers ubicats en altres domicilis. Si fem cas a aquestes explicacions estaríem davant d'un exemple, encara que sigui a molt petita escala, d'aplicació del model protoindustrial i del *putting out system* en una fase avançada, quan la producció és va centralitzant i agrupant. Segons la tesi clàssica de Kriedte, Medick i Schlumbohm (1982), aquest és el darrer estadi de la protoindústria, abans de la fase de mecanització que donaria pas a la indústria moderna.

Francisco de Zamora identificava amb noms i cognoms els amos d'aquestes dues fàbriques: *Josef Gironés y Creguet* i *Dalmau Fàbregas y Gelpí*. Qui eren aquests dos individus? D'entrada, tenen en comú que el segon cognom de cadascun d'ells és adquirit

via matrimoni amb les pubilles de la família Crehuet i Jalpí respectivament. Són però dos matrimonis una mica diferents. Joseph Gironès era fill d'una família de calderers de Santa Coloma de Farners, el seu pare va morir quan ell era bastant jove i la seva mare es va tornar a casar amb un altre calderer. El dimarts 5 de desembre de 1758, Joseph Gironès es va casar a l'església parroquial de Santa Coloma de Farners amb Gerònima Crehuet, pubilla de Salvador Crehuet, un botiguer de teles del mateix municipi. Les famílies ja estaven emparentades, doncs nuvi i núvia *eran consanguineos de tercer grau y tragueren dispensa de Roma*.⁷¹

L'amo de l'altra fàbrica era Dalmau Fàbregas i Gelpí, si bé abans del matrimoni es deia Dalmau Fàbregas i Cubias. Fill i hereu universal del mas Cubias de la mateixa localitat de Santa Coloma de Farners, es casà amb Maria Jalpí, pubilla de Jaume Jalpí, comerciant de teles també colomenc. No sabem la data exacta del matrimoni perquè el llibre nupcial de Santa Coloma de Farners dels anys setanta del segle XVIII s'ha perdut. En tot cas, els capítols matrimonials els van redactar el dilluns 4 de novembre de 1771 a la notaria de la mateixa vila.⁷² Una dada interessant és que Dalmau Fàbregas en el moment de redactar els capítols matrimonials ja s'identificà com a «botiguer» i no com a pagès de mas. De fet, en els capítols matrimonials es pacta la residència comuna amb els pares d'ella (que eren els comerciants de teles). Per tant, sembla evident que enfocava el seu futur clarament cap al comerç i no envers l'explotació del mas familiar.

Per tant, si bé és cert que tant Joseph Gironès com Dalmau Fàbregas accediren a bona part del capital comercial necessari per obrir fàbrica per via matrimonial, el primer ja procedia de l'univers no agrícola (fill i fillastre de calderers) i era parent llunyà de la núvia; en canvi el segon era l'hereu d'una família de pagesos de mas sense vincles aparents amb la seva parella. En qualsevol cas, al llarg dels anys següents tots dos obririen sengles fàbriques de teixits de lli. La primera notícia de la fàbrica de Dalmau Fàbregas la trobem el dijous 9 de novembre de 1780 quan es duu a terme l'inventari post-mortem dels béns de Jaume Jalpí, el seu sogre recentment traspassat.⁷³ En aquest document hi ha diverses referències a la fàbrica. En primer lloc, sembla que el notaria volia fer constar els diners en efectiu que tenia a la fàbrica però ho deixà a mitges (o li van dir que no ho fes), doncs

⁷¹ ADG, Parròquia de Santa Coloma de Farners, sagraments, Liber Nubtiarum Ecclesiae Sanctae Columbae de Farnés (1707-1765), p.243. Consultat per darrera vegada el 07/10/2022.

⁷² AHG FN Santa Coloma de Farners 128, s.f.

⁷³ AHG FN Santa Coloma de Farners 137, p.456.

hi ha una entrada que diu el següent: *item, en lo die del obit del q. Jaume Jalpí, se trobà tenia de fons en la fabrica de teles de son carrech la quantitat de [espai en blanc]*.

També sabem que en el moment de morir estava acabant de fer obres a la seva casa ubicada al Carrer Nou de Santa Coloma de Farners. Es detalla la part de les obres que està inacabada, on crida l'atenció el fet que les obres consistien en *fer un magatzem del qual sols falta per acabar-lo el rebatrer o lliscar una paret, cobrir la claveguera que en ell se encontra y tapar un portal*. A banda d'aquesta casa, posseïa altres béns immobles, entre els quals hi destaquen les *tres casetas que comprà de Dalmau Carós, situadas en la referida vila y lo carrer vulgarment dit y nomenat den viader, les quals serveixen per la fabrica de teles*. Per tant, podem ubicar, al novembre de 1780, la fàbrica dels Fàbregas-Jalpí en tres casetes del carrer d'en Viader i un magatzem en construcció al seu domicili particular del Carrer Nou. Malauradament, l'inventari no inclou la descripció de l'interior de les fàbriques. En tot cas, no sembla que el negoci anés especialment malament. Segons el mateix inventari, entre diferents individus devien a Jaume Jalpí 549 lliures barcelonines. A més, havia comprat dues cases a carta de gràcia per valor de 300 i 380 lliures respectivament, les quals s'especifica que si els venedors les volen recuperar en Dalmau Fàbregas com a usufructuari dels béns del seu sogre les haurà de retornar (a canvi evidentment de les mateixes sumes de diners).

Al llarg dels anys següents, trobem a Dalmau Fàbregas participant activament en el mercat de compra-venda de terres. Per exemple, l'identifiquem l'any 1782 comprant un molí *vuy fariner y antes draper*⁷⁴, el qual arrendà de nou el 1788.⁷⁵ Mateix any en que, juntament amb el seu pare, establia cinc vessanes del mas familiar a un escloper.⁷⁶ En totes aquestes escriptures notariales es etiquetat com a «comerciant y fabricant de teles». Dos anys després, el 1790, fou quan Francisco de Zamora deixaria constància de l'existència encara de la fàbrica. Ara bé, a partir d'aquí ja no trobem cap més referència a la fàbrica ni al seu ofici de fabricant de teles. El 1795 a la Llista de l'Armament General surt etiquetat com a «labrador propietario». Moriria trenta anys després, el dilluns 31 de gener de 1825. Tenia setanta-cinc anys i el capellà anotà que era «hisendat».⁷⁷

⁷⁴ AHG FN Santa Coloma de Farners, 139,

⁷⁵ AHG FN Santa Coloma de Farners, 143, . La compra del 1782 havia sigut a carta de gràcia. El venedor, Dalmau Solà, el recuperà i el 1788 l'arrendà de nou a Dalmau Fàbregas.

⁷⁶ AHG FN Santa Coloma de Farners, 143,

⁷⁷ ADG, Parròquia de Santa Coloma de Farners, sacraments, llibre de òbits 1820-1839, p.122.

De la fàbrica de Joseph Gironès i Crehuet encara en tenim menys informació. No sabem fins a quin punt, les etiquetes socials que anà utilitzant poden ser explicatives de la seva trajectòria professional. En tot cas, al casar-se l'any 1758 s'identificava com a «botiguer». En un llarg plet que tingué entre el 1764 i el 1777 contra el noble Isidre Desprat per la possessió d'unes terres va ser etiquetat pels funcionaris de l'Audiència com a «tendero de lienzo».⁷⁸ En canvi, a la Llista de l'Armament del 1795 apareix etiquetat simplement com a «comerciante». Va morir dotze anys més tard, el divendres 3 d'abril de 1807. El capellà de Santa Coloma de Farners va utilitzar la mateixa etiqueta però en català: «comerciant».⁷⁹

Recapitulant, durant les dècades dels seixanta, setanta i vuitanta del segle XVIII tant Dalmau Fàbregas com Joseph Gironès s'identifiquen com a botiguers, botiguers de teles, fabricants de teles etc. A partir de la darrera dècada d'aquest segle i fins a les seves respectives defuncions (1807 i 1825) un va adoptar l'etiqueta més ambigua de comerciant i l'altre la d'hisendat.⁸⁰ Si pot servir com a mesura de l'èxit empresarial d'un i altre, a l'enterrament de Joseph Gironès hi van assistir setze sacerdots i en el de Dalmau Fàbregas deu. Una cosa és clara, si fem cas al Diccionari de Madoz, pels volts dels anys trenta del segle XIX ja no existien aquestes dues fàbriques i tampoc havien donat lloc a altres indústries tèxtils, doncs segons aquesta font tota la indústria de Santa Coloma de Farners es limitava a dos forns de vidre. Quelcom que sembla verificar-se tant amb el primer Padró Municipal del 1838⁸¹ com amb les primeres matrícules industrials i comercials dels anys cinquanta i seixanta.⁸²

De fet, segons el Padró del 1838, en aquell any ja només hi havia a Santa Coloma de Farners 54 teixidors. Una xifra gens menyspreable que representa el 5,5% de la població activa (que era de 974 individus) i que havia de superar amb escreix les necessitats de teixidors per a l'autoabastiment local. Tanmateix, representa una reducció important respecte el teòric centenar de telers operatius que hi havia mig segle endarrere segons el dietari de Francisco de Zamora. Endemés, la mitjana d'edat dels teixidors era de 39,8 anys, lleugerament superior a la del conjunt de la població activa que era de 38 (quadre

⁷⁸ ACA, Real Audiencia, Pleitos Civiles, 16055. Més enllà d'aquest plet per unes terres, també va tenir una participació molt activa en el mercat de la terra (Congost, 1992: 179-181).

⁷⁹ ADG, Parròquia de Santa Coloma de Farners, sagraments, llibre d'òbits 1801-1819, p.108.

⁸⁰ De fet, la categoria d'hisendat no l'havia perdut mai, en tant que seguia essent l'hereu i amo del mas Cubias. Simplement, durant més de trenta anys va preferir identificar-se com a fabricant de teles.

⁸¹ ACSE, Ajuntament de Santa Coloma de Farners, Padró Municipal de 1838.

⁸² Estudiats per Grau i Puig (1992).

3.1), quelcom que sol indicar que es tracta d'un ofici que no estava atraient especialment nova mà d'obra que s'incorporava al mercat laboral. Tot plegat convida a pensar que en efecte, situats a la quarta dècada del segle XIX, la producció de teixits de lli ja havia deixat endarrere els seus millors anys. Per quin motiu no va consolidar-se aquesta protoindústria dels teixits de lli? No és fàcil resoldre aquesta qüestió, però no resulta inversemblant pensar que l'èxit del cotó a Catalunya pogués ofegar als productors de teixits de llenç, doncs a mida que es democratitzava el cotó perdia quota de mercat el lli, que fins aleshores era hegemònic en les robes de qualitat mitja i baixa.

Quadre 3.1. Mitjana d'edat dels oficis (amb més de deu casos) segons el Padró Municipal de Santa Coloma de Farners del 1838.⁸³

Ofici	Mitjana d'edat
Piñonero	13,9
Criada	18,6
Zapatero	28
Sastre	28,9
Esclopetero	32,4
Herrero	33,7
Vidriero	34,8
Traginero	38
Total població activa	38
Jornalero	38,8
Tejedor	39,8
Albañil	40,3
Labrador	41,8
Bracero	42,2
Soguero	43
Serrador	43,6

En tot cas, que deixessin de ser fabricants de teles no implica que aquests dos empresaris s'arruïnessin o que perdessin el seu estatus social. Tots dos formaven part d'aquell 1% privilegiat que l'any 1795 havia de pagar més de 4 pessetes d'impost de capitació (la quota mínima prevista pels hisendats) i tenir varis clergues oficiant la teva sepultura (siguin deu o setze) estava només a l'abast dels més pudents. Les dues nissagues familiars quedarien unides per via matrimonial d'ençà del dissabte 2 de juny de l'any 1821, quan una neta de Joseph Gironès es va casar amb l'hereu de Dalmau Fàbregas (que també és deia Dalmau Fabregas i també era hisendat).⁸⁴ Segons els capítols matrimonials, redactats

⁸³ ACSE, Ajuntament de Santa Coloma de Farners, Padró Municipal de 1838.

⁸⁴ ADG, Parròquia de Santa Coloma de Farners, sacraments, Llibre de Matrimonis IV de la Parròquia de Santa Coloma de Farners (1820-1843), p.8.

poc abans del matrimoni, va entregar un dot de 2.700 lliures. Una xifra alta, que els podia situar efectivament en l'1% més ric, però per sota dels més rics entre els rics: per aquelles mateixes dates, una filla del Sobirà de la Santa Creu (un dels grans propietaris forestals de les Guilleries) va pagar un dot de 8.000 lliures al casar-se amb un hisendat del Maresme.⁸⁵

En definitiva, en base a tota la informació que hem pogut recopilar, creiem tenir suficients indicis per afirmar que aquests dos individus formaven part de l'elit i eren rics quan tenien la fàbrica i van seguir sent-ho quan van deixar de tenir-la. Un més aviat sembla que va retornar al valor refugi del capital agrícola, l'altre va seguir vinculat al món del comerç, però tots dos seguien ben situats en la jerarquia social.

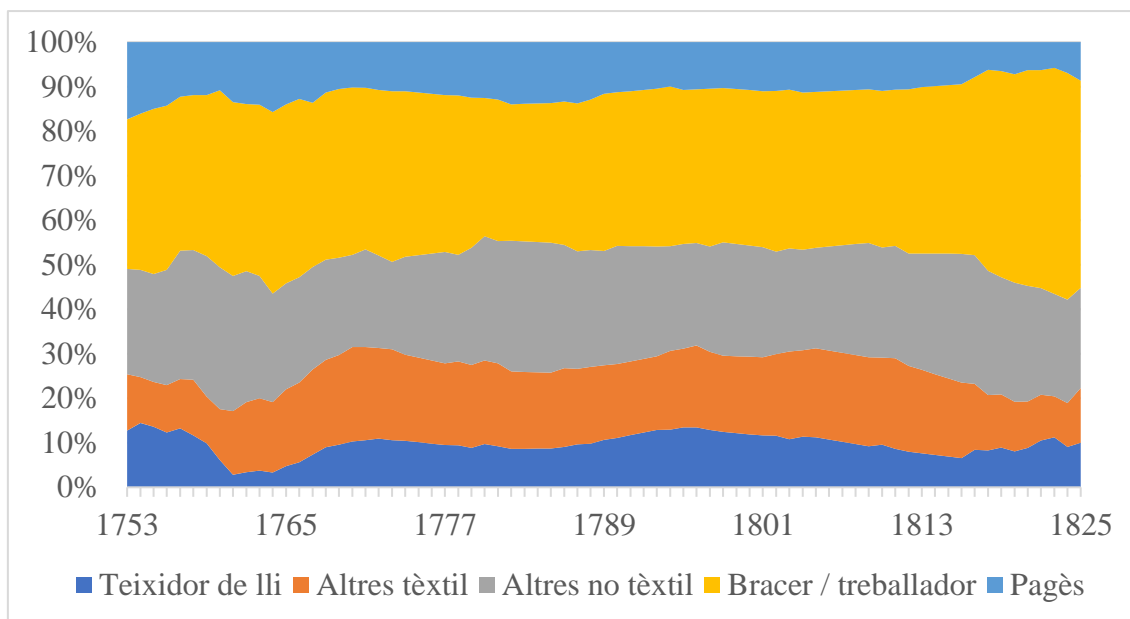
Sigui com sigui, per tal d'avaluar l'impacte que pogueren tenir aquestes dues fàbriques hem analitzat els registres parroquials de Santa Coloma de Farners, amb l'objectiu de saber quants i qui eren els teixidors de lli. El més interessant hagués sigut buidar els llibres d'esponsalícis, és a dir, de matrimonis. En tant que els registres matrimonials eclesiàstics d'aquesta època solien recollir l'ofici de tots els individus masculins, quelcom que ens permetria esbrinar si en les noves famílies que s'anaven formant hi havia o no nuvis que fossin teixidors de lli i també quin era l'ofici dels seus pares i dels seus sogres. Així mateix, en la mesura que els llibres de matrimonis solien informar del municipi d'origen dels contraents, també ens permetria saber si hi havia mobilitat geogràfica prematrimonial entre els teixidors de lli. Malauradament, el llibre de matrimonis dels anys 1766-1819 de la parròquia de Santa Coloma de Farners no s'ha conservat. Així que l'exercici que s'ha dut a terme és el següent: pels anys 1750-1765 i 1820-1825 hem buidat tots els matrimonis existents en els registres parroquials de Santa Coloma de Farners. Pel que fa al període 1766-1819 hem utilitzat els llibres de baptismes que també solen informar de l'ofici tant del pare com de l'avi patern i matern. Considerant que les taxes de nupcialitat i fecunditat dels teixidors de lli no eren substancialment diferent de la resta, les dues sèries es poden ajuntar i traçar l'evolució de l'estructura social de Santa Coloma de Farners entre 1750 i 1825.

En el cas dels matrimonis s'han buidat tots els que hem trobat. En canvi, pel que fa als baptismes, que n'hi ha un volum molt més alt per any, el que es va decidir és buidar talls alterns de quatre anys. És a dir, hem buidat tots els baptismes de quatre anys consecutius,

⁸⁵ ACSE, FN Sant Hilari Sacalm, 14, s.f.

després ens hem saltat quatre anys i hem tornat a buidar els quatre següents i així successivament. Pels anys que ens hem saltat hem estimat els resultats a partir de la mitjana dels quatre anys anteriors i els quatre posteriors. Un cop construïda tota la sèrie l'hem suavitzat a una mitjana mòbil de set anys que té en compte l'any en qüestió, els tres anteriors i els tres posteriors.⁸⁶

Figura 3.1. Ofici dels nuvis i dels pares d'infants en els matrimonis i baptismes de la parròquia de Santa Coloma de Farners (1750-1825).

Els resultats es poden observar a la figura 3.1. Una primera lectura és clara: el grup més nombrós era els dels treballadors agrícoles. Alguns capellans utilitzaven amb més freqüència l'etiqueta bracer i altres la de treballador, però la suma dels dos representa durant la major part del període al 40% dels individus, percentatge que augmenta fins al 50% després de la Guerra del Francès. El percentatge de pagesos és baix (ínfim al final de la sèrie), però cal tenir present que la parròquia de Santa Coloma de Farners no inclou a la gran majoria de masies que s'ubicaven en les parròquies rurals del voltant (de les que no es conserven els registres parroquials). La resta d'individus, que representen al llarg de tota la sèrie entre el 40% i 55% de la mostra correspondria a la població no agrícola. D'aquests, els teixidors de lli representen al voltant del 10% en la majoria d'anys. Els percentatges més alts de teixidors els localitzem durant la darrera dècada del segle XVIII (la mateixa època en que Francisco de Zamora visità la localitat) però en cap cas superen

⁸⁶ En el cas dels matrimonis, calcular la mitjana mòbil a set anys ha permès suavitzar una sèrie de naturalesa bastant estocàstica. En el cas dels baptismes la influència ha sigut mínima perquè la meitat dels anys ja han sigut calculats amb la mitjana dels anys immediatament anteriors i posteriors.

el 15%. Durant la primera dècada del segle XIX va anar retrocedint any a any, si bé després de la Guerra del Francès es va recuperar lleugerament.

Més enllà de les variacions anuals, una cosa és clara: al llarg dels 75 anys estudiats el percentatge de teixidors de lli és lleugerament inferior al que podríem esperar però no presenta un valor en cap cas discordant. Si donem per bones les xifres al nostre abast, podem determinar que a) el 1790 hi havia a Santa Coloma de Farners 100 telers operatius; b) segons el Cens de 1787 la població activa era de 643 individus. Per tant, hom podria esperar que la xifra de teixidors de lli fos propera al 15% (a/b). En canvi, es situa més aviat al voltant del 10%. Diverses casuístiques podrien explicar aquesta petita divergència, les quals no són excloents entre elles:

1. En primer lloc, podria donar-se el cas que Francisco de Zamora exagerés en la seva descripció d'aquestes dues fàbriques i especialment en la quantitat de telers que aplegaven, ja fos per error seu d'apreciació o per l'ímpetu dels amfitrions que el van acompanyar en la visita a la població.
2. També podria ser que en aquestes fàbriques hi hagués presència de mà d'obra femenina i/o infantil, doncs ni el Cens de 1787 ni els registres parroquials recollien el treball infantil i per tant podrien estar ocultant part dels empleats en la fabricació de teixits de lli.
3. Una altra opció passaria pel fet que una part dels que treballaven en aquestes fàbriques es dediquessin a altres tasques que constituïen el seu ofici principal. Donat el caràcter estacional de l'agricultura, els millors candidats els trobarien entre el voluminós contingent de bracers i els treballadors.
4. Per últim, com a mínim des del punt de vista teòric, hi hauria la possibilitat que els teixidors de lli tinguessin unes pautes de nupcialitat i/o de fecunditat més baixes, de tal manera que estarien infrarepresentats en les fonts parroquials.

Resulta rellevant remarcar que les hipòtesis 2 i 3 implicarien que malgrat haver centralitzat la producció en dues fàbriques, seguia predominant una manera de produir amb un marcat accent familiar (la 2) i rural (la 3), quelcom que de fet forma part de la naturalesa de la protoindústria i per tant tampoc resultaria excessivament sorprenent. D'altra banda, l'opció 4 contradiria les hipòtesis interpretatives d'aquells primers teòrics de la protoindústria, els quals consideraven que aquesta facilitava el matrimoni primerenc i un augment de la fecunditat (Medick: 1976). Avui en dia se sap que aquesta tesi no és

aplicable a totes les societats protoindustrials. No obstant, Julie Marfany (2020: 161-166) ha detectat que la fecunditat va créixer a Igualada en l'època d'expansió de la protoindústria.

Pel que fa a l'origen social dels teixidors de lli, tampoc s'aprecien grans canvis al llarg del període estudiat (quadre 3.2). Tant en el darrer quart del segle XVIII com en el primer del XIX, poc més d'un terç dels teixidors compartien ofici amb els seus pares. Així mateix, una mica més d'un terç eren fills de treballadors agrícoles i el 20% i escaig restant correspon a altres oficis no agrícoles. Val la pena destacar que gairebé no trobem fills de pagesos fent de teixidors, quelcom que indica que la pagesia de mas no transferia fills cabalers cap a la protoindústria tèxtil, quelcom que si feien la resta de col·lectius agrícoles.

Quadre 3.2. Ofici dels pares dels teixidors de lli en els registres parroquials de Santa Coloma de Farners (1775-1825).⁸⁷

	1775-1799	1800-1825
Teixidor de lli	36,5%	35,8%
Altres tèxtil	7%	9,9%
Altres no tèxtil	17,4%	11,1%
Bracer / treballador	35,7%	43,2%
Pagès	3,5%	0%

Cal tenir present que tal i com hem mostrat a la figura 3.1, el grup dels teixidors es va mantenir força estable, per tant, el fet que vora dos terços dels teixidors siguin fills d'altres grups socials, implica que no tots els fills dels teixidors reproduïen l'ofici dels seus pares. Hi havia d'haver per força intercanvis creuats, és a dir, de la mateixa manera que dos de cada tres teixidors procedien d'altres grups socials, hi havia d'haver un percentatge considerable de fills de famílies teixidores que formessin part d'aquests altres grups socials. Només una prosopografia del grup i/o un estudi de reconstrucció de famílies ens

⁸⁷ No oferim les dades del tercer quart del segle XVIII perquè fins a finals de la dècada dels seixanta el capellà no va començar a anotar regularment aquesta informació. De fet, en una visita del Bisbe de Girona a la parròquia de Santa Coloma de Farners el 13 de maig de 1768, aquest inspecciona els llibres sacramentals i advertí al capellà que havia d'anotar el municipi dels individus, cosa que no feia: *mando que en las partidas de este y demás libros se pongan los lugares de origen y domicilio de todas las personas en ellas contenidas* (ADG, Parròquia de Santa Coloma de Farners, sacraments, Llibre de Baptismes de la Iglésia parroquial de Santa Coloma de Farnés, 1763-1780, 129).

permetria entendre al complet aquests mecanismes. No obstant, cal fer notar que a la llum d'aquest primer exercici, tot sembla indicar que el nivell de reproducció social era baix. Sens dubte, les pautes socials aquí descrites encaixen poc amb un model de producció manufacturer típic de l'Antic Règim i en canvi, encaixen millor amb l'organització social del treball propi de la contemporaneïtat.

Quadre 3.3. Procedència dels teixidors de lli en els registres parroquials de Santa Coloma de Farners (1775-1825).⁸⁸

	1775-1799	1800-1825
Santa Coloma de Farners	84,1%	94,3%
Altres Selva Interior	4,9%	4,7%
Altres comarques	11%	0,9%

Pel que fa a l'origen geogràfic d'aquests teixidors de lli, com és lògic en una protoindústria petita (recordem que estem parlant d'un centenar de telers) la gran majoria d'aquells que hi treballaven havien nascut al mateix municipi (quadre 3.3). No obstant, durant el darrer quart del segle XVIII un de cada deu teixidors de lli presents a Santa Coloma de Farners eren nascuts fora de l'àmbit territorial de la Selva Interior. La majoria procedien de les dues comarques limítrofs amb forta tradició tèxtil (Osona i la Garrotxa). Durant el primer quart del segle XIX aquests teixidors procedents de zones de tradició tèxtil desapareixen. En canvi, al llarg de tot el període es manté un 5% de teixidors de lli que procedeixen de famílies agrícoles dels municipis del voltant.

A la llum del que hem exposat fins aquí podem concloure que des de mitjans segle XVIII i fins a la dècada posterior a la Guerra del Francès, entre un 10% i un 15% del que les fonts ens presenten com a població activa (bàsicament homes adults) es dedicaven a la manufactura tèxtil. No sabem quina part d'aquest teixidors treballaven en els 80 telers que hi havia entre les fàbriques Fàbregues-Gelpí i Gironès-Crehuet i quins ho feien en els prop de 25 telers que hi hauria en domicilis particulars. En tot cas, hem observat que la reproducció social de l'ofici era baixa, amb poc més d'un terç de teixidors que eren fills de teixidors i que si bé al principi hi havia un petit contingent de teixidors provinents de municipis de tradició tèxtil, aquests anaren desapareixent. Durant els anys anteriors i posteriors a la Guerra del Francès, pràcticament la totalitat dels teixidors de Santa Coloma

⁸⁸ Idem que a la nota al peu anterior.

de Farners eren naturals d'aquest municipi i quatre de cada deu eren fills de famílies que es dedicaven al treball agrícola. Malauradament, no podem descartar (però tampoc mesurar) la participació femenina i infantil en aquest sector que podria ajudar a entendre millor el trencaclosques que s'ha intentat reconstruir.

Sigui com sigui i tornant al model teòric de la protoindústria, sembla clar que Joseph Gironès i Dalmau Fàbregues van liderar, encara que fos a petita escala, una experiència protoindustrial que va arribar a la fase de centralitzar parcialment la producció en fàbriques, les quals van desaparèixer sense convertir-se en una indústria fabril moderna i mecanitzada. En tot cas, durant els anys d'esplendor d'aquestes dues fàbriques, que els podríem situar en les tres darreres dècades del segle XVIII, haurien hagut de deixar un impacte en la desigualtat dins de la població no agrícola, ja fos desposseint dels mitjans de producció a antics teixidors independents o bé introduint mà d'obra assalariada en les seves fàbriques que procedia d'altres grups socials. De ser així, les fonts derivades de la fiscalitat directa ens n'haurien de donar testimoni. De nou, la informació continguda en la Llista de l'Armament del 1795 ens resulta summament d'utilitat. Ens n'ocuparem en el següent epígraf.

Per últim, i abans d'analitzar la informació que ens aporta la Llista de l'Armament sobre la població no agrícola a la Selva Interior, cal deturar-nos en un darrer sector potencialment protoindustrial que pot passar per alt degut al seu caràcter marcadament rural i dispers. De fet, és el sector amb el que s'ha començat aquest capítol: els forns de vidre. De forns de vidre se n'han localitzat a diferents indrets de la Selva com a mínim des del segle XVI (Grau i Puig, 1992: 56) i molt abans a la veïna comarca del Gironès, com és el cas de Santa Pellaia que a la primerenca data de 1304 ja en tenia un (Mallorquí, 2010). A l'època que ens ocupa en aquest treball, trobem testimonis molt dispersos de la presència de forns de vidre. Mercès a la llista de l'Armament del 1795 sabem que n'hi havia un a Sant Pere Cercada (un indret de poblament disseminat al massís de les Guilleries)⁸⁹ on s'hi ocupaven nou individus, un dels quals hi consta en una anotació marginal que era el «capatas».⁹⁰

⁸⁹ Més enllà de la necessitat de disposar de sorra silícia per elaborar el vidre, es tractava d'una indústria molt intensiva en combustible (llenya). Això explica la insistència en instal·lar forns de vidre enmig dels boscos (Mallorquí, 2010: 490-491).

⁹⁰ És interessant que a tots nou individus, a la columna destinada a indicar l'ofici, en comptes d'anotar-hi «vidriero» i van anotar «horno de vidrio». És a dir, els identificaven pel lloc de treball (per la fàbrica) i no pel seu ofici.

Del caràcter marcadament rural de la fabricació de vidre en trobem un altre testimoni al Padró de Vilobí d'Onyar del 1833.⁹¹ S'hi esmenta un «caserio ayslado» que actua com a «casa de labranza y fabrica de vidrio». Com a cap de família hi havia un individu de 67 anys etiquetat com a «fabricante de vidrio». Convivia amb la seva esposa de 64 anys, un fill de 32 que era «supteniente limitado»⁹² i un altre fill que era «vidriero». També vivien a la casa dos fills del militar esguerrat (i per tant, nets del cap de casa): un encara anava l'escola i l'altre era vidrier com l'avi i l'oncle. A la casa hi vivien també sis individus més (cinc homes i una dona) sense aparent vinculació familiar amb el cap de casa. Tots sis eren solters i amb edats compreses entre els 17 i els 22 anys. La noia i dos dels nois es dedicaven «ha la labranza», mentre que els altres tres nois eren «vidrieros». Per tant, estem davant d'un mas que servia simultàniament com a forn de vidre i com a masia, ambdues tasques amb participació de mà d'obra extrafamiliar que residia al mas de manera habitual.

D'altra banda, el Diccionari de Madoz ens informa que per aquelles mateixes dates hi havia també dos forns de vidre a Santa Coloma de Farners. No resulta difícil identificar un d'ells al Padró Municipal de l'any 1838. En una casa del carrer de Sant Sebastià s'hi feu constar que feia la funció de ser un «horno de vidrio». Hi ha empadronats set individus, tots de sexe masculí, amb edats que van dels 18 als 52 anys. Als set homes els hi consta l'ofici de «vidriero» i tots excepte un són nascuts en municipis de fora de la Selva Interior.⁹³ Hi havia varis domicilis més on el cap de casa consta com a vidrier però en totes elles hi habitaven unitats familiars i no «colles» de vidriers.

Segons Grau i Puig (1992), que resseguien la trajectòria dels vidriers colomencs, al llarg de les dècades centrals del segle XIX aquests anaren abandonant la producció en l'àmbit urbà per traslladar-la al bosc. No va ser un negoci que durés gaires anys doncs la substitució del forn de llenya pel d'electricitat durant la segona industrialització hagué de conferir el cop de gràcia definitiu a aquesta indústria rural dispersa que fins aleshores depenia d'un consum molt intensiu de carburant vegetal.

⁹¹ ACSE, Fons Municipal Vilobí d'Onyar, Padró Municipal 1833.

⁹² Es pot deduir que deu ser un militar retirat.

⁹³ ACSE, Ajuntament de Santa Coloma de Farners, Padró Municipal de 1838. Concretament, els municipis d'origen d'aquests vidriers són: La Bisbal d'Empordà (2) i Verges (Baix Empordà), Vic (Osona), Pont Major (Gironès) i Figueres (Alt Empordà).

En tot cas, la (proto)indústria vidriera resulta interessant, al nostre parer, en la mesura que representa un cas a mig camí entre el de la ceràmica breddenca i el dels teixits de lli colomencs: hi hagué una certa centralització de la producció en fàbriques, però aquestes s'instal·laven en paratges ben remots. El caràcter familiar és indiscutible: el paper de les dones és esmentat varies vegades en la societat Saurí-Tubau amb la que hem iniciat aquest capítol i assoleix el seu clímax a l'examinar el Padró de Vilobí d'Onyar, quan observem que era compatible explotar un mas i que aquest fes també les funcions de forn de vidre. Al mateix temps, aquesta indústria requeria incorporar mà d'obra que havia de residir allà on es produïa. Ho hem vist amb l'exemple de la companyia Saurí-Tubau, amb el forn de vidre amb vuit treballadors i un «capatàs» a Sant Pere Cercada, amb el mas / forn de vidre de Vilobí del 1833 i també amb el forn de vidre amb sis forasters solters que hi havia al carrer de Sant Sebastià de Santa Coloma l'any 1838. Sens dubte, era una indústria que requeria individus desposseïts dels mitjans de producció i dels llaços familiars.

3.4. La població no agrícola, segons la seva quota cadastral i de capitació.

Tal i com hem explicat llargament en el capítol anterior, la Llista de l'Armament del 1795 consistia en un recompte de tots els homes majors de 16 anys tot perseguint un doble objectiu fiscal: recaptar l'equivalent a una dotzena part de la quota cadastral que satisfieien anualment, així com un impost de capitació en funció del grup social i del nivell de riquesa. En aquest epígraf aportarem alguna informació relativa al que havien de pagar (o del que estaven exempts de pagar) els individus amb oficis no agrícoles.

Comencem pel primer tribut. Els encarregats d'elaborar les Llistes de l'Armament deixaren molt clar que la dotzena part del Cadastre que calia recaptat era tant aquella corresponent al Cadastre real com al Ganancial. El primer és el que està relacionat principalment amb la propietat de béns immobles, el segon amb la comercialització a tercers de la producció.⁹⁴ Per tant, algú que es dediqués a un ofici no agrícola i al mateix temps estigués exempt de pagar la quota cadastral significaria que ni posseïa cap bé immoble ni tenia el control sobre la venda d'allò que produïa o distribuïa. En total, el 18,3% dels individus etiquetats amb un ofici no agrícola estaven exempts de pagar Cadastre. En alguns casos la seva condició d'assalariats es prou evident. Per exemple, a Sant Pere Cercada, com hem explicat en l'epígraf anterior, hi havia un forn de vidre amb

⁹⁴ Vegeu el capítol anterior per a una descripció més acurada d'aquesta font.

nou empleats (vuit treballadors rasos i el «capatàs»). Cap d'ells pagava res en concepte de Cadastre.

Alguns municipis foren més generosos en la descripció de les etiquetes i permeten afinar una mica més l'anàlisi. Riudarenes és un d'aquells pocs municipis que indicava l'ofici concret de la població no agrícola. En aquesta vila, només hi havia tres individus exempts de pagar Cadastre i tots tres explotaven monopolis públics als quals s'hi accedia per arrendament del comú: un flequer, un carnisser i un taverner. D'altra banda, Riudellots diferenciava els artesans «que viven de sus artes y de la labor de la tierra pagando arrendamiento» d'aquells «que viven del labor de la tierra propia y del de sus artes». És a dir, diferenciava entre els artesans que tenien terra arrendada i els artesans que la tenien en propietat. Els primers són un total de tretze individus i els segons set. Tots pagaven alguna cosa en concepte de Cadastre excepte un integrant del primer grup.

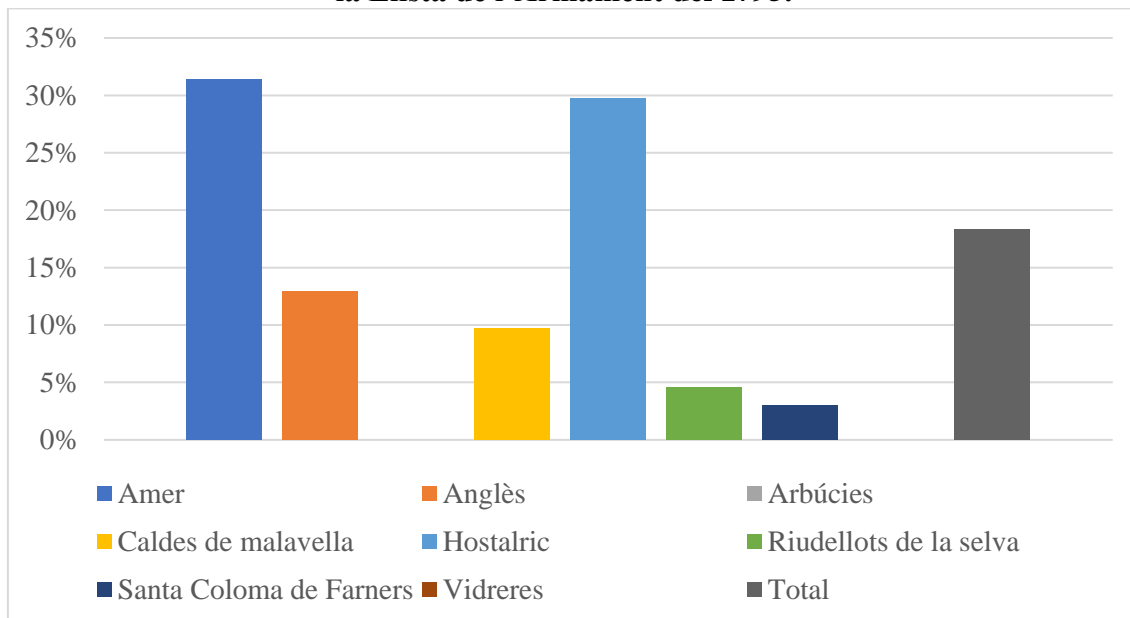
Hi ha altres municipis que diferencien entre els artesans «con ejercicio» d'aquells artesans «con tienda abierta». El primer grup és més nombrós que el segon i també és el que concentrava la major part d'exempts de pagar Cadastre. No obstant, molts artesans «con ejercicio» pagaven alguna quota encara que fos petita, si bé podria correspondre a la possessió d'una casa o una petita peça de terra i per tant ser compatible amb exercir l'ofici desposseït del control dels mitjans de producció. Encara que les etiquetes puguin suggerir-ho, no podem afirmar que els artesans amb botiga oberta fossin l'artesà tradicional i en canvi aquells artesans d' *ejercicio* fossin treballadors per compte d'altri.

A Santa Coloma de Farners (que és on hi ha més artesans) la ràtio entre uns i altres era de 2,9 a 1, és a dir, per cada artesà «con tienda abierta» n'hi havia gairebé tres «con ejercicio». Tanmateix, gairebé tothom, fossin d'un grup o de l'altre, pagaven alguna cosa en concepte de Cadastre. Per tant, en el cas que treballessin en alguna (proto)fàbrica o a domicili per encàrrec d'un empresari que subministrava els mitjans, ho devien compaginar amb la possessió d'algun bé immoble que els obligava a contribuir al Cadastre. De fet, tal i com s'aprecia a la figura 3.2, la població no agrícola exempta de pagar Cadastre era força baixa a tot arreu excepte a Amer i Hostalric, dos municipis amb un terme municipal petit i per tant amb terra insuficient.⁹⁵ En el cas d'Arbúcies i Vidreres

⁹⁵ Podria donar-se el cas que els artesans d'Amer i d'Hostalric posseïssin algun lot de terra en algun municipi limítrof.

el percentatge era del 0%, és a dir, no hi havia cap família no agrícola exempta de la contribució cadastral.

Figura 3.2. Percentatge de població no agrícola exempta de pagar Cadastre segons la Llista de l'Armament del 1795.⁹⁶

Finalment, en relació a l'altre impost del que ens informa aquesta font, el de Capitació, en les instruccions inicials la quota mínima prevista per a la població no agrícola era d'una pesseta per als artesans més pobres (Congost, 2001: 389). No obstant, de la mateixa manera com succeïa amb la població agrícola, els encarregats d'elaborar la Llista a cada municipi van aplicar alguns criteris de flexibilitat. Tant és així que el 36,2% dels individus amb un ofici no agrícola de la Selva Interior pagaven menys de tres rals (0,75 pessetes) i el 53,8% pagaven entre tres i cinc rals (quadre 3.4). Dit d'una altra manera, vora nou de cada deu individus amb una ofici no agrícola pagaven menys d'una pesseta i mitja. En tot cas, resulta interessant constatar que proporcionalment els col·lectius no agrícoles contribuïren més en aquest esforç fiscal, doncs tal i com hem vist en el capítol anterior, el percentatge de petits i mitjans propietaris de terres de la Selva Interior que pagaven menys de 0,75 pessetes era del 62% i en canvi entre la població no agrícola es situava en el 36,2%.

⁹⁶ Només mostrem els municipis amb vint o més casos. Breda, que tal i com hem vist era un important nucli ceramista amb un percentatge molt alt de població agrícola, no apareix en el quadre perquè no formava part de la Regió de Girona i per tant no apareix en la Llista de l'Armament del 1795.

Quadre 3.4. Distribució de la població no agrícola en funció de la quantia (en pessetes) a pagar en concepte de Capitulació segons la Llista de l'Armament del 1795.⁹⁷

Municipi	<0,75	0,75-1,49	1,5-2,9	≥3
Amer	41,4%	50%	5,7%	2,9%
Anglès	32,3%	58,1%	9,7%	0%
Arbúcies	6,4%	66%	6,4%	21,3%
Caldes de Malavella	77,4%	22,6%	0%	0%
Hostalric	27,4%	59,5%	8,3%	4,8%
Riudellots de la Selva	0%	81,8%	18,2%	0%
Santa Coloma de Farners	52,6%	41,4%	3%	3%
Vidreres	57,7%	42,3%	0%	0%
Total	36,2%	53,8%	5,8%	4,2%

3.5. Conclusions.

A mode de de conclusió, seria interessant remarcar que els diferents exercicis i anàlisis duts a terme en aquest capítol ens dibuixen uns grups socials no agrícoles que representaven, en el cas de la Selva Interior de finals del segle XVIII, aproximadament al 20% de les famílies, essent majoritàriament artesans i en menor mesura aquelles que es dedicaven al comerç, al transport o a d'altres activitats. Així mateix, també s'ha vist com les relacions de producció d'aquestes famílies no agrícoles mostraven alguns indicis d'estar-se transformant i modificant. No obstant, la intensitat d'aquests canvis era molt inferior a la d'altres regions (de Catalunya i d'arreu del món occidental) on s'estava consolidant un potent teixit protoindustrial que en alguns casos actuaria com a precursor i banc de proves de la indústria moderna.

A la Selva Interior la industrialització no arribaria fins a les acaballes del XIX i a finals del XVIII només s'hi ha pogut detectar alguns tímids indicis de desenvolupament protoindustrial, el qual no quallaria posteriorment en cap indústria moderna vuitcentista, a excepció de la ceràmica de Breda, que a més és un sector altament especialitzat i que es mantindria durant tot el segle XIX sota les lògiques de l'organització gremial del treball. Això no significa que les relacions socials de producció no s'estiguessin transformant en diversos àmbits i sectors. De fet, les diverses fonts i testimonis que hem recopilat apunten en la direcció que estava emergint un petit grup d'empresaris que controlaven els mitjans de producció sense produir i al mateix temps un grup més nombrós de productors que no

⁹⁷ Ídem que a la nota al peu anterior.

controlaven els mitjans de producció. Això darrer no impedeix que aquestes noves relacions de producció haguessin conviscut amb un considerable contingent d'artesans i comerciants relativament independents, com a mínim durant les primeres dècades del segle XIX.

2ª PART. LES DESIGUALTATS SOCIALS A TRAVÉS DEL MERCAT MATRIMONIAL (1750-1825)

La primera part de la tesi tenia l'objectiu d'ajudar a comprendre una mica millor les característiques dels diferents grups socials de la Selva Interior a les acaballes de l'Antic Règim, les seves diferències de riquesa i de relació amb els recursos i els mitjans de producció. A continuació, en aquesta segona part, l'objectiu és analitzar com interactuaven i es relacionaven entre si les distintes famílies de la regió, fruit d'aquelles diferències (o similituds) de riquesa i d'estatus social que s'han pogut començar a detectar en els dos capítols anteriors. Per tal d'assolir tal objectiu, ens centrarem en estudiar les interaccions entre les unitats familiars en un moment molt concret del cicle de vida familiar: el matrimoni.

Potser val la pena fer un matís inicial, encara que ja s'hagi formulat implícitament quan anteriorment hem explicat les característiques del sistema d'hereu únic: a diferència de la nostra societat actual, basada majoritàriament en el model de família nuclear, en l'època que s'està estudiant i analitzant en aquesta tesi, encara era àmpliament present el model de família extensa. Per tant, la celebració d'un matrimoni no era necessàriament sinònim de formar una nova família (entesa com una nova unitat domèstica). De fet, el més habitual era que un dels dos cònjuges s'integrés a la família extensa de l'altra. Tanmateix, el matrimoni sí que era sinònim gairebé en tots els casos d'interacció entre dues unitats domèstiques, amb interessos i necessitats no necessàriament coincidents o que podien arribar a ser antagoniques. És per això que, tal i com explicarem més endavant, considerem que els afers legals i les negociacions que circumval·laven qualsevol matrimoni són molt explicatius de les condicions materials de vida de les persones.

Tots els capítols que integren aquest bloc de la tesi tenen en comú que la principal font documental emprada han estat els capítols matrimonials. Es tracta d'un instrument jurídic d'origen medieval i que fou vigent i àmpliament emprat a bona part de Catalunya fins ben entrats, com a mínim, al segle XIX i que tenien com a finalitat principal regular qualsevol aspecte relatiu a la unió matrimonial. En els capítols següents n'estudiarem les seves característiques tant formals com fàctiques en detall i explicarem, en base a una llarga tradició historiogràfica que ens precedeix, la importància que aquesta font té per a l'estudi de les societats preindustrials.

En qualsevol cas, en aquest punt inicial, simplement voldríem remarcar que estem convençuts que es tracta d'una font extremadament útil per aproximar-nos a comprendre una mica millor la riquesa de les famílies al llarg de tota l'època medieval i moderna, uns temps on no hi havia gairebé cap tipus d'estadístiques públiques (a Espanya, endemés, l'obra estadística començà molt tard) i per tant l'historiador ha de cercar camins alternatius. Així doncs, en la mesura que estem convençuts (i intentarem convèncer al lector) que els capítols matrimonials ens diuen molt de la riquesa i l'estatus social de les famílies, l'anàlisi de la seva evolució al llarg d'un període de temps determinat també ens estarà parlant sobre els canvis socioeconòmics que podien estar experimentant les famílies protagonistes dels capítols i en conseqüència, el conjunt de la societat.

Aquesta segona part de la tesi s'organitza en quatre capítols, els quals des de perspectives diferents intenten explotar i treure el màxim profit possible a l'esmentada font documental. En el primer, escrit en anglès, s'hi explora com poden encaixar els capítols matrimonials i els dots en la creixent literatura històrico-econòmica sobre el mesurament de la desigualtat en les societats preindustrials. En el següent capítol es presenta la font des d'una perspectiva més pròpia de la història social i s'analitza l'evolució dels capítols matrimonials i especialment dels dots pagats i rebuts pels diferents col·lectius socioprofessionals al llarg del període 1750-1825. El tercer capítol posa l'accent en «elles», és a dir, en les núvies i analitza la mobilitat social des de la seva perspectiva, doncs solien ser elles les que es casaven amb un hereu i s'unien a la família extensa d'aquest. En societats d'hereu únic basades en la primogenitura masculina la mobilitat matrimonial tenia nom de dona i val la pena dedicar-hi un capítol. També analitzem dos mecanismes que les podien ajudar a accedir al matrimoni en unes condicions més avantatjoses: els diners que havien guanyat treballant de solteres (les soldades) i els donatius d'escreix que els hi podien concedir els seus futurs esposos en el moment de redactar els capítols matrimonials. El quart i darrer capítol es fixa en el darrer element de tota escriptura notarial: la signatura. Intentarem esbrinar quins i quants nuvis i núvies eren capaços de signar els seus capítols matrimonials i quins i quants ho havien de delegar en algun dels testimonis. L'objectiu d'aquest exercici serà mesurar els nivells de competència gràfica com a *proxy* dels d'alfabetització i després, tot comparant la capacitat de signar amb el valor del dot, determinar si la competència gràfica es relacionava d'alguna manera amb les diferències d'estatus social, de riquesa o de gènere.

4. THE DOWRIES AND THE MEASUREMENT OF PREINDUSTRIAL INEQUALITY

«Fantine était belle et resta pure le plus longtemps qu'elle put. C'était une jolie blonde avec de belles dents. Elle avait de l'or et des perles pour dot, mais son or était sur sa tête et ses perles étaient dans la bouche. Elle travailla pour vivre ; puis, toujours pour vivre, car le cœur a sa faim aussi, elle aima.»

Victor Hugo. *Les Misérables* (1862).

4.1. Introduction.

As has been explained in the first chapter, within the renewed interest in the study of inequalities, these have been progressively adopting a long-term perspective. Branko Milanovic, Peter Lindert and Jeffrey Williamson (2007 and 2011) laid the foundations for the study of pre-industrial inequality, providing a theoretical and interpretative framework for the study and comparison of different societies through equally disparate sources.⁹⁸ From then and until today the academic literature has witnessed a plethora of remarkable publications on the measurement of inequality in a long-term historical perspective. From archaeologists measuring disparities in Upper Palaeolithic burial sites to taxation experts on the eve of the French Revolution, we enjoy a wide range of studies and academics on the unequal distribution of resources throughout human history.⁹⁹

Almost all the current literature on this topic coincides, more or less explicitly, in the difficulty of finding a universal source that allows the comparison between regions and periods. Therefore, sources and methods of a very diverse typology are being used, inevitably assuming the estimative nature of the obtained results. Either way, the most

⁹⁸ However, the first notable attempts on measuring pre-industrial inequality were conducted in the Netherlands at the end of last century. Their findings provided a theoretical interpretation which gave further amplitude to Simon Kuznets' thesis, identifying a kind of Super Kuznets Curve of inequality throughout the early modern era which would begin its declining phase already in the twentieth century (Van Zanden, 1995).

⁹⁹ An exhaustive bibliographical synthesis of these works can be found in Alfani (2021) and Scheidel (2017). For the Spanish case see, among others, the works of Carlos Santiago-Caballero (2011), Esteban Nicolini and Fernando Ramos-Palencia (2016), Gabriel Brea-Martínez and Joana Pujadas-Mora (2019), Héctor García-Montero (2020) and Jordi Morelló Baget et al. (2020).

commonly used sources for the measurement of inequality in the pre-statistical era are those derived from direct taxation, because, in spite of all their limitations and inaccuracies, they were usually aimed at first ascertaining and then recording the wealth of families. Nevertheless, when fiscal records are not available, other documentary sources are utilised, such as social tables (Allen, 2019) or rental values of households (Van Zanden, 1995; Ryckbosch, 2016).

Nowadays, in spite of using different sources and/or methodologies, there is a certain consensus regarding that there were common forces pushing towards higher inequality in early modern Europe. Indeed, many field historians agree that, from late middle ages until the end of pre-industrial times, inequality increased continuously almost everywhere, with only one exception: during the century after the advent of the Black Death, i.e., from 1347 to c.1450, when inequality declined. This fact may have occurred due to a shift in the equilibrium of the production factors, driven by an abrupt reduction in the availability of labour force (Jackson, 2022: 10-11). Consequently, it would appear that economic growth was not a necessary cause of inequality (Alfani, 2021: 34) and also, only major catastrophes could counteract the forces that were constantly pushing towards larger capital concentration leading to greater inequality. Moreover, according to the extensive work of Walter Scheidel (2017), during pre-industrial times, ‘minor’ catastrophes as non-massive warfare or local plagues and famines, would have even increased inequality caused by defence strategies of large capital owners. Similarly, in times of turmoil, rulers tended to cover their rising costs through regressive fiscal measures, further exacerbating inequality (Alfani, 2021: 30).

In this chapter, we explore the possibilities provided by a non-fiscal source for the study and measurement of inequality in the pre-industrial (and pre-statistical) era: the dowries paid and received by families, which, as previously explained, were recorded in notarial deeds known as marriage contracts and kept in notarial archives. This approach is based on a broad tradition since for more than three decades dowries have been used by historians as a source for the study of social and economic history. By extension, dowries have proven their usefulness, especially in the absence of reliable modern statistic and/or fiscal source, which could directly inform about family’s wealth.

Accordingly, this study aims to contribute to the study of pre-industrial inequality from two different perspectives. Firstly, by studying the characteristics of marriage contracts, which constitute an historical source abundant and well, preserved, especially in societies

with impartible inheritance, where they were an indispensable instrument for family wealth management. Secondly, by analysing a study case from north-eastern Catalonia during 1750-1825, covering two antagonistic historical contexts. On the one hand, the prosperous and fairly quiet central decades of the 18th century and, on the other hand, the extremely agitated and tumultuous last years of the 18th century and the first decades of the following, in the so-called Age of Revolution (Hobsbawm, 1962). Hence, this geographical and chronological framework enables the assessment, albeit on a small scale, of the effects caused by the growing bellicosity and galloping inflation upon inequality in the frontier territories between the France born of the Revolution and the absolutist Spanish monarchy.

4.2. Why measuring inequality through dowries?

First, it is remarkable to note that the payment of a sum of money (or goods) at the time of marriage is almost as old as the institution of marriage itself. Some anthropologists have pointed out that in ancient and unstratified societies the groom's family used to pay a *brideprice* to the family of the future wife. Afterwards, since human groups became more complex, differentiated and unequal, societies evolved towards the dowry system, where it is usually the family of the bride who pays a dowry to the groom (Anderson, 2007; Hughes, 1978).

Despite this apparent link between socio-economic stratification and dowries, the latter have usually been discarded for the study and quantification of inequalities in historical perspective may due to the following reasons: 1) only a small portion of the families, frequently the elites, paid dowries and 2) the amounts given were not completely correlated with their real wealth.

These statements may be relevant both in cultures where the dowry system is still nowadays practised, as well as in many historical societies. Nevertheless, some exceptions might be found, as could be the case of rural Catalonia until mid-19th century, which was home to a society based on the impartible inheritance system (Barrera, 1990; Ferrer, 2007). That is to say, a community where the transmission of wealth was concentrated in a single heir, which was usually the eldest male child. Consequently, as the availability of land was a key factor for survival and social reproduction, this system resulted in a high degree of intrafamilial and extrafamilial inequality.

Furthermore, it is also noteworthy that some anthropological studies have also highlighted the existence of a link between impartible inheritance systems and social stratification and inequality. Thus, some social anthropologists have argued how the inheritance system determines the degree of heritability of wealth, which is lower in single-heir societies and consequently prone to greater inequality (Borgheroff et al 2009; Bowles, Smith and Borgheroff, 2010).

In any case, it was in this context of a pre-industrial society with impartible inheritance where families participated in a competitive search for the ideal husband, i.e., the heir of a patrimony which would allow them to maintain or even improve their socio-economic status. Which was the mechanism for attracting this perfect son-in-law? The payment of a dowry as large as possible, thus constituting a marriage market where often every detail was negotiated. Once both families came to an agreement, they would settle it before a notary by drawing up a marriage contract, in which the dowry to be paid was stated.¹⁰⁰

Recent studies have highlighted the widespread of marriage contracts in Catalonia and especially in its rural areas during the pre-industrial era (Ferrer, 2011; Congost and Ros, 2013). However, this custom would be eroded at the same pace as the transition towards modern times occurred (Congost, 2010; Marfany, 2010; Ros, 2009; Sanllehy 2009). Nonetheless, the above-mentioned authors have also underlined the relevance of the dowry market in the understanding of economic and social changes at the end of the Ancien Régime. For instance, dowries may be particularly useful to identify social mobility processes and the emergence of new social groups that would play a key role in the forthcoming decades (Congost, Ros and Sagner, 2016).

In addition, contemporary jurists and scholars of the Catalan inheritance system had already highlighted how the payment of dowries was hegemonic in all strata of wealth, as well as the close relationship between the amount given and the socio-economic status of the families (Faus, 1907; Sagner 1907; Maspons, 1935). Besides, through different diaries and memoirs written during the 18th and 19th centuries, we benefit from direct testimonies of the central role played by dowries and their importance in determining family status. Some examples may be the memoirs of Sebastià Casanovas (1978), Isabel Piferrer (Compte, 1993) and Miquel Heras de Puig (2001). Regarding the latter, it is remarkable the proud reconstruction of the rising trend in the dowries paid by each

¹⁰⁰ Dowry payments were mostly in cash, a relevant fact for its quantification (see table 4.1).

generation of his family, as an irrefutable proof of the upward social mobility underwent between the 15th and 19th centuries (Heras de Puig, 2001).

Likewise, the relevance of marriage contracts and dowries in the economy of pre-industrial rural societies has also been observed in other regions where the impartible inheritance system prevailed, such as the Tyrol, the Languedoc or the Central Pyrenees (Lanzinger, 2011, Pélaquier, 2011; Bonnain-Dulon, 2011), highlighting the arduousness of the negotiations to settle the ideal dowry for each marriage (Béaur, 2011).¹⁰¹

In summary and as Congost (2010) pointed out, there are three characteristics of dowries, which confer an advantage on them in comparison with other sources for the study of inequalities:

1. Considering the fact that dowries have historically been used to situate each family in its socio-economic status, it enables the observation of inequalities in a given society.
2. Dowries provide data concerning the status of families at a very particular point in the family life cycle as is marriage.
3. As most of dowry payments are in currency, they can be easily quantified and the results obtained may be reliable as the amount of money bargained shows the household's saving power.

Nevertheless, even if the reader has been convinced, up to this point, of the virtues provided by dowries, he or she may still wonder why not to use fiscal sources for the measurement of inequality. Indeed, for the Catalan case, a series of direct taxes on wealth existed since medieval times, being particularly outstanding those known as 'Talles i Estimes'. Recently, some first attempts to measure inequality from this documentary source have been performed (Morelló et al, 2020, Reixach, 2022). Certainly, using them enables the comparability with other Mediterranean regions where homonymous sources exist, such as the Italian 'Estimi', which have also recently given rise to inequality measurements (Alfani, 2015 and 2017; Alfani and Di Tullio, 2019).

However, after the Spanish War of Succession (1701-1715) a new direct taxation system was imposed: the 'Catastro' (Ferrer, 2002).¹⁰² Not only do all pre-modern tax sources

¹⁰¹ According to Boudjaaba (2011), in the Norman regime, where a system of egalitarian inheritance was prevalent, the practice of marriage contracts was also widespread in all social strata.

¹⁰² It has also its Italian counterpart: the 'Catasto', which has led to inequality measurements as well (Alfani and Ammannatti, 2017).

deal with the query of an uncertain degree of hidden and fraud, but there are also two additional issues to consider regarding the ‘Catastro’ in rural Catalonia. Firstly, in many municipalities, the collection was leased to the highest bidder after a public auction, who was in charge of assessing tax burden distribution among the taxpayers and later collecting it. Unfortunately, as it was let to a private individual, the bulk of the documentation has been lost.¹⁰³

Secondly, a large amount of tenancy contracts included a clause stipulating that the lessee was obliged to pay the taxes (Congost, 1990: 155). Thus, when analysing the scarce evidence of ‘Catastro’ records, among the list of the largest taxpayers in each municipality a significant number of tenant farmers is found, while large landowners are recorded with a lower tax burden.

In view of the above-mentioned, seeking for an alternative source to measuring pre-industrial inequality in Catalonia was necessary. Hence, it is in this context that dowries come to the fore. After outlining the theoretical framework and arguing its adequacy on the basis of both empirical evidence and contemporary testimonies, we shall now see whether dowries can indeed be a reliable proxy.

4.3. The source: marriage contracts.

In order to approach inequality measurement through dowries, 1136 marriage contracts have been collected from notarial offices of La Selva Interior. As has been previously explained, this area is considered to be a small but well-prepared analysis scenario, as it covers an orographically heterogeneous territory, including municipalities in the coastal and pre-coastal mountain range, as well as the cereal-growing plain which links this region with the city of Girona and its surroundings. Data collection has been organised in four chronological intervals, allowing us to cover the period from 1750 to 1825 in 25-year spans (quadre 4.1). Almost a thousand of the marriage contracts include a monetary dowry, the rest being contracts where movable and/or immovable goods constitute the dowry or where it is absent due to a mutual pooling of their respective estates.¹⁰⁴

¹⁰³ The only year in which we have a considerable amount of cadastral data is 1795, and it is an exceptional document hastily drawn up in the context of war.

¹⁰⁴ For a further explanation regarding the selected notarial offices and the time intervals chosen, see section 1.4. 1.4. Les fonts documentals emprades.

However, prior to the measurement of inequality through dowries, it is mandatory subjecting to empirical validation the robustness of the two previously-mentioned main assertions regarding dowries: 1) marriage contracts were drawn up by families from all strata of wealth in the context of a competitive marriage market; 2) the value of dowries was representative of the socio-economic status of families.

Quadre 4.1. Marriage contracts and dowries analysed.

Interval	Marriage contracts	With monetary dowry	% of marriage contracts with monetary dowry
1750-1755	306	273	89.22%
1775-1780	265	226	85.28%
1800-1805	248	209	84.27%
1820-1825	317	270	85.17%
Total	1136	978	86.09%

To answer the first question, the best possible method would undoubtedly be to crosscheck the base of marriage contracts with the parish registers of marriages. Unfortunately, in this area, the latter are not sufficiently well preserved in terms of quantity and quality.¹⁰⁵ Thus, an alternative method to analyse the social structure was performed. Indeed, since marriage contracts inform about the occupation of the grooms, it is possible to calculate the percentage of them belonging to each socio-professional group and compare it with censuses including data about the occupational structure of the male population. Hence, similar results from both sources would reinforce the hypothesis that marriage contracts may be a true reflection of society, or at least as true as the censuses themselves.

Then, the socio-professional structure of the grooms from 1775-1780 and 1800-1805 was analysed in our sample, in order to compare it with data provided for the same region by the Floridablanca Census (1787) and the ‘Llista de l’Armament’ (1795).¹⁰⁶ As seen in quadre 4.2, the differences are striking: according to both the 1787 Census and the 1795 ‘Llista’, at the end of the 18th century more than 60% of the families were labelled as land labourers, while only nearly a quarter belonged to the ‘pagesos’ group (columns B

¹⁰⁵ Moreover, at least in the province of Girona, the parish registers of towns and large villages are much better preserved than those of small parishes (Ferrer, 2016: 22), which complicates focussing on rural society as rural non-agricultural population would be over-represented and the agricultural ones, who lived in small and scattered parishes, would be under-represented.

¹⁰⁶ Source: AHCG, VII,1.1.2. For a more detailed analysis regarding the situation of the Girona countryside based on this font, see chapter 2. On this table we have considered the ‘menestrals’ as ‘land labourers’, considering the fact that they still appeared very scarcely in the notarial offices from la Selva.

and C). The rest of the society was constituted of what is often referred to as the rural non-agricultural population, comprising artisans, merchants, liberal arts professionals, public employees, among others. These results differ considerably from the social structure of grooms from marriage contracts (column A), where land labourers, in spite of being the main group, represent only four out of ten families.

Quadre 4.2. Socio-professional structure of «la Selva Interior».

	A: Grooms 1775-80 & 1800-05	B: Census of Floridablanca (1787)	C: 'Llista de l'Armament' (1795)	D: 'Llista de l'Armament' without landless
N	510	5030	3762	2993
'Pagesos'	30.78%	17.44%	23.76%	29.87%
Land labourers	43.53%	66.5%	61.91%	52.52%
Artisans & merchants	22.94%	13.44%	11.64%	14.63%
Others	2.75%	2.62%	2.37%	2.97%

The main purpose of the 'Llista de l'Armament' was to collect a double tax to help the war effort: one was a capitation tax based on the social group, and the other consisted on collecting one-twelfth of the annual 'Catastro' quota. Since it was a tax theoretically proportional to wealth, the percentage of landless can be calculated (i.e., those who were exempt from paying the tax). Indeed, those families without taxable wealth accounted for approximately the 20% of the whole sample. Thus, when isolating these propertyless and recalculating the socio-professional structure (column D), a much more similar picture to that observed from the marriage contracts (column A) is obtained. Certainly, in both cases land labourers represented around the half of the total, while 'pagesos' constituted the 30%.

In brief, the social structure gathered from both marriage contracts and demographic lists when excluding the landless are alike. At this point, we can hypothesise that marriage contracts were common among those families who had some kind of real estate, leaving the landless out of the marriage market.¹⁰⁷ This hypothesis is consistent with the idea that the dowry was precisely a way of valuing the family patrimony, so that in the absence of patrimony there would be no dowry either. In any case, this bias would affect approximately 20% of families, presumably the poorest, which imply that marriage market would be representative of the remaining 80%. Anyway, measuring inequality

¹⁰⁷ It should be noted that, as mentioned above, the tenants paid quite often the 'Catastro', indicating that those exempt from this payment are probably landless individuals in the strict sense of the term.

from a source that excludes the landless is a handicap that also many of the studies based on wealth-proportional tax sources have to deal with (Alfani, 2017).

Then, we should focus on the second claim that we aim to validate, which is the assumption that the dowry correlates with the real wealth of families. A first look on any sample of dowries quickly reveals that families had a certain tendency to round off the amount to be paid. Indeed, 687 from the 978 dowries analysed in this chapter ended in zero. In other words, around seven out of ten dowries represent a sum which is itself a multiple of ten. Does this mean that the dowry was a symbolic payment? In our sample, the lowest dowry consisted of 10 ‘lliures’ (26.42 *pesetas*) and the highest one amounted to 8,000 ‘lliures’ (21,140 *pesetas*).¹⁰⁸ The former was paid by the daughter of a forestry labourer when marrying another labourer from the same village; the latter by the daughter of one of the largest forest owners in the inland region who accorded a marriage with a coastal larger landowner.¹⁰⁹ Despite both dowries are a rounded number, from our point of view, they are telling something about wealth disparities and inequality.

Furthermore, tax sources from the pre-industrial era also show a certain tendency to cluster into specific amounts or ranges. In order to quantify the magnitude of this phenomenon, Lambrecht and Ryckbosch (2020), in a study on inequality in the Netherlands during the 15th century, proposed the use of a simple exercise which consists in dividing the number of different observations (tax categories or brackets) by the total number of observations. The result would be a coefficient between 0 and 1, where 1 means that each taxpayer satisfies a different amount, while a sum close to 0 implies a significant tendency to clustering in certain amounts.

Thus, if the same exercise is applied to our sample of dowries, that is, dividing the number of dowries of different value by the total number of dowries, a coefficient around 0.3 is obtained for each span (figure 4.1). In the aforementioned study, the calculated clustering index from the tax sources ranged between 0.2 and 0.4 (Lambrecht and Ryckbosch, 2020). An analogous exercise has recently been carried out with data from direct taxation for the city of Girona between 1360 and 1540; obtaining very similar coefficients (Reixach, 2022). Furthermore, when calculating the index of clustering of the cadastral quota

¹⁰⁸ In marriage contracts, the value of the dowries was expressed in a coin of account known as ‘lliures’ or ‘lliures barcelonines’. It was equivalent to 2.6425 *pesetas* (0.0157 euros) and its value in grams of silver during this period ranged from 13.166 in the mid-18th century to 12.778 in the early 19th century (Feliu, 1991).

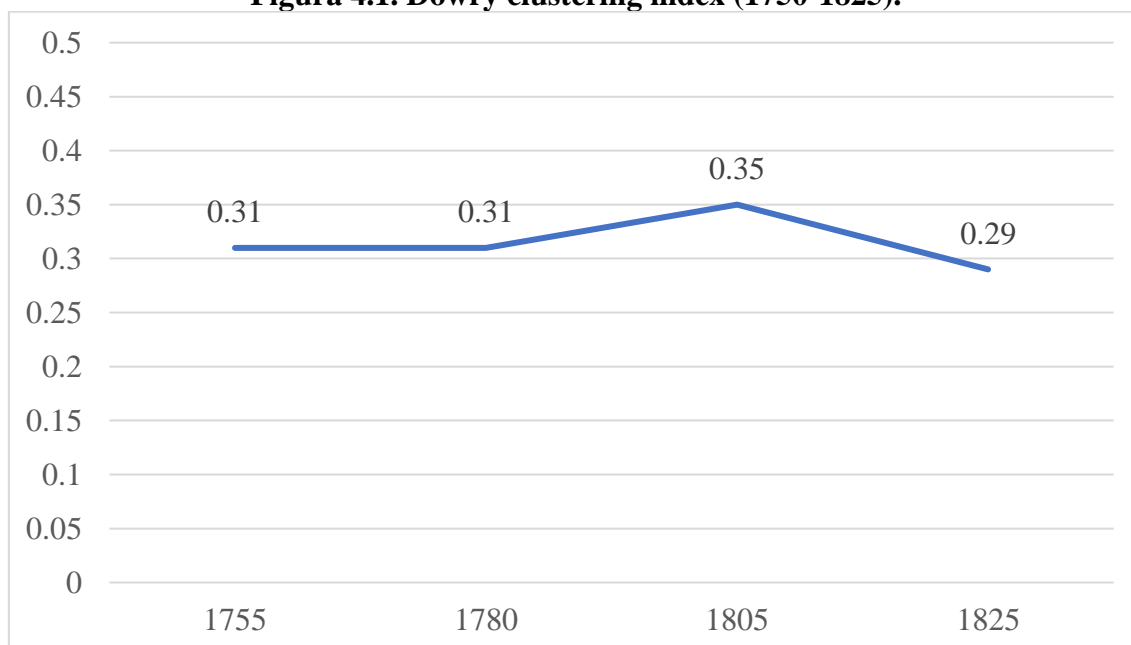
¹⁰⁹ ACSE FN Sant Hilari Sacalm, 4 and ACSE FN Sant Hilari Sacalm, 14.

reported in the aforementioned 'Lista de l'Armament', the obtained result was 0.21. Therefore, the clustering index from dowries appears to be very similar to what some records derived from direct taxation in the pre-industrial era have drawn.

In the light of the above-mentioned, it must be admitted that dowries show a certain bias towards the exclusion of the poorer sectors, and also a tendency to cluster in round sums. Despite that fact, it may not seem that these shortcomings are significantly weaker than those that can be provided by sources derived from direct taxation. Hence, in the absence of modern statistical indicators, dowries may be useful (when used with due caution) to measure inequality. We will look at it in more detail in the next section.

Nevertheless, before moving on to the results section, we would like to stress that dowries are not a perfect source for measuring inequality. Indeed, some of their features could push estimates in opposite directions. For instance, the tendency to round dowries could lead to an overestimation of inequality, as it is reasonable to expect that the rounding is mostly performed upwards and that richer households tend to round at a greater scale. Conversely, the absence of the poorest would imply an obvious underestimation of the real inequality degree. Finally, we cannot rule out the possibility that some families made a huge effort to provide their daughters with a suitable dowry to improve their social destiny, while others paid the dowries strictly according to their possibilities, and this would then push the coefficients towards misestimation.

Figura 4.1. Dowry clustering index (1750-1825).

4.4 Results.

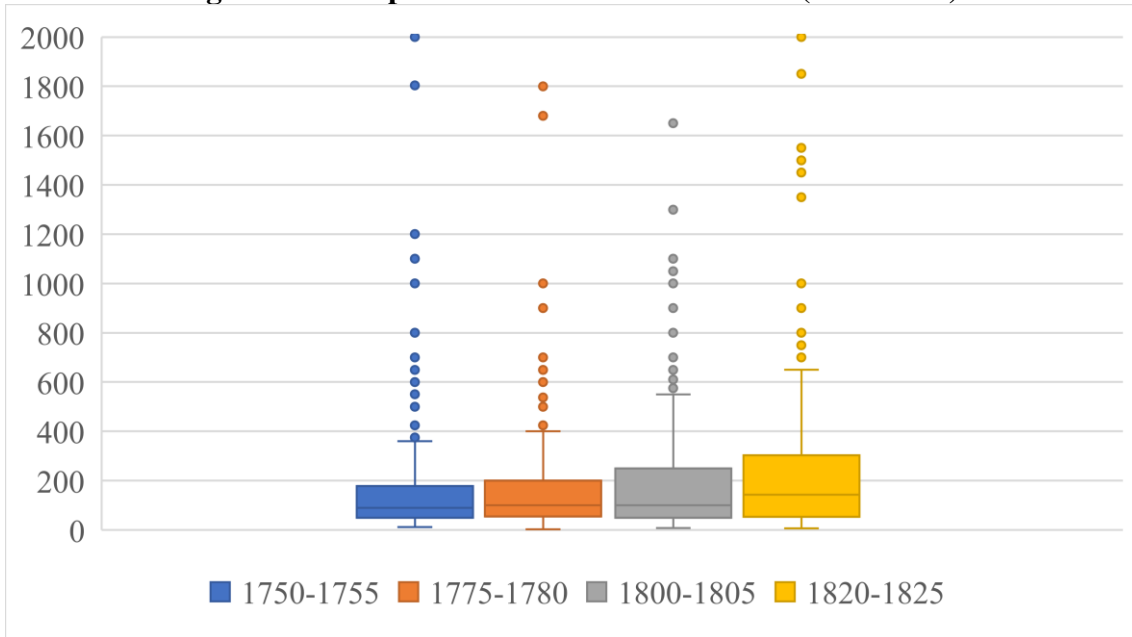
A first impression regarding the trend in the distribution of dowries can be given by representing them in a boxplot (figure 4.2). The picture is very clear: from 1750 to 1825 the size of boxes and whiskers is progressively increasing. In other words, the sample of dowries from 1750-1755 presents the smallest distance between top and bottom dowries, whilst dowries from 1820-1825 display the largest one. This phenomenon is due to the fact that the nominal value of the first quartile (25% of the distribution) remains very stable at around 50-55 'lliures'. On the other hand, the nominal value of the third quartile (75% of the distribution) increases progressively from 175 to 309 'lliures'. The median grows, but less vigorously, from an initial value of 88.5 to 130. Consequently, the rise in the interquartile range observed in the boxplot is due to the continuous increase in the value of the highest dowries, while the lowest ones stagnate.

This divergent evolution of the poorest and richest dowries may be better appreciated in figure 3, where the trend of wheat price in Girona market has also been incorporated. Indeed, wheat represented the main ingredient of bread, which was historically the core component of the European diet (Allen, 2001). Therefore, the analysis of dowries in relation to the wheat price may lead to a better understanding of the topic.

Hence, after performing this comparison, three phases can be broadly identified. The first one occurs during the second half of the 18th century, when the wheat price rises moderately and dowries behave in a relatively similar way, at all points of the distribution. Then, a second phase begins in the early 19th century, with the wheat price rocketing after a decade of poor harvests and constant warfare.¹¹⁰ In this context, the lowest dowries lag far behind the price of wheat since they stagnate in their nominal value. Otherwise, the highest dowries increase considerably, even though the cereal prices trend is not completely followed.

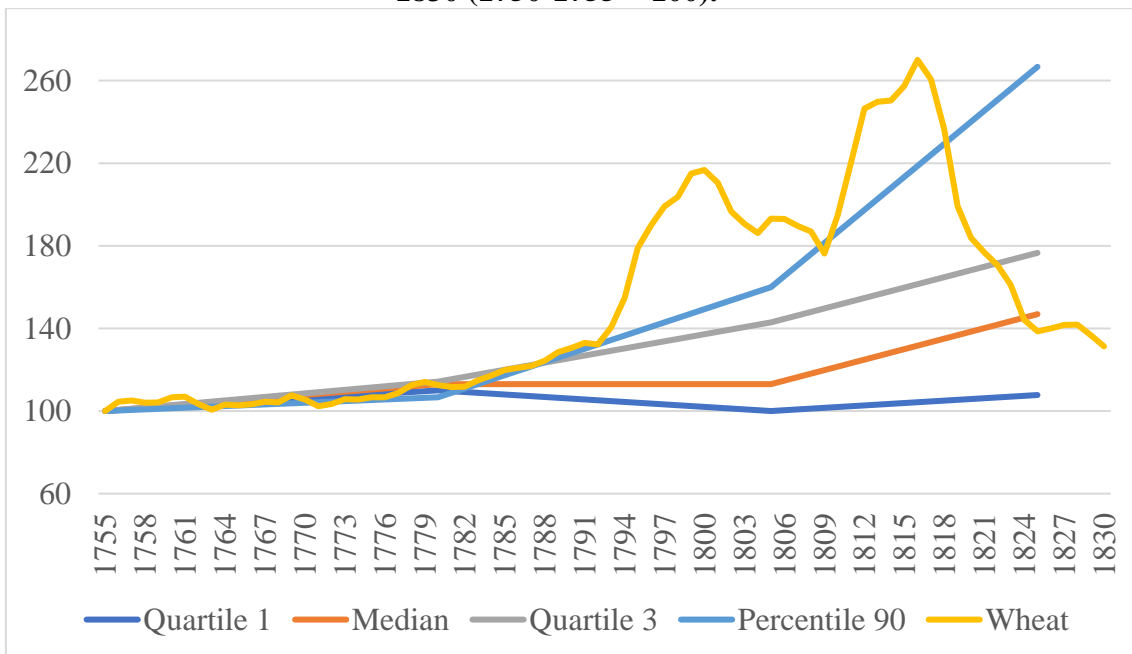
¹¹⁰ The inflationary trend of wheat in the Girona market at the end of the eighteenth century, is part of a phenomenon that affected the whole of Western Europe (Allen, 2001) and from which Spain did not escape (Llopis and García-Montero, 2009; Llopis et al, 2009). For the Catalan case, the most exhaustive analysis is still the series reconstructed by Pierre Vilar (1966) and later extended by Gaspar Feliu (1991).

Figura 4.2. Boxplot of dowries nominal value (1750-1825).

Note: The value of the dowries is expressed in ‘lliures barcelonines’. The richest dowry amounted to 8,000 ‘lliures barcelonines’, however, the vertical axis has been limited to 2,000 in order to avoid that a few outliers impede us from appreciating the changes in the whole distribution.

Figura 4.3. Trend in the value of dowries compared to wheat price from 1755 to 1830 (1750-1755 = 100).¹¹¹

Finally, a third phase can be placed around the third decade of the 19th century when, once the convulsions of the Spanish War of Independence being over, the price of wheat

¹¹¹ In the figure, the wheat price is deflated to a 10-year moving average. See figure 5.1 in the next chapter for a deeper explanation.

stabilises at around an index 140 compared to that of the mid-18th century. At the same time, the dowry in the 90th percentile reaches an index of 267, which represents an 81% more vigorous growth compared to the wheat price. The dowry in the third quartile rises to 177, still above wheat, while the lowest dowries remain stagnant.

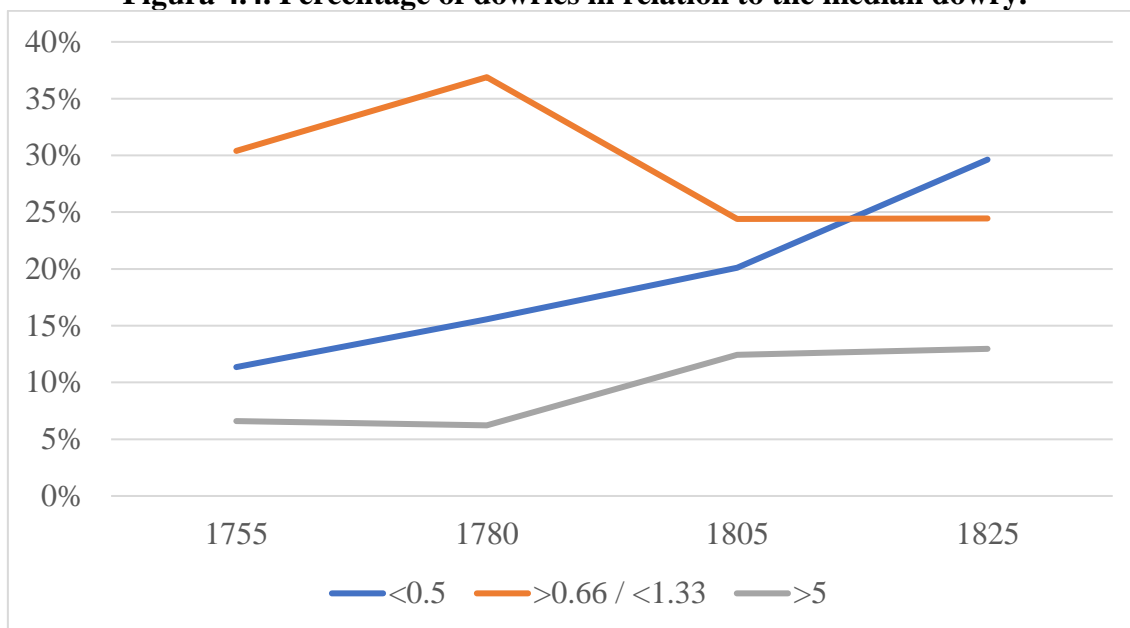
Therefore, it seems clear that the dowries paid by the richest families steadily increased during the last decades of the Ancien Régime, being above the wheat price and thus enhancing their real value. Likewise, in the short term, the richest dowries did not respond to hyperinflationary situations, which may be consistent with a once-per-generation investment usually responding to long-term savings. In any case, it seems that families belonging to the poorest strata were not able to increase the nominal value of their dowries, which necessarily had to widen the gap with the rest, limiting their possibilities of upward social mobility through marriage.

In addition, the evolution of the median shown in figure 4.3 deserves an individual comment. At first, when wheat price moderately increases, the median behaves in the same way. Indeed, in 1775-1780, they both stand at an index of 113. Then, at the beginning of the 19th century, the median dowry does not respond in any way to the hyperinflationary context, stagnating at the index value of 113. However, in 1820-1825, when the cereal price declines, the median dowry grows until both series converge at around 140.¹¹²

Simultaneously, another noteworthy phenomenon occurred, having a direct impact on the measurement of inequality: the decrease in the percentage of observations with a value equal to or close to the median. As seen in figure 4.4, in dowries from 1775-1780 more than the 35% ranged between 0.66 and 1.33 times the median. In the same years, dowries with a lesser value than the half of the median represented barely the 15% of the sample. Then, from 1820 to 1825, the latter rose to 29%, surpassing the former, which fell back to 24%. Moreover, dowries with values more than five times the median doubled from 6.5% to 13%.

¹¹² It is also interesting to note that, based on what we have stated in the previous section, the median dowry should not correspond to the median family. Given our estimation regarding that approximately the poorest 20% of families did not participate in the marriage market, the dowry right at the median would rather correspond to those families approximately located at the 60th percentile of the whole.

Figura 4.4. Percentage of dowries in relation to the median dowry.

In the light of what we have exposed thus far, two statements can be drawn: 1) As seen in figures 5.2 and 5.3, the nominal values of the richest dowries increased and the more they were at the top of the distribution, the more they grew. In contrast, the poorest ones clearly stagnated. 2) According to figure 4.4, the share of dowries with a value similar to the median decreased and those with a value closer to the extremes increased.

Indeed, the existence of a greater distance between the extremes of the distribution and the erosion of the middle layers are the two main ingredients of any inequality process. Both elements occur in our study, which should lead to a noticeable increase in the inequality index, and that is the case. Certainly, the Gini coefficients resulting from representing the four samples of dowries on a Lorenz Curve have an upward trend during the period under study (table 4.3). More specifically, the Gini calculated directly from dowry sample (panel A, column Gini 1) start in 1750-1755 from an inequality coefficient of 0.552 and increase to 0.676 in 1820-1825.

Nonetheless, as mentioned in the previous section, approximately 20% of the families were landless and did not participate in the marriage market. On this basis, we calculate a new estimate of the inequality coefficient assuming that, in the absence of immovable assets, the landless had nothing to bid for on the marriage market. Accordingly, the sample size has been artificially increased by adding as many 0-value dowries as necessary until they represented the 20% of the sample. As expected, the result is an

increase in inequality with no change in the trend, from 0.641 to 0.740 (table 4.3, panel A, column Gini 2).¹¹³

Quadre 4.3. Gini coefficients of dowries and some contemporary comparators.¹¹⁴

Panel A: Dowries sample.

	Gini 1	Gini 2
1750-1755	0.552	0.641
1775-1780	0.522	0.617
1800-1805	0.589	0.671
1820-1825	0.676	0.740

Panel B: Contemporary comparators.

	Gini
Palencia c.1750	0.485
Holland 1750 - 1800	0.63
Southern Low Countries 1750 - 1800	0.572 – 0.586
Piedmont 1750-1800	0.758-0.782
Tuscany 1750	0.856
Sweden (rural areas) 1750 - 1800	0.72 – 0.77
England & Wales 1759	0.53
England & Wales 1798	0.60
Barcelona area (2nd half XVIII century)	<0.30

Even though the sample size is modest, the consistency of the obtained results must be highlighted as they are mainly in agreement with the existing academic literature on pre-industrial inequality. As can be appreciated in panel B from table 4.3, Gini coefficients of around 0.6-0.8 have been estimated in many places and regions across Western Europe between the late 18th and early 19th centuries. However, among the comparators shown in panel B, only Tuscany, Piemonte and Sweden are considered indicative of wealth inequality and their coefficients are at the upper edge of the range, circa 0.8.¹¹⁵ Thus, considering dowries as an indicator of wealth, our results are lower compared with those obtained in the Italian peninsula. Nonetheless, as our study is based on a completely rural

¹¹³ It must be pointed out that this is a maximum estimate of inequality through dowries. The fact that the landless did not notarize their marriages does not mean that they could not afford the payment of some kind of dowry, however humble.

¹¹⁴ See Table 1 for the source of Panel A. For Panel B: Nicolini and Ramos Palencia (2016: 760), Alfani and Ryckbosch (2016: 146), Bengtsson et al (2018: 782) and Allen (2019: 110-111). Brea-Martínez y Pujadas-Mora (2019: 407-410).

¹¹⁵ The other comparators would more closely resemble a proxy for income inequality, according to their authors.

area, this finding could also fit with the idea that urbanisation positively correlate with inequality (Milanovic, 2018; Nicolini and Ramos-Palencia, 2016: 761).

In any case, the trend in inequality shown by dowries is apparently in line with the idea of socio-political instability positively correlating with inequality.¹¹⁶ Indeed, the lowest coefficient is found in the span 1775-1780 and later increases following the War of the First Coalition (1792-1797), before finally soaring after the Napoleonic Wars (1803-1815). Additionally, this period of political turbulence was accompanied by a rising inflation.¹¹⁷ In this context, increasing wealth inequality may have been caused whether by the poor saving less than the rich or by the existence of some particular commodities in hands of the rich that fit better with inflation. Although dowries do not permit to decompose wealth into the asset distribution, they provide data about the occupational group of male individuals, thus allowing for some causal hypotheses to be formulated.

On that account, the fact that poor dowries stagnated in their nominal value whereas the rich ones grew, rises the following question: who was responsible for the stagnation of humble dowries and/or for the growth of the richest ones? It is considered that a determining factor could have been the stratification within and between the two major occupational groups in the region: the so-called 'land labourers' and the 'pagesos'. Thus, two binary logistic regressions have been performed in order to determine the likelihood of a groom being a 'land labourer' or a 'pagès' according to the amount of the dowry received, whereby the occupational group acts as the binary dependent variable and the value of the dowry as the independent variable. The results are shown in figures 4.5 and 4.6.

As the results shown in figure 4.5 clearly reveal, there is a negative but significant correlation between the value of the dowry and the likelihood of the groom being a 'land labourer'. That is, as the independent variable (the dowry) increases, the likelihood of the dependent variable (groom = 'land labourer') decreases. Indeed, from 1775-1780 onwards, the grooms from this social group were responsible for at least half of the dowries being below 50 'lliures'. Moreover, these calculations do not consider the 20% of landless who did not participate in the marriage market and were mostly labelled as 'land labourers' in fiscal and demographic sources. As mentioned in the previous section,

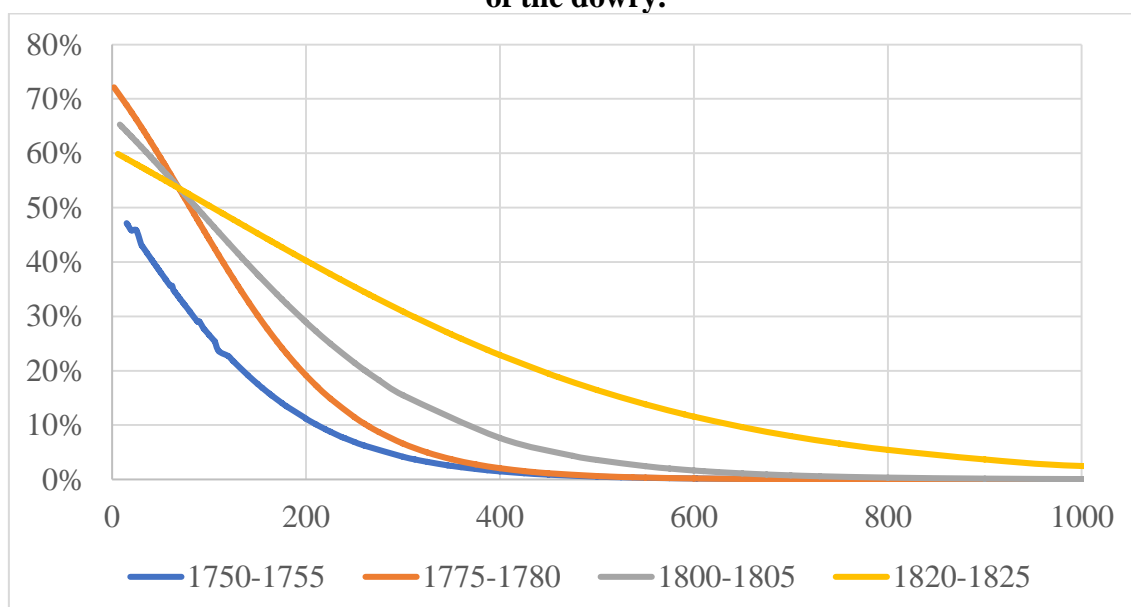
¹¹⁶ Mainly studied for modern societies, see Milanovic (2013).

¹¹⁷ See figure 4.3.

the 'land labourers' in the marriage contracts were primarily smallholders, possibly with insufficient land. On this basis, it can be hypothesised that those with an apparently lesser availability of the land factor were clearly disadvantaged during the last decades of the Ancien Régime.

Notwithstanding, the curve slightly smooths in 1800-1805 and much more clearly flattens during 1820-1825. That is to say, even among 'labourers', there were grooms capable of attracting dowries in line with the evolution of prices, thus generating a greater stratification within the group itself. Considering what has been stated above, this may imply that some 'labourers' were able to save more than the others and/or gained (or at least maintained) the availability of some assets which performed well with inflation.

Figura 4.5. Likelihood of the groom being a 'land labourer' depending on the value of the dowry.

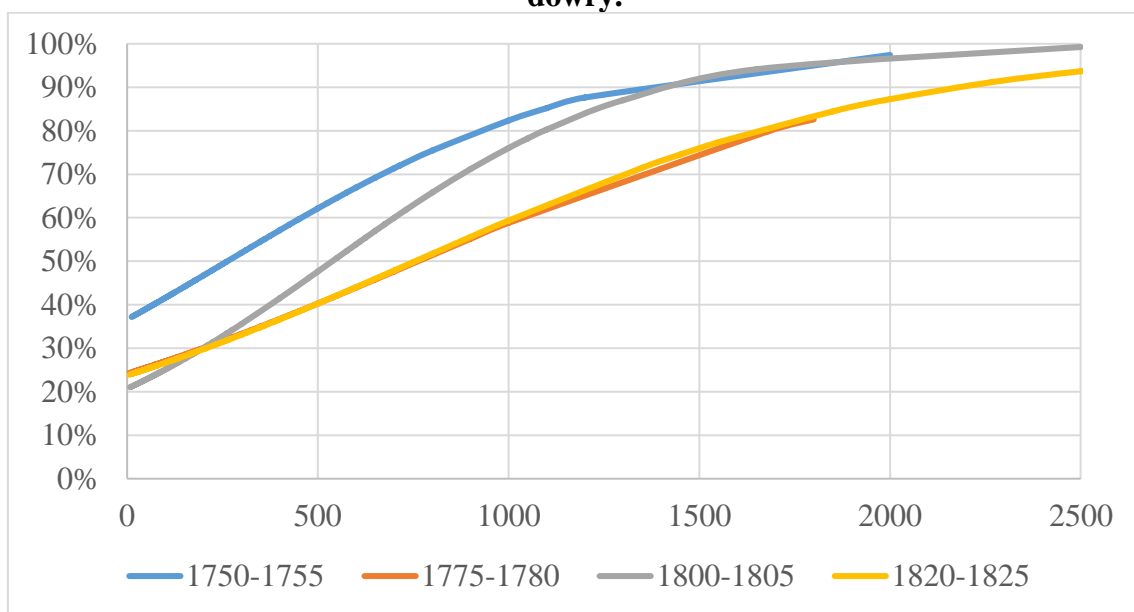

The pre-coastal sector studied in this chapter (map 5.1) does not seem to have developed any agricultural specialisation during the 18th century. On the contrary, the predominance of wheat cultivation and the absence of noticeable transformations is stated by contemporary sources (Madoz, 1985: 297-300; Zamora, 1973: 290-304) and also by previous empirical studies (Mas-Ferrer, 2020; Congost, 1992). Nonetheless, the possibility of some 'land labourers' managing to improve their living conditions might not be discarded.

Along with the 'labourers', the other major social group in the Catalan countryside were the 'pagesos'. This label identified people living and working on a medium-sized agrarian

exploitation called ‘mas’. In this case, a significantly positive correlation between the dowry and the likelihood of the groom being a 'pagès' has been determined. Thus, above the 1,000 'lliures' threshold, where ‘labourers’ are hardly ever found (figure 4.5), the vast majority of grooms are ‘pagesos’ (figure 4.6). Hence, these results reinforce the idea of land availability being a determinant and differential factor for inequality (Nicolini and Ramos-Palencia, 2016: 763). Anyhow, the following chapter seeks to expand on this premise through a more detailed analysis of the dowries paid and received by the different socio-professional groups.

Figura 4.6. Likelihood of the groom being a 'pagès' depending on the value of the dowry.

4.5. Conclusions.

The aim of this chapter was to explore the possibilities that dowries could offer for the study and measurement of inequality in the pre-industrial era, especially in the absence of reliable modern statistics and/or fiscal sources, which could inform about family wealth. The core idea of our argument was that, particularly in rural societies based on the impartible inheritance system, the conditions were in place to generate a competitive marriage market. In this, families would bid to join the heir to the best possible estate by paying the most suitable dowry they were capable of. Then, if dowries matched with family wealth, inequality in dowry distribution may be also correlated with real wealth inequality.

Here, we validated these theoretical premises by analysing a sample of around a thousand dowries drawn up in different notarial offices in north-eastern Catalonia from 1750 to 1825. Firstly, our results suggest that families from the poorest 20% strata of wealth could have been excluded from the marriage market. Indeed, it appears that families without taxable wealth did not participate in it, which seems coherent considering that dowries constituted a mechanism to evaluate the family patrimony. Therefore, in the absence of the latter, there would be no dowry either.

In addition, a certain tendency towards paying round sums has also been detected, especially in multiples of ten, meaning that dowries would not be completely proportional to the exact degree of wealth. However, both the exclusion of the landless and the tendency to cluster in rounded sums are two handicaps from which most pre-industrial fiscal sources also suffer, without disabling them for the measurement of inequality.

So, with the due precautions, the inequality trends provided by our sample of dowries have finally been analysed, highlighting the following three main characteristics:

- 1) In the last decades of the pre-industrial era, at a time of socio-political unrest and galloping inflation, the gap between highest and lowest dowries increased significantly.
- 2) The median dowry tended, in the long run, to converge with wheat price, while the lowest ones grew clearly below and the highest ones well above it.
- 3) There was a decrease in the percentage of dowries with an amount close to the median and a considerable rise in those with extreme values.

From what has been stated in the previous points, it may be inferred that inequality coefficients must have increased since the two main requirements of any inequality process are fulfilled: i) the gap between the top and the bottom enlarged; ii) the number of cases located at the extremes also augmented at the expense of those with a value closer to the median. Indeed, Gini coefficients calculated from the dowry sample clearly displayed an upward trend that is also consistent with the tendency shown in many recent academic studies on long-term inequality measurement. Further to this, our results also fit with the hypothesis that wars and political instability tended to increase inequality in pre-industrial societies, as the rich were able to adopt defence strategies whereas the poor suffered their consequences in multiple ways. Likewise, land availability appears as an explicative driver for inequality.

Lastly, and as a general conclusion in the light of the above-mentioned, we consider that the evolution of the disparities in dowry payments could provide a precious proxy of wealth inequality, especially in the absence of other more reliable sources.

5. CAPÍTOLS MATRIMONIALS I DOTS A LA SELVA INTERIOR (1750-1825)

«Qui té filles per casar, molt bé ha de cavil·lar».

Dita popular anònima.¹¹⁸

5.1. Introducció.

En el capítol anterior s'ha dut a terme una primera aproximació a les potencialitats, limitacions i/o possibles biaixos dels capítols matrimonials, i més concretament dels dots, per a la comprensió de les desigualtats socials a les acaballes de l'era preindustrial. En el darrer epígraf abans de les conclusions hem explicat com aparentment hi ha una correlació entre les dues principals categories socioprofessionals de la Catalunya Vella (pagès i treballador de la terra) i el valor del dot: a mesura que augmenta el dot, augmenta la probabilitat que el nuvi sigui pagès i exactament a l'inrevés en el cas dels treballadors. En aquest capítol intentarem portar l'estudi dels dots i els grups socials a una dimensió molt més profunda, a partir de l'anàlisi dels dots pagats i rebuts pels diferents grups socials, així com les seves pautes endogàmiques o exogàmiques, és a dir, la tendència a unir-se (o no) per via matrimonial amb famílies d'un mateix (o diferent) grup social.

5.2. Els capítols matrimonials i els dots com a font per a l'estudi de les desigualtats en i entre els grups socials.

Podem imaginar cadascun dels contractes matrimonials, que ens han llegat els rics fons notariais d'aquest país, com el resultat d'una negociació entre dues famílies que tenia per objectiu col·locar en matrimoni als seus fills i filles en les condicions més avantatjoses possibles. Sota les regles de joc del sistema d'hereu únic (i tal i com s'ha explicat anteriorment) trobar un bon hereu (o una bona pubilla) era una tasca crucial pel manteniment i el progrés familiar. Calia treballar i negociar una bona unió matrimonial. Segons algunes fonts, quan dues famílies es plantejaven unir-se en matrimoni, primer es trobaven els futurs consogres acompanyats d'altres parents i també del fill i la filla que si tot anava bé es convertirien en el nuvi i la núvia. Ambdues famílies inspeccionaven i valoraven el patrimoni de l'altre i tot seguit negociaven les condicions del matrimoni. Per últim era recomanable que hi hagués un mínim de química entre la futura parella. Tot

¹¹⁸ Dita recollida per Joan Amades (1951).

plegat ho explicava Faus i Condomines (1907), que ho reblava amb aquesta afirmació: *tampoch pot prescindirse dels sentiments y afeccions dels qui han de casarse*.¹¹⁹ Tanmateix, aquest darrer punt no sembla que fos ni molt menys el més important i fins i tot podia passar-se per alt si fem cas al que deia Joaquim de Camps i Arboix (1965: 17):

no es paraven per consideracions sentimentals ni per la voluntat dels qui s'havien de casar. L'excusa d'obrar per al major bé de la casa, no deixava de ser l'únic polsim honorable d'una tractació que tenia molt de vil mercadeig.¹²⁰

Un dels punts més important de la negociació matrimonial consistia en acordar el dot que una família pagaria a l'altra. Habitualment era la de la núvia a la de l'hereu, però podien invertir-se els rols en les famílies que tenien pubilla en absència d'un primogènit masculí. En tot cas, no és d'estranyar que el primer epígraf de qualsevol contracte matrimonial (després de la presentació dels protagonistes) sigui l'acte d'heretament i el segon el pagament de la llegítima i posterior constitució del dot. És a dir, primer un dels bàndols de la negociació declarava públicament l'hereu i immediatament després l'altra part prometia entregar un dot en concordança amb el valor del patrimoni que l'heretament implicava.

Per tant, en la mesura que el dot és una manera d'avaluar el patrimoni familiar, l'estudi dels dots és també l'estudi de l'estatus socioeconòmic de les diverses famílies. Tot plegat ha propiciat que els capítols matrimonials siguin una font àmpliament utilitzada en els estudis d'història social i econòmica a Catalunya. Singularment, han sigut explotats als territoris de l'antiga Catalunya Vella, és a dir, la Catalunya dels masos. Fruit d'aquesta tradició, fou a la Universitat de Girona i sota el paraigües del Centre de Recerca d'Història Rural (CRHR) on s'ha generat el major volum d'estudis sobre els capítols matrimonials i els dots. El moment més àlgid d'aquesta tradició es visqué possiblement la primavera del 2009 quan l'esmentat CRHR conjuntament amb l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines organitzà una jornada d'estudi titulada *Els contractes matrimonials. Una font per a la història social*, la qual donà lloc a un llibre homònim publicat l'any següent i editat a cura de Rosa Ros (2010).

¹¹⁹ Un repàs més extens de com funcionava la negociació matrimonial, especialment en el cas de les elits rurals, es pot trobar a Congost (1992: 18-22).

¹²⁰ Cita recollida i reproduïda per Rosa Congost (1991: 221).

Tant en aquesta publicació com en el volum monogràfic dedicat als capítols matrimonials de la Revista Estudis d'Història Agrària (publicat en aquelles mateixes dates i que suposava el vint-i-dosè número de la revista) s'hi aplegaren un important volum de publicacions que constitueixen una aportació notable a l'estudi dels dots en el context de la història social i econòmica del nostre país i de fora. Tanmateix, la importància de totes aquestes contribucions per a la història social i econòmica radica, en bona mesura, en que la font sigui pertinent, explicativa i representativa del conjunt de la societat. Afortunadament, varis dels capítols aporten i recullen informació sobre aquest aspecte, tant des d'una vessant bibliogràfica com empírica. Pel que fa a la primera, disposem d'una banda dels múltiples testimonis de juristes i notaris pairalistes de principis del segle XX que en un moment en que la pràctica de redactar capítols s'endinsava en el seu declivi final (Congost, 2010) van estudiar-los a fons, tot destacant-ne el seu caràcter històricament hegemònic i universal. Seria el cas de les obres de Josep Faus i Condomines (1902), Emili Saguer i Olivet (1907) i una mica més endavant Francesc Maspons i Anglasesell (1935) entre d'altres. En el cas de Saguer i Olivet, aquest destacava específicament (i potser una mica exageradament) com les famílies més humils també redactaven capítols matrimonials i pagaven dots, quelcom que resulta cabdal per a validar la pertinença de la font:

«...eren molt pocs els qui sense disposar de terra pròpia vivint exclusivament sobre la terra en qualitat de masovers, al contraure matrimoni, ó al determinar celebrarlo, no convinguen i firmen la corresponent escriptura de Capítols Matrimonials.»¹²¹

D'altra banda, disposem de diversos testimonis que apunten la importància del dot com a indicador de l'estatus de les famílies, alguns de realment antics. En aquest sentit, resulta especialment interessant la proposta que portaren els síndics gironins a les Corts de Monsó de 1599. Preocupats per un procés *inflacionista* dels dots que podia dificultar col·locar en un bon matrimoni (o portar a la ruïna) aquelles famílies amb varies filles per casar, demanaren el següent:

«...com los adots que avuy se donen a les donselles sien tan excessius que en casarse huna resta la casa impossibilitada de poder-ne casar ninguna altra [...] convé se provehesca de limitar los adots y en cada terra de Cathalunya conforme la possibilitat de ella. E en Gerona seria bé que lo menestral no pogués donar més de

¹²¹ Recollit i reproduït a Congost (2010: 91).

fins en cent lliures, lo artista fins en tres-centes, lo mercader fins en sis-centes, lo ciutadà fins en vuyt-centes y lo cavaller fins a mil lliures...»¹²²

La proposta no prosperà i ho tornaren a intentar posteriorment en les Corts de 1626 (i en les de 1632 una tercera vegada) quan intentaren establir uns nous topalls dotals, de manera que només les elits (nobles, militars, ciutadans i individus gaudint de privilegi militar) poguessin superar les mil lliures barcelonines. No aconseguiren l'objectiu de regular els dots en funció de la classe a la que pertanyien les famílies però llegaren un testimoni de la importància que aquests tenien per a determinar l'estatus socioeconòmic de les famílies. Endemés, analitzant els dots de gairebé dos segles més tard hom té la percepció que la xifra de mil lliures com a llindar de la riquesa era encara ben present, actuant com a línia divisòria entre la pagesia benestant i la resta. Això ens porta a plantejar-nos fins a quin punt si bé les propostes dels síndics gironins no van prosperar, els seus barems van calar en la mentalitat dels gironins (Gifre, 2010: 67-68).

En aquesta línia, són diversos els testimonis ja al segle XIX que encara citen el dot de mil lliures com un element clau i diferenciador de l'estatus familiar. Tal i com apunta Rosa Congost (2010: 163-164) en trobem exemples en textos tant diferents com podrien ser les memòries de Miquel Heras de Puig quan explica que:

«...si no pogué millorar ó millorar tant lo patrimoni com son pare, fou tal vegada per reunir un verdader empeño en donar carrera á sos fills y nets y col·locar descentment á las suas fillas..., donant mes de mil lliuras á cada una de sas fillas que en aquella época ates lo número de familia de casa Heras y los pochos bens que formaban son patrimonio, no deixaban de esser uns dots crescutíssims...»¹²³

Així com en el testimoni que llegà Joaquim Cadafalch en el Congrés català de Jurisconsulats de l'any 1882:

«Así no se extrañará que, á juicio de la honrada gente del campo, se haya creído importante la dote de mil á cuatro mil libras; de suerte que, hasta há poco, no había ápenas una dote de 6.000 libras; y en ciudades de la categoría de Barcelona los más valiosos propietarios y aún casas de alta y Antigua nobleza no daban dote á sus queridas hijas que excediese, de 8.000 libras.»¹²⁴

¹²² Recollit i reproduït a Gifre (2009: 55-69).

¹²³ Heras de Puig (2001: 128).

¹²⁴ Publicat a la Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i reproduït a Congost (2010: 164).

Si la literatura jurídica sembla confirmar que els capítols matrimonials eren un element clau per organitzar la societat, caldria ara veure si hi ha elements empírics que ho sustentin. L'aportació més rellevant al respecte ens l'ofereix el minuciós treball de Rosa Congost i Rosa Ros (2013), les quals compararen l'estructura socioprofessional d'una àmplia mostra de capítols matrimonials gironins de mitjans segle XVIII a mitjans del XIX amb aquella resultant de les *dispenses de proclames*, un tipus de document que a priori afectaria per igual a tots els estrats socioeconòmics.¹²⁵ A la llum dels resultats que obtingueren res fa pensar que els capítols puguin estar afectats per algun tipus de biaix de classe, més aviat tot el contrari. A tall d'exemple, els treballadors de la terra representaven el 36,2% dels capítols matrimonials dels anys 1769-1770 i només el 31,7% de les dispenses. Vora quatre dècades més tard, ja a principis del segle XIX la presència dels treballadors hauria augmentat en ambdues fonts, significant el 41,2% i el 43,6% respectivament. Xifres similars d'altra banda a les que podem observar en el Cens de 1787 on a la província de Girona, de 51.230 homes adults actius hi figuren com a *jornaleros* un total de 22.674 (el 44,3%).

A unes conclusions similars havia arribat anys abans Jaume Codina en el seu estudi sobre la contractació matrimonial al Delta del Llobregat (límit històric entre la Catalunya Vella i la Nova) que el portaven a afirmar que entre els segles XIV i XVII «*tothom signava capítols matrimonials [...] adhuc els més pobres*» (Codina, 1997: 20). Posteriorment, a partir del segle XVIII i sobretot durant el XIX la costum d'escripturar capítols matrimonials s'anà erosionant. Això últim situaria la cronologia del nostre treball en l'època en que la font començava a perdre el seu caràcter universal. Diversos estudis han suggerit que aquesta erosió de la pràctica de redactar capítols matrimonials succeí primer als nuclis urbans i protoindustrials (Marfany, 2010; Ros, 2010), on els canvis en la manera de produir i organitzar el treball feren que el model de família troncal i d'hereu únic anés perdent força i amb ell el costum d'anar al notari a atorgar capítols matrimonials.

En l'anterior capítol s'han realitzat alguns exercicis empírics per tal d'avaluar el grau de representativitat de la mostra de capítols matrimonials de la Selva Interior que s'estan analitzant. Com s'ha vist, en aquest cas els resultats obtinguts porten a uns plantejament menys ambiciós i insinuen que, aproximadament, el quintil més pobre de les famílies selvatanes podia ser que no atorguessin capítols matrimonials davant de notari o que ho

¹²⁵ Un recurs que permetia a les parelles l'exempció d'haver d'esperar a que s'exhibís el ban informant del matrimoni durant tres diumenges. (Congost, Portell, Saguer i Serramontmany, 2012: 465-478).

fessin amb menor intensitat. En tot cas, partint de totes les evidències recopilades fins al moment, es possible afirmar que, en línies generals, la pràctica de redactar capítols matrimonials (i a través d'ells de pagar dots que reflectissin l'estatus de les famílies) estava prou estesa com per considerar-la una font vàlida per a l'estudi del conjunt de la societat (com a mínim fins a l'any 1825, com s'ha explicat en la introducció de la tesi). Fos com fos, abans d'entrar en l'anàlisi de la Selva Interior, quins resultats s'han obtingut fins al moment a partir de l'estudi dels dots? I més important, què ens expliquen sobre l'evolució socioeconòmica de la Catalunya preindustrial?

Tal i com hem avançat anteriorment, els estudis a l'entorn del moviment i el valor dels dots han sigut especialment prolífics a la Catalunya Vella, això és, la Catalunya dels Masos (i singularment a la Regió de Girona), degut al fet que aquest instrument jurídic guarda una estreta relació amb el sistema d'hereu únic. En aquest sentit i després d'una llarga tradició de més de tres dècades, el comportament del mercat matrimonial a les terres gironines resulta ja prou ben definit. Fou a principis dels anys 90 del segle passat quan Rosa Congost (1993), a partir de l'anàlisi d'una àmplia mostra de capítols matrimonials, qüestionà la tesi de la suposada *crisi camperola* a les acaballes de l'Antic Règim. Ho feu després d'observar com els dots de l'Empordà mostraven una important tendència a l'alça entre les últimes dècades del segle XVIII i les primeres del XIX. Més important encara, bona part d'aquest augment dels dots era protagonitzat no per la pagesia de mas propietària sinó pels treballadors de la terra, constituint segons l'autora un indicatiu d'una possible *revolució agrícola* protagonitzada des de baix i silenciada per la literatura contemporània que solia atribuir el dinamisme agrari a la iniciativa dels propietaris rurals a partir dels anys 40 del segle XIX, un cop liquidat l'Antic Règim i per tant dins de les dinàmiques de la propietat privada i el capitalisme agrari.

Els posteriors treballs de la mateixa Rosa Congost juntament amb Rosa Ros (2013) i Enric Saguer (2016) així com la tesi doctoral d'Eulàlia Esteve (2011) i la d'Albert Serramontmany (2015) acabaren de clarificar el panorama, tot detectant com, en efecte, en amplis sectors de la Regió de Girona (ja fossin d'especialització vitícola, cerealícola o amb predomini d'altres conreus) hi hagué una millora dels dots pagats i rebuts pels treballadors de la terra, molt dels quals eren de fet petits propietaris que havien rebut lots de terra en subemfiteusi.

Tanmateix, el sobre citat article de l'any 1993 on es detectava un fort dinamisme dels dots empordanesos, exposava també una contrapartida i aquesta era, precisament, la comarca

de la Selva. La mateixa autora senyalava com els dots selvatans presentaven un signe oposat, estancant-se en el seu valor nominal i per tant perdent valor real en un període de creixement dels preus. Ara bé, el comportament dels dots selvatans semblava estar en sintonia amb el que presentaven en d'altres indrets de la Catalunya Vella, com ara al Delta del Llobregat on hom detectava un estancament en el valor mitjà dels dots entre mitjans segle XVIII i principis del XIX (Codina, 1997). En aquest capítols s'intenta ampliar l'extrem plantejat per Rosa Congost i determinar si efectivament el comportament dels dots selvatans divergeix del de la resta de la Regió de Girona.

Abans d'entrar pròpiament a treballar i analitzar els dots hem d'abordar una darrera qüestió: en l'anterior capítol de la tesi s'ha mesurat la desigualtat a partir del valor dels dots, tot considerant que en un sistema d'hereu únic el dot serveix com a *proxy* de l'estatus i el nivell socioeconòmic de l'hereu (que sol ser el nuvi). Tanmateix, en aquest capítol volem analitzar els dots rebuts i pagats per cadascun dels grups socials i en aquest punt s'hi afegeixen algunes complicacions. En efecte, d'hereus n'hi ha un per família, per tant, no dubtem que el dot rebut per un hereu ens està explicant la situació econòmica d'aquest hereu. Ara bé, el dot pagat per una família podia estar condicionat pel nombre de filles a casar. Així, per exemple, una unitat domèstica que tingués varies filles podia veure's obligada a disminuir el dot que entregava a cadascuna d'elles. Mentrestant, l'hereu d'aquella mateixa família possiblement rebria un dot superior al que entregaven les seves germanes. Per tant, abans de prosseguir és necessari preguntar-nos, quantes filles es casaven? N'hi havia que no es casaven? o bé es casaven amb un cabaler i formaven una nova unitat domèstica fora de les lògiques del sistema de primogenitura masculina i família extensa?

No és un assumpte fàcil de respondre sense un estudi demogràfic previ. En aquest treball no s'ha dut a terme ni una reconstrucció de famílies ni un buidatge sistemàtic dels registres parroquials, en part perquè la disponibilitat i conservació de les fonts no ho permet. En tot cas, el que sí que s'ha estudiat són els capítols matrimonials i en aquest sentit es pot afirmar que no s'han localitzat gaires casos de dues o més germanes redactant capítols matrimonials. És cert que no hem buidat tots els capítols matrimonials des de 1750 fins 1825, sinó que hem fet cates de sis anys. Tanmateix, buidant exhaustivament sis anys consecutius hom esperaria trobar-se a varies germanes (d'edat similar) casant-se i pagant dots. No obstant, això rarament succeeix. Concretament, n'hem localitzat set casos en els capítols del període 1750-1755, tres entre 1775-1780 i tres més de 1800 a

1805. És a dir, un total de tretze evidències de germanes redactant capítols matrimonials en una base de 1136 escriptures. Gairebé en tots els casos es tracta de filles de pagesos de mas. Per tant, no sembla que fos extremadament habitual que les famílies entreguessin dots a dues o més filles, més enllà d'alguns masos, habitualment amb una certa capacitat econòmica. Fos com fos i a grans trets hi hauria tres motius pels quals una família podia acabar dotant només a una filla:

1. Perquè només hi havia una filla en edat de casar-se, bé perquè no n'havia nascut cap altra o bé perquè la resta no han sobreviscut fins arribar a l'edat adulta.
2. Perquè una o més filles s'han casat amb un nuvi cabaler, sense passar pel notari i sense pagar un dot com a tal, simplement posant en comú els béns que puguin haver acumulat mentre eren solters.
3. Perquè una o més filles han optat pel celibat.

Per valorar l'impacte de cadascun d'aquests tres marcs hipotètics caldria dur a terme un buidatge exhaustiu dels registres parroquials i molt probablement realitzar un exercici complet de reconstrucció de famílies. Tanmateix, podem aportar algunes informacions preliminars respecte al segon i tercer punt. D'entrada i pel que fa a la possibilitat de casar-se amb un nuvi cabaler el que sí podem avançar és que es tracta d'un tipus de matrimoni molt infreqüent en els capítols matrimonials. De les 1136 escriptures de contractació matrimonial amb les que s'ha treballat, en només 44 casos tant el nuvi com la núvia eren cabalers. Endemés, en 13 d'aquestes ocasions la núvia era vídua i els capítols matrimonials servien per regular l'usdefruit dels béns de l'anterior marit o assumptes relatius a la manutenció dels fills. En d'altres casos el contracte servia per disposar altres aspectes concrets, com podia ser el compromís explícit de residir a casa dels pares d'ell o ella (juntament amb l'hereu) per ajudar a l'economia domèstica.¹²⁶ Possiblement els matrimonis entre fills i filles cabaleres eren més habituals del que mostren els capítols matrimonials, però quedaven fora de les lògiques del mercat matrimonial: posaven en comú el que tenien i formaven una nova família que en absència de determinats condicionants (usdefruits, fills d'anteriors matrimonis etc) no demandava redactar un contracte matrimonial davant de notari ni constituir un dot com a tal.

¹²⁶ Més endavant, en el vuitè epígraf d'aquest capítol en mostrem alguns exemples relacionats amb la delicada situació que vivien algunes famílies masoveres en un moment tant important del cicle vital com el matrimoni. Allà s'exemplifiquen alguns d'aquests supòsits que aquí estem simplement esmentant.

Per tant, tenim poc més d'una vintena de casos on tant el nuvi com la núvia són solters, cabalers i reben un dot dels seus pares i/o germans hereus. De nou, la gran majoria d'aquests casos corresponen a famílies pageses de mas que paguen dots mitjans/alts. Això podria explicar en part que, com es veurà més endavant a les figures 5.3 i 5.4, els dots rebuts per nuvis pagesos siguin lleugerament més alts que els pagats per famílies pageses, doncs sí que hi ha un petit grup de famílies pageses que dotaven com a mínim a dues filles en un lapse curt de temps i amb dots de varis centenars de lliures. Tanmateix, al ser pocs casos afecta escassament a la tendència general. En el cas de les famílies treballadores, així com aquelles vinculades als oficis artesans i/o del comerç l'impacte de dotar dues o més filles es presenta molt insignificant.

En relació a la possibilitat que una o més filles optessin pel celibat, podem aportar alguns indicis a partir de les dades que facilita el Cens de Floridablanca del 1787. Tal i com explica Julie Marfany (2006: 80 i 2020: 148-149) el percentatge de majors de 50 anys solters es pot considerar un indicador bastant fiable de les taxes de celibat. A la Selva Interior el 8,1% de les dones i el 13,3% dels homes majors de 50 anys eren solters l'any 1787. Es tracta d'unes xifres clarament superiors a les que detecta Marfany a Igualada (2,9% i 7,3%) i s'apropen a les taxes de celibat del 10%-15% que alguns autors han postulat com a pròpies del model matrimonial de l'Europa nord-occidental.¹²⁷ Més endavant, en el capítol 6 (dedicat al rol de les dones en el mercat matrimonial), recuperem aquestes xifres i les ampliem en el conjunt d'una reflexió més ampla sobre les tesis i discussions a l'entorn del model matrimonial i el seu impacte en les variables econòmiques. En aquest moment, simplement es vol remarcar la idea que aquestes taxes relativament altes de celibat podien contribuir en part a explicar que moltes famílies només tinguessin la necessitat de dotar a una filla.

En síntesi i a la llum de les dades que hem exposat en els darrers paràgrafs, considerem que si bé els dots pagats per una família estaven condicionats pel nombre de filles i per tant, en la mesura que algun grup social tingués una major tendència a casar més filles, això podria afectar a l'anàlisi dels dots entregats pels diferents grups socials. En aquest sentit, ens ha semblat intuir que els pagesos de mas amb un cert estatus econòmic tenien una major tendència a dotar segones (i successives filles) en comparació amb la resta de

¹²⁷ La idea original fou formulada primerencament per John Hajnal (1965). Vegi's l'anàlisi comparatiu que més recentment feren Dennison i Ogilvie (2014) on s'ofereixen dades sobre celibat femení per a gairebé tots els països d'Europa.

grups socials. Això podria esbiaixar l'anàlisi dels dots d'aquest grup social però al tractar-se de pocs casos l'impacte potencial és baix. Per a la resta de grups socials no sembla gaire habitual dotar a dues o més filles, quelcom que és podria deure a múltiples factors (no excloents entre ells): que tinguessin un nombre inferior de fills i filles; que tinguessin unes taxes de mortalitat infantil i juvenil superiors, arribant menys filles a l'edat de casar-se; que optessin per casar-se amb un cabaler i escapessin de les lògiques del sistema dotal, fent simplement una posada en comú dels béns que poguessin tenir; i/o que optessin pel celibat. Aquesta darrera opció sembla sortir reforçada a partir de l'anàlisi del Cens de Floridablanca del 1787. Per a la resta caldria dur a terme un buidatge exhaustiu dels registres parroquials, els quals, malauradament i com ja hem explicat anteriorment, no es conserven completament per al període i la regió objecte d'aquest estudi.

5.3. El valor nominal i el valor real dels dots. La importància de trobar un deflactor pertinent.

Tots aquells dots en moneda que hem recopilat i començat a analitzar en el capítol anterior estaven expressats en lliures barcelonines. Es tracta d'una moneda d'origen carolingi que a l'època moderna es va recuperar per a ser utilitzada com a moneda de compte. És a dir, no era encunyada ni tenia cap expressió material, sinó que servia per fixar un patró de referència per a qualsevol transacció, en una època on circulaven gairebé un centenar de monedes de curs legal a Espanya. La lliura barcelonina es subdividia en 20 sous i 240 diners i equival a 10,68 rals i a 2,67 pessetes. La seva conversió en plata va oscil·lar de mitjans segle XVIII a principis del XIX entre els 13,166 i els 12,778 grams (Feliu, 1991; Cano, 2016).

Malgrat que la lliura barcelonina tingués estipulades unes equivalències concretes amb la resta de monedes que circulaven pel territori, el seu valor real (tal i com succeeix amb qualsevol moneda) anava variant constantment fruit de processos d'inflació (augmenten els preus, disminueix el valor real de la moneda), de deflació (disminueixen els preus, augmenta el valor real de la moneda) o d'estagnació (els preus es mantenen estables i el valor real de la moneda també). Per tal d'eliminar l'efecte de l'evolució dels preus, i poder així comparar èpoques o regions diverses, caldria deflactor la moneda. En les societats contemporànies, s'utilitza habitualment com a deflactor els Índex de Preus al Consum (IPC) que en el cas d' Espanya s'elaboren a partir de les Enquestes de Pressupostos Familiars que realitza amb periodicitat anual l' Instituto Nacional de Estadística (INE) i

que permeten avaluar l'evolució del cost d'una cistella familiar estàndard de béns i serveis.

La construcció històrica més longeva d'Índexs de Preus al Consum és la de Jordi Maluquer de Motes (2013) que aconseguí retrotreure's fins a l'any 1830 i reconstruir l'evolució interanual de l'IPC espanyol fins al 2012. Malauradament i per a períodes pretèrits sovint no disposem de cap reconstrucció de l'IPC. Sovint aquesta mancança es pal·liada a partir de la construcció de diversos índexs simples en que cadascun d'ells ens detalla l'evolució del preu d'algun bé o servei concret.¹²⁸ Pel que fa al cas espanyol, l'elaboració d'índex de preus anteriors al segle XIX té els seus orígens en els treballs pioners de l'hispanista Earl Hamilton (1934, 1936 i 1947),¹²⁹ represos posteriorment per altres autors, quelcom que ha permès elaborar series de preus (i salaris) a Castella (Reher i Ballesteros, 1993) o a Madrid (Llopis i García-Montero, 2011), en alguns casos incloent l'elaboració de cistelles de compra on s'intenta ponderar el pes dels diversos béns i serveis. A Catalunya, l'estudi de l'evolució dels preus a l'època moderna i més concretament dels preus agraris es deu a la contribució seminal de Pierre Vilar on hi dedicà un dels cinc blocs que formen el tercer volum de la *Catalunya dins l'Espanya moderna* (Vilar, 1966: 369-480). Posteriorment, les sèries de Pierre Vilar serien incorporades i complementades amb altres series de preus no agrícoles per Gaspar Feliu (1991) en el que constitueix sens dubte l'obra més important en relació a la construcció d'índex de preus per a la Catalunya preestadística.¹³⁰

En tot cas, i si bé cada bé o servei presenta les seves singularitats, es podria dir que l'evolució dels preus a la Catalunya del segle XVIII es va caracteritzar per una relativa estabilitat durant la primera meitat de segle, per donar pas en les dècades següents a una crescuda primer vacil·lant i després frenètica. Una tendència dels preus, val a dir, similar a la de les regions veïnes de França i Castella. Un dels productes que més va augmentar el seu preu a les acaballes del XVIII fou el blat, que a Barcelona els anys 1790-1800 era 2,66 vegades superiors al de 1726-1741. Un augment similar experimentaren, entre

¹²⁸ Tanmateix, s'han realitzat alguns intents de reconstruir una cistella de béns per a períodes previs a l'obra estadística estatal, utilitzant habitualment dades de preus a partir de llibres de comptabilitat privats o d'institucions assistencials i benèfiques. Possiblement l'intent més destacat sigui el de Robert Allen (2001) on reconstrueix una sèrie de l'evolució de l'IPC a diverses regions europees entre els segles XIV i XIX.

¹²⁹ A nivell europeu destaca els treball pioners de Braudel i Spooner (1967) i també els de Phelps Brown i Hopkins (1955, 1956 i 1981).

¹³⁰ Recentment, Céline Mutos (2022) ha elaborat una cistella de béns per a la ciutat de Girona de finals del segle XVIII i principis del XIX.

d'altres, l'oli (2,64) o la carn de Moltó (2,28) (Vilar, 1966: 464). Més enllà dels aliments, la llenya i el carbó van duplicar i quadruplicar respectivament el seu preu al llarg de la segona meitat del segle XVIII. El cànem, essencial per a la confecció de la majoria de peces de vestir es va triplicar al llarg del mateix període (Feliu, 1991: 7-67).

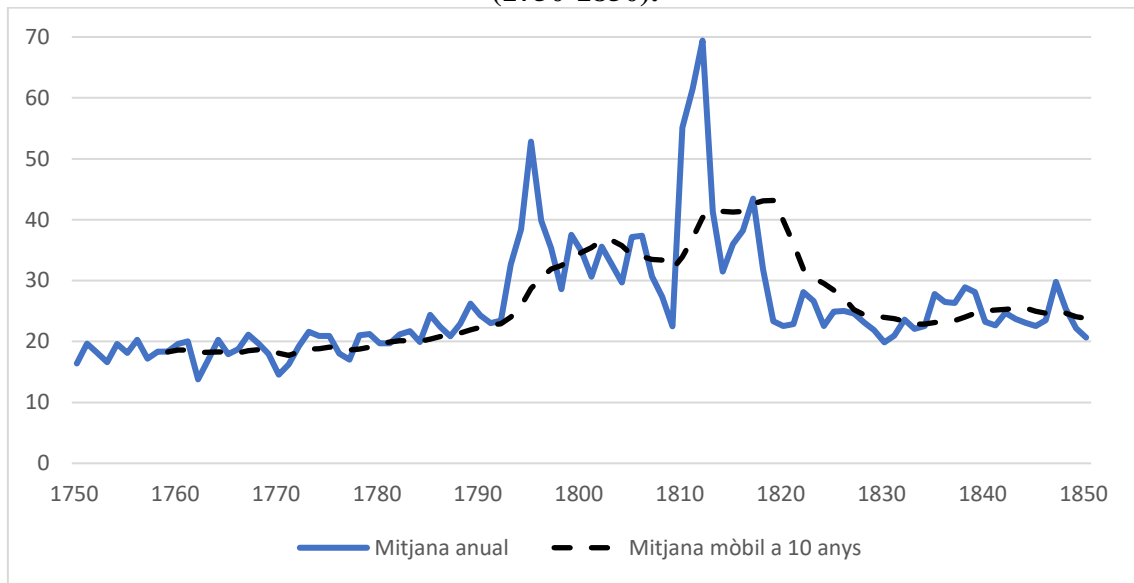
Si bé la tendència de tots aquests índexs de preus presenta un comportament similar, resulta evident que si utilitzéssim un o altre, en un intent de deflactar els dots per poder comparar-ne el seu valor real, els resultats serien completament diferents. En aquest treball i seguint les idees plantejades per Rosa Congost (2010: 174-176) i reproduïdes en treballs posteriors de naturalesa similar al nostre (Esteve, 2010; Serramontmany, 2015) hem optat per deflactar els dots a partir del preu del blat, en tant que component bàsic de la dieta.¹³¹ La utilització dels índexs relatius al preu del blat a les àrees urbanes ha sigut criticat pel fet que la gent no menjava blat sinó pa i aquest darrer estava subjecte a una sèrie de regulacions públiques que feien que el seu preu fluctués menys que el del blat (Llopis i García-Montero, 2011; Van Zanden, 2005). Tanmateix, a les àrees rurals, on la majoria de famílies elaboraven el seu propi pa a casa, aquest fenomen no hauria de ser d'especial rellevància.¹³² No obstant, cal tenir present que existien altres cereals panificables més econòmics que el blat i que podien ser utilitzats en cas de no poder fer front a una creixença dels preus bladers. De fet, l'assimilació entre la pobresa i l'ús de cereals de menor qualitat per elaborar pa és encara ben present entre la societat rural d'avui i en dia i fins i tot va donar nom a una de les pel·lícules més exitoses del cinema català.¹³³ Tanmateix, l'objectiu no és avaluar el cost de la vida sinó simplement comparar l'evolució dels dots a partir d'un indicador pertinent i considerem que el blat, com a primer i principal gra panificable compleix aquesta funció. En tot cas i per tal de compensar el possible *empobriment excessiu* derivat de deflactar els dots pel preu del blat aplicarem alguns factors de correcció de tipus més qualitatiu, tal i com s'exposarà més endavant.

¹³¹ Calcular el pes del consum de pa en la dieta del segle XVIII resulta complicat doncs ni els mateixos cronistes contemporanis es posaven d'acord. Polo Catalina al *Censo de Frutas y manufacturas* (1803) indicava 710 grams per persona i dia, Moreau de Jonnes 830 grams i Jaume Caresmar al seu *Discurso* del 1780 ho elevava fins a 1300 grams per persona i dia. En tot cas i utilitzant les estimacions més a la baixa el pa ja representaria entre el 55% i el 65% de l'aportació energètica d'una dieta de 3000 quilocalories i entre el 65% i el 75% en una de 2500 (Garrabou i Cussó, 2003).

¹³² Tal i com es mostra posteriorment en la figura 9.5 gairebé totes les llars selvatanes de la segona meitat del XVIII, fins i tot les més humils, disposaven de pastera i moltes també de la *pala de fusta per treurer lo pa del forn*.

¹³³ Ens referim a Pa Negre, estrenada el 2010 i dirigida pel cineasta Agustí Villaronga. Va guanyar nou Premis Goya i tretze Premis Gaudí.

Figura 5.1. Evolució del preu del blat al mercat de Girona en lliures per hectolitre (1750-1850).

Disposem de les sèries del preu del blat al mercat de Girona entre els anys 1670 i 1889 que a priori ens proporciona major confiança a l'hora de deflactar els dots de la Selva que les sèries elaborades per a Barcelona. No obstant, l'evolució és molt similar a la descrita per a la capital catalana, de manera que això no hauria de suposar un biaix de cap mena. Tal i com es pot apreciar a la figura 5.1, la mitjana mòbil a 10 anys del preu del blat l'any 1755 era d'unes 17 pessetes per hectolitre. L'any 1780 superava per ben poc el llindar de les 20 pessetes l'hectolitre, el que suposa aproximadament un augment del 12% en vint-i-cinc anys. A principis del segle XIX i fruit d'una dècada on es conjugaren males collites amb inestabilitat política i conflictes bèl·lics constants, el preu de l'hectolitre de blat es disparà fins a les 34 pessetes, és a dir, el doble que mitja centúria abans. Finalment, a mitjans dels anys 20 del segle XIX el preu ja s'havia normalitzat al voltant de les 25 pessetes (un 40% més elevat que a mitjans segle XVIII).

Aleshores, que succeeix si intentem posar en relació els dots que estem estudiant de la Selva Interior amb l'evolució del preu del blat? Una primera impressió ens la pot aportar el deflactar els valors mitjà, medià i modal dels dots de cadascun dels quatre talls cronològics que s'han buidat (quadre 5.1). Per a dur a terme aquest exercici, primerament hem considerat com a índex 100 el preu del blat del període 1750-1755 (suavitzat a una mitjana mòbil de 10 anys) i a continuació hem calculat el valor índex del blat pels anys 1775-1780, 1800-1805 i 1820-1825. Un cop completat aquest primer pas, podem

convertir tots els dots en lliures equivalents de 1750-1755. La fórmula a aplicar és la següent:

$$Dr = \frac{Dn}{P} \cdot 100$$

On *Dr* és el valor real del dot, *Dn* és el valor nominal del dot i *P* és el preu índex del blat.¹³⁴

Quadre 5.1. Valor nominal (panell A) de la mitjana, mediana i moda dels dots i valor real (panell B) en lliures equivalents de 1750-1755.

Panell A. Valor nominal.

	1750-1755	1775-1780	1800-1805	1820-1825
Mitjana	166,4	167,7	215,7	395,2
Mediana	88,5	100	100	130
Moda	50	100	100	50

Panell B. Valor real.

	1750-1755	1775-1780	1800-1805	1820-1825
<i>Preu índex del blat</i>	100	112,5	193,1	138,6
Mitjana	166,4	149,1	111,7	285,1
Mediana	88,5	88,9	51,8	93,8
Moda	50	88,9	51,8	36,1

Tal i com es pot observar en el panell B del quadre 5.1, un cop deflactada la mitjana, la mediana i la moda dels dots, obtenim una tendència molt diferent de la que podríem dibuixar si ens atenguéssim al seu valor nominal (panell A). La mitjana que creixia al llarg dels quatre períodes estudiats, un cop deflactada pel preu del blat disminueix considerablement, arribant als seus mínims en la mostra dels anys 1800-1805 per després remuntar ja en els dots del període 1820-1825. La mediana, que en el seu valor nominal ja presentava un comportament molt menys dinàmic, pateix una caiguda molt brusca en el seu valor real durant la segona meitat del segle XVIII abans de quasi confluïr amb la tendència del preu del blat durant la tercera dècada del segle XIX.¹³⁵ Finalment, la moda, és a dir, el valor repetit més vegades, era de 50 lliures tant en el primer tall cronològic com en l'últim, de tal manera que és l'indicador amb el comportament més negatiu de tots.

¹³⁴ Pels dots de 1750-1755, òbviament, ens podem estalviar l'exercici doncs el resultat de dividir el valor nominal del dot entre 100 i multiplicar-lo per 100 donaria per resultat el mateix valor.

¹³⁵ El comportament relativament estable del valor real de la mediana a llarg termini ja s'ha avançat en el capítol anterior. Vegeu figura 4.3.

Això últim no és una dada banal. En la mostra de dots dels anys 1820-1825, quan la mediana i sobretot la mitjana havien crescut considerablement, el dot més habitual era encara de 50 lliures. Aquest fet ja ens proporciona un primer indicatiu que la distribució dels dots es podia estar polaritzant i que per tant el mercat matrimonial era cada vegada més desigual. Ens n'ocuparem més endavant. En aquest punt simplement volem remarcar com estudiar els dots a partir del seu valor nominal o real provoca diferències substancials, quelcom que resulta ben clar al comparar els panells A i B de l'esmentat quadre.

Arribats a aquest extrem i per tal de prosseguir amb el treball, podríem simplement deflactar tots els dots del període 1775-1780, 1800-1805 i 1820-1825 i comparar-los amb els de 1750-1755 en lliures equivalents. Matemàticament seria l'exercici més sòlid. No obstant, considerem que la idiosincràsia dels dots requereix afegir un retoc de tipus qualitatiu (assumint que això implica un cert grau d'arbitrarietat). En primer lloc, deflactar simplement els dots pel preu del blat resulta injust amb l'esforç de les famílies per dotar els seus fills i filles, doncs existien alternatives més econòmiques i nutricionalment equivalents per substituir el blat i atenuar així l'augment del preu de la cistella de béns i serveis. Una família, per exemple, podia decidir menjar pa de sègol o de fajol, força més econòmics (Mas-Ferrer, 2020) i així poder seguir dotant a les seves filles amb la mateixa quantitat que uns anys abans (o una generació abans). D'aquesta manera, al convertir un dot nominal de 100 lliures a principis del segle XIX a un de 46,6 lliures equivalents de 1755 estaríem en part empobrint el poder dotal d'aquesta família. D'altra banda, la tendència de moltes famílies a pagar dots en xifres rodones (ja siguin 25, 50, 100, 1000 o 2000 lliures) implica que la brusca deflactació dels dots i un posterior anàlisi de la seva distribució ens podria emmascarar l'esforç de determinades famílies per assolir o mantenir una xifra rodona malgrat el procés inflacionista que estaven experimentant els preus, quelcom que de nou seria, a parer nostre, força injust.

Igualment, també podria donar-se el cas que algunes famílies optessin per endeutar-se per tal de poder mantenir un cert nivell de dots. Afirmar o desmentir aquesta hipòtesi requeriria un estudi minuciós del crèdit privat que escapa als objectius actuals i que podria reprendre's en futures recerques. Tanmateix, un altre mecanisme per combatre la inflació i mantenir un cert estatus dotal podia passar per allargar els terminis de pagament del dot fins a varis anys després del matrimoni. En aquest sentit no s'observa un patró clar ni una tendència evolutiva. En tots els períodes cronològics estudiats s'observa una gran varietat

de terminis de pagament que semblen respondre més a les casuístiques particulars de cada família (que no solen quedar reflectides en l'escriptura notarial).

En tot cas i atenent al que hem exposat en els paràgrafs anterior i seguint les propostes formulades i justificades per Rosa Congost (2010) en el seu didàctic i pedagògic capítol dedicat a reflexionar sobre l'ús dels dots com a indicadors de la desigualtat, hem optat per establir una sèrie de sis intervals (*forquilles* de dot) amb una proposta de correspondència a una classe social concreta (basant-nos tant en l'evidència empírica com els testimonis coetanis que hem relatat anteriorment). Primer hem establert els sis intervals per al primer període estudiat (1750-1755) i després hem deflactat els intervals en compte dels dots per tal de construir intervals equivalents per als períodes 1775-1780, 1800-1805 i 1820-1825.¹³⁶ El resultat es pot observar al quadre 5.2.

Tanmateix, per tal d'adaptar-nos a la idiosincràsia dels dots s'ha decidit arrodonir els topalls dels intervals al múltiple de 10 o 25 més proper. Endemés, ho hem fet situant la xifra rodona com a topall inferior dels intervals, de tal manera que es *premia* les famílies que feien l'esforç d'assolir una xifra rodona.¹³⁷ Això afecta sobretot a les famílies més humils que sovint feien l'esforç de dotar les filles amb 50 o 100 lliures i d'aquesta manera reben el premi de no caure al primer interval. Un cop afegit aquest primer retoc, els sis intervals equivalents es poden observar al quadre 5.3.

Quadre 5.2. Intervals equivalents per als dots estudiats a partir de la deflactació pel preu del blat.

Interval	Proposta de classe social	Franges 1750-1755	Franges 1775-1780	Franges 1800-1805	Franges 1820-1825
I	pobre	1-49	1-55	1-95	1-68
II	baixa	50-99	56-111	96-191	69-137
III	baixa mitjana	100-199	112-224	192-384	138-276
IV	mitjana	200-499	225-562	385-963	277-692

¹³⁶ A l'invertir la metodologia, mantenint el valor nominal dels dots i deflactant els intervals, també s'inverteix la funció per a deflactar. Així doncs, per al càlcul de l'interval equivalent (*Ir*) es divideixen els líndars dels intervals de 1750-1755 (*In*) per 100 i es multipliquen pel preu índex del blat (*P*) :

$$Ir = \frac{In}{100} \cdot P$$

¹³⁷ Aquesta decisió també ha estat presa seguint les justificacions i consideracions aportades per Rosa Congost (2010).

V	mitjana alta	500-999	563-1124	964-1929	693-1385
VI	alta	1000 o més	1125 o més	1930 o més	1386 o més

Quadre 5.3. Proposta final d' intervals equivalents situant una xifra rodona com a llindar inferior.

Interval	Proposta de classe social	Franges 1750-55 (lliures)	Franges 1775-80 (lliures)	Franges 1800-05 (lliures)	Franges 1820- 1825
I	pobre	1-49	1-59	1-99	1-69
II	baixa	50-99	60-109	100-189	70-139
III	baixa mitjana	100-199	110-224	190-379	140-274
IV	mitjana	200-499	225-559	380-959	275-699
V	mitjana alta	500-999	560-1124	960-1929	700-1389
VI	alta	1000 o més	1230 o més	1930 o més	1390 o més

5.4. L'evolució del valor real dels dots de la Selva Interior entre 1750 i 1825.

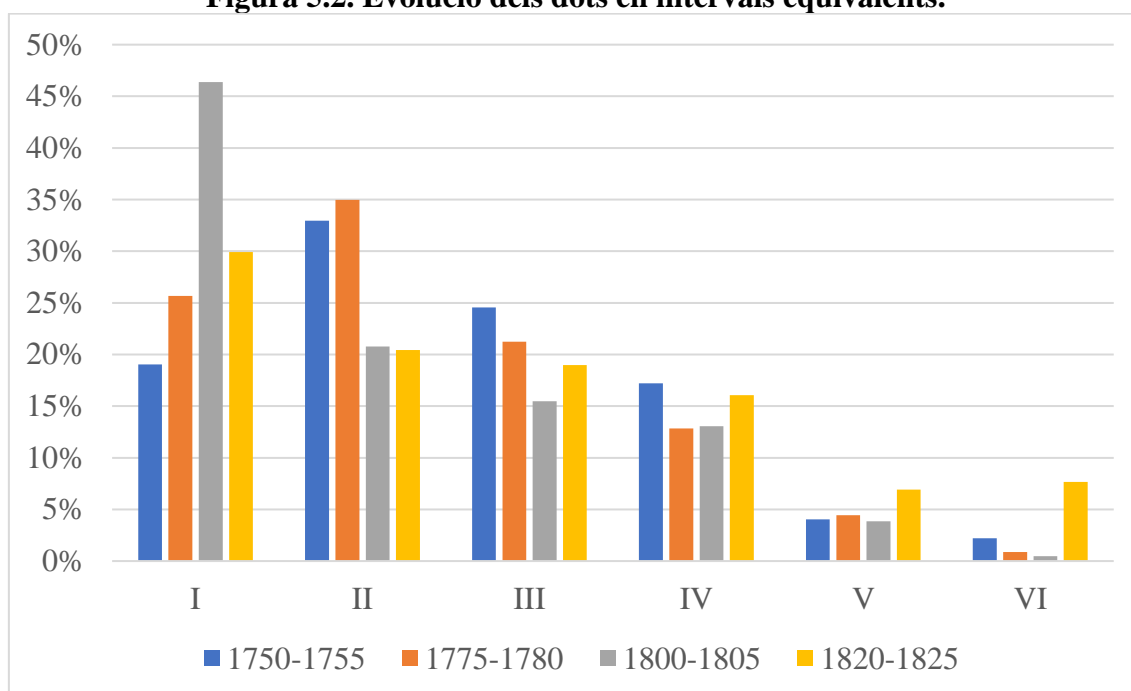
El quadre 5.1 que hem mostrat en l'epígraf anterior ja anticipava alguns dels resultats que comentarem tot seguit. Tal i com es podia apreciar, entre 1750-1755 i 1820-1825 la mitjana dels dots augmenta el seu valor nominal en 229 lliures i el seu valor real en 119. La mediana, és a dir, el valor situat a la meitat de la distribució només va augmentar 41,5 lliures nominals i 5 de reals. En canvi, el dot modal, aquell que es repeteix més vegades, era de 50 lliures tant el 1750 com el 1825. El fet que el dot més habitual s'estanqui, la mediana augmenti poc i en canvi la mitjana creixi considerablement, només es pot explicar per un motiu: han hagut d'incorporar-se a la mostra alguns (pocs) dots rics que es distancien cada vegada més de la resta i fan créixer la mitjana però no el valor més habitual ni el que està al mig de la distribució.

En la figura 5.2 mostrem l'evolució dels dots, repartits en els sis intervals equivalents, al llarg dels 75 anys estudiats quelcom que confirma la hipòtesi que plantejàvem en el paràgraf anterior i que endemés permet fer tres primeres lectures preliminars.

1. Es produeix un augment molt considerable dels dots pobres. Encara que ignoréssim els dots del context hiperinflacionista de 1800-1805 (columnes de color gris), la conclusió

seria la mateixa: entre 1750 i 1825 els dots del primer interval augmenten en més de 10 punts percentuals, passant de representar menys del 20% de la mostra al 30% del total.

Figura 5.2. Evolució dels dots en intervals equivalents.

2. D'altra banda, els dots més rics augmenten i ho fan especialment entre 1800-1805 i 1820-1825 on el cinquè interval i sobretot el sisè presenten una creixuda sobtada. Resulta molt significatiu que en el període 1820-1825 hi hagi més dots al sisè interval (7,7%) que al cinquè (6,9%). Tenint en compte que el llindar entre aquests dos intervals estava situat en les 1.390 lliures (quadre 5.3), això implica que els dots de 1.000 lliures rodones corresponien al cinquè interval. Per tant, el vigorós creixement dels dots rics en el període 1820-1825 es produeix mercès a l'augment d'aquelles famílies que pagaven dots que superaven el llindar simbòlic de les 1.000 lliures.

3. Els dots intermedis pateixen un retrocés significatiu, el qual s'explica sobretot per l'augment dels dots més pobres però també dels més rics. En el capítol anterior ja havíem vist que el percentatge de dots amb un valor proper a la mediana disminuïa considerablement (figura 4.4). Aquí, a través de la distribució per intervals podem apreciar aquest fenomen des d'una altra perspectiva. Així mateix, és rellevant que la caiguda més notable es produeixi en els dots del segon interval i en menor mesura del tercer, doncs això encara contribueix més a eixamplar la polarització entre els dots més pobres i la resta. En tot cas, la suma del segon i tercer interval, que en el període 1775-

1780 havia arribat a representar el 57% dels dots, pels volts dels anys vint del segle XIX només suposava el 37% de la mostra.

Sense voler insistir en idees que ja s'han plantejat en l'anterior capítol, sí que val la pena remarcar, arribats a aquest punt, que en la mesura que considerem que els dots actuen com un *proxy* decent de la riquesa de les famílies, l'existència d'un considerable procés de diferenciació social durant les darreres dècades de l'Antic Règim sembla inqüestionable. És més, el canvi de tendència es produeix sobretot durant el primer quart del segle XIX. Per tant, el procés de polarització social s'hauria produït principalment en el període extremadament convuls (políticament i econòmicament) que va caracteritzar els darrers anys del segle XVIII i les dues primeres dècades del XIX, quan primer les guerres revolucionàries i després les napoleòniques sacsejaren amb prolongada duresa el món occidental i en especial els territoris fronterers amb França.

5.5. Els dots pagats i rebuts pels diferents grups socials.

Els capítols matrimonials del segle XVIII solien descriure amb gran precisió la categoria socioprofessional dels seus protagonistes masculins (perquè a les dones, malauradament, mai els hi atorguen ofici). Endemés, no es limitaven a atorgar unes etiquetes fixes sinó que sovint hom pot detectar una considerable flexibilitat i en moltes ocasions més que un ofici el que hi ha és pràcticament una transcripció literal del que l'interessat estava dictant al notari. Així doncs, no només és força habitual trobar individus amb dues etiquetes sinó que sovint la pròpia etiqueta serveix per explicar la trajectòria vital dels individus. Per exemple, fàcilment es pot llegir en una escriptura de capítols matrimonials que un individu era «[a]vuy bracer y antes treballador» o un altre que fou «antes bracer y de llarg temps a esta part pages masover» així com múltiples combinacions d'un ofici artesà o comercial amb el de treballador de la terra.

Aquesta riquesa en l'atribució d'etiquetes ens obre un gran ventall de possibilitats per a l'estudi dels grups socials tant des de la perspectiva d'analitzar els canvis (o les continuïtats) i les diferències (o les igualtats) en el si dels diversos grups socials com entre ells. També té riscos, doncs aquest mateix gran nivell de detall en la definició de les etiquetes ens pot portar a confiar-hi en excés i malinterpretar alguns fets o fenòmens.¹³⁸ En tot cas, en aquest epígraf intentarem determinar com participaven en el mercat

¹³⁸ Vegeu el capítol 2 d'aquesta tesi, així com l'article que se'n va derivar (Mas-Ferrer, 2023).

matrimonial les famílies pertanyents als diferents grups socials per tal d'intentar comprendre millor quin paper pogueren jugar en el procés d'augment de la desigualtat que ens ha semblat detectar.

Així doncs, a continuació es pretén analitzar els dots pagats i rebuts pels tres grans grups socials que podem identificar a través de les etiquetes utilitzades pels notaris: pagesos, treballadors i artesans / comerciants. Sota l'etiqueta pagès, com era habitual a l'època, s'hi inclouen tant propietaris com masovers, doncs en aquest cas el notari no és prou específic com per poder saber la condició de propietari o de parcer. Dins del col·lectiu dels treballadors hi hem inclòs aquells individus que davant del notari utilitzen precisament l'etiqueta de treballador, però també la de bracer, així com els dos oficis vinculats amb el treball forestal: els rodors i els bosquerols.¹³⁹ Dins del grup d'artesans i comerciants hi hem inclòs totes aquelles etiquetes que fan referència a oficis relacionats amb la manufactura i la comercialització de béns i serveis.¹⁴⁰

Al quadre 5.4 mostrem el pes de cadascun d'aquests grups socioprofessionals tant pel que fa als nuvis com als pares de núvia. En el capítol anterior hem vist com al crear l'estructura social dels capítols matrimonials amb fonts demogràfiques i fiscals, hom pot apreciar algunes diferències, principalment la infrarepresentació d'una part dels treballadors de la terra (presumiblement els més pobres). No insistirem de nou en aquest aspecte, si bé cal tenir-lo present en qualsevol interpretació de les dades que anem exposant en les pàgines següents. En tot cas, pel que ens interessa en aquest epígraf, que és estudiar el moviment dels dots en i entre els diferents grups socials, els possibles biaixos de la font no considerem que siguin prou significatius com per alterar significativament les interpretacions que es facin.

En tot cas i pel que fa als nuvis (panell A), al llarg dels 75 anys analitzats podem apreciar com els pagesos de mas (fossin propietaris o masovers) retrocedeixen dotze punts percentuals, que són exactament els que guanyen els treballadors. Aquestes xifres són versemblants amb la hipòtesi que el creixement demogràfic en conjunció amb el sistema d'hereu únic i el caràcter fortament impartible dels masos hagué de provocar un augment

¹³⁹ Val la pena remarcar que a diferència d'altres sectors de la Regió de Girona, entre els notaris selvatans de finals del XVIII i principis del XIX encara no era usual l'etiqueta menestral.

¹⁴⁰ Degut a la seva poca representativitat en el conjunt de la mostra, resten al marge d'aquest anàlisi els professionals lliberals, que en l'època i en una regió rural es pot simplificar a quatre oficis: els dos que proveïen salut (doctors en medicina i apotecaris) i els dos que proveïen de lleis (notaris i causídics). Sempre pagaven dots alts.

dels efectius del proletariat rural, amb l'arribada de més i més fills cabalers de la pagesia de mas. Pel que fa a artesans i comercials solen representar al voltant d'una quarta part de la mostra, excepte en els capítols de 1775-1780 on són més d'un terç de la mostra. Això darrer també és coherent amb la hipòtesi que hi va haver un cert dinamisme protoindustrial durant la segona meitat del segle XVIII que pogué augmentar la demanda de mà d'obra cap a oficis manuals i vinculats amb el transport i comercialització de béns. El fet que aquests brots protoindustrials no quallessin explicaria que els nuvis artesans i comercials tornessin a disminuir en els capítols de principis del segle XIX.

Pel que fa als pares de les núvies (panell B), en primer lloc cal explicar que prop de la meitat dels capítols matrimonials del període 1820-1825 no indiquen l'ofici del pare de la núvia (i el del pare del nuvi encara menys). Endemés, sol ser entre els dots més pobres on s'indica amb menys freqüència l'ofici del pare. Això darrer no hauria de sorprendre, tenint en compte que és lògic que, per exemple, un hisendat o un comerciant enriquit estiguin més interessats en recordar al notari la seva distingida etiqueta socioprofessional. Per tant, els resultats del període 1820-1825 han de ser interpretats amb cautela, especialment quan s'analitza des de la perspectiva dels pares de les núvies. Sigui com sigui, entre els anys 1750 i 1805 es produeix entre els pares de núvia exactament el mateix fenomen que amb els nuvis: disminueixen els pagesos de mas al mateix ritme que augmenten els treballadors; mentrestant els artesans i comercials es mantenen estables.

Quadre 5.4. Estructura socioprofessional dels capítols matrimonials (1750-1825).

Panell A. Estructura socioprofessional dels nuvis (1750-1825)

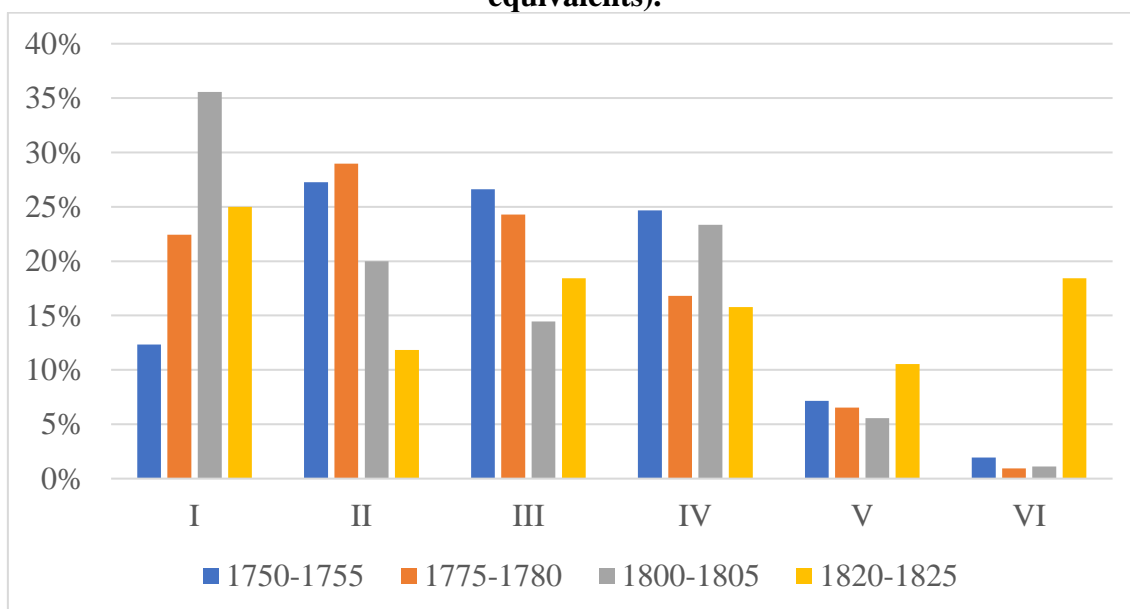
	1750-1755 (n=304)	1775-1780 (n=293)	1800-1805 (n=247)	1820-1825 (n=299)
Pagès	44,7%	26,3%	32,8%	32,8%
Treballador	27,6%	35,2%	40,9%	39,8%
Artesà / del comerç	26,3%	34,5%	25,9%	23,7%
Altres	1,3%	4,1%	0,4%	3,7%

Panell B. Estructura socioprofessional dels pares de núvia (1750-1825)

	1750-1755 (n=302)	1775-1780 (n=262)	1800-1805 (n=242)	1820-1825 (n=152)
Pagès	55,6%	45,4%	43,4%	51,3%
Treballador	20,9%	23,7%	34,3%	23,0%
Artesà / del comerç	22,2%	22,9%	22,3%	23,0%
Altres	1,3%	8,0%	0,0%	2,6%

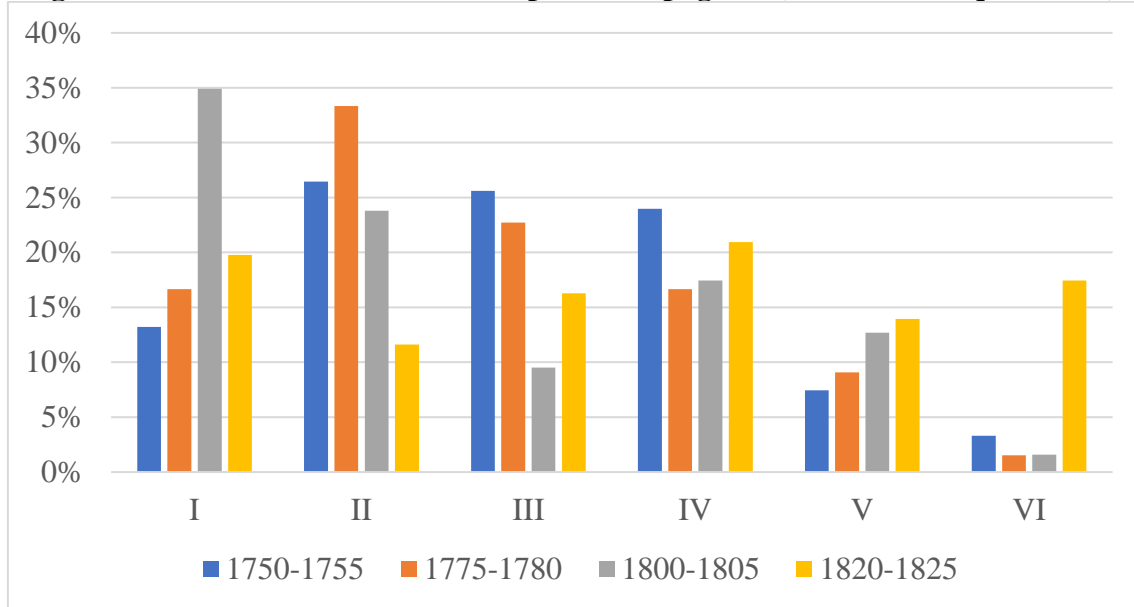
Ara sí, podem passar a analitzar el moviment dels dots dels diversos grups socials. Hem començat pels pagesos, que és el grup més nombrós pel que fa a pares de núvia, és a dir, des de la perspectiva de la família pagadora. Tal i com es pot apreciar a la figura 5.3 és tracta d'un grup heterogeni, amb representants a tots els intervals dotals i que a més es comporta de manera similar a com ho feia el conjunt de la mostra: va augmentar el percentatge de dots pobres i rics; mentre disminuïen els intermedis. El creixement del sisè interval és extremadament significatiu en el darrer tall cronològic, on gairebé el 20% de famílies pageses pagava dots iguals o superiors a les 1.390 lliures, al mateix temps que un 25% es mantenien al primer interval, és a dir, no assolien les 70 lliures. Ho veurem al capítol següent, però la polarització entre la pagesia encara es fa més evident si tenim en compte que a principis del segle XIX, prop del 25% de les filles de famílies pageses milloraven el seu dot a través de soldades, és a dir, de diners adquirits a través del treball assalariat fora de la llar i que els dots amb soldades es concentraven en els primers tres intervals. Per tant, això implica que la diferència real en la capacitat de dotar les seves filles que tenia la pagesia rica en comparació amb la pobra era encara més important del que mostra la figura 5.3 perquè en els dots pobres hi havia cada vegada més diners fruit del treball assalariat de les núvies.¹⁴¹

Figura 5.3. Evolució dels dots pagats per famílies pageses (en intervals equivalents).

¹⁴¹ Igualment és significatiu que a principis del segle XIX una de cada quatre famílies que vivien i treballaven una explotació familiar com és un mas expulsessin mà d'obra femenina, possiblement amb destí a d'altres masos més benestant on servirien com a criades i minyones. Ens n'ocuparem de tot plegat al següent capítol.

Figura 5.4. Evolució dels dots rebuts per nuvis pagesos (en intervals equivalents).

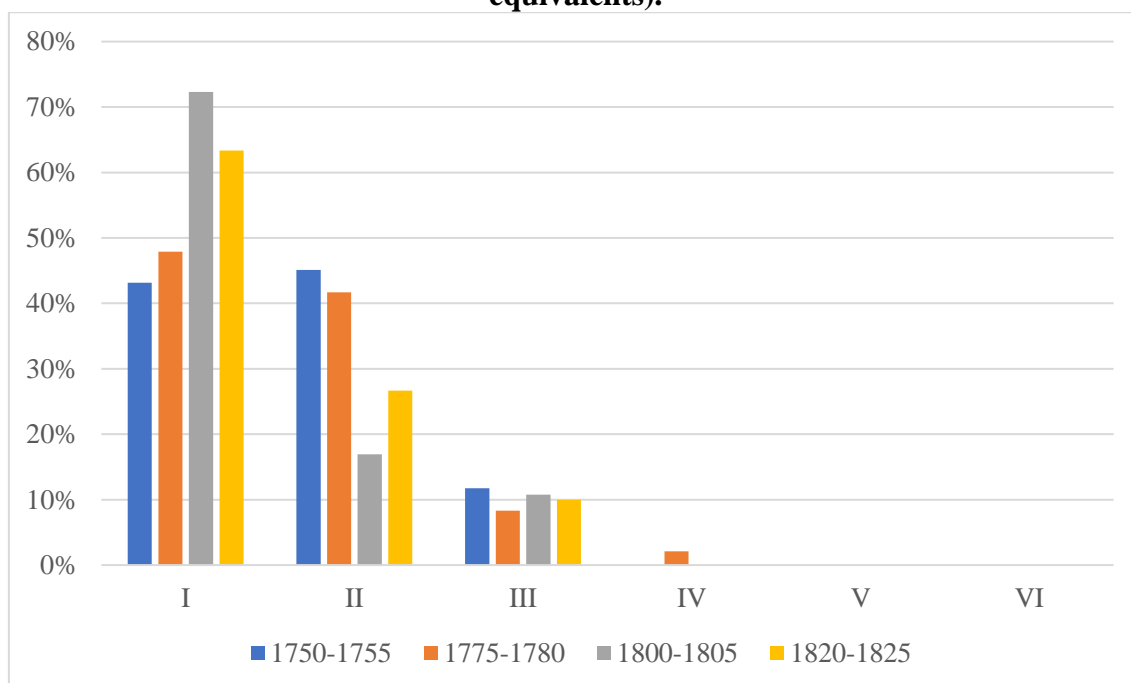
Si analitzem els dots rebuts per nuvis pagesos (figura 5.4), la figura resultant és força similar a l'anterior, amb un augment del primer, cinquè i sisè intervals. Hom podria pensar que estem estudiant dos cares de la mateixa moneda, és a dir, que els nuvis pagesos es casen amb filles de pagès. Certament i com veurem més endavant hi ha una certa endogàmia social en la pagesia de mas però aquesta està molt lluny de ser absoluta. Noti's tanmateix que la suma del quart i cinquè intervals (dots intermedis alts) és superior en el cas dels dots rebuts per nuvis pagesos, quelcom que en part es podria explicar pel que hem explicat anteriorment: entre la pagesia de mas sí que hi havia una certa tendència a casar dues o més filles, mentre que el nombre de fills hereus (i per tant pagesos) per mas era sempre un. En tot cas, les figures 5.3 i 5.4 demostren la gran heterogeneïtat d'aquest grup i al mateix temps com s'estava polaritzant: en els quatre períodes hi havia pagesos pobres, mitjans i rics, tanmateix tot sembla indicar que en les darreres dècades de l'Antic Règim aquells situats als extrems de la distribució augmentaven i els del mig cada vegada eren menys.

Que succeïa amb els treballadors de la terra, l'altre gran grup social del camp gironí? En aquest cas hi ha menys heterogeneïtat que amb els pagesos, doncs no hi ha treballadors rics, però en canvi hi ha alguns canvis que cal tenir en consideració. Tal i com es pot observar a la figura 5.5, els dots de les filles de treballadors presenten un caràcter especialment poc dinàmic. Al llarg dels 75 anys estudiats els dots del primer interval pugen aproximadament 20 punts que és el mateix que retrocedeixen els del segon interval.

Pel que fa als dots del tercer interval en tots els talls cronològics representen vora un 10% de la mostra.

Ara bé, si estudiem els dots rebuts per nuvis treballadors (figura 5.6), podem apreciar com a llarg termini els dots molt pobres es mantenen relativament estables i en canvi els dots mitjans creixen. No hi ha treballadors que siguin capaços d'atreure dots rics (no s'ha trobat cap cas d'un treballador selvatà que arribi a les 1.000 lliures) però sí que sembla emergir durant el primer quart del segle XIX una petita elit treballadora capaç d'atreure dots de varis centenars de lliures. Concretament un 13% dels dots rebuts per nuvis treballadors entre 1820-1825 es situen al quart interval (275-699 lliures).

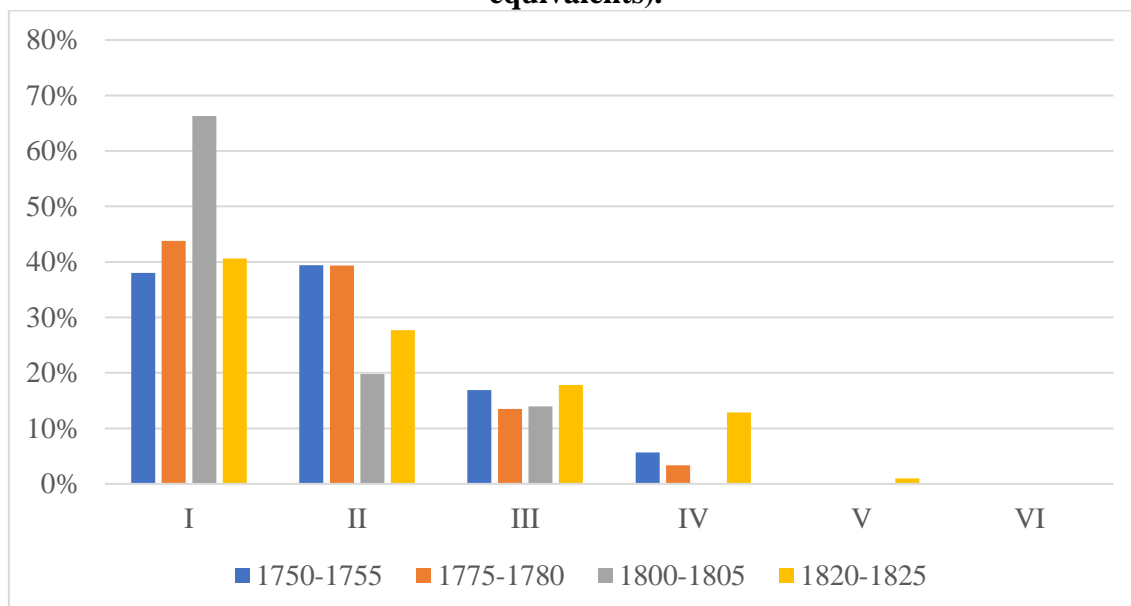
Figura 5.5. Evolució dels dots pagats per famílies treballadores (en intervals equivalents).

Aleshores, si les filles de treballadors no pagaven dots del quart interval i els treballadors sí que n'atreien, qui pagava aquests dots? Com hem dit anteriorment, no disposem de l'ofici de molts dels pares dels dots de 1820-1825, per tant, qualsevol comparativa entre generacions (com la que estem fent ara) s'ha de prendre amb cautela. No obstant, dels deu dots més alts rebuts per nuvis treballadors entre 1820 i 1825, sabem l'ofici del pare de la núvia en cinc casos. Tres d'aquests eren pagesos, els altres dos eren un pareire i un teixidor. Per tant, malgrat que no podem dur a terme afirmacions categòriques al mancar-nos l'ofici de molts pares dels anys 1820-1825, les dades de que disposem ens indiquen que una petita elit treballadora estava aconseguint millorar la seva posició en el mercat

matrimonial i ho feia a través de l'exogàmia social, és a dir, via matrimoni amb filles procedents de famílies d'altres col·lectius socials.

Figura 5.6. Evolució dels dots rebuts per nuvis treballadors (en intervals equivalents).

Per últim, mancaria fer un cop d'ull a aquelles famílies dedicades a oficis artesans i/o relacionades amb la comercialització de béns i serveis. A mitjans segle XVIII era un col·lectiu que excepte casos puntuals no pagava ni rebia dots del cinquè i sisè intervals, de manera que es distribuïa entre els quatre primers. Ara bé, tant des de la perspectiva dels pares de núvia com dels nuvis, són el grup on el segon i el tercer interval estan més ben representats. Per tant, eren clarament el col·lectiu socioprofessional menys desigual a l'inici del període estudiat.

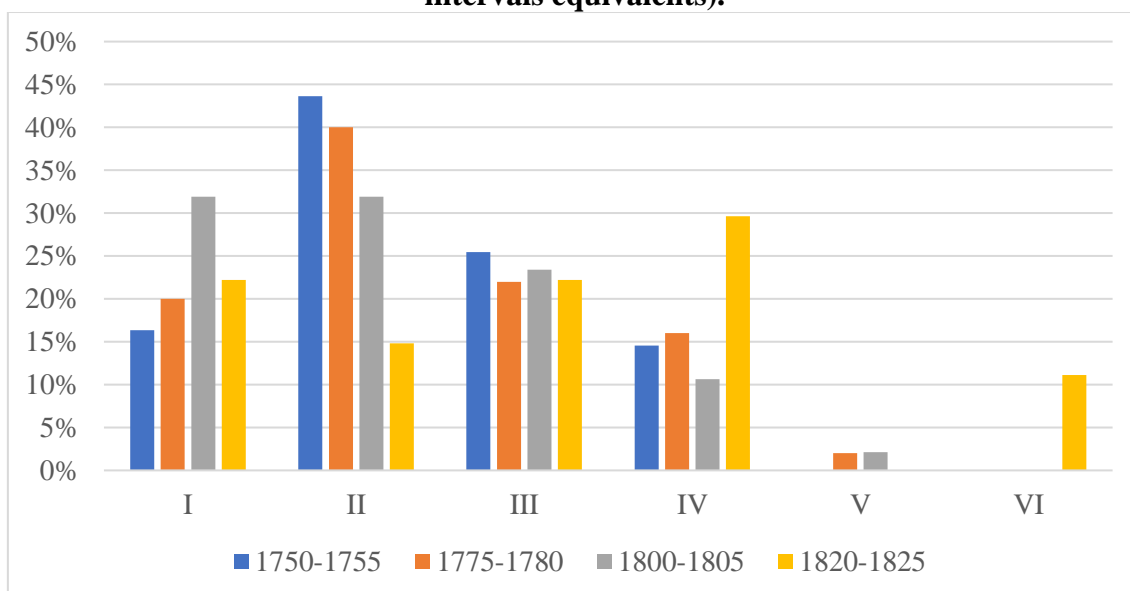
Des del punt de vista de la núvia, al llarg dels 75 anys estudiats la mostra s'anirà polaritzant. Com es pot observar a la figura 5.7 els dots del segon interval pagats per famílies artesans o del comerç passen de representar més del 40% dels casos a vora un 15%. Els del tercer interval també presenten una reducció encara que menys acusada. Aquestes pèrdues són absorbides en part per dots pobres del primer interval però sobretot pel quart i el sisè. Es dona la paradoxa que no tenim cap núvia d'aquest grup entregant un dot del cinquè interval (700-1389 lliures) i en canvi en trobem tres al sisè interval. En tots tres casos es tracta de filles de comerciants casant-se, respectivament, amb un altre comerciant, un notari i un pagès hisendat.

En canvi, els nuvis artesans i comerciants (figura 5.8), són amb diferència el grup que presenta un comportament menys desigual a llarg termini. Durant els 75 anys estudiats la

suma dels dots del tercer i quart interval es manté sempre al voltant del 50%. És cert que retrocedeixen els del segon i augmenten els del primer, cinquè i sisè, però tot i així es manté sempre un important contingent d'individus que són capaços d'atreure dots mitjos, que ja és més que en la resta de grups estudiats.

Hom podria plantejar la hipòtesi que els artesans i comerciants més pobres ja no participaven del mercat matrimonial, doncs com hem explicat anteriorment, varis estudis suggereixen que ja al segle XVIII la pràctica de redactar capítols matrimonials es començava a erosionar als nuclis urbans i aquest col·lectiu socioprofessional habitava precisament als nuclis de població. Tanmateix, no creiem que sigui el cas, doncs com es podia apreciar al quadre 5.5, els nuvis artesans i comerciants representaven al voltant del 25% del total de nuvis (excepte pel període 1775-1780), xifres que de fet superen amb escreix el percentatge d'artesans i comerciants que hi hauria a la Selva Interior segons el Cens del 1787 (13,4%) i la Llista de l'Armament del 1795 (11,6%). Certament, hi ha alguns indicis que poden fer pensar que aquest tipus de recomptes de població del segle XVIII s'elaboraven més exhaustivament al camp que a la vila (Congost, 2001: 382), per tant, podria ser que el percentatge real d'artesans i comerciants fos superior, però és poc versemblant pensar que pogués superar el 25% que mostren els capítols matrimonials.

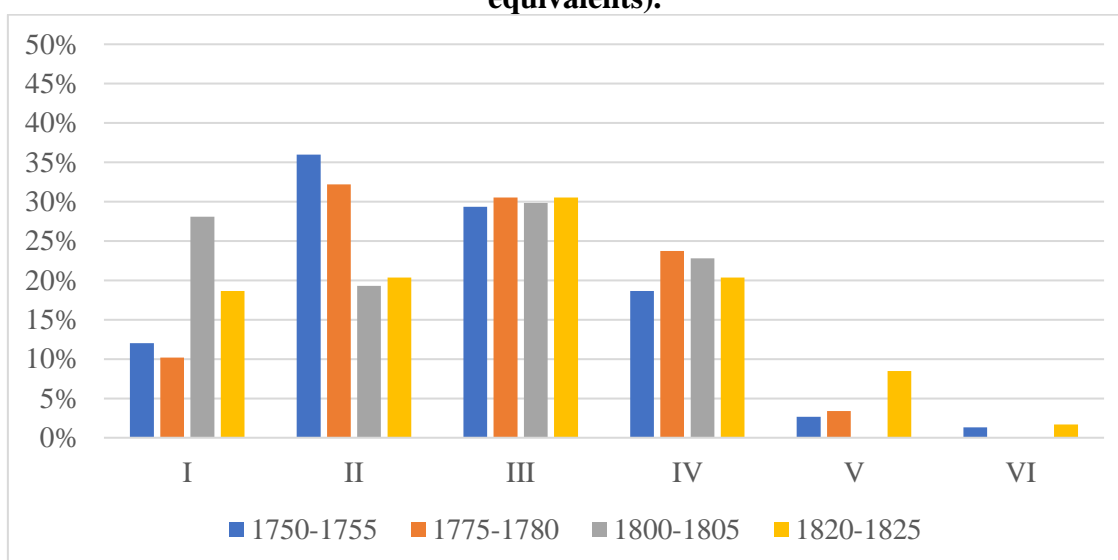
Figura 5.7. Evolució dels dots pagats per famílies artesanes i del comerç (en intervals equivalents).

D'altra banda, si prenem els deu dots més baixos rebuts per nuvis artesans i comerciants dels anys 1750-1755 veurem que en tres ocasions el nuvi era fill d'una família agrícola. En canvi, entre els deu dots més alts d'aquest període, en tots els casos nuvi i pare del

nuvi tenien el mateix origen professional. Un quart de segle més tard el fenomen encara és més evident. Dels deu dots més pobres dels anys 1775 i 1780, en cinc casos el nuvi era fill d'una família agrícola. En canvi, entre els deu dots més rics, tots ells compartien ofici amb el seu pare, excepte els dos fills d'un apotecari que eren botiguer i adroguer respectivament i rebien dots molt elevats. Idèntics resultats es produeixen amb els dots de 1800-1805 on cinc dels deu més pobres els rebia un nuvi artesà que era fill de famílies agrícoles. Entre els deu més rics tots ells reproduïen l'ofici del seu pare, excepte un mestre de cases que era fill d'un pagès benestant.¹⁴²

Figura 5.8. Evolució dels dots rebuts per nuvis artesans i del comerç (en intervals equivalents).

Per tant, a la llum del que hem exposat al darrer paràgraf, podríem estar observant indicis indirectes d'un procés de proletarització entre la població no agrícola, caracteritzat pel fet que homes procedents de l'agricultura acabaven incorporant-se a les files dels oficis artesans i comerciants. Ho feien sense el paraigües que suposa el reproduir l'ofici dels teus pares i pot ser que sovint desposseïts dels mitjans de producció, el que es traduïa en una capacitat baixa per atreure dots. Gairebé sempre es casaven amb filles d'altres artesans i comerciants, per tant, la seva estratègia en el mercat matrimonial consistia en intentar consolidar-se en el nou grup social on s'havien integrat. En paral·lel ens sembla apreciar la consolidació i enfortiment d'una petita elit formada bàsicament per comerciants i fabricants que era capaç d'atreure dots que podien superar amb facilitat el miler de lliures. És possible que els uns fossin els ocupadors i contractants dels altres. Els

¹⁴² No hem fet el mateix exercici amb els capítols del període 1820-1825 perquè en la majoria dels casos no s'indica l'ofici del pare.

capítols matrimonials no ens poden dir més que això, caldrà validar-ho o desmentir-ho en futures recerques.

Recapitulant, hem observat a través de totes aquestes figures una tendència molt clara: l'augment de la desigualtat en la distribució dels dots no va ser protagonitzada per un sol grup social sinó que en el si de cadascun dels col·lectius, el percentatge de dots situats als extrems (inferior i superior) de la distribució augmenten i en canvi els del mig van perdent pes. Encaixa el comportament dels dots selvatans en el context del mercat matrimonial gironí de finals del segle XVIII i principis del XIX? Aparentment no, doncs tal i com hem explicat anteriorment, els treballs que han dut a terme Rosa Congost, així com varis companys i deixebles seus sobre el moviment dels dots a la Regió de Girona suggerien el contrari. En efecte, l'estudi dels dots del conjunt de la Regió de Girona (principalment del Gironès i l'Empordà), mostraven una societat dinàmica i on precisament els grups més humils responien amb força a les noves situacions i oportunitat. Aquests assumien un paper cabdal en les transformacions socials i econòmiques que s'estaven produint, tot liderant els processos d'especialització agrícola i traduint-ho amb un augment significatiu dels dots que pagaven i atreien. Tal és així, que si en la mostra de dots selvatans hem detectat que a principis de segle XIX els dots pobres (interval I i II) pagats per famílies treballadores superaven el 70%, al conjunt de la regió de Girona la xifra era només del 30% (Congost i Ros, 2013: 287).

En canvi, la comparació entre les famílies pageses dibuixa un comportament menys divergent. Si bé és cert que en tots els talls cronològics estudiats hi havia més dots de pagesos rics al conjunt de la Regió de Girona que a la Selva, la tendència és similar: alguns pagesos no poden seguir el preu del blat durant els anys finals del segle XVIII i inicis del XIX i pateixen un empobriment relatiu; mentre d'altres paguen dots que superen amb escreix l'índex blader, especialment a partir dels anys 20 del segle XIX quan es superen les turbulències de la llarga Guerra del Francès i els preus es normalitzen. Tot plegat juga en detriment dels pagesos que pagaven dots intermedis que veuen disminuïts els seus efectius.

Així doncs, les majors diferències entre la Selva Interior i el conjunt de la Regió de Girona les detectem entre el col·lectiu dels treballadors de la terra. Arribats a aquest punt i amb tota la informació que hem pogut recopilar ens veiem en condicions de ratificar de nou allò que plantejava fa tres dècades Rosa Congost: que el comportament dels dots pagats per les famílies treballadores empordaneses a les acaballes de l'Antic Règim fou

especialment positiu i que la Selva en quedà al marge, presentant un comportament més estàtic en l'evolució del valor nominal dels dots (Congost, 1993). També en podria sortir reforçada la tesi d'una revolució industriosa protagonitzada pel treballadors rurals del sector més nord oriental de Catalunya, singularment a través de l'expansió de la vinya i de l'accés a aquesta a partir de contractes emfitèutics (Congost, 2015), quelcom que no hauria succeït a l'interior de l'actual comarca de la Selva.

Tanmateix, el treball de Congost i Ros sobre els dots gironins no es limitava a les zones vitícoles de l'Empordà, sinó a un territori més ampli de la regió gironina, especialment de les comarques del Gironès i el Baix Empordà. Les recerques d'Eulàlia Esteve també reforçaven la idea d'aquest caràcter més dinàmic dels dots baixempordanesos (Esteve, 2011). Tot plegat podria enllaçar i reforçar una altra hipòtesi formulada inicialment: que en una regió on predominen els boscos frondosos i una orografia accidentada, els grans propietaris selvatans haguessin gaudit dels mateixos mecanismes d'acumulació de capital que els seus veïns, però en canvi els grups més humils ho haurien tingut més complicat per accedir a les formes de creixement econòmic impulsades des de baix.

En canvi, els resultats que hem obtingut per a la Selva Interior són força similars als del Penedès, on al llarg de la segona meitat del XVIII un 47,8% dels dots eren inferiors a les 100 lliures (Moreno, 2020: 118). Tal i com es pot apreciar a partir de la figura 5.2, que hem mostrat al principi d'aquest epígraf, es tracta d'un percentatge molt similars al de la Selva: a mitjans segle XVIII el 52% dels dots de la nostra mostra eren inferiors al llindar de les 100 lliures, mentre que als primers anys del XIX el percentatge era del 46%. Belén Moreno destacava dels dots penedesencs la seva estabilitat en el valor nominal i la seva modèstia en comparació amb els dots gironins (Moreno, 2020: 119), dues afirmacions que també encaixen amb la descripció dels dots selvatans.

Així mateix, que els dots penedesencs s'assemblin als selvatans i no als de la resta de la Regió de Girona (i especialment als de l'Empordà) obliga a ampliar algunes de les interpretacions fetes fins al moment. Tractant-se el Penedès d'una zona d'àmplia difusió de la viticultura, sembla clar que l'èxit del triple procés d'expansió, intensificació i especialització agrícola no explica *per se* el creixement impulsat des de baix, ni la millora de l'estatus socioeconòmic dels treballadors rurals. Aparentment, els viticultors penedesencs tenien les mateixes dificultats que els pagesos i bosquerols selvatans a l'hora de seguir a través dels dots la tendència inflacionista dels preus. La capacitat dels treballadors empordanesos de convertir ràpidament els contractes a rabassa morta en

emfiteusi perpètua (Congost i Sagner, 2013), juntament amb les possibilitats que oferia la proximitat amb la frontera francesa (les dècades centrals del segle XVIII són endemés un període d'inusual baixa bel·licositat entre Espanya i França), podrien ajudar a explicar el singularment positiu moviment dels dots a l'extrem més nord-oriental de Catalunya.

Val la pena fer una darrera reflexió: en base el que s'ha mostrat en aquest epígraf, així com al llarg del capítol anterior, s'insinua que alguns arguments massa simplistes no superen l'anàlisi empíric detallat i comparat. El creixement econòmic (o l'absència d'aquest) no semblen mostrar una relació causal de cap mena amb l'augment o disminució de la desigualtat. L'impuls econòmic que indubtablement va proporcionar el desenvolupament vitícola podia generar disminució de la desigualtat aquí i augment allà, en funció de la força dels diferents grups socials i/o de la capacitat de captar (o no) una part del creixent excedent productiu. Així mateix, a la Selva on no hi hagué expansió vitícola, les transformacions econòmiques, tal i com s'ha exposat anteriorment, hagueren d'afavorir clarament als grans propietaris: l'extracció de fusta i suro, demandada respectivament per la indústria de taps i botes en comarques veïnes, era controlada pels grans terratinents i possiblement duta a terme amb mà d'obra assalariada. Els masos cerealícoles més puixant del sector planer de la comarca també hagueren de sortir beneficiats del context inflacionista i les turbulències sociopolítiques del tombant del segle XVIII al XIX: amb l'autosuficiència garantida a través de l'explotació familiar, podien intentar treure el màxim rendiment possible a l'excedent comercialitzable, ja fos produint-lo directament (amb mà d'obra assalariada) i després comercialitzant-lo; o arrendant lots de terra a camperols necessitats sota condicions més feixugues que abans, fins al punt de poder-se convertir en hisendats rendistes. Recordem que tal i com s'ha vist al capítol 2, els municipis del sector muntanyós presentaven les taxes més elevades de «jornaleros y criados» i el sector planer les de «masoveros». Per tant, no sembla que els grans propietaris necessitessin recórrer a la (sub)emfiteusi, doncs possiblement la masoveria clàssica ja era la forma més rendible i, simultàniament, tenien prou força per evitar que els camperols negociessin altres formes de tinença de la terra. Aquest argument sembla confirmar-se quan hom constata que entre els 50 majors establiments de terres de la regió de Girona no hi havia cap propietari selvatà (Congost, 1990: 110-111).

En síntesi, el major o menor dinamisme de les forces productives (incloses les diverses formes de tinença de la terra) no condueix cap a un nivell concret de desigualtat, sinó que ho fan unes condicions concretes, prèviament existents i transmeses des del passat

(parafrasejant a Karl Marx). L'Empordà i algun altre sector de la Regió de Girona són en part una excepció a una tendència general de bona part del món occidental cap a una creixent desigualtat (Jackson, 2022). Ara bé, aquesta desigualtat va augmentar aquí, allà i més enllà sota unes formes de desenvolupament de les forces productives prou diferents. Possiblement el que no era tan diferent era la situació de força de les elits propietàries, les quals havien aconseguit capitalitzar bona part del creixement econòmic característic de l'època baixmedieval i moderna. A les acaballes de l'Antic Règim, a molts indrets es donaven les condicions per tal que una petita elit es diferenciés cada vegada més d'una gran massa de camperols desposseïts del control efectiu dels mitjans de producció. Concretament a la Selva Interior la desigualtat va augmentar sense el triple procés d'extensió, intensificació i especialització agrària, sense haver de recórrer a la difusió massiva dels establiments emfitèutics i sense desenvolupar significativament la protoindústria.

5.6. La part no monetària del dot: els aixovars.

Fins aquest punt hem centrat l'anàlisi en la quantitat de diners (expressada en lliures barcelonines) que s'entregaven en concepte de dot a través dels capítols matrimonials. Hem explicat i defensat que precisament una de les virtuts de l'estudi de les desigualtats i la diferenciació social a través dels dots és que el fet de ser majoritàriament en moneda en facilita la seva quantificació, així com les possibilitats de comparabilitat. Tanmateix, el dot en moneda solia anar acompanyat d'un aixovar en béns mobles. Tal i com mostrarem a continuació, no considerem que pugui interferir en els resultats que acabem de mostrar, perquè no hem trobat indicis que l'aixovar pugui substituir al dot en moneda, sinó que simplement el complementa i ho fa d'una manera proporcional al valor monetari d'aquest.

En la majoria de capítols matrimonials, immediatament després de mencionar el dot en moneda que serà entregat (o que ja s'ha pagat) hi ha una descripció minuciosa i detallada de l'aixovar que porta amb ella la núvia i que consistia principalment en vestits, caixes i (en el cas de les famílies més pudents) calaixeres i/o escriptoris. Segons explica Santiago de Llobet (2010: 195-197), fins al segle XVII s'esmentaven només de passada els béns parafernals, excepte els que procedien de famílies adinerades. De llavors ençà els capítols matrimonials comencen a enumerar i detallar exhaustivament els aixovars de les núvies. Malauradament, aquest costum durarà poc, doncs a partir del segle XIX la documentació

notarial s'estandarditza i es simplifica. Podríem dir que els segles XVII i XVIII representen una espècie de parèntesis entre el pudor sumptuari de la primera modernitat i la racionalitat que exigien els codis civils i legislatius de la contemporaneïtat. Un parèntesi que ens aporta una preciosa informació sobre el dia a dia i els actes domèstics dels individus que passaven per la notaria.

Com a exemple d'aquest detallisme descriptiu, pot servir el primer capítol matrimonial que vam recopilar per aquesta tesi. Es tracta dels capítols matrimonials redactats a la notaria de Santa Coloma de Farners el 29 de desembre de 1749 entre Marianna Carles i Miquel Torrellas.¹⁴³ Ell és l'hereu d'una família pagesa de Riudarenes, ella és filla d'uns pagesos d'Aiguaviva. Aporta un dot de 200 lliures que com hem vist anteriorment el situaria just al llindar inferior de la classe mitja del període (vegeu quadre 5.3). La descripció de l'aixovar diu així:

...faldillas de escot negra bo, ab sa gavardina y caputxa de estamenya de man y faldallí y gipó de ximillot de brusselles del color ella vulla. Altra vestit so es faldillas de estamenya prima y gavardina y caputxa de escot bo ab son faldallí y gipó de ximillot ordinari. Altra vestit so es faldilles de estamenya blava de Castelltersol ab son gipó de estamenya prima y caputxa de escot blanc.

Com pot apreciar el lector, la quantitat d'informació és abrumadora i pot tenir múltiples interessos i aplicacions: ens informa del tipus de peces de vestir (en aquest cas: faldilles, caputxes, gavardines, gipós i faldallís). També informa de l'estat de conservació d'aquestes peces, que en aquest aixovar sol ser bo. Així mateix podem deduir que una peça encara no s'ha adquirit perquè diu que serà del *color que ella vuya*. El notari també ens fa saber que la llana és la fibra tèxtil predominant en tots els vestits, en tant que la majoria de peces són d'estamenya i xamellot. Finalment, també ens permet saber la procedència d'algunes peces com ara un gipó de xamellot de Brusel·les o unes faldilles d'estamenya blava de Castellterçol, municipi ubicat en una zona de forta tradició llanera com era la zona més septentrional del Vallès, a l'intersecció amb l'altiplà del Moianès (Marfany, 2020: 90; Ferrer, 2012: 199).

Si la descripció dels vestits és generosa, la de les caixes nupcials no es queda endarrera:

¹⁴³ AHG FN Santa Coloma de Farners, 107, p.2.

...dos caxas de noguer la una nova y la altra usada, totas dos enllistonadas a tall de monja, la una ab calaxos y las duas amb llurs respectius panys y claus.

Per tant sabem el material (fusta de noguer), la manera com ha estat acabat el material (a tall de monja), l'estat de conservació (una nova i una ja utilitzada) i els complements (totes dues tenen pany i clau però només una té calaixos).

Tota aquesta riquesa informativa, sobretot en el cas dels vestits, obre les portes a grans possibilitats d'estudi sobre les pautes i els hàbits de consum, així com els circuits de circulació i comercialització de la producció tèxtil. Tanmateix, un estudi d'aquest tipus seria pràcticament com fer una segona tesi perquè requereix un treball delicat i molt curós.¹⁴⁴ Per tot això, en aquest treball no s'ha incorporat la variable de l'anàlisi dels aixovars. No obstant, si que s'ha considerat oportú oferir alguna mínima interpretació sobre la relació de l'aixovar amb el dot monetari, per veure si podria generar algun tipus de biaix.

En el quadre 5.5 es mostra l'evolució del tipus d'aixovar més habitual segons l'interval on es situa el dot en moneda entre 1750 i 1805.¹⁴⁵ La primera lectura que ens ofereixen les xifres contingudes en aquest quadre és que a mitjans segle XVIII l'estructura dels aixovars era molt simple: els dots humils (interval I, II i III) s'acompanyaven d'una caixa i un vestit, mentre que els més rics ho feien de dues caixes i dos o tres vestits. Un quart de segle més endavant, entre els anys 1775-1780, els dots dels tres primers intervals han augmentat la quantitat de vestits a dos i es mantenen en una caixa. Així mateix, els dots del quart al sisè interval augmenten els vestits i hi ha una substitució de les caixes per calaixeres en els dots més rics de tots. Finalment, pel que fa al període 1800-1805 és on es produeix la major correlació entre el dot i l'aixovar doncs a cada interval dotal l'hi correspon un aixovar millor, partint d'una caixa i un vestit al primer interval per acabar amb set vestits i una calaixera al sisè interval.

Quadre 5.5. Aixovar més habitual segons l'interval dotal.

	1750-1755	1775-1780	1800-1805
I	1 vestit i 1 caixa	2 vestits i 1 caixa	1 vestit i 1 caixa
II	1 vestit i 1 caixa	2 vestits i 1 caixa	2 vestits i 1 caixa

¹⁴⁴ En relació als aixovars de les núvies i la comercialització tèxtil, vegeu els treballs de Lídia Torra (1999 i 2002).

¹⁴⁵ L'aixovar més habitual l'hem determinat a partir del valor modal de caixes i vestits respectivament. No hem inclòs els contractes matrimonials del període 1820-1825 perquè la informació ja estava molt simplificada.

III	1 caixa i 1 vestit	2 vestits i 1 caixa	3 vestits i 1 caixa
IV	2 caixes i 2 vestits	3 vestits i 1 caixa	4 vestits i 1 calaixera
V	2 caixes i 2 vestits	4 vestits i 2 caixes	6 vestits i 1 calaixera
VI	2 caixes i 3 vestits	4 vestits i 2 calaixeres	7 vestits i 1 calaixera

La interpretació de tot plegat és força clara: l'augment de la desigualtat i la diferenciació social que detectàvem a principis del XIX encara seria més agut, tenint en compte que la composició de la part no monetària del dot (aixovar) també s'estratifica. En tot cas, com que tant la interpretació dels aixovars com la dels dots apunta en la mateixa direcció, és a dir, a l'augment de la desigualtat, considerem que exclou els aixovars dels càlculs no invalida les interpretacions que puguem fer, si bé deixa un interrogant sobre la intensitat d'aquest augment de la desigualtat, que només es podria respondre amb un estudi detallat dels propis aixovars. Sigui com sigui, el més coherent és pensar que la qualitat dels vestits és correlaciona amb el dot i que per tant, els dots més alts no tan sols s'acompanyaven de més vestits sinó que aquests eren més cars. Si això últim fos cert, en cas de poder quantificar el valor monetari dels aixovars, l'augment de la desigualtat i la polarització social seria sens dubte superior del que hem observat en els epígrafs anteriors.

5.7. Qui es casava amb qui? Endogàmia i exogàmia social.

Un cop hem vist els dots i els aixovars pagats i rebuts pels diferents grups socials, podem dur a terme un darrer exercici que ens ajudarà a comprendre millor com s'organitzava el mercat matrimonial. Aprofitant que els capítols matrimonials (fins a principis del segle XIX) informen quasi sempre de l'ofici dels individus masculins, tenim la possibilitat de creuar l'ofici dels nuvis amb el dels pares de les núvies per determinar els nivells d'endogàmia i exogàmia social. Dit d'una altra manera, és possible mesurar aquells matrimonis on gendre i sogre comparteixen grup social i aquells en els que no ho fan. Malauradament, amb els capítols matrimonials de 1820-1825 no podem repetir aquest exercici perquè la documentació notarial s'ha tornar més succinta en aquest tipus d'informació. Per tant, el que exposem a continuació és un anàlisi que es circumscriu als capítols matrimonials dels anys 1750-1755, 1775-1780 i 1800-1805.

Primer de tot cal tenir present que el grau màxim d'endogàmia d'un determinat grup social ve determinat per la diferència entre el nombre de nuvis i de pares de núvia de cada grup. És a dir, per tal que un grup fos totalment endogàmic, seria necessari que 1) hi hagués exactament el mateix nombre de nuvis i de pares de núvia d'aquell grup i 2) que tots es casessin entre ells. El punt 1 estava lluny de succeir (vegeu quadre 5.4) per tant el 2 ja no era en cap cas possible.

En tot cas i tenint en compte el nombre variable de nuvis i pares de núvia de cada grup social, per tal de determinar els nivells d'endogàmia i exogàmia social el que hem fet és calcular la ràtio entre casos reals i casos esperats. Els casos reals ens els proporciona directament la mostra de capítols amb la que estem treballant i els casos esperats els hem calculat a partir de multiplicar el nombre de nuvis d'un determinat grup pel de pares de núvia i dividint el resultat pel total de capítols. Vegem-ho amb un exemple: entre els capítols matrimonials del període 1750-1755 n'hi ha 294 on sabem l'ofici del nuvi i del seu futur sogre. D'aquests, en 134 casos el nuvi és pagès i en 166 ho és el pare de la núvia. Per tant, els casos esperats d'endogàmia social entre els pagesos seria el resultat de multiplicar 134 per 166 i dividir-ho per 294. El resultat és 75,9, que seria el nombre de casos d'endogàmia pagesa esperables en una distribució aleatòria.

A partir d'aquí, podem dividir els casos reals observats pel nombre de casos esperats. El resultat serà un valor que en cas que fos igual a 1 indicarà que hi ha el mateix nombre de casos reals i d'esperats. Com més s'apropi a 0 la xifra suposarà que hi ha menys casos reals que els esperats i com més per sobre de 1 es situï implicarà més casos reals que els esperats. Tornant a l'exemple anterior, hi ha 108 capítols matrimonials on el nuvi i el pare de la núvia són pagesos, com que el nombre de casos esperats era de 75,9, dividim el primer valor entre el segon i ens resulta una ràtio de 1,4, de tal manera que podem determinar que les famílies pageses dels anys 1750-1755 tenien una certa tendència a l'endogàmia social (ràtio superior a 1, per tant, més casos reals que esperats).

Al quadre 5.6 mostrem els resultats d'aquest exercici. En primer lloc, es pot observar com tots els grups i en tots els períodes tenen una certa tendència a l'endogàmia social amb ràtios superiors a 1. Aparentment, sembla que el grup que en presenta els índex més elevats és el dels artesans i comerciants, tanmateix, cal matisar aquesta informació tenint en compte dos factors. En primer lloc, aquest grup actua com un calaix de sastre heterogeni d'oficis ben diversos. En el nostre estudi tenen en comú que es tracta de famílies que vivien en un món rural (perquè no hi ha cap ciutat en l'àrea estudiada) i no

tenien com a activitat primària l'agricultura. Ara bé, a partir d'aquí es dedicaven a activitats ben diverses i en poques ocasions es casaven entre famílies del mateix ofici. Només a tall d'exemple, dels 15 nuvis negociants, només 3 es casen amb filles de negociant i dels 22 nuvis ferrers només 5 es casen amb filles de ferrer. El cas més espectacular és el dels fusters, on cap dels 21 nuvis que hem recopilat es casa amb una filla de fuster. Acusar-los de practicar l'endogàmia social seria força injust.

En segon lloc, com hem avançat en l'epígraf anterior, hi ha un flux de fills de famílies agrícoles cap a oficis artesans i comercials. Sovint han dut a terme el procés de mobilitat social de molt joves quan encara eren solters, de manera que quan es casen ja declaren com a etiqueta el nou ofici. En el cas que es casin amb filles del mateix grup (com a mecanisme per acabar d'integrar-se) estadísticament comptaran com a casos d'endogàmia social, però en realitat s'estan unint llinatges familiars exogàmics.

Quadre 5.6. Ràtios d'endogàmia i exogàmia social.¹⁴⁶

Panell A: capítols matrimonials del període 1750-1755.

	Grup social dels nuvis		
Grup social dels pares de núvia	Pagès	Treballador	Artesà / del comerç
Pagès	1,4	0,7	0,6
Treballador	0,5	1,7	1,2
Artesà / del comerç	0,4	1,2	1,8

Panell B: capítols matrimonials del període 1775-1780.

	Grup social dels nuvis		
Grup social dels pares de núvia	Pagès	Treballador	Artesà / del comerç
Pagès	1,6	0,8	0,5
Treballador	0,4	1,7	0,6
Artesà / del comerç	0,3	0,6	2,4

Panell C: capítols matrimonials del període 1800-1805.

	Grup social dels nuvis		
Grup social dels pares de núvia	Pagès	Treballador	Artesà / del comerç
Pagès	1,6	0,8	0,6
Treballador	0,7	1,3	0,9
Artesà / del comerç	0,4	0,9	1,9

¹⁴⁶ Hem exclòs del càlcul de les ràtios els matrimonis amb altres grups socials (professionals lliberals, oficis de mar etc) perquè representen una part molt petita de la mostra i podien oferir una imatge enganyosa fruit de factors atzarosos.

Pel que fa als dos col·lectius agrícoles, podem observar com tant els treballadors de la terra com els pagesos tenien també una certa tendència a l'endogàmia social però no era gens accentuada. De fet, les filles de treballadors casant-se amb nuvis artesans presenten per tots els períodes unes ràtios properes o fins i tot superiors a 1, és a dir, que tenien una certa tendència entre ells a pràctiques socialment exogàmiques. Els motius que els podien portar a prendre aquestes decisions no són fàcils d'intuir. En alguns casos podia respondre a alguna estratègia familiar que se'ns escapa. Quan es tracta de matrimonis amb dots baixos, tampoc podem descartar que el factor de negociació i estratègia no fos tan determinant. Amb això no volem dir que es casessin per amor, principalment perquè no tenim cap element empíric per afirmar-ho. Tanmateix, quan la filla d'un treballador es casa amb un mestre de cases i li aporta un dot de 30 lliures que les ha guanyat servint de criada, es fa difícil pensar que al darrera hi hagi hagut una gran negociació i una estratègia de gestió patrimonial a varis anys vista.¹⁴⁷

En el cas de les pautes matrimonials dels pagesos potser val la pena deturar-s'hi amb una mica més de detall. Són un col·lectiu analíticament complex, de la mateixa manera com complexa és la pròpia gestió d'un mas. El notari no sempre identifica els pagesos propietaris dels masovers i en el període que treballem l'etiqueta «hisendat» tot just començava a utilitzar-se entre l'elit pagesa. Per tant, dins del grup dels pagesos hi estem incloent des del masover més depauperat fins a grans terratinents. Això és reflecteix amb l'enorme heterogeneïtat dels seus dots com ja hem vist anteriorment. La major exogàmia social es produeix als dos extrems: entre l'elit i entre les filles de les famílies pageses (segurament masoveres) més pobres. En el cas de l'elit pagesa, els seus matrimonis buscaven en moltes ocasions guanyar influència i això passa per unir-se a famílies de comerciants i/o de professionals lliberals (notaris, doctors en medicina, apotecaris etc). En el cas de les filles de les famílies pageses més pobres simplement no podien pagar un dot que els permetés unir-se amb un pagès. Hem de tenir en compte que el sistema d'hereu únic feia que hi hagués sempre més filles de pagesos que nuvis pagesos, perquè una família pot tenir varies filles però només tindrà un fill mascle primogènit. Per tant, les

¹⁴⁷ No és un exemple inventat, es tracta dels capítols matrimonials entre Maria Vila i Joseph Coral, redactats a la notaria de Santa Coloma de Farners el 16 de desembre de 1805 (ACSE FN Santa Coloma de Farners, 6, s.f.).

filles de la pagesia més humil solien casar-se amb treballadors agrícoles o amb petits artesans i comerciants.

En canvi, les majors taxes d'endogàmia pagesa es donaven entre la pagesia propietària mitjana i entre els nuvis hereus de masoveries. Dels segons ens n'ocuparem en l'epígraf següent. Pel que fa a la pagesia propietària mitjana, cal tenir present que estem parlant de famílies que si bé podien atreure dots d'uns pocs centenars de lliures, seguien gestionant una explotació de caràcter i mida essencialment familiar. Podia ser que incorporessin mà d'obra externa, ja fos en moments puntuals (jornalers per tasques estacionals) o de forma més permanent (mossos i criades) però seguien necessitant una estructura domèstica i una organització familiar del treball que permetés tirar endavant el mas. No era una tasca fàcil, doncs es tracta (el mas) d'una explotació complexa i polièdrica, composta de casa, terres de conreu, sovint amb bestiar, pastures i alguna peça de terreny boscosa. Calia incorporar mà d'obra experimentada i en la mesura que la seva situació en el mercat matrimonial ho permetia s'unien amb altres famílies pageses. Més concretament, cinquanta-cinc dels seixanta nuvis pagesos que reben dots amb un valor comprès entre les 200 i les 499 lliures es casen amb la filla d'una família pagesa, quelcom que representa una taxa bruta d'endogàmia social del 92%.

5.8. Masoveria i matrimoni.

Com dèiem en el paràgraf anterior, els hereus de masoveries també presentaven uns nivells d'endogàmia extremadament alts. Disposem de tretze casos de nuvis pagesos on coneguem del cert que complien ambdues característiques (ser hereus i ser masovers). Tots ells, sense excepció, es casen amb filles de famílies pageses. La mostra és molt petita i no podem extreure'n conclusions més fermes, però la xifra és contundent. En el cas dels masovers, el motiu per preferir pràctiques socialment endogàmiques l'hem de cercar en la pura necessitat de supervivència i de tirar endavant la masoveria. Val la pena, deturar-nos en alguns dels seus capítols matrimonials per tal d'intentar llegir entre línies la precarietat que sovint s'hi amagava.

Abans però, cal tenir present que menar una masoveria és una tasca molt complexa. Es tracta de famílies que explotaven i treballaven un mas a través d'un contracte d'arrendament, sense ser-ne els propietaris. Com apunta Rosa Congost (1990: 148):

Eren [els masovers] els empresaris, els amos dels instruments de treball, els experts en les qüestions tècniques, els patrons dels obrers assalariats; però el títol de «capitalistes» no pot recaure sobre les espatlles d'una població que treballava durament i vivia en condicions precàries i miserables. En tots els sentits els masovers formaven part de la classe treballadora.

En efecte, el masover controlava i administrava el mas, i en tant que aquest (el mas) era la unitat de producció bàsica i essencial en l'organització del treball a la nostra regió, era allà on s'hi desenvolupaven i s'hi produïen bona part de les relacions de producció (i de dominació) que caracteritzaven l'organització social. El masover participava indubtablement i de forma activa d'aquestes relacions de producció, doncs s'havia compromès, sovint per escrit i davant de notari, a «treballar les terres a ús i costum de bon pagès». L'anàlisi de les clàusules dels contractes de masoveria demostra també indubtablement la precarietat i coacció a la que estaven sotmesos per part dels amos. D'entrada, estaven obligats a entregar a l'amo una part de la collita, que solia ser habitualment un terç, si bé no és impossible trobar contractes de masoveria a mitgeria, és a dir, on s'ha d'entregar la meitat dels fruits. A més de la renda de la terra, també estaven obligats a múltiples rendes en treball, com ara: artigar, plantar vinya o olivera, sembrar les terres que l'amo s'havia reservat, tragar, escurar la xemeneia o fer de manobra en cas que s'hagués de fer alguna obra o reparació al mas. Per no parlar de totes les prohibicions a les que estaven subjectes i que anaven encaminades a evitar que poguessin obtenir rendes extraordinàries de la terra que escapessin al control de l'amo (Congost, 1991: 153-157).

La lectura més detallada dels capítols matrimonials on hi participen famílies masoveres ens aporta alguns indicis sobre les dificultats a que estava sotmesa la pagesia arrendatària i sobretot de la importància que tenia per ells el fer un bon negoci en el mercat matrimonial. Un mas és per definició una explotació familiar i en tots els contractes de masoveria el propietari es reserva el dret d'expulsar els llogaters si no tiren endavant la casa a ús i costum de bon pagès. Vist així, el matrimoni, en tant que principal eina per a la creació i modificació d'unitats familiars, havia de ser un moment delicat per a les famílies masoveres, doncs prendre alguna decisió que dificultés el correcte desenvolupament de la unitat familiar podria conduir al desnonament. Vegem-ne alguns exemples d'aquests matrimonis masovers.

El primer cas que portem és el de Pere Falgués, un pagès masover (i vidu) de Brunyola que va trobar la manera de solucionar varies dificultats a les que s'enfrontava amb un matrimoni d'allò més peculiar.¹⁴⁸ Situats a la primavera del 1802, la situació a la masoveria era la següent: el fill primogènit i per tant hereu universal havia mort i el fill cabaler, anomenat Miquel Falgués i emancipat anys endarrere al casar-se, després d'enviudar havia tornat al mas per ajudar al pare a *menar la masoveria*. D'altra banda, en Pere Falgués devia 74 lliures barcelonines en concepte de soldades a Maria Sureda, filla d'un bracer de Bescanó que portava anys servint com a criada en aquella mateixa masoveria. La solució que va trobar per resoldre tot el trencaclosques familiar i econòmic? Casar el fill amb la minyona, la qual constitueix en dot les 74 lliures (simbòlicament, doncs encara no l'hi havien pagat) *que se ha guanyat y adquirit de sa soldada servint al sobredit Pere Falgues son esdevenidor sogre [...] Las ditas setanta quatre lliures que son en poder del dit son sogre esdevenidor per estarlas hi debent.*¹⁴⁹ Alguns dels pactes semblen més propi d'un contracte laboral que d'una felicitat comunitària familiar. El pare es compromet a mantenir al fill i a la futura jove (i antiga criada) així com la descendència que puguin tenir:¹⁵⁰

Lo dit Pere Falgues, pare del predit Miquel, viudo esposat esdevenidor en consideracio a que est de després de la mort de son fill primogenit, atesa sa avançada edat e impossibilitat de menar per si sol la masoveria que amena, se troba constituhit [en Miquel Falgues] en la casa de ell ajudantlo al efecte. y que desitja que continuhi ab la predit Maria Sureda sa esdevenidora muller fent tots una sola y comuna habitacio, taula y familia. Convé y promet los tindrà y mantindrà y a sos fills y familia en sa casa y taula al igual que en tots los aliments a la vida humana necessaris de menjar y beure aixi en sanitat com en malaltia, pagantlos los metges y medicinas.

Ara bé, el pacte deixa clar que tenen garantida la manutenció, l'allotjament i l'atenció mèdica, però aparentment res més, així que a continuació s'hi afegeix que:

¹⁴⁸ AHG FN Santa Coloma de Farners 156, p.167

¹⁴⁹ En Pere Sureda, teixidor de lli de Sant Dalmai (Vilobí d'Onyar) i germà de la núvia, en un altre pacte, es compromet a pagar-li *cinch lliures y cinch sous que ella se ha guanyat de sa soldada* i que en Pere Sureda *te y custodia en son poder*. Així doncs la Maria Sureda, després d'anys treballant de minyona havia guanyat 79 lliures i 5 sous, de les quals 74 no les havia conrat i les restants li *custodiava* el seu germà.

¹⁵⁰ No s'especifica en cap punt del contracte, però hem de suposar que l'hereu abans de morir ja havia tingut descendència i aquests eren els hereus legítims de l'heretat, doncs en Miquel seguia essent un fill cabaler sense cap dret hereditari i això sí que queda bastant clar i detallat.

los permitra que acabaleixin y se guañen lo corresponent per son vestir y calçar y de sos fills y familia despres empero de cumplertas las obligaciones y fets los treballs corresponents en dita sa masoveria.

És a dir, en Pere Falgues autoritzava el seu fill i la seva jove a treballar fora del mas per guanyar diners, això sí, un cop complertes les obligacions a la masoveria. Malgrat que utilitzi el verb permetre, sembla més una obligació que una possibilitat tenint en compte que els diners havien de servir per vestir-se ells i els seus futurs fills, doncs el pare només es comprometia a habitació, menjar i medicina. Així mateix, en cas que finalment pare, fill i jove no s'entenguessin i decidissin deixar de menar junts el mas, el contracte matrimonial també estipulava les condicions de dissolució, que passaven per avisar-se mútuament amb sis mesos d'antelació:

sempre de voler ell separarlo, o bé que lo dit son fill vulla separarse a thenor de sa acordada mutua llibertat, degan donarse mitg any de temps lo un al altre.

Finalment en el darrer pacte en Pere Falgues reconeix deure les 74 lliures a la Maria, així com 20 més al seu fill en concepte de legitima i acorda pagar-ho tot (les 94 lliures) en tres pagues de 31 lliures, 6 sous i 8 diners, cadascuna pel dia de Carnestoltes dels següents anys 1803, 1804 i 1805. Per tant, en un moment molt crític del cicle de vida familiar d'en Pere Falgués (ell era vell i l'hereu havia mort), aconseguí assegurar la presència de mà d'obra permanent, jove i a més experimentada, doncs casant el fill cabaler i la criada incorporava quatre braços que coneixien perfectament el mas. Simultàniament, guanyava tres anys de marge per eixugar el deute amb la seva minyona (ara ja convertida en la seva jove). El cost? Vint lliures de llegítima al fill, una habitació on dormir, un plat a taula i la visita del metge si emmalaltien. La roba i el vestir se l'havien de guanyar la parella pel seu compte a través d'algun tipus de pluriactivitat un cop haguessin complert amb les seves obligacions a la masoveria.

No és l'únic contracte matrimonial d'un pagès masover on es pot intuir que l'objectiu principal era garantir l'explotació i el treball del mas per tal d'evitar el risc de ser desnonats pel propietari. Un altre bon exemple el trobem en els capítols matrimonials entre Carles Bosch i Rosa Pla i Oliveras, redactats el 20 de maig de l'any 1801.¹⁵¹ Tots dos eren masovers, vidus i del veïnat de Vall a Santa Coloma de Farners. Concretament, ell ho era del mas Simon i ella del Ferragut Casas. Tots dos procedien de famílies no

¹⁵¹ AHG FN Santa Coloma de Farners, 155, p.189.

pageses: ell era fill d'un treballador de la terra i ella d'un rajoler. Estaven sols al capdavant de sengles masos i sense parents propers que els poguessin ajudar. Van decidir casar-se i anar a viure i treballar plegats a la masoveria del nuvi. La Maria tenia certa experiència en gestionar masoveries en moments crítics, doncs aquest seria ja el seu tercer matrimoni masover. El 1788 i fent de masovera al mas Miró, del mateix veïnat i municipi, havia enviudat del seu primer marit, un tal Jaume Oliveras. Al casar-se en segones núpcies va anar a fer de masovera al mas Ferragut Casas, on enviudaria per segona vegada l'abril de l'any 1800¹⁵² i s'hi quedaria fins a casar-se amb el seu tercer marit, en Carles Bosch, el maig del 1801. Tenint en compte que aporta en dot *los bens que li resultaran de la proxima collita* es pot deduir que durant els tretze mesos (abril 1800 – maig 1801) que va seguir vivint al mas Ferragut Casas com a vídua es va fer càrrec tant de la collita del 1800 com de la sembra del 1801. En la mudança del mas Ferragut Casas al mas Simon l'acompanyaven els fills i filles del primer i del segon matrimoni. La redacció del pacte deia així:

... lo carrech empero de haver de alimentar y sustentar en sa casa y taula als fills del dit son primer y segon matrimoni, tant en sanitat com en malaltia, pagantlos metges y medicinas, treballant quiscun dells per sas forças y poder a utilitat y profit del son esdevenidor marit.

De nou veiem com l'atenció i la manutenció dels nouvinguts al mas (en aquest cas l'esposa i varis fillastres) queda supeditada al fet de contribuir i ser útils per tirar endavant la masoveria. De fet, els fills del primer matrimoni, que a l'alçada de 1801 eren com a mínim adolescents, havien de ser mà d'obra jove però al mateix temps bregada i experimentada, doncs havien ajudat a la seva mare vídua a tirar endavant la masoveria del mas Ferragut Casas durant tretze mesos.

Un altre cas similar és el que protagonitzaren Francisco Ametller i Clara Peres. De nou ambdós eren masovers i vidus. En aquest cas serà ell qui es traslladi a la masoveria d'ella. De fet es tracta d'un triple cas de viduïtat masovera, doncs el pare de la Clara també era vidu i en absència de fills mascles havia fet pubilla i hereva universal a la seva filla. Així que pare, filla i gendre, tots ells vidus, tots ells masovers, uneixen les seves sorts per anar plegats a menar el mas Gras de Vilobí d'Onyar. A més, va haver de ser una decisió ràpida, perquè l'inventari post-mortem dels béns del primer marit data de quatre setmanes abans

¹⁵² Hi ha inventari post-mortem dels béns del segon marit: AHG FN Santa Coloma de Farners, 154, p.124

dels capítols matrimonials.¹⁵³ Gràcies a l'inventari sabem també que el primer matrimoni de la núvia fou dotze anys abans, per tant, la tardor del 1803, quan succeeixen tots aquests esdeveniments, no hi podia haver encara cap fill o filla adult que pogués substituir el rol del pare difunt. La Clara i el seu pare es trobaven en un moment complicat del cicle de vida familiar i calia cercar una solució ràpida sinó volien córrer el risc de ser expulsats del mas Gra. La solució la van trobar amb en Francisco Ametller, masover i vidu com ells, que va fer les maletes i es va traslladar de Gaserans a Vilobí, acompanyat d'un dot de 400 lliures (s'estava casant amb una pubilla i això s'havia de compensar) i aparentment cap fill.

Tant important era el moment del matrimoni per a les famílies masoveres que en els més d'un miler de capítols matrimonials que hem buidat, l'únic cas on malgrat haver-hi un fill mascle el pare decideix fer hereva universal (pubilla) a una filla és precisament en una família masovera.¹⁵⁴ En una societat profundament patriarcal el motiu de prendre una decisió d'aquesta mena havia d'estar molt ben justificat i en efecte, l'explicació no escatima en detalls. Així defensa la seva decisió en Sebastià Llandrich, pagès masover de Sils, per fer pubilla a la seva filla Margarida en comptes del seu fill Anton:

Y lo dit Sebastia Llandrich pare de la mencionada Margarida Llandrich, en consideracio que si be lo infr(escr)it te un unich fill mascle, Anton Llandrich, empero per los atxacos y faltat de salut que viu de molts anys a esta part, se troba enterament impossibilitat de menar la masoveria del sobredit mas en que habitan y que los dos per conservarla [...] y poder conseguir son corporal sustento y de tota sa familia, no han considerat medi mes propi y eficaz que lo de proceder al expressat matrimoni de la dita sa filla...

El motiu principal d'heretar la filla per davant del fill és perquè no veu al fill capaç de *menar la masoveria* i per tant corren el risc de ser expulsats i de quedar-se sense recursos. Han de trobar una solució que els garanteixi seguir en el mas (*per conservar-la*) i poder subsistir (*conseguir son corporal sustento*). El *medi mes eficaz* que troben es fer pubilla a la filla i casar-la, per descomptat, amb el fill cabaler d'una altra família pagesa. De nou els mateixos elements que ens els casos anteriors: necessitat vital de tirar endavant la

¹⁵³ ACSE FN Santa Coloma de Farners, 4, p.357. L'inventari inclou l'estimació del valor monetari de tots els béns, inclosos els grans, cereals i altres aliments resultants de la collita i que conservaven al graner del mas. Un anàlisi dels preus agrícoles a partir d'aquest inventari i d'altres de característiques similars el podeu trobar a Mas (2021: 9-13).

¹⁵⁴ AHG FN Santa Coloma de Farners, 154, p.236.

masoveria i estratègia matrimonial i patrimonial encaminada a buscar mà d'obra experimentada en el treball al mas.

Una situació no gaire diferent va viure la família Cavaller, els quals a mitjans segle XVIII eren els masovers de la *Casina del Subira* al municipi d' Osor, dins de la gran heretat del Sobirà de la Santa Creu, un dels patrimonis més importants del massís de les Guílleries (Mallorquí, 2005) i el qual analitzarem en el darrer capítol d'aquesta tesi. La família Cavaller tenia tres fills i tres filles, si bé dues de les filles eren fruit del segon matrimoni del pare. El primogènit, de nom Martí, vivia a la veïna localitat d'Angles on es guanyava la vida com a bracer. El fill segon es deia Miquel i també era bracer però en aquest cas residia a Sant Pere de Castanyadell (Vilanova de Sau). El 27 de març del 1750 els dos fills grans (i emancipats) renunciaven davant de notari a tots els seus drets hereditaris en favor del tercer en la línia successòria, en Joan, que encara vivia amb els pares a la masoveria. Així, quan tres setmanes després, el dilluns 13 d'abril, els Cavaller es reuneixen amb la família Juanhuix, aquests últims també masovers però de Sant Hilari Sacalm, per redactar els capítols matrimonials que unirien a la Teresa Juanhuix i en Joan Cavaller, aquest ja actuava en condició d'hereu universal dels seus pares, malgrat ser el més petit dels tres.¹⁵⁵ Per quin motiu els dos germans grans van renunciar a qualsevol dret hereditari en favor del petit? Segons recullen els capítols matrimonials va ser *per tal que llur germà pugui millor col·locarse en matrimoni*. Aquest heretament estava condicionat a que el nou hereu i la seva futura esposa es quedessin a la masoveria del nuvi i per tant *hagen de estar y habitar tots junts en una mateixa casa fent tots un foc, llum y llar*. Així mateix, en Joan Cavaller també és comproment a dotar en el futur a les seves tres germanes *segons la forsa y poder de dits bens*, és a dir, en funció de les possibilitats econòmiques que s'esdevinguin en aquell moment. Havia assumit completament el rol de l'hereu.

Estem davant el cas d'una família masovera que va acomiadar prematurament els dos fills més grans, els quals s'emanciparen i anaren a viure als municipis del voltant tot convertint-se en bracers. En un moment determinat, decideixen que el més òptim es fer hereu al germà petit que encara segueix a casa els pares i que sigui aquest qui formi una família extensa amb la seva esposa, el pare, la madrastra i les germanes. La Teresa Juanhuix va aportar en dot 48 lliures barcelonines. Malgrat la generositat dels dos germans grans, que van renunciar a tot dret d'herència en favor del petit, encara van faltar

¹⁵⁵ AHG FN SCo, 107, p.479

dues lliures perquè en Joan Cavaller pogués atreure un dot que assolís el llindar de les 50 lliures.

5.9. Conclusions.

A través del que hem anat exposant al llarg d'aquest capítol perseguíem l'objectiu d'oferir una visió més detallada i més profunda d'allò que ens poden explicar i ens expliquen els capítols matrimonial sobre els canvis (i les continuïtats) que experimentà la societat de la Selva Interior al llarg de les darreres dècades de l'Antic Règim.

Un cop abordats alguns aspectes metodològics i classificats els dots en sis intervals equivalents hem pogut observar com en conjunt la distribució dels dots s'anà polaritzant entre finals del XVIII i el primer quart del XIX, al augmentar les observacions situades als extrems al temps que disminuïen aquelles ubicades als intervals intermedis. Tot seguit, hem analitzat els dots pagats i rebuts pels diferents grups socials per veure si la creixent desigualtat era més responsabilitat d'uns o dels altres. El que s'ha detectat és que des de tots els punts de vista la mostra es polaritza. Els dots pobres creixien molt entre 1775-1780 i 1800-1805 entre tots els grups socials, bàsicament perquè la tendència hiperinflacionista del blat no era seguida pels dots. No obstant, en els dot del període 1820-1825, quan el preu del blat ja s'havia normalitzat, hem detectat que hi seguia havent més dots pobres que 75 anys endarrere, però també més dots rics. Les famílies pageses estaven presents a tots els intervals dotals, dels més rics als més pobres i eren els que presentaven la major disminució en els intervals intermedis. Per tant, sobrevivia una pagesia mitjana que pagava i rebia dots mitjans, d'uns pocs centenars de lliures, però a la vetlla de la fi de l'Antic Règim cada vegada estava més minvada d'efectius.

D'altra banda, els treballadors de la terra no pagaven dots molt alts, quelcom que no era un impediment per tal que la mostra es polaritzés: van augmentar els casos al primer i al quart interval mentre anaven disminuint al segon i al tercer. Tot i així la tendència era molt millor des de la perspectiva dels dots que rebien els nuvis treballadors amb comparació al que pagaven les filles de famílies treballadores, el que demostra que hi podia haver un petit grup de petits propietaris que si bé seguien utilitzant l'etiqueta de treballador, començaven a gaudir d'un cert benestar que es traduïa en la capacitat d'atreure un dot mitjà, d'uns pocs centenars de lliures. Ara bé, aquest dinamisme d'una part dels treballadors agrícoles dista molt del que es detecta en altres sectors de la regió de Girona, singularment aquells que protagonitzaren durant el segle XVIII l'expansió

vitícola a través de contractes emfitèutics que concedien lots de terra a famílies humils. Tanmateix, en d'altres indrets de Catalunya d'expansió vitícola el comportament dels dots i la desigualtat és similar a la Selva i va més en la línia de la tendència general a un augment de la desigualtat. Això últim ens ha portat a reflexionar que el major o menor dinamisme en el marc de les transformacions econòmiques de finals de l'Antic Règim no implica una relació de causalitat amb la desigualtat, sinó que aquesta ve condicionada per la relació de forces i la capacitat dels diferents grups socials per imposar les condicions que els hi puguin ésser més favorables.

Al comparar l'ofici dels nuvis i els pares de les núvies per estudiar les pautes d'endogàmia i exogàmia social, s'ha pogut observar que tots els grups tenien tendències endogàmiques però no eren ràtios extremes. Analitzant la pagesia de mas de més a prop hem explicat que els nivells més alts d'endogàmia es donaven entre la pagesia mitjana i els masovers. La complexitat del mas com a unitat d'explotació agrícola convidava a incorporar mà d'obra experta i això requeria anar a cercar famílies del mateix grup. L'elit pagesa, que possiblement ja tenia el mas (o els masos) cedits a masoveria, no tindria aquesta necessitat.

Al veure que els hereus de famílies masoveres eren el grup més endogàmic de tots hem decidit dedicar el darrer epígraf a llegir amb més deteniment alguns dels seus capítols matrimonials. Aquests demostren l'extrema precarietat amb la que vivien i com sovint el matrimoni era un mecanisme per garantir la continuïtat en una explotació sobre la que no tenien drets de propietat i de la que podien ser expulsats amb relativa facilitat. És per això que vidus i vídues de masoveries es tornaven a casar amb celeritat, no veien amb mals ulls unir-se en matrimoni amb les criades, ni ignorar als fills mascles per fer pubilla a la filla, o fer hereu al tercer fill mascle, sempre i quan totes aquestes decisions facilitessin la gestió de la masoveria que menaven.

6. DES DEL PUNT DE VISTA DE LES NÚVIES: MOBILITAT SOCIAL, SOLDADES I ESCREIX (1750-1805)¹⁵⁶

«Women often find great roles in revolution, simply because the rules fall apart and everyone has agency, anyone can act.»

Rebecca Solnit. *The Butterfly and the Boiling Point* (2011).¹⁵⁷

6.1. Introducció.

El dimecres 10 de febrer del 1802, Victòria Baixeras, soltera i filla d'una modesta família de teixidors de lli de Santa Coloma de Farners, acudí a la notaria de la mateixa localitat de Santa Coloma de Farners. Hi anà juntament amb Francesch Masferrer i Cabrer, d'estat civil vidu i pagès propietari del mas Masferrer de l'Esparra (Riudarenes), una heretat benestant i preminent de la regió. El motiu de la visita a *cal notari*? Redactar els capítols matrimonials previs a la celebració nupcial que s'havia de produir entre ells dos.¹⁵⁸

La núvia i futura mestressa del mas Masferrer aportava un dot de 150 lliures barcelonines. Una xifra aparentment baixa per entrar a un patrimoni com al que estava a punt d'unir-se. 150 lliures equivalien a uns 11 hectolitres de blat, doncs durant l'any 1802 l'esmentat cereal s'havia comercialitzat al mercat de Girona a un preu mig de 13,33 lliures/hectolitre (Congost, 1990: 94).¹⁵⁹ Cent cinquanta lliures a principis del segle XIX situarien el dot en el segon dels sis intervals de dot, seguint la proposta que hem explicat en l'anterior

¹⁵⁶ El marc cronològic d'aquest capítol és 1750-1805, és a dir, no hem incorporat els contractes matrimonials del període 1820-1825. Això es deu a que la informació pels anys 1820-1825 ja es presenta molt més esquematitzada (sobretot en el Registre d'Hipoteques però també en els mateix protocols notariais) i els resultats que en poguéssim obtenir serien difícilment interpretables.

¹⁵⁷ Article publicat el 21/03/2011 a GuernicaMag: [The Butterfly and the Boiling Point: Charting the Wild Winds of Change in 2011](#). Consultat el 30/12/2022.

¹⁵⁸ AHG FN Santa Coloma de Farners, 156, p.78.

¹⁵⁹ Seguint les equivalències de Pérez Quintanilla (1865), recuperades per Enric Sagner (2005: 139), 11 hectolitres de blat equivaldrien a uns 870kg de blat els quals resultarien en uns 970 quilograms de pa. Per posar un exemple pràctic, podem imaginar una família de cinc membres que consumís uns 500-750 grams de pa per persona i dia. En aquest cas, els 11 hectolitres de blat equivaldrien a tenir cobertes les necessitats familiars de pa durant 8-12 mesos. Vist des d'una altra perspectiva, si consideréssim que el pa podria equivaldre al 40% de la despesa familiar (Llopis-Agelán i García-Montero, 2011: 298), les 150 lliures del dot (que equivalen a 11 hectolitres de blat) cobririen les necessitats totals d'aquesta mateixa família durant uns 3-5 mesos.

capítol. De fet, la mediana dels dots pagats per les famílies pageses selvatanes entre els anys 1800-1805 és precisament de 150 lliures (Mas-Ferrer, 2016). Per tant, era un dot que es situaria al mig de de la distribució dotal i en conseqüència esperable als matrimonis de les classes mitges i no de l'elit pagesa. D'aquestes 150 lliures, n'hi havia 70 que les aportava en concepte de llegítima entregada pel seu germà hereu (el pare i la mare eren difunt). Les restants 80 lliures i també tots els vestits nupcials i altres bens que pogués aportar al matrimoni ho havia adquirit treballant. Així ho va deixar escrit el notari:

La dita Victoria Masferrer y Baixeras [...] aporta y constitueix en dot sua [...] de una part las setanta lliuras barcelonesas que lo dit son germa lin ha fet donacio y de altra part vuitanta lliuras de la referida moneda y tots los vestits, robas y joyas de sa persona y de son us y port que ella se ha guanyat y adquirit de sa soldada servint als amos en cosas licitas y honestas...

Sembla un matrimoni poc corrent, doncs la asimetria econòmica entre una i altra família era molt evident. De fet, el germà de la Victòria es comprometia a entregar les 70 lliures en un termini de set anys a comptar des de la celebració del matrimoni, així que ni tan sols comptava amb elles en el moment de redactar els capítols matrimonials. La clau de tot plegat la trobem una mica més endavant:

Item es pactat y lo mateix Francisco Masferrer en atenció del donsellaatge de la dita Victoria Masferrer y Baixeras sa muller [...] y las bonas circumstancias que tenia de ella experimentadas en los anys que estigue en sa casa servintlo en cosas licitas y honestas, fa decreix augment o donacio per noces [...] com li promete ans del contracte de son matrimoni la quantitat de tres centas cinquanta lliuras barcelonesas.

La Victoria Masferrer i Baixeras (ja havia adoptat com a primer cognom el del seu esdevenidor marit) havia estat *anys servintlo*. Per tant, estem davant d'una unió matrimonial entre l'amo del mas i la criada que durant anys havia estat al seu servei. Evidentment, no podem saber més del que explica el notari, no obstant i tenint en compte que la majoria de pactes inclosos en els capítols matrimonials tenien com a finalitat garantir el benestar de la núvia un cop el futur marit fos difunt, podem conjecturar que hi devia haver una diferència d'edat notòria entre els futurs esposos i que potser no tots els membres de la família Masferrer veien amb bons ulls la nouvinguda a la unitat familiar. En el fragment que hem citat anteriorment també s'hi pot observar que Francesch

Masferrer li fa un *decreix* de 350 lliures (més del doble del propi dot). L'augment de dot o *escreix* és una reserva de diners, normalment del nuvi a la núvia que sol tenir una relació amb el valor del dot que ha aportat. Segons Jaume Codina (1997:205) la norma era que fos la meitat del dot, si bé a la pràctica solia ser menys. No obstant, en aquest cas l'*escreix* (350 lliures) augmentava en 2,3 vegades el valor del dot (150 lliures).

En un altre pacte, Francesch Masferrer planteja dos escenaris possibles després de la seva pròpia mort, en funció de com sigui la relació entre el seu hereu (fill del primer matrimoni) i la madrastra. Sempre i quan la Victoria es *mantindra viuda sens convocar altrás nupcias*, l'hereu estarà obligat a mantenir-la. La primera opció passaria perquè ella seguis residint amb l'hereu al propi mas Masferrer. En aquest supòsit rebria la manutenció, l'atenció mèdica i a més 12 lliures *annualment per sa butxaca en diner efectiu*. Resulta interessant que s'especifica que la pròxima criada que hi hagi al mas també l'haurà de servir: *servintla la criada del dit son hereu en quant vulla y tinga menester*.

El segon escenari implica una manca d'entesa hereu-madrastra i en aquest cas s'estipula que el primer li pagarà anualment 20 lliures per tal que la Victoria pugui *llogarse casa allá on vulla*. A més, podrà endur-se de can Masferrer dos llits completament guarnits (matalàs, màrfega, coixins, coixineres, llençols etc) a més d'altres peces de roba de la llar i una llarga llista d'estrís que inclou des de d'una dotzena de forquilles i culleres, a dos llums o dues paelles d'aram entre d'altres.

Recapitulant: la Victòria Baixeras, filla d'uns teixidors de lli que de jove anà a servir a un dels principals masos de la zona, acabà convertint-se'n en la mestressa. Tot plegat s'estipulava en uns capítols matrimonials on fins i tot s'hi explicitava que l'actual criada del mas hauria de servir a l'ex-criada (ara convertida en mestressa). Així mateix, també se l'hi garantia una suma de diners (350 lliures) en concepte d'*escreix* en el probable cas que l'esdevenidor marit la premorís. Tanmateix, una lectura menys optimista, veuria en la subordinació l'element central del matrimoni. Tots els pactes que asseguraven la comoditat i el confort vital de la Victoria estaven vinculats a que es mantingués vídua. Endemés, les 80 lliures que s'havia guanyat servint com a criada les retornava al seu futur marit aquell mateix dia *en diner comptat y en presencia del notari y dels testimonis*. Aquell dimecres 10 de febrer de 1802, Francesch Masferrer recuperava els diners que al llarg d'anys anteriors havia pagat a la seva criada, incorporava a la unitat familiar força de treball que era ben coneixedora del funcionament del mas, doncs hi havia estat servint,

i a fi de comptes, el fill primogènit del primer matrimoni mantenia intactes els seus drets sobre el patrimoni familiar. Un cop mort el pare, si en algun moment volia desnonar a la seva madrastra tan sols li costaria una pensió de 20 lliures barcelonines anuals, un parell de llits ben guarnits i una sort d'estris de la llar.

Aquest és un matrimoni atípic, en el capítol anterior hem vist un altre situació on es casava a un fill amb la criada, però era el fill cabaler (prèviament casat, emancipat i enviudat) d'una masoveria que passava per un moment delicat. En tot cas, no era gaire habitual casar-se amb les criades i convertir-les en mestresses del mas. Tanmateix, hem volgut començar explicant detalladament els capítols matrimonials entre Victòria Baixeras i Francesch Masferrer perquè incorpora els tres elements dels que volem parlar en aquest capítol: la mobilitat social des de la perspectiva de les núvies, les soldades i l'escreix.

Abans de prosseguir, un propòsit d'esmena: les fonts són les que són, al final t'adaptes i et familiaritzes amb elles i sovint, involuntàriament acabes essent còmplice dels seus propis biaixos. Al treballar amb capítols matrimonials i especialment quan et focalitzes (com hem fet en el capítol anterior) en l'anàlisi dels diferents grups socials acabes essent còmplice de la «invisibilització» del paper de les dones. Assumim la nostra part de responsabilitat i ens atrevim a quantificar-la: en l'anterior capítol la paraula «nuvi» s'ha escrit fins a 67 vegades. Les referències al «pare de la núvia» sumen un total de 24. «Núvia» a seques només la trobareu en 3 ocasions i la paraula «mare» no apareix ni una sola vegada.

Per intentar compensar aquest biaix, aquest capítol es fixa en tres aspectes dels capítols matrimonials que situen la núvia al punt central de l'equació. En primer lloc estudiarem la mobilitat social des de la perspectiva d'elles. En el capítol quart hem ofert unes taules sobre l'endogàmia i l'exogàmia social a partir de creuar l'ofici del nuvi i del pare de la núvia. Bé doncs, tenint en compte precisament el caràcter patrilíneal del sistema hereditari català i que bona part dels capítols matrimonials són protagonitzats per nuvis hereus que han pactat la residència comuna amb els seus pares, podem deduir que la majoria de matrimonis que estem estudiant implicaven que fos la núvia la que es traslladés a casa de l'hereu. Per tant, les núvies són en realitat el grup del que és més fàcil establir les seves pautes de mobilitat social, perquè són elles les que «abandonen» el grup social dels seus pares i s'integren al del seu marit.

En segon lloc, estudiarem el pes que tenien les soldades en el conjunt del dot. Tal i com hem vist en l'exemple que encetava la introducció d'aquest capítol era possible que la núvia augmentés el seu dot a través d'aportar els diners que havia guanyat i estalviat a través del treball assalariat. Intentarem quantificar, avaluar i interpretar aquest fenomen que, indirectament, també ens informa sobre un tema sovint invisibilitzat i difícil d'estudiar com és el treball femení. Finalment, el tercer i darrer element d'anàlisi consistirà en l'estudi del pacte d'escreix, que com hem vist també en l'exemple inicial era una garantia de diners d'un cònjuge a l'altre (més habitual del marit a l'esposa) i que assegurava una mínima dotació de recursos a les núvies.

Des del punt de vista del marc teòric, ja sigui d'una manera més o menys explícita, tots els elements que analitzarem al llarg d'aquest capítol es poden relacionar amb les tesis al voltant del *European Marriage Pattern* (EPM per les seves sigles en anglès). Es tracta d'un debat encetat per la seminal contribució de John Hajnal (1965), segons el qual a l'Europa nord-occidental s'hauria donat un sistema diferent i distintiu de formació de famílies, caracteritzat pel predomini de la família nuclear, alts nivells de celibat i endarreriment en l'edat d'accés al matrimoni. Aquests tres elements haurien contribuït a mantenir baixes les taxes de fecunditat, facilitant així el creixement econòmic. Tot plegat hauria estat possible mercès a una alta capacitat de decisió i elecció individual, també per part de les dones.

Segons els partidaris d'aquestes tesis, l'EMP contrastaria amb el model familiar i matrimonial de l'Europa mediterrània (i de moltes altres regions del món), caracteritzat pel model de família troncal i uns lligams intergeneracionals més forts que prioritzaven les necessitats familiars per sobre del desig individual, limitant així l'autonomia individual i la capacitat d'elecció. En aquest context, es considera que el matrimoni i la formació de famílies estarien fortament controlats pels pares i/o altres xarxes de parentesc, impossibilitant l'empoderament femení i la capacitat d'elecció individual que permetés endarrerir el matrimoni (o optar pel celibat). Això hauria impedit mantenir baixes les taxes de fecunditat i per tant hauria sigut l'alta mortalitat el mecanisme per ajustar la població als recursos.

Segons diversos autors, el model matrimonial nord-occidental (EMP) hauria tingut un paper cabdal en convertir els països d'aquesta regió en pioners de la transició sociodemogràfica moderna, facilitant un creixement econòmic sense precedents al llarg de l'era pre-industrial (De Moor i Van Zanden, 2010; Van Zanden, 2011; Humphries i

Weisdorf, 2015). Tracy Dennison i Sheilagh Ogilvie (2014) han posat a prova aquest marc teòric a partir de l'estudi comparat de trenta-nou països europeus. Els seus resultats conclouen contundentment que aquells països o regions amb manifestacions més extremes de l'EMP s'associen amb estagnació i fins i tot declivi econòmic, en comptes de creixement. Per tant, consideren que no hi ha evidències que l'EMP millorés el rendiment econòmic per la via d'augmentar l'empoderament femení, l'augment de la inversió en capital humà, l'ajust de la població a les tendències econòmiques o el manteniment de normes culturals beneficioses:

Multivariate analysis of 4,705 demographic observations, covering women's marriage age, female lifetime celibacy, and household complexity in 39 European countries, shows that the most extreme manifestations of the EMP were associated with economic stagnation rather than growth. There is no evidence that the EMP improved economic performance by empowering women, increasing human capital investment, adjusting population to economic trends, or sustaining beneficial cultural norms. European economic success was not caused by the EMP and its sources must therefore be sought in other factors (Dennison i Ogilvie, 2014: 651).

Més recentment, David Le Bris i Ronan Tallec (2023) han publicat un estudi a la prestigiosa revista *Cliometrica* on han estudiat la relació entre l'EMP i el desenvolupament econòmic a Montesquieu-Volvestre (departament de l'Alta Garona – França). Els autors han combinat el model de reconstrucció de famílies a partir de registres parroquials amb capítols matrimonials i fonts censals i registrals, arribant també a la conclusió que el desenvolupament econòmic més lent i tardà del sud d'Europa s'associa amb els trets que es pressuposen característics de l'EMP:

Studying individual behaviors rather than aggregated values, we clarify the operation of the EMP system: bad economic conditions resulted in later female age at marriage, which had two positive consequences: fewer children, thus adjusting the population level; a smaller age difference between spouses, suggesting greater agency for women within the couple, whereas the existing literature only stressed stable high status for women within the society characterized by the EMP. A supposed positive effect on human capital is not significant (Le Bris i Tallec, 2023: 187).

D'altra banda, Julie Marfany (2020) ha qüestionat aquestes tesis a partir, precisament, de l'exemple de Catalunya, on un model de transmissió patrimonial extremadament impartible, basat en l'hereu únic i la família extensa, va ser capaç de construir unitats familiars fortes capaces de respondre amb dinamisme a les oportunitats econòmiques. A continuació intentarem aportar algunes dades rellevants sobre el paper i el rol de les joves selvatanes de finals del segle XVIII i principis del XIX, amb l'objectiu d'intentar valorar el seu rol i la seva capacitat d'acció a l'hora d'unir-se en matrimoni. Al cap i a la fi, en una societat d'hereu únic i primogenitura masculina, eren precisament elles les que pagaven un dot i protagonitzaven (literalment) la mobilitat social i geogràfica al marxar de casa seva per integrar-se a la família extensa de l'hereu. Vegem-ho (i visibilitzem-ho).

6.2. La mobilitat social des del punt de vista de les núvies.

Tal i com hem explicat en l'epígraf anterior, el que pretenem oferir a continuació és un anàlisi de la mobilitat social des del punt de vista de les núvies, a partir de comparar l'ofici que declara el seu pare (i per tant el grup social on ella s'ha criat) amb el del nuvi amb el que es va a casar. Tal i com dèiem, aquest tipus d'anàlisi és especialment pertinent perquè en molts capítols matrimonials el nuvi és hereu i pacta (o ha pactat) la residència conjunta amb els seus pares. En aquests casos és molt evident que serà la núvia la que s'integri a la família (i al grup social) del nuvi. Fins i tot en els capítols on el pare és mort i el nuvi ja actua com a cap de casa, hi sol haver pactes que preveuen regular possibles desavinences entre la futura jove i la futura sogra, de manera que indirectament també ens indiquen que la mobilitat (geogràfica i social) correspon a la núvia. Si són elles les que es mouen, estudiem-ho des del seu punt de vista.

Abans d'entrar en l'anàlisi de la mobilitat social cal fer esment a dues consideracions metodològiques. En primer lloc han quedat descartats d'aquest exercici tots aquells capítols matrimonials on la núvia és pubilla i es pacta la residència a casa d'ella, així com aquells matrimonis on tant la núvia com el nuvi són cabalers però per algun motiu també es pacta la residència conjunta a la llar de la família de la núvia. D'aquesta manera l'estudi queda circumscrit a les núvies que s'integraven a la unitat familiar del nuvi.

En segon lloc, calia determinar que considerem per mobilitat social (ja sigui ascendent o descendent). És a dir, havíem de classificar d'alguna manera els oficis. Existeix una certa tradició des de les ciències socials d'aplegar els oficis que hi ha hagut en diferents moments i en diferents llocs per tal d'elaborar un «rànkings» universal que en faciliti la

comparabilitat. El que ha tingut més èxit i és més emprat en les comparacions històriques és sens dubte el HISCLASS, obra de Marco Van Leeuwen i Ineke Maas (2011) que agrupen els oficis en dotze nivells començant pels treballadors agrícoles no qualificats i acabant amb els alts directius.

Tanmateix, resulta complicat aplicar aquesta classificació a les particularitats del camp català (i més concretament al de la Catalunya Vella), on com hem explicat en el primer bloc del treball, les etiquetes no sempre són fàcils d'interpretar i no sempre diuen allò que semblen voler dir. Pels objectius de l'exercici que volem dur a terme i tenint en compte l'estructura social relativament senzilla de la Selva Interior a finals del segle XVIII i principis del XIX s'ha decidit classificar les etiquetes socials emprades pels nuvis i els pares de les núvies en quatre categories, tal i com es mostra al quadre 6.1.

A grans trets, el nivell I inclou la majoria dels oficis productius. Tot seguit, al nivell II i hem situat aquells casos més ambigus. D'una banda, els pagesos que no indiquen si són masovers o propietaris (que malauradament són una part important de tots els pagesos). D'altra banda hi hem inclòs als que declaren l'ofici de negociant, els quals són un grup difícil de classificar, doncs no són comerciants perquè sinó s'identificarien com a tals o com a botiguers, però tampoc són aparentment un traginer que és limitat al transport i al moviment de les mercaderies d'altri. L'estudi dels seus inventaris post-mortem demostra que es dedicaven a múltiples activitats, sovint regentaven petits negocis com ara hostals, tavernes o botigues de queviures.¹⁶⁰ Finalment, també hi hem inclòs els mossos d'esquadra (aleshores s'anomenaven «fusillers de l'esquadra») del destacament que hi havia a Santa Coloma de Farners (Hidalgo, 2019: 396) i algun mestre d'escola de la modesta xarxa d'escolarització que hi havia a la regió.

Pel que fa al nivell III hi hem situat aquells pagesos de mas que indicaven explícitament la seva condició de propietaris, els moliners (que no deixen de ser un tipus específic de pagès que controla la producció de farina), els comerciants i finalment els adroguers, cirurgians i escriptors, és a dir, tres professions especialitzades i que requereixen una adquisició d'habilitats i coneixements, però que no obstant considerem que han d'estar un esglaió per sota, respectivament, dels apotecaris, doctors en medicina i juristes. Aquests

¹⁶⁰ En d'altres ocasions es podien dedicar a negocis encara més heterogenis, per exemple, hem vist en un capítol anterior com un negociant actuava de soci capitalista per la instal·lació d'un forn de vidre. Així mateix, el primer comandament del destacament dels Mossos d'Esquadra a Santa Coloma de Farners l'exercí el negociant Salvador Solà (Hidalgo, 2019: 396).

tres darrers col·lectius constitueixen precisament el gruix dels professionals lliberals que hem classificat al nivell IV, juntament amb els pagesos hisendats, molts dels quals havien adquirit algun títol de petita noblesa.

Quadre 6.1. Proposta de classificació en quatre nivells socials per mesurar la mobilitat social.

Nivell	Oficis i grups socials inclosos
I	Oficis agrícoles: bosquerol, bracer, pagès masover, roder, treballador. Oficis no agrícoles: tots els oficis artesans i els traginers.
II	Oficis agrícoles: pagès (quan no especifica si és masover o propietari). Oficis no agrícoles: negociant i empleat públic (mestre de primeres lletres i mosso d'esquadra).
III	Oficis agrícoles: moliner, pagès « <i>senyor útil y propietari</i> ». Oficis no agrícoles: adroguer, botiguer, comerciant, cirurgià, escriptent.
IV	Oficis agrícoles: pagès hisendat i/o amb títol de petita noblesa (Ciudadà Honrat de Barcelona, de Privilegi Militar Condecorat o Familiar de la Inquisició). Oficis no agrícoles: professionals liberals.

Per descomptat, aquesta proposta de classificació que acabem de mostrar té criteris arbitraris que poden esbiaixar els resultats. Tanmateix, el fet de conèixer i poder incorporar el valor del dot en l'anàlisi de la mobilitat social, també ens ha ajudat a veure si havíem comès algun error. En tot cas i com era esperable, la majoria de nuvis i pares de núvia queden situats en els nivells I i II (quadre 6.2). Per tant, els paràmetres de mobilitat social que analitzarem a continuació són fruit bàsicament dels intercanvis entre aquests dos primers nivells. Una primera lectura que ofereixen les xifres del quadre 6.2 és que per força hi havia d'haver algun tipus de mobilitat social des de la perspectiva de les núvies perquè en tots els períodes hi ha més de deu punts percentuals de diferència entre el percentatge de nuvis i pares de núvia al nivell I, essent sempre superior en el cas dels nuvis. En segon lloc, al llarg dels cinquanta anys analitzats, tant des del punt de vista dels nuvis com dels pares de la núvia, es va produir un augment dels integrants del nivell I i una reducció del II. Això es deu principalment a l'augment dels treballadors / bracers i a la disminució dels pagesos, tal i com s'ha exposat en capítols anteriors.

En tot cas, això implica que en les tres generacions de selvatans que a grans trets estem mostrant, és a dir, la que es va casar a mitjans segle XVIII, la que ho feu al tombant del darrer quart de segle i la de principis del XIX, hi hagué un cert procés de mobilitat social descendent, fruit de l'augment dels treballadors en detriment de la pagesia.

Quadre 6.2. Evolució del percentatge de nuvis i pares de núvia en cadascuna de les quatre categories socials.

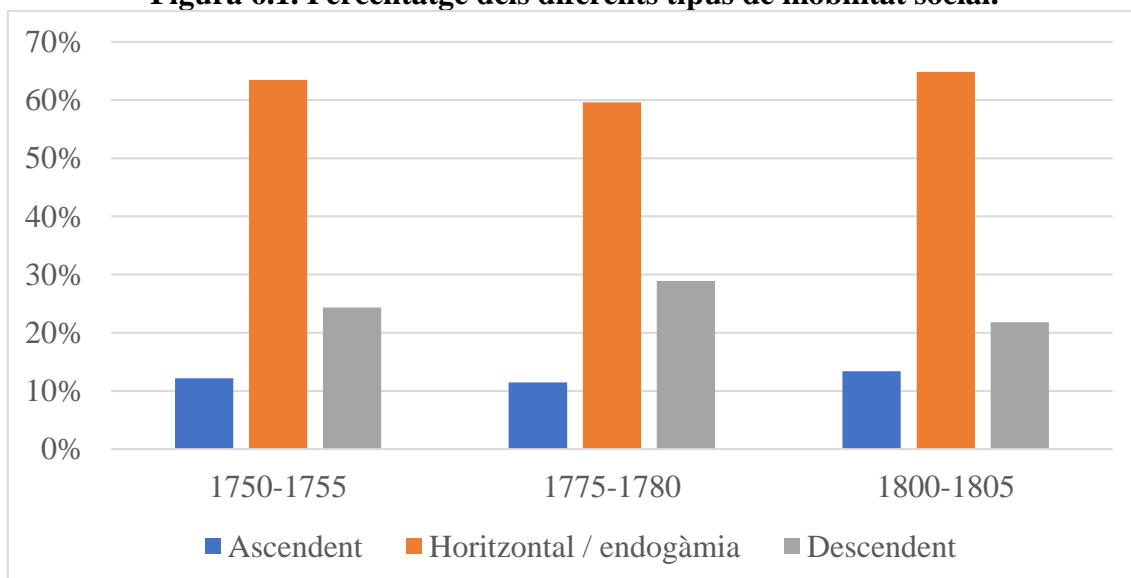
Panell A: nuvis

	1750-1755	1775-1780	1800-1805
I	54,8%	68,8%	72,3%
II	42,2%	24,8%	22,8%
III	1,9%	4,6%	4,5%
IV	1,1%	1,8%	0,5%

Panell B: pares de núvia

	1750-1755	1775-1780	1800-1805
I	43,3%	52,3%	61,9%
II	50,6%	38,5%	32,7%
III	4,2%	5,5%	5,4%
IV	1,9%	3,7%	0%

Figura 6.1. Percentatge dels diferents tipus de mobilitat social.

Sigui com sigui, un cop ubicat cadascun dels oficis en un dels quatre nivells, és possible oferir els primers valors de mobilitat social femenina a través del matrimoni. Abans d'incorporar la variable del dot, cal destacar que tal i com es pot apreciar a la figura 6.1,

no hi ha grans canvis al llarg de la segona meitat del segle XVIII. En tots tres períodes, els casos d'endogàmia social o de mobilitat horitzontal representen prop de dos terços del total de capítols matrimonials. La mobilitat social descendent la detectem en prop d'una quarta part dels capítols i l'ascendent sempre es situa al voltant del 12%. Tenint en compte que en tots els períodes al nivell I hi havia més nuvis que pares de núvia, era esperable que els índex de mobilitat social descendent de les núvies sempre superi als de mobilitat social ascendent. Tanmateix, no deixar de ser interessant subratllar-ho perquè aquestes constatacions guarden una relació molt estreta amb el sistema d'hereu únic.

Més concretament, tant el que s'observa al quadre 6.2 com a la figura 6.1 semblen donar en part la raó a aquelles tesis que suggereixen que els sistemes d'herència impartible tendeixen a una major desigualtat i mobilitat social descendent. En efecte, tant per a les societats contemporànies (Piketty, 2014) com per a les preindustrials (Borgerhoff et al, 2009; Bowles, Smith i Borgerhoff, 2010) s'ha plantejat la hipòtesi que el nivell d'«heretabilitat» és un factor determinant i explicatiu de la desigualtat. Per tant, en les societats d'hereu únic on molts individus tenen un nivell d'heretabilitat molt baix, les forces que empenyen cap a una creixent desigualtat i mobilitat social descendent serien aparentment més fortes. Endemés aquest fenomen tindria un fort biaix de gènere, doncs només cal que hi hagi un sol fill mascle per tal que el nivell d'heretabilitat de totes les filles sigui extremadament baix i per tant, siguin les principals candidates per assumir la càrrega de la mobilitat social descendent (Marfany, 2020: 145). Així mateix, aquest plantejament és especialment pertinent en moments de creixement demogràfic (com és el període que estem estudiant) on augmenta el volum de filles i fills no-hereus, és a dir, d'individus amb baix nivell d'heretabilitat.

Tanmateix, cal afegir alguns matisos a aquesta afirmació. És evident i inqüestionable que la mobilitat descendent sempre supera a l'ascendent i això a la Selva (i a la Catalunya dels masos en general) és deu bàsicament al fet que el sistema d'hereu únic facilita que sempre hi hagi més pares de núvia pagesos en comparació amb els nuvis pagesos, doncs el rang d'hereus per mas és de 0 a 1 i el de filles de pagesos és de 0 a molts. Ara bé, les diferències entre l'estructura social de nuvis i pares de núvia tampoc són exagerades i això provoca que sigui majoritària la mobilitat horitzontal i que tampoc hi hagi una gran diferència entre l'ascendent i la descendent (per bé que aquesta última sempre sigui superior). Això és deu a una idea que s'ha introduït en el capítol anterior: ens ha semblat detectar que poques famílies pagaven dots a dues o més filles. Sens dubte algunes ho feien

i això explica la tendència que mostren el quadre 6.2 i la figura 6.1, però estava lluny de ser una pràctica generalitzada. Com ja s'ha exposat anteriorment, això es podria deure a una combinació de diferents factors: que algunes famílies només tinguessin una filla que arribés a l'edat adulta; que alguna/es filles es cassessin amb un nuvi cabaler sense pagar dot i sense passar pel notari, simplement fent una posada en comú dels béns que poguessin tenir; o que optessin pel celibat.¹⁶¹

Per tal de verificar aquests extrems caldria dur a terme un treball molt més sistemàtic amb fonts demogràfiques i més concretament amb registres parroquials de fets vitals. No obstant, sí que voldríem recuperar les taxes de celibat que hem esmentat en el capítol anterior, no només perquè poden ajudar a explicar que malgrat la rigidesa del sistema d'hereu únic la mobilitat social descendent rarament superi el 20%, sinó també perquè tenen una implicació directa amb les tesis relacionades amb les diferències de model matrimonial i l'EMP. En efecte, en l'epígraf 5.2 hem exposat que considerant el percentatge de solters majors de 50 anys com un *proxy* del celibat definitiu, a la Selva Interior aquest era del 8,1% en el cas de les dones i del 13,3% en el cas dels homes. Aquestes taxes s'aproximen a les que es consideren pròpies del model matrimonial nord-occidental (10%-15%) i són nítidament superiors a les que detecta Julie Marfany per Igualada, malgrat ser aquesta darrera una regió de desenvolupament protoindustrial i més urbanitzada que bona part de la Selva Interior.¹⁶² De manera similar, al Baix Empordà les taxes de celibat femení l'any 1787 eren del 4,2% (gairebé la meitat que a la Selva Interior). A la comarca de l'Alt Empordà s'elevava fins al 8%, més similar a la Selva, però això es devia per les taxes molt elevades que hi havia en alguns municipis muntanyosos. Si exclouem del càlcul aquells municipis més ponentins de l'Alt Empordà (el que es coneix com la subcomarca de les Garrotxes d'Empordà) la taxa de celibat es redueix al 4,4%. Per tant, tant al conjunt del Baix Empordà com al litoral i plana prelitoral de l'Alt Empordà les taxes de celibat eren aproximadament la meitat que a la Selva Interior. No sembla doncs que el dinamisme econòmic ni les transformacions agrícoles es correlacionessin gaire positivament amb l'augment del celibat.¹⁶³

¹⁶¹ Vegeu l'epígraf 5.2 en el capítol anterior.

¹⁶² Segons Pérez-Moreda i Reher (2003) les taxes de celibat definitiu es correlacionen positivament amb les d'urbanització.

¹⁶³ Tots els càlculs sobre el celibat a la Regió de Girona són propis. En l'annex informàtic es poden consultar les xifres de celibat femení i masculí de tots els municipis de la província de Girona.

De fet, si observem el celibat a la Selva Interior poble per poble, les majors taxes de celibat les trobem en petites parròquies de poblament dispers on gairebé tothom vivia en masos. Destaquen sobretot els casos de Sils amb un 35,7% de celibat femení i especialment Franciac i Vallcanera, poblacions de 200-225 habitants l'any 1787 i on la taxa de celibat definitiu (tant masculí com femení) iguala o fins i tot supera el 50%. Tots aquests municipis tenien un 100% de població agrícola segons el mateix Cens del 1787. Per tant, sembla bastant clar que els alts nivells de celibat es donaven precisament a l'emblema de la família extensa patrilineal: als masos. Resulta difícil no interpretar aquests nivells de solteria com un mecanisme de gestió dels recursos familiars per tal de garantir la supervivència del mas propi i/o per la dificultat de trobar suficients hereus per a totes les filles.

L'únic municipi d'una certa entitat que presentava nivells alts de celibat era Sant Hilari Sacalm, al cim del massís de les Guilleries, on 44 de les 289 dones majors de 50 anys i 38 dels 256 homes també majors de 50 anys eren solters. Això representa unes taxes de celibat del 15,2% i 14,8% respectivament. Els municipis més petits del voltant mostraven taxes similars. Així, per exemple, a Vilanova de Sau (comarca d'Osona però limítrof amb Sant Hilari) eren 11 de 79 en el cas de les dones i 29 de 108 en el cas dels homes (13,9% i 26,9% respectivament). A Joanet, la meitat de les dones (10 de 20) i una mica més de la meitat dels homes (13 de 24) majors de 50 anys eren solters. En aquests municipis de muntanya, el celibat podia respondre a les majors dificultats de subsistència, així com a una major absència dels homes que podien passar varies jornades consecutives fora de casa quan tocava endinsar-se al bosc per obtenir determinats recursos forestals. En aquest sentit, cal tenir present que, fins a mitjans segle XX, una de les formes de treball més habituals als boscos de les Guilleries i del Montseny era el que es coneix en l'argot dels bosquerols com «fer quinzenes», que consistia en passar dues setmanes al bosc dormint en barraques i tornar a casa al quinzè dia, descansar una jornada i tornar a marxar al bosc (Cases, 1987). En aquest context, tenir germans i germanes solters a casa de l'hereu podia ajudar a gestionar el dia a dia de la casa.

En contrast, les taxes més baixes de celibat és localitzen als municipis amb un nucli de certa entitat i on hem detectat anteriorment alguns (tímids) exemples de desenvolupament protoindustrial: Breda (ceràmica) i Santa Coloma de Farners (teixits de lli) presenten taxes de celibat femení inferiors al 2%. En el cas de Santa Coloma, capital comarcal i municipi més poblat, són concretament 2 de les 181 dones majors de 50 anys les que eren

solteres. Amer, Anglès i Hostalric, tres municipis amb un terme municipal petit i un percentatge (relativament) baix de població agrícola també presentaven taxes de celibat femení de l'ordre del 0%-2%.

Sigui com sigui, al punt on pretenem arribar és que si bé resulta clar que el sistema d'hereu únic impulsava la mobilitat social descendent, també és igualment cert que les famílies tenien la capacitat de limitar-ne els efectes i potser el més important: en el cas que ens ocupa ho feien famílies extenses, patrilineals i selvatanes (una regió de menor dinamisme econòmic). Encara més, dins de la comarca de la Selva ho feien sobretot aquelles famílies que més encaixen amb el model de família extensa «forta», això és, els que vivien en masos i/o en zones boscoses on la principal activitat seguia essent el treball de la terra i/o l'aprofitament dels recursos naturals. Arribats a aquest punt no podem deixar de recordar la contundent afirmació de Dennison i Ogilvie (2014) respecte el fet que alguns dels trets característics de l'EMP (com les taxes elevades de celibat) es donen sovint en indrets de inexistent o negatiu creixement econòmic.

D'altra banda, si ens fixem una mica més amb les expressions concretes de la mobilitat social, obtenim algunes informacions complementàries. Tal i com es pot apreciar al quadre 6.3, pel que fa la mobilitat social ascendent, el tipus més habitual en els tres períodes estudiats són les filles de famílies masoveres que es casen amb nuvis pagesos propietaris. En el cas de la mobilitat descendent, la tipologia més habitual eren les filles de famílies pageses que anaven a casar-se amb treballadors. Per tant, hi havia un transvasament d'efectius familiars de la masoveria cap a la pagesia propietària i d'aquesta última cap als treballadors de la terra. Una cosa queda clara, des del punt de vista de la pagesia propietària prioritzaven incorporar joves expertes en tirar endavant un mas i per això cercaven abans les filles de masovers que de treballadors (malgrat que hi havia moltes més núvies que eren filles de treballadors). No obstant, a l'hora de casar les seves filles, emparentar-se amb un gendre treballador no sembla que ho consideressin una mala opció. En tot cas, sempre hi ha més filles de pagès casant-se amb treballadors que no filles de masovers amb pagesos propietaris, per tant, com ja havíem avançat la pagesia de mas és en bona part la responsable del fet que les taxes de mobilitat social descendent siguin superiors a les ascendents.

Quadre 6.3. Tipus de mobilitat social més habitual.

	Ascendent	Descendent
1750-1755	Filla de pagès masover amb nuvi pagès (5) Filla de treballador amb nuvi pagès (5) Filla de bracer amb nuvi pagès (5)	Filla de pagès amb nuvi treballador (13)
1775-1780	Filla de pagès masover amb nuvi pagès (6)	Filla de pagès amb nuvi treballador (18)
1800-1805	Filla de pagès masover amb nuvi pagès (5)	Filla de pagès amb nuvi treballador (8)

Nota: entre parèntesis el nombre de casos.

La incorporació de la variable del dot en l'equació per estudiar la mobilitat social ens hauria de permetre afinar i precisar millor les idees i les interpretacions que hem anat apuntant en els paràgrafs anteriors. Partint de la idea, explicada i defensada abastament en capítols anteriors, que el dot es correspon amb l'estatus de les famílies, resulta possible estudiar la mobilitat social femenina des d'una perspectiva bidimensional: a través de la comparativa entre el grup social d'origen i de destí i a través del valor del dot. Partint d'aquesta doble dimensió d'anàlisi s'han determinat fins a vuit tipus diferents de mobilitat social:

Mobilitat ascendent absoluta: el nuvi pertany a una categoria social superior a la núvia. El dot és superior tant a la mitjana dels dots pagats per la categoria d'origen de la núvia com a la mitjana dels dots rebuts per la del nuvi.

Mobilitat ascendent relativa: el nuvi pertany a una categoria social superior a la núvia. El dot és superior a la mitjana dels dots pagats per la categoria d'origen de la núvia però inferior a la mitjana dels dots rebuts per la del nuvi.

Mobilitat ascendent dubtosa: el nuvi pertany a una categoria social superior a la núvia. El dot és inferior tant a la mitjana dels dots pagats per la categoria d'origen de la núvia com dels rebuts per la del nuvi.

Endogàmia / mobilitat horitzontal exitosa: la núvia i el nuvi pertanyen al mateix grup social o a un de categoria anàloga i el dot és superior a la mitjana de la seva categoria.

Endogàmia / mobilitat horitzontal no exitosa: la núvia i el nuvi pertanyen al mateix grup social o a un de categoria anàloga i el dot és inferior a la mitjana de la seva categoria.

Mobilitat descendent dubtosa: el nuvi pertany a una categoria social inferior a la de la núvia. El dot és superior tant a la mitjana dels dots pagats per la categoria d'origen de la núvia com a la mitjana dels dots rebuts per la del nuvi.

Mobilitat descendent relativa: el nuvi pertany a una categoria social inferior a la núvia. El dot és inferior a la mitjana dels dots pagats per la categoria d'origen de la núvia però superior a la mitjana dels dots rebuts per la del nuvi.

Mobilitat descendent absoluta: el nuvi pertany a una categoria social inferior a la núvia. El dot és inferior tant a la mitjana dels dots pagats per la categoria d'origen de la núvia com dels rebuts per la del nuvi.

Quadre 6.4. Tipus de mobilitat social en funció del dot.

	1750-1755	1775-1780	1800-1805
Ascendent absoluta	1.1%	1.8%	3.0%
Ascendent relativa	3.4%	4.1%	2.5%
Ascendent dubtosa	7.6%	5.5%	7.9%
Horitzontal exitosa	17.2%	15.1%	16.8%
Horitzontal no exitosa	46.2%	44.5%	48.0%
Descendent dubtosa	5.0%	1.8%	4.5%
Descendent relativa	4.6%	13.8%	8.9%
Descendent absoluta	14.9%	13.3%	8.4%

El quadre 6.4 resumeix l'evolució dels diferents tipus de mobilitat seguint aquest model de classificació. En primer lloc, cal destacar que la mobilitat social ascendent absoluta és extremadament baixa. Només entre un 1% i un 3% de les núvies es casen amb un nuvi d'un grup social superior i entreguen un dot que supera la mitjana tant de la categoria social del nuvi com de la seva pròpia. Tanmateix, la tendència és positiva, perquè l'1% correspon al període 1750-1755 i el 3% al 1800-1805.

D'altra banda i pel que fa a la mobilitat descendent absoluta (nuvi d'un grup inferior i dot per sota de la mitjana del grup del nuvi i del propi) tampoc és gaire alta i a més mostra una tendència clarament a disminuir, partint de 14,9% als anys 1750-1755 per reduir-se fins a un 8,4% en els dots del període 1800-1805. Així mateix, també és interessant destacar que els casos de mobilitat dubtosa (ja sigui ascendent o descendent), és a dir, aquells on el valor del dot apunta en el sentit contrari de la mobilitat, sumen el 12,6% del

total de casos del període 1750-1755, el 7,3% dels anys 1775-1780 i el 13,6% de 1800-1805.

En tot cas, la principal lectura que podem extreure d'aquest exercici és que de nou sembla confirmar-se l'existència de certes traves a la mobilitat social però amb matisos importants. Certament, era més habitual la mobilitat descendent que no l'ascendent i tenint en compte que anteriorment hem vist que el tipus de mobilitat ascendent més habitual eren les filles de masoveries que es casaven amb pagesos propietaris i la descendent més habitual eren les filles de pagesos que es casaven amb treballadors, sembla bastant clar que el sistema dels masos i de l'hereu únic limitava les possibilitats de mobilitat social ascendent de les filles de famílies treballadores i afavoria la mobilitat social descendent d'algunes filles de la pagesia, empenyent-les cap a un futur incert, allunyat de l'usdefruit del mas que estava reservat al primogènit masculí. El creixement demogràfic característic d'aquest període encara hagué de fer més evident i punyent aquest fenomen. Tanmateix, els casos evidents i inqüestionables de mobilitat social eren pocs i al llarg del període estudiat la mobilitat social ascendent absoluta es va triplicar, mentre la descendent absoluta va reduir-se en cinc punts. Tenint en compte l'augment de la desigualtat que hem constatat en els capítols anteriors hom podria esperar la tendència contrària: un procés de demolició social caracteritzat per un augment de la mobilitat descendent més absoluta. Va succeir el contrari. La major taxa de celibat en els municipis amb més població agrícola pot fer pensar que el sistema de família extensa «forta» tenia els seus propis mecanismes per evitar la demolició social i adaptar-se als avatars socioeconòmics.

6.3. Les soldades.

Seguint la proposta de classificació plantejada en l'anterior epígraf, en el matrimoni de Victòria Baixeras amb l'amo del mas Masferrer que hem explicat a l'inici del capítol, s'hi produí un procés de mobilitat social ascendent relativa, doncs ella pertanyia a un grup social inferior al del seu marit i el dot que va entregar estava per sobre la mitjana de la seva categoria social però per sota la mitjana del grup social del marit. Ara bé, hem vist que la llegítima que li entregava el seu germà era de només 70 lliures. Si el seu dot hagués consistit únicament en aquesta donació (tal i com passava en molts casos) l'haguéssim classificat com un cas de mobilitat social ascendent dubtosa, perquè 70 lliures està també per sota la mitjana de la categoria social d'origen de la núvia. Tanmateix, va aconseguir

millorar el dot fins a les 150 lliures, gràcies a aportar-ne 80 més que ella tenia i que havia «*guanyat y adquirit de sa soldada servint als amos en cosas licitas y honestas*».

Els capítols matrimonials, malgrat no atribuir cap ofici a les seves protagonistes de sexe femení, ens ofereixen informació sobre un component del dot que indirectament permet aproximar-nos al treball femení: les soldades, que és com s'anomenava en aquells temps als diners adquirits a través del treball assalariat. Així doncs, en el moment de la constitució del dot, si la núvia aportava una determinada quantitat de diners adquirits amb el seu propi treball fora de la unitat familiar, se'n deixava constància a través de la fórmula notarial: *adquirit de sa soldada servint als amos en cosas licitas y honestas*.

Aquesta riquesa informativa, que com en tants altres casos desapareix en els capítols matrimonials del segle XIX, permet, encara que sigui indirectament, aproximar-nos a les característiques del mercat de treball femení prematrimonial, que a grans trets seria equivalent a parlar del mercat de treball femení juvenil. Avui en dia sabem que en les societats preindustrials les dones jugaven un paper central en l'economia familiar. Especialment al llarg dels darrers anys s'han anat recopilant estudis que a través d'evidències empíriques de diversa naturalesa han permès reconstruir l'organització del treball al nivell de les unitats familiars. De resultes d'aquests estudis avui en dia existeix un cert consens historiogràfic a l'entorn que el treball de les dones era fonamental i determinant per a l'economia familiar.¹⁶⁴

En primer lloc i tal com es pot apreciar al quadre 6.5, el percentatge de capítols matrimonials en els quals la núvia aporta algun tipus de soldada augmenta clarament, de tal manera que pels capítols de 1750-1755 aquest fenomen només representava al 7,3% de les núvies i a principis del segle XIX la xifra havia augmentat fins al 24,9%, és a dir, en els capítols matrimonials dels anys 1800-1805, un de cada quatre dots era entregat per núvies que havien dut a terme algun tipus de treball assalariat previ al matrimoni. Habitualment, les soldades que constituïen en dot les núvies eren en moneda, no obstant, també augmenta el percentatge de casos on la núvia aporta en dot una sèrie de béns mobles (bàsicament vestits nupcials i caixes de núvia) que ha pagat a partir de les

¹⁶⁴ Pel que fa al món rural en podeu trobar un ric compendi en el monogràfic de la revista *Estudis d'Història Agrària*, corresponent al volum 29 i titulat "Dones i món rural", on s'hi recullen d'altra banda algunes de les contribucions presentades en el XXXI Seminari d'Història Econòmica i Social (*Les dones i les classes. El canvi social des d'una perspectiva relacional i de gènere*), celebrat a Girona els dies 2 i 3 de setembre de 2020. Vegeu especialment Jover-Avellà i Pujadas-Mora (2017: 65-102) Per a una literatura més internacional es pot consultar els treballs recents d'Agren (2017) i Whittle i Hailwood (2018).

soldades. En efecte, si en els capítols matrimonials del període 1750-1755 només un 0,8% de les núvies aportaven algun tipus de bé moble pagat a través de les soldades, tan sols un quart de segle més endavant el percentatge ja era del 5,7% i pels anys 1800-1805 assolía la xifra del 9,1%. Aquest fenomen podria reforçar la hipòtesi que cada vegada era més habitual que les filles de les classes populars anessin a treballar fora de la unitat familiar, fins al punt que adquirissin control per gestionar i administrar aquests diners i invertir-los en crear un aixovar que millorés la seva posició en el mercat matrimonial.

Quadre 6.5. Evolució del percentatge de dots amb soldades.

	1750-1755	1775-1780	1800-1805
Dots amb soldada	7,4%	22,6%	24,9%
En moneda	6,6%	16,8%	15,8%
En béns	0,4%	0,4%	1%
En moneda i béns	0,4%	5,3%	8,1%

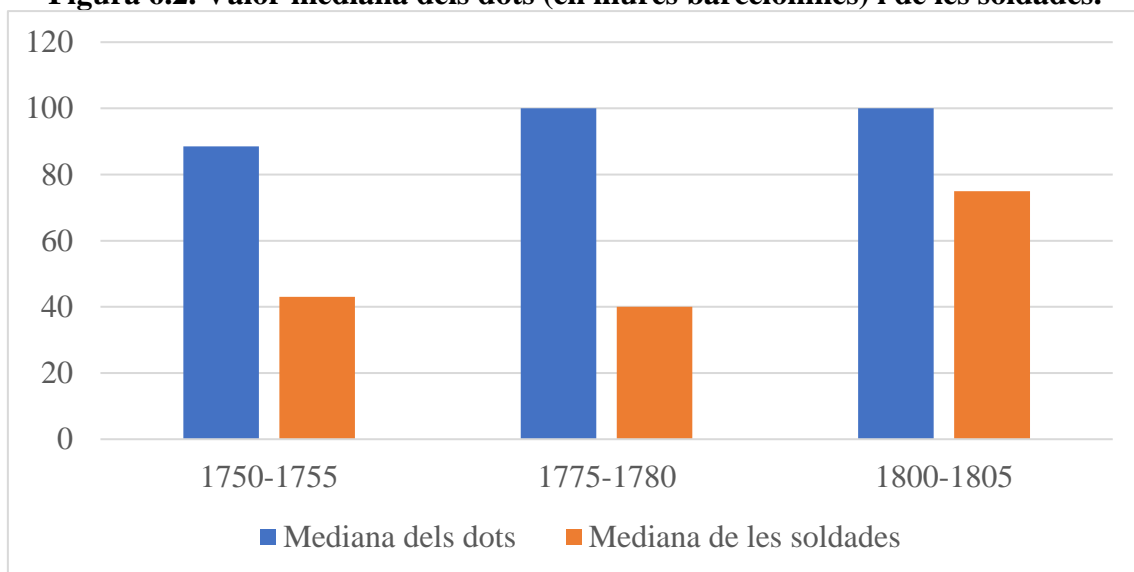
Tot plegat podria respondre a dos motius: 1) a un augment del treball femení assalariat fora de la llar familiar. En un context de creixement demogràfic i econòmicament inflacionista, enviar cada vegada més fills i filles a servir a cases més benestants i/o a treballar al patrimoni d'altri podia ser un recurs òptim i també imperatiu per millorar la precària economia familiar de moltes famílies. 2) A un major interès de les dones en protegir els diners que havien guanyat treballant quan encara eren solteres, de tal manera que s'asseguraven en especificar la soldada per diferenciar-la de la resta del dot. Una hipòtesi no invalida l'altra i podrien ser complementàries.

D'altra banda, no només augmenten els capítols matrimonials amb presència de soldades sinó que creix el valor absolut i relatiu d'aquests, de tal manera que si la mediana (en lliures barcelonines) dels dots es manté força estable, al voltant de la xifra rodona de 100, la mediana de les soldades quasi es duplica, passant de prop de 40 a 75 lliures pels anys 1800-1805 (figura 6.2). No disposem de dades sobre l'evolució dels ingressos femenins però és poc probable que augmentessin al mateix ritme que ho feia el valor de les soldades.¹⁶⁵ L'explicació més versemblant, a parer nostre, és que l'augment de les soldades s'explica principalment per un increment dels anys de treball assalariat previs al matrimoni. Podria donar-se el cas que s'incorporessin abans al mercat de treball, però

¹⁶⁵ Els salaris masculins, força més ben documentats van presentar un comportament no excessivament dinàmic al llarg d'aquest període, tant els urbans (Vilar, 1962 i Feliu, 1991) com els rurals (Tello, Roca i Garrabou, 1999).

tenint en compte que l'edat en que les criades entraven als masos ja era força precoç, el més probable és que l'augment del valor de les soldades (en termes relatius i absoluts) ens estigui indicant més aviat un retard en l'edat d'accés al matrimoni que no una incorporació encara més prematura al mercat de treball. Caldria verificar aquest extrem amb un estudi de l'edat d'accés al matrimoni de les núvies, tant de les que aportaven soldada com les que no, quelcom que requeriria el buidatge sistemàtic de registres de baptismes i matrimonis.¹⁶⁶ En tot cas, si fos cert que a la Selva Interior s'estava endarrerint l'edat d'accés al matrimoni de nou ens trobaríem amb una característica teòricament típica de l'EMP que apareix amb força a la Selva Interior.

Figura 6.2. Valor mediana dels dots (en lliures barcelonines) i de les soldades.

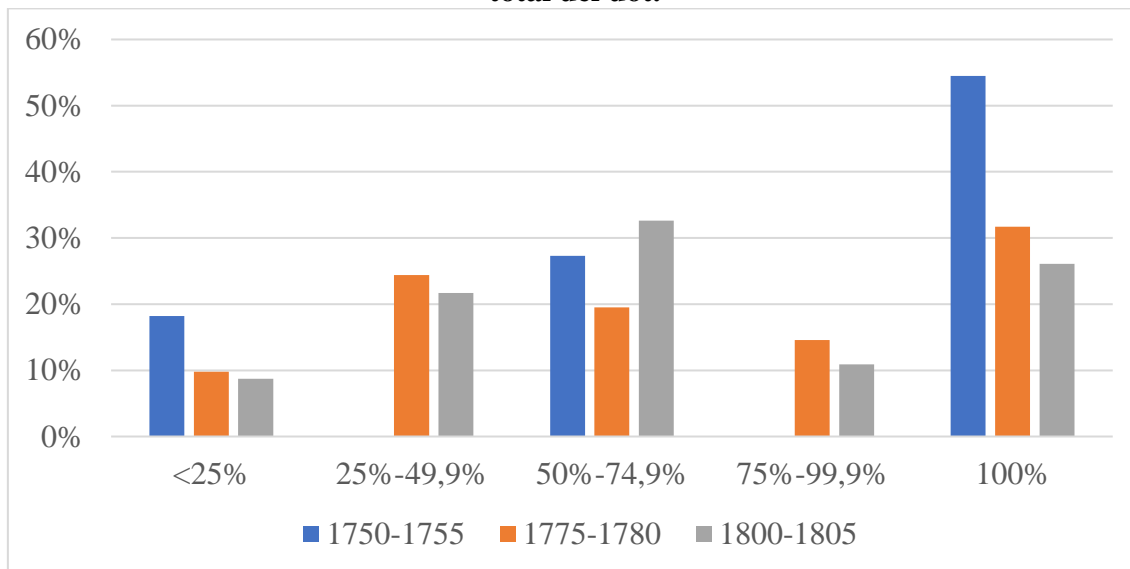

Igualment rellevant és la informació que obtenim a partir de la figura 6.3 on es posa en relació el pes que tenia la soldada sobre el conjunt del dot. Tal i com es pot apreciar, en els capítols matrimonials del període 1750-1755, en aquells dots que incorporaven soldada, aquesta representava la totalitat del dot en més del 50% dels casos. En canvi, a mesura que avança el temps, resulta més habitual que els dots representin més aviat entre el 25% i el 75% del total. Dit en altres paraules, s'ha passat d'un model on les poques dones que aporten soldades són d'origen molt humil, les quals en absència de soldades no tindrien gairebé res més per constituir en dot, a un model on cada vegada més la

¹⁶⁶ Tal i com hem explicat anteriorment, la documentació parroquial es conserva de forma parcial i fragmentària i de moltes parròquies petites i disperses directament no en tenim rastre. Per tant, seria complicat fer un exercici d'aquest tipus. Tanmateix, en futurs treballs es podria intentar fer alguna temptativa en aquest sentit.

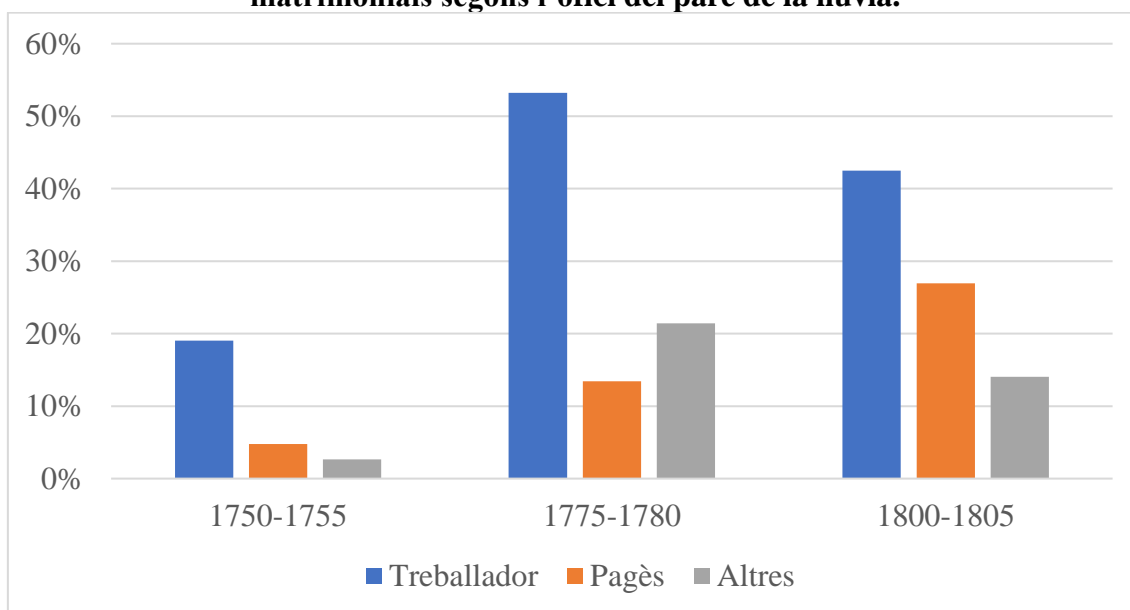
soldada serveix per millorar la llegítima familiar rebuda i per tant col·locar-se en una posició més avantatjosa en el context del mercat matrimonial.

Figura 6.3. Evolució del percentatge de casos segons el pes de la soldada respecte el total del dot.

Quin era l'origen social de totes aquestes dones que havien treballat fora de la llar abans de casar-se? Evidentment, entre els matrimonis de l'elit socioeconòmica no s'hi troben núvies que aportin soldades (excepte casos molt concrets com el que hem relatat en la introducció d'aquest capítol). No obstant, la procedència social de les núvies que aporten soldades es va diversificant al llarg de la segona meitat del segle XVIII. Si bé el més habitual és que les núvies amb soldades siguin filles de «treballadors», cada vegada era més comú que filles de famílies pageses constituïssin algun tipus de soldada (figura 6.4). Tal és així que a principis del segle XIX vora un 25% de les filles de famílies pageses aportaren algun tipus de soldada en el moment de constituir el dot al seu futur marit. Aquest fenomen és especialment rellevant, doncs trenca amb alguns discursos idealitzadors de la pagesia, clàssics del pairalisme, que ens presentaven a la pagesia com un tot homogeni i idíl·lic on mai faltava un plat a taula ni una feina per fer. En una època on l'elit pagesa pagava dots cada vegada més elevats, hi havia un creixent nombre de famílies pageses que transferien membres cap a altres unitats domèstiques més riques. Dificilment es pot deslligar aquest fenomen d'un creixent procés de desigualtat i diferenciació social on moltes famílies tenien autèntics dificultats per subsistir davant moments crítics del cicle de vida familiar.

Figura 6.4. Percentatge de casos amb soldada respecte el conjunt de capítols matrimonials segons l'ofici del pare de la núvia.

De fet, en alguns casos la desigualtat i la proletarització d'uns pagesos respecte uns altres es produïa dins de l'àmbit familiar. És el cas del mas Horta del Molí de Brunyola. A finals dels anys setanta del segle XVIII l'hereu i propietari del mas era un tal Narcís Horta del Molí, el qual havia tingut durant anys a la seva cosina, anomenada Caterina Horta, servint al mas. Quan la primavera del 1779 la Caterina va redactar els capítols matrimonials, per casar-se amb un masover vidu també de Brunyola, va entregar com a dot un total de cent lliures barcelonines, tres vestits i una caixa de fusta, tot gràcies a *sa soldada* [...] *per haver servit en casa de son cosí germà en coses lícitas y honestas, desde la edat en que podia guanyarla* (la soldada).¹⁶⁷ Si no haguessin utilitzat el concepte de «soldada» a l'hora de redactar els capítols matrimonials no l'hi hauríem donat cap importància, perquè al cap i a la fi no deixa de ser un cas de família extensa amb parents laterals (en aquest cas una cosina) incorporats a la unitat familiar. De fet, en Narcís Horta del Molí estava a l'oficina del notari mentre es redactaven els capítols matrimonials i va signar el document. És molt probable que el notari es limités a transcriure el que li dictava el pagès i que fos per tant el mateix Narcís Horta el que considerava (conscient o inconscientment) que els anys que la seva cosina havia estat al mas es recompensaven amb una «soldada» i no amb un donatiu familiar.

¹⁶⁷ AHG, FN, Santa Coloma de Farners, 136, p.197.

6.4. El pacte d'escreix.

A més de dur a terme un procés de mobilitat social ascendent i d'augmentar el seu dot a través dels diners adquirits com a soldades, una tercera característica dels peculiars capítols matrimonials de la Victòria Baixeras amb en Francesch Masferrer era que aquest li garantia 350 lliures en concepte d'escreix. A més, un cop ell morís, cada any que es mantingués vídua l'hereu li hauria de pagar 12 lliures més.

L'escreix era en teoria una donació per compensar la virginitat de la núvia (Codina, 1197: 205) i a la pràctica una espècie de premi o retribució pel que aportarà la núvia a la casa en forma de treball i gestió. Tanmateix, a la Regió de Girona complia més aviat la funció de ser un pacte de supervivència, entès com una reserva de diners en cas d'enviudar, que podia ser recíproca o només del nuvi a la núvia.¹⁶⁸ Es tractava d'una garantia que, almenys teòricament, dotava d'unes mínimes condicions econòmiques a les dones, especialment útil en cas de dissolució prematura del matrimoni, és a dir, en el supòsit que el marit morís i per tant ella enviudés. La quantia exacta podia variar en funció de moltes circumstàncies, però el més habitual era que representés entre un 25% i un 50% del valor monetari del dot (Ferrer, 2010: 77-78; Pérez Molina, 1994). Tenint en compte que, com hem vist anteriorment, el dot en moneda solia anar gairebé sempre acompanyat d'un aixovar en vestits i caixes, el valor real de l'escreix respecte el conjunt de tot el que aportava la núvia en el moment de casar-se seria inferior a aquesta forquilla del 25%-50% que apunten alguns autors.

En tot cas, el que ens proposem analitzar a continuació és veure en primer lloc quin pes tenia el pacte d'escreix en els capítols matrimonials de la Selva Interior durant la segona meitat del segle XVIII i sobretot veure si tenia algun tipus de relació amb les característiques concretes de determinades dones. En primer lloc, tal i com es pot observar a partir de la figura 6.5, el pacte d'escreix a la núvia era molt més comú a principis del segle XIX que mig segle abans. Amb independència del grup social de pertinença, el 55% dels capítols matrimonials del període 1800-1805 incloïen escreix, el que representa gairebé trenta punts percentuals més que en els capítols dels anys 1750-1755. Així doncs, el grup social d'origen de la núvia no sembla ser un factor determinant, en tant que pagesos, treballadors i els oficis no agrícoles presenten uns percentatges molt similars

¹⁶⁸ Aquesta particularitat del pacte d'escreix gironí fou destacat pel notari Emili Saguer i Olivet (1907) i recollit per Esteve (2010: 314).

(excepte pel període 1775-1780 on les filles de treballadors sí que destaquen sobre la resta).

Figura 6.5. Evolució del percentatge de capítols matrimonials amb pacte d'escreix a favor de la núvia.

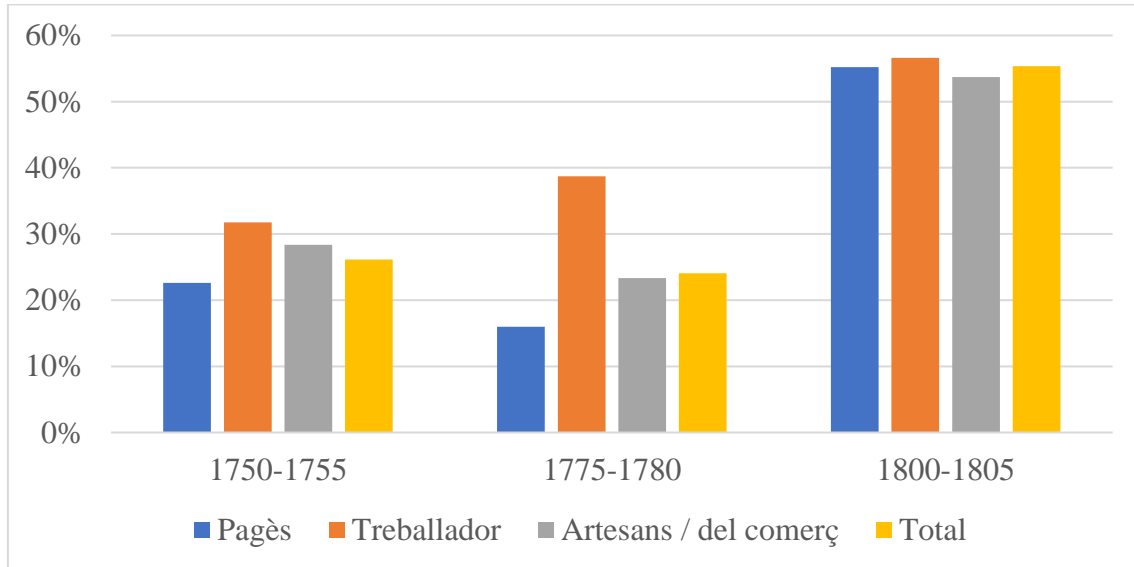
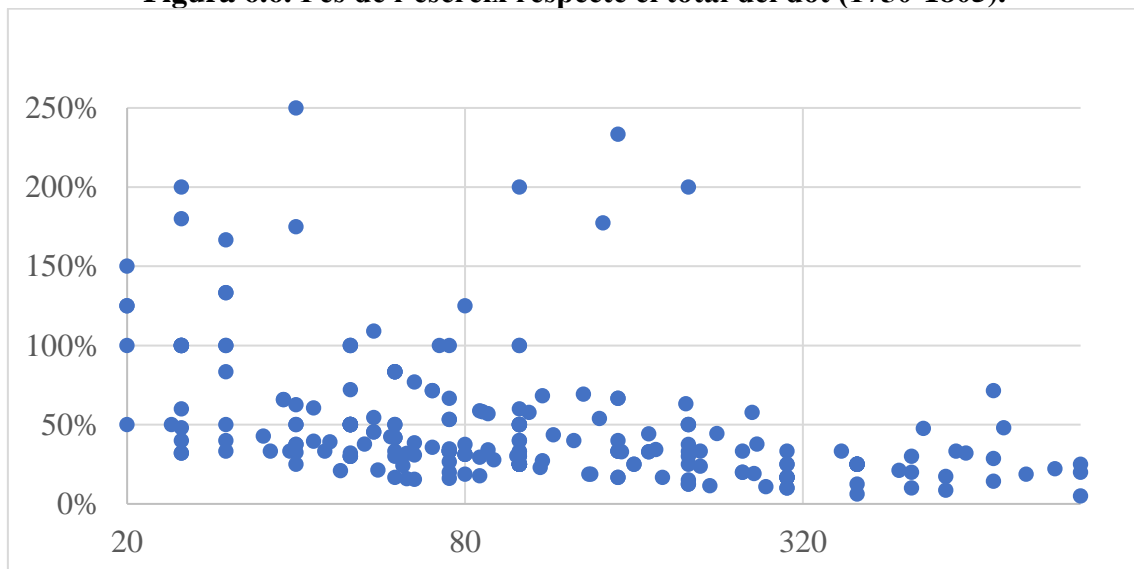

Figura 6.6. Pes de l'escreix respecte el total del dot (1750-1805).

Nota: l'eix horitzontal representa el valor del dot i el vertical el pes de l'escreix respecte el dot (expressat en percentatge). L'eix horitzontal està expressat en una escala logarítmica de base 2 per apreciar millor les característiques dels dots més humils.

Aleshores, si el grup social no era un element explicatiu, ho era el valor del dot? Les evidències que s'han recopilat en aquest exercici sembla indicar que sí. A la figura 6.6 mostrem la relació entre el valor del dot (eix horitzontal) i el de l'escreix (eix vertical) expressat com a percentatge sobre el propi dot. Tal i com es pot observar, en la majoria de casos l'escreix representa menys del 50% del dot. Tanmateix, s'observa una certa correlació negativa entre ambdues variables, en el sentit que a mida que augmenta el dot

disminueix el valor relatiu de les l'escreix. És entre els dots més humils on trobem la majoria de casos que s'escapen de la norma i on l'escreix pot igualar o duplicar el valor del propi dot. De fet, a partir de les 250-300 lliures de dot la mostra s'homogeneïtza i pràcticament ja no es detecten casos atípics on el valor de l'escreix superi el 50% del dot.

D'altra banda, s'observa una correlació positiva entre l'escreix i les soldades. En els tres períodes estudiats les probabilitats que un dot contingui soldades són més elevades si també inclou un pacte d'escreix. (quadre 6.6). Especialment significativa era la correlació entre els capítols matrimonials del període 1775-1780, on hi havia un 45,2% de possibilitats que el dot incorporés soldades si hi havia també pacte d'escreix davant un 19,1% si no hi havia tal pacte. Això reforça en primer lloc la idea que l'escreix era més important entre les núvies d'origen humil (les riques no paguen soldades); i en segon lloc, també apunta la hipòtesi que aquelles dones que havien guanyat i estalviat diners a través del treball assalariat prematrimonial, podien tenir un major interès per preservar els seus recursos, així com una major força de negociació en el mercat matrimonial, forçant els seus futurs marit i/o sogre a atorgar-los-hi una donació d'escreix.

En tot cas, per tal de poder fer una valoració completament positiva d'aquesta tendència caldria saber fins a quin punt les dones vídues tenien facilitats per cobrar l'escreix. Aparentment, que a la resta de Catalunya l'escreix fos una donació que rebia la núvia al casar-se i en canvi a la Regió de Girona la rebés al enviudar pot fer pensar que podia ser més propens a generar conflictes, doncs obligava a l'entesa entre vídua i hereu, els quals donades les altes taxes de mortalitat i renupcialitat no sempre tenien vincles de consanguinitat. Tanmateix, semblaria poc versemblant que es generalitzés tant el pacte d'escreix si fos habitual no cobrar-lo o tenir molts problemes per aconseguir-ho. En tot cas, caldria comprovar-ho a través de fonts judicials (plets civils) i/o concòrdies notariales. Sense haver fet un buidatge exhaustiu de l'abundant documentació notarial amb la que hem treballat, no ens sembla haver detectat una presència generalitzada dels litigis per al cobrament de l'escreix.

Quadre 6.6. Probabilitats que un dot inclogui soldades en funció de si hi ha pacte d'escreix.

	1750-1755	1775-1780	1800-1805
Amb escreix	13,8%	45,2%	36,1%
Sense escreix	5,9%	19,1%	21,3%

Nota: el càlcul de probabilitat s'ha fet a partir d'una regressió logística binària on la variable dependent era 1 si el dot incloïa soldades i 0 en cas contrari.

6.5. Conclusions.

Hem començat el capítol relatant un cas ben peculiar, on una criada constitueix en dot al seu amo els diners que aquest li ha pagat per tal de casar-se amb ell i esdevenir la mestressa del mas. Una visió optimista hi veuria un exemple arquetípic de mobilitat i d'ascensor social ascendent, apte fins i tot per protagonitzar el guió d'alguna pel·lícula ensucrada de previsible final feliç. Una visió oposada hi veuria un cas de dominació i subjugació notori, on noies d'origen humil, després de llargues temporades servint disciplinadament al seu amo, acaben retornant-li a aquest els diners que s'havien guanyat, quedant lligades de forma permanent a l'explotació i al treball d'un patrimoni familiar sense més recompensa que pa i sostre.

Interpretacions a banda, utilitzant el fil d'aquest capítol matrimonial tan singular hem analitzat el paper de les núvies selvatanes que escripturaven capítols matrimonials des de tres perspectives diferents però complementàries entre elles: la mobilitat social, les soldades i l'escreix. Voldríem remarcar una sèrie de conclusions fruit del que hem anat exposant al llarg d'aquest capítol. En primer lloc, creiem haver detectat que la mobilitat social era baixa, doncs el tipus més comú era l'endogàmia o la mobilitat horitzontal. Fins i tot en alguns casos, quan a tenor de l'ofici del nuvi i del pare de la núvia semblava clar que hi havia una mobilitat social (ascendent o descendent) el dot apuntava en el sentit contrari i no confirmava aquest procés, ja fos perquè es situava per sota de la mitjana en els casos de mobilitat ascendent o per sobre la mitjana en els de mobilitat descendent. Una cosa sí que sembla clara: l'evident augment de la desigualtat en la distribució dels dots que es produí a les acaballes del segle XVIII no sembla que alterés la tendència de la mobilitat social, possiblement perquè les famílies, malgrat el sistema d'herència impartible, tenien mecanismes per regular-la.

D'altra banda, també s'ha apreciat que cada vegada més núvies havien treballat prèviament a dur a terme la contractació matrimonial. Guanyaven diners, els estalviaven (a vegades fins i tot els invertien en la compra de béns mobles) i finalment ho constituïen en forma de dot als seus esdevenidors marits. Malgrat que possiblement els motius pels quals havien d'anar a *servir als amos en cosas licitas y honestas*, així com les condicions de treball que es trobaven, podien ser d'allò més precàries i fruit de la mera necessitat de sobreviure, sembla evident que aquests diners adquirits fora de l'estricta control familiar

conferien a aquestes dones un rol més dinàmic i actiu en el mercat matrimonial del que haurien tingut d'haver-se quedat a casa fins el dia del matrimoni.

Per últim, també hem vist un augment dels pactes d'escreix del marit cap a la núvia. Al tractar-se d'una reserva de diners de la qual, en teoria, ella en podia disposar lliurement, suposava una garantia de recursos important. Podia resultar especialment útil en els casos on un cop vídua hagués d'abandonar la unitat familiar a la que s'havia integrat a través del matrimoni, doncs l'escreix li proporcionava una mínima dotació econòmica. Hem detectat una correlació negativa entre el valor del dot i el pes que l'escreix tenia, és a dir, quan més baix era el dot, major era el valor relatiu de l'escreix. Així mateix hem detectat una correlació en aquest cas positiva entre l'escreix i les soldades: si hi ha pacte d'escreix és més probable que també hi hagi soldades. Ambdues correlacions apunten en el sentit que l'escreix era un element especialment útil per a les filles de les famílies més humils. Per tant, en molts casos, la creixent presència del pacte d'escreix no es pot entendre sinó com un triomf d'aquelles dones que després d'haver treballat i guanyat soldades per poder entregar un bon dot, lluitaven per retenir a la seva lliure disposició una part o la totalitat d'aquest. En alguns casos l'escreix podia fins i tot arribar a duplicar la suma total del dot aportat.

Sens dubte estem davant de fenòmens complexos, difícils d'estudiar i que obliguen a anar més enllà de la informació que la font històrica ens volia donar. Tanmateix, pot valdre la pena fer l'esforç d'intentar interpretar els principals resultats que hem obtingut en aquest exercici a través del marc teòric que s'havia esbossat en la introducció respecte els diferents models matrimonials. D'entrada, no es pot negar que els lligams familiars forts, la família extensa i el sistema d'hereu únic basat en la primogenitura masculina limitaven i influïen en les possibilitats de mobilitat social de les noies, fent més habitual aquella en sentit descendent en comparació amb l'ascendent. Ara bé, aquests lligams familiars més «forts» proveïts per la família extensa i el sistema d'hereu únic eren compatibles amb un increment del treball assalariat prematrimonial (soldades) i de la capacitat de negociació per assegurar-se una certa dotació de recursos en cas d'enviudar prematurament (pacte d'escreix). Aleshores, la desvinculació dels lligams familiars més forts i les oportunitats que oferia la incorporació al mercat de treball per a les dones solteres s'ha d'interpretar sempre en un sentit positiu, tal i com pressuposen els partidaris de l'EMP? Potser no hauríem de perdre de vista que al cap i a la fi, el nostre subjecte d'estudi en aquest punt vindria a ser una nena (tant li fa que sigui catalana, italiana, anglesa o holandesa) que des

de ben petita marxa de casa seva per anar a servir *en cosas licitas y honestas* a un amo, restant sota la seva autoritat. Quina capacitat de decisió i elecció individual se li pot assignar? Quin grau d'empoderament li podem atribuir? Tenir una bona soldada per constituir en dot i negociar un bon escreix converteix el seu cas en un èxit de l'individualisme?

Paral·lelament, l'augment de les soldades combinat amb unes taxes relativament altes de celibat i les poques evidències de famílies que entreguessin dots a dues o més filles, ens condueix a plantejar la hipòtesi que casar-se podria no ser una pràctica ni tant universal ni duta a terme a una edat tan precoç com alguns autors plantejaven per a l'Europa mediterrània. Caldria incorporar noves fonts documentals per poder conduir la discussió al següent nivell, però en l'estat actual les evidències apunten en la direcció que acabem d'esmentar.

És més, que un tret suposadament característic de l'EMP com és la taxa elevada de celibat és donés a la Selva més que en regions protoindustrials o de profundes transformacions agrícoles, sembla donar més força a la idea plantejada, amb una base empírica més sòlida, per Dennison i Ogilvie (2014) en relació a que les manifestacions dels trets típics de l'EMP s'associen més amb un rendiment econòmic negatiu en comptes de positiu. Per tant, que les regions capdavanteres en el desenvolupament econòmic modern tinguessin unes taxes altes de celibat no hauria d'establir una relació causal entre un fet i l'altre, sinó que podria respondre a múltiples factors explicatius. En el nostre cas creiem que era un fenomen que es donava especialment als masos, com a millor opció (des del punt de vista dels amos dels masos) per a gestionar l'explotació agrícola familiar. Caldria veure en d'altres indrets a quina casuística responia i si a algun lloc es pot atribuir veritablement a una major capacitat d'elecció i acció individual.

En síntesi, ni els suposats trets característics de l'EMP semblen un fenomen exclusiu de l'Europa Nord-occidental ni tampoc creiem que s'hagin d'interpretar per força en un sentit positiu ni que s'hi pugui establir una relació de causalitat amb el progrés econòmic. Sigui com sigui, esperem que aquest capítol hagi aportat alguns elements més per a la comprensió del paper de les dones en els avatars econòmics de finals de l'Antic Règim i més específicament en un moment delicat del cicle de vida familiar com era el del matrimoni.

7. LA COMPETÈNCIA GRÀFICA A TRAVÉS DELS CAPÍTOLS MATRIMONIALS

«Las naciones marchan hacia su grandeza al mismo paso que avanza su educación. Ellas vuelan si ésta vuela; retrogradan si retrogada; se precipitan y hunden en la oscuridad si se corrompe o absolutamente se abandona.»

Simón Bolívar. *Discurs pronunciat l'octubre del 1825*.¹⁶⁹

7.1. Introducció.

Segons algunes estimacions, pels volts de l'any 1500 a la major part d'Europa la taxa d'alfabetització era similar: de nord a sud, d'orient a occident, entre un 5% i un 10% de la població podia signar documents amb el seu propi nom, mentre que el 90%-95% restant no n'era capaç. Cap a finals del segle XIX el panorama era força diferent. Aquells països de l'Europa nord-occidental que estaven liderant el desenvolupament econòmic modern presentaven taxes d'alfabetització superiors al 50%, com era el cas d'Anglaterra i els Països Baixos. En canvi, a la resta del continent les xifres eren encara força baixes, situant-se al voltant del 20%-30% (Allen, 2013: 43). Pel que fa als Estats Units d'Amèrica, ja des de mitjans segle XIX es calcula que l'alfabetització de la població blanca (tant masculina com femenina) era de prop del 90% (Piketty, 2019: 604 i Lee i Lee, 2016: 156). Cas similar al del Japó, primer país oriental en assolir el nivell de desenvolupament econòmic d'occident i que a finals del segle XIX decretà l'escolarització universal i obligatòria durant com a mínim quatre anys (Rubinger, 2007: 4).

Aquesta aparent correlació entre el desenvolupament econòmic i la universalització de l'accés a la competència gràfica ha portat alguns autors a veure-hi una relació de causalitat. Partint de la idea que els humans som un factor de producció més, alguns especialistes han plantejat la idea que les inversions en educació i en adquisició d'habilitats tècniques augmenta el valor dels humans i per tant millora el «capital humà». Segons els partidaris d'aquestes tesis, aquest creixent estoc de capital humà hauria tingut

¹⁶⁹ Recollit i transcrit, entre d'altres autors, per Prieto Figueroa (2006: 78).

un impacte (positiu) en el fet que algunes regions reeixissin més que altres en el procés d'industrialització, tot escapant a la trampa maltusiana i transitant cap al creixement econòmic modern.

Molts dels autors que han defensat aquest tipus de tesis, formen part o són propers a l'escola neoclàssica i els seus postulats s'agrupen dins les teories anomenades del Capital Humà i del Creixement Unificat (sovint abreviades com HCT i UGT respectivament per les seves sigles en anglès). Tanmateix, aquestes mateixes idees ja es trobaven presents en els textos d'alguns dels grans representants de la teoria econòmica clàssica. Sense anar més lluny, el mateix Adam Smith a *La Riquesa de les Nacions* afirmava que:

«Una persona que se ha educado con la inversión de mucho tiempo y trabajo en cualquier ocupación que requiere una destreza y habilidad extraordinarias puede ser comparada con una de esas costosas maquinas». (Smith, 1776: 10).

De manera similar, John Stuart Mill als *Principis d'Economia Política* (1848: I, 5, 4-5) considerava que la *«productividad del trabajo de un pueblo está limitada por su conocimiento de los oficios»* i per tant calia tenir present el *«valor económico de la difusión general de la inteligencia entre el pueblo»*.

Pocs anys després dels textos de Mill, alguns dels fundadors de l'escola neoclàssica, com Alfred Marshall (1890) o Frank Taussig (1911) s'expressarien en termes molt similars, postulant una estreta relació entre el progrés econòmic i l'educació. Tanmateix, no seria fins després de la 2ª Guerra Mundial que l'escola neoclàssica reprengué aquestes tesis per intentar explicar les causes que alguns països concrets haguessin crescut tant i tan ràpid (Solow, 1957; Schultz, 1971 i 1981). De llavors ençà hi ha hagut una àmplia i prolífica literatura al voltant d'intentar calcular, mesurar i determinar el paper del capital humà en el creixement econòmic modern.¹⁷⁰

Recentment i a partir d'un ampli ventall de fonts i metodologies s'ha donat amplitud a aquestes tesis, utilitzant com a *proxy* del capital humà indicadors tan diversos com la producció de llibres (Baten i Van Zanden, 2008) o la tendència a arrodonir l'edat en xifres rodones en les enquestes censals (Crayen i Baten, 2010). Tots ells coincideixen en detectar la correlació positiva entre el capital humà i el desenvolupament econòmic, així

¹⁷⁰ Entre d'altres: Sandberg (1993), Robinson (1998); Galor i Weil (2000); Galor i Moav (2002); Mokyr (2002); Galor (2005); Boucekkine de la Croix i Peters, (2007); Pamuk et al (2010) i Grinin i Korotayev (2015).

com la correlació negativa amb la desigualtat, tant si es tracta d'analitzar el cas europeu (Baten i Hippe, 2018), americà (Manzel, Baten i Stolz, 2012) o africà (Cappelli i Baten, 2021).¹⁷¹

En tot cas, aquestes tesis no han estat exemptes de debat i polèmica. D'entrada, han rebut crítiques d'aquells que consideren que fallen des dels seus plantejaments inicials. S'ha argumentat que es tracta de teories on un petit canvi en la variable causal pot explicar grans canvis en altres variables, quelcom que facilita donar suport a idees preconcebudes tot utilitzant una base empírica dèbil (Szostak, 2015: 257-258). També s'ha criticat que no existeix estrictament una gran fase mil·lenària d'estagnació seguida d'un *take off* industrial que permet el creixement econòmic (Crafts i Mills, 2009), sinó que al llarg dels darrers dotze mil anys d'història humana (des de la revolució neolítica aproximadament) s'han anat succeint fases de creixement econòmic hiperbòlic (Nielsen, 2016).

D'altra banda i pel que fa a les crítiques a la relació entre capital humà i progrés econòmic, podríem diferenciar dos grans tipus de crítiques. En primer lloc hi hauria aquells treballs empírics que han observat com en diferents societats i en diferents moments històrics, un major (o menor) nivell de capital humà no es correlaciona amb un major (o menor) nivell de creixement econòmic.¹⁷² En segon lloc i des del pla teòric, l'anàlisi de la relació entre capital humà i progrés econòmic resulta molt conflictiva en la mesura que l'educació és un bé d'inversió i alhora un bé de consum. Com a bé d'inversió pot oferir uns rendiments determinats i per tant influir en el creixement econòmic. En canvi, com a bé de consum està subjecte al propi creixement econòmic, doncs s'ha observat com aquelles societats econòmicament més desenvolupades també consumeixen més educació. Per tant, educació i desenvolupament econòmic actuen mútuament com a variable dependent i independent la una de l'altra.¹⁷³

Pel que fa al cas català, s'ha defensat recentment que una suposada acumulació de capital humà diferent de Catalunya respecte la resta d'Espanya seria un factor determinant del «miracle econòmic català» (Simon, 2021). Segons l'autor d'aquest treball, la població catalana del segle XVIII gaudia d'uns nivells alts d'alfabetització i d'accés a la cultura

¹⁷¹ Pel cas concret espanyol vegeu Perez-Artés i Baten (2021).

¹⁷² En aquesta línia destaquen els treballs de Graff (1987) i Mitch (1983 i 1984) a la dècada dels vuitant del segle passat, en un moment on aquest debat era especialment viu.

¹⁷³ Aquesta problemàtica fou plantejada per Nuñez (1992:24) i Nuñez i Tortella (1993) si bé arriben a la conclusió que és més important el seu pes com a bé d'inversió i per tant és útil com a variable independent i explicativa del creixement econòmic.

escrita, quelcom que hauria facilitat la penetració d'una il·lustració industrial que va difondre el coneixement útil, articulats sobretot a través de la Junta de Comerç i que va difondre projectes i idees mercantilistes que ja tenien com a objecte la nació catalana com a ens diferenciat.¹⁷⁴

Sigui com sigui, en aquest capítol es baixa a una escala molt més micro i es mostra un petit estudi de cas on primer mesurarem la competència gràfica dels individus en una regió concreta (els municipis de la Selva Interior) i en un període cronològic específic (la segona meitat del segle XVIII); per després comparar-ho amb un indicador de la riquesa familiar com són els dots. L'objectiu és veure si el valor dels dots es relaciona d'alguna manera amb les possibilitats que el nuvi i la núvia siguin capaços de signar. Utilitzem com a font la base ja coneguda de capítols matrimonials on els nuvis i les núvies podien signar el document si en sabien o bé delegar-ho en un testimoni si no eren capaços. Més concretament, hem emprat els capítols matrimonials dels anys 1750-1755, 1775-1780 i 1800-1805, el que ens permet cobrir, aproximadament, la competència gràfica de tres generacions de selvatans i selvatanes.¹⁷⁵

7.2. Els capítols matrimonials i l'estudi de la competència gràfica.

Tal i com s'ha exposat en l'epígraf anterior, en aquest capítol ens intentem aproximar als nivells de competència gràfica (capacitat de signar documents amb el teu propi nom) a partir dels capítols matrimonials i més concretament de la base que ja hem presentat en capítols pretèrits. Primer de tot ens hem de preguntar si són útils els capítols matrimonials per mesurar la competència gràfica. Els avantatges però també els biaixos i inconvenients que pugui tenir la font i que hem explicat anteriorment són igualment aplicables al mesurament de la competència gràfica. En tot cas, val la pena explicar que tampoc es disposa de gaires fonts alternatives per dur a terme un exercici d'aquest tipus. El principal motiu rau en el fet que a Espanya l'obra estadística començà tard i amb entrebancs. La creació de la Comisión de Estadística General del Reino data del tardà any 1858 i endemés una dècada després viuria un llarg parèntesi de letargia (1868 i 1912). Això implica que

¹⁷⁴Noti's que les crítiques i les contradiccions al model que hem explicat en els paràgraf anterior també són aplicables als arguments sobre el cas concret català.

¹⁷⁵No disposem d'informació sobre la competència gràfica pels capítols del període 1820-1825 perquè s'han extret del Registre d'Hipoteques i no dels protocols notariaus.

fins ben entrats al segle XX, fenòmens com l'escolarització o l'alfabetització no es puguin estudiar de manera sistemàtica a partir d'estadístiques nacionals.¹⁷⁶

Davant aquest buit ha sigut necessari cercar fonts alternatives i les escriptures notariales han sigut una de les eleccions predilectes per molts historiadors, degut a la seva riquesa informativa i el relatiu bon estat de conservació que solen presentar.¹⁷⁷ D'entre els diferents tipus d'escriptures notariales la més emprada per avaluar la competència gràfica han sigut els testaments. Hi hagué, sobretot durant les dues darreres dècades del segle XX, una certa tradició historiogràfica de mesurar la competència gràfica a l'Espanya de finals de l'època moderna i inicis de la contemporània a partir de la capacitat de signatura per part dels testamentaris, resultant en diverses temptatives d'àmbit estatal (Soubeyroux, 1985 i 1998) i/o local / regional. En efecte, es dugueren a terme estudis a partir de disposicions testamentàries a indrets tan diversos de la geografia espanyola com ara Galícia (Rey, 1998), Cadiz (de la Pascua, 1989) o Múrcia (Moreno, 1989 i Moreno i Viñao, 1988). Pel cas català es van estudiar a fons les ciutats de Girona i Mataró (Antón, 1998 i Ventura, 1986) i més recentment també Terrassa (Fernández, 2007 i 2009).

L'ús dels testaments com a font per determinar la competència gràfica ha sigut criticat per alguns autors, argumentant, d'una banda, que sobrerepresenta a les classes benestants (i infrarepresenta a les més humils) i d'altra banda que un document redactat i signat just abans de morir pot provocar algunes distorsions que en dificulten l'anàlisi interpretatiu (Cressy, 1980). Per intentar corregir aquests possibles biaixos, alguns dels estudis que hem citat en el paràgraf anterior, com ara el de Ventura o els de Fernández han complementant les sèries de testaments amb altres escriptures notariales com ara capítols matrimonials o compra-vendes de béns immobles.

En el nostre estudi hem utilitzat només capítols matrimonials perquè considerem que aquests ens aporten, a través del valor del dot, una informació molt valuosa en relació a la riquesa de les famílies i per tant permeten creuar la variable de la competència gràfica amb l'estatus socioeconòmic. Evidentment, per tal que els resultats de l'estudi siguin vàlids cal que es compleixin dues premisses: que els capítols matrimonials siguin

¹⁷⁶ Sobre l'endarreriment de l'obra estadística a Espanya i el perjudici que això ha suposat per als estudis d'estadística històrico-econòmica, vegeu Fontana (2005: 23-24).

¹⁷⁷ A França s'han utilitzat els registres parroquials de matrimoni per tal de calcular la competència gràfica (Furet i Ozouf, 1977 i Fleury i Valmary, 1957). A Espanya l'ús de fonts eclesiàstiques tampoc ha sigut possible perquè la prevalença del clergue sobre el seglar va provocar que n'hi hagués prou amb la signatura del sacerdot (Viñao, 1984: 168).

representatius del conjunt de la societat i que el valor del dot reflecteixi realment l'estatus econòmic tant de qui el paga com de qui el rep. De la validació d'ambdues premisses ens n'hem ocupat en capítols anteriors i no hi insistirem ara. En tot cas i com no pot ser d'altra manera, els possibles biaixos que presentava la font per a mesurar desigualtats o mobilitat social, també els presenta a l'hora d'estudiar la competència gràfica: és possible que no ens capti del tot els grups més humils i és versemblant plantejar la hipòtesi que els grups més humils haurien de tenir un menor accés a l'escolarització i a l'adquisició de competència gràfica. Per tant, és possible que les xifres de competència gràfica que puguem obtenir estiguin sobrerepresentant la taxa real.

Tanmateix, considerem que els capítols matrimonials són una bona font per avaluar els nivells de competència gràfica dels individus tot posant-ho en relació amb el seu estatus econòmic. Malauradament, ens ofereixen una finestra d'oportunitat petita, doncs no fou fins a les dècades centrals del segle XVIII que es generalitzà el costum de signar les escriptures (els que podien), així com d'indicar explícitament quan algú no n'era capaç. Poques dècades després, al llarg del segle XIX, s'anirà erosionant la pràctica d'atorgar capítols matrimonials i cada vegada presenta més recels com a font per a estudiar el conjunt de la societat i en canvi. Per tant, la possibilitat d'estudiar la competència gràfica a través de la contractació matrimonial es restringeix a un període de temps curt però que afortunadament coincideix amb la cronologia d'aquesta tesi: les dècades finals de l'Antic Règim.

Sigui com sigui, per aquest exercici hem recopilat un total de 816 capítols matrimonials, 306 dels quals foren redactats en les esmentades notaries entre els anys 1750-1755, 265 entre 1775-1780 i els restants 248 entre 1800-1805. Dur a terme el buidatge en tres talls o cates separats per vint anys ens permet mesurar la competència gràfica d'aproximadament les tres generacions d'adults que habitaren la regió durant la segona meitat del XVIII. Evidentment, no hi ha una edat única d'accés al matrimoni i la font tampoc ens informa de l'edat dels contraents, per tant no estem analitzant tres cohorts reals des d'un punt de vista demogràfic. No obstant, els capítols matrimonials es redacten en un moment concret del cicle de vida familiar (el matrimoni) i això és sens dubte un avantatge respecte altres fonts (Congost, 2010: 166-167).

Per últim i abans d'entrar en l'anàlisi dels resultats cal fer dues apreciacions finals. En primer lloc, en aquest treball avaluem la competència gràfica, entesa com la capacitat de signar, en aquest cas, els contractes matrimonials. La competència gràfica no és el mateix

que l'alfabetització. De fet, podríem considerar que és el nivell zero del procés d'alfabetització. És a dir, qualsevol que sigui capaç de processar textos complexos sap signar, però no tothom que sap signar és capaç de processar textos complexos. Per tant, dins de la llista d'individus que considerem «competentment gràfics» hi hauria tots aquells que Cipolla (1970 :11) anomenava «exèrcit de semianalfabets»: individus que són capaços de fer un gargot que intenta reproduir el seu nom però que difícilment podrien escriure textos més llargs o ho farien amb grans dificultats.¹⁷⁸

La segona apreciació té a veure amb l'objecte de l'anàlisi. Els capítols matrimonials de l'època que estem estudiant eren signats (si en sabien) per tots els que hi participaven. Per tant, no només signaven el nuvi i la núvia sinó els seus respectius pares i altres parents que poguessin tenir algun paper rellevant. En el nostre estudi ens hem limitat a analitzar la competència gràfica dels nuvis i les núvies, per una raó molt senzilla: desconeixem l'habilitat de signar dels difunts. Si analitzéssim la competència gràfica dels pares i mares estaríem estudiant únicament aquells pares i mares que arribaren vius a l'edat de casar els fills i això sí que podria introduir un biaix important.

7.3. La competència gràfica a la Selva Interior.

Fetes les prevencions i explicacions oportunes en l'epígraf anterior, podem passar a analitzar la competència gràfica dels nuvis i núvies durant la segona meitat del segle XVIII. Tal i com es pot apreciar a la figura 7.1 i pel que fa a les núvies, en els capítols matrimonials del període 1750-1755 no n'hi ha cap que sigui capaç de signar. En els altres dos talls cronològics n'hi ha quatre i tres, el que suposa un percentatge de competència gràfica del 1,5% i 1,2% respectivament. D'altra banda i en el cas dels nuvis, el percentatge parteix d'un 28% per ascendir al 35% i tornar a descendir fins al 28% de nou. Aquest retrocés en la competència gràfica en el tombant dels segles XVIII i XIX no és cap anomalia, sinó que segueix la tendència general pel conjunt de l'estat espanyol on, segons alguns autors (Viñao, 1983; Delgado, 1993), l'accés a l'educació va tocar fons fruit de «*reis imbècils i guerres intestines*», el que va provocar que Espanya fos un país d'«*analfabetisme massiu*.» (López, 1981: 147). En tot cas, tractant-se de la segona meitat del segle XVIII, una època de fort creixement demogràfic, la disminució en la competència gràfica podria ser que fos en termes relatius però no absoluts. És a dir, seria compatible

¹⁷⁸ En aquest sentit, s'ha determinat que en l'Anglaterra preindustrial la proporció de població capaç de signar era sempre inferior a la que sabia llegir i superior a la que sabia escriure (Schofield, 1978).

que a principis del segle XIX hi hagués un percentatge més baix d'individus que sabien escriure en comparació amb mig segle abans, però en canvi, la xifra total de persones que sabien escriure podria ser superior.

Figura 7.1. Competència gràfica dels nuvis i les núvies.

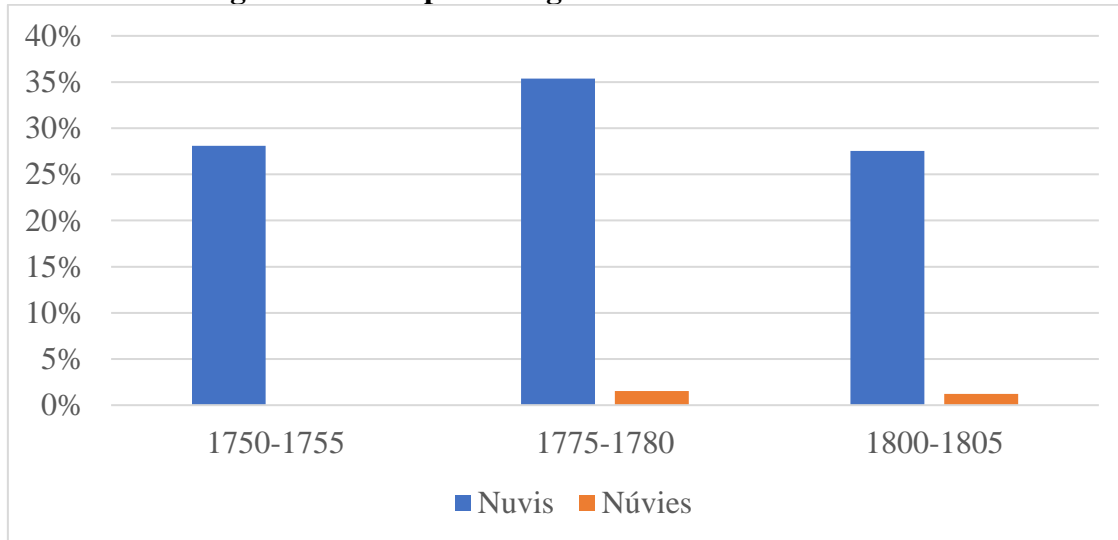
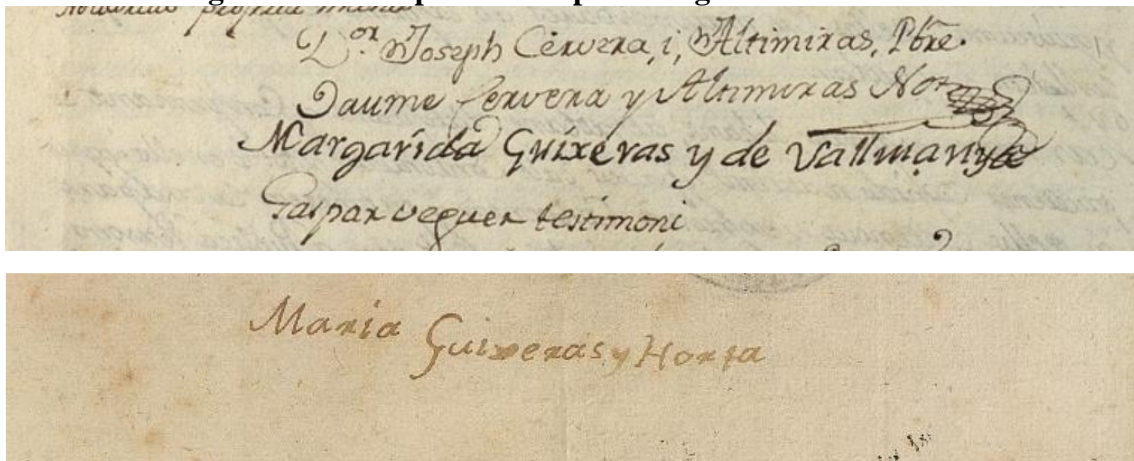

Figura 7.2. Exemples de competència gràfica femenina.¹⁷⁹

Com encaixen aquests resultats amb la literatura precedent? Jacques Soubeyroux (1985: 159-172) havia estimat pel conjunt d'Espanya que durant la segona meitat del XVIII la competència gràfica masculina hauria augmentat del 30% al 42% i la femenina del 5% al 13%, en una mostra que tanmateix s'havia esbiaixat en favor de les ciutats al incorporar a finals de segle dades de Barcelona. De fet, el mateix autor reconeixia que eren resultats massa optimistes que sobreestimaven a les classes benestants. Si observem els treballs de Ventura, Fernández i Anton per a les ciutats de Mataró, Terrassa i Girona, els percentatges

¹⁷⁹ Margarida Guixeras (tercera signatura de la imatge superior) i Maria Guixeras (imatge inferior), mare i filla, són dos dels primers casos de signatura femenina que hem localitzat en els protocols notariais de Santa Coloma de Farners. Es tracta de l'esposa i la filla de Joseph Guixeras, qui fou precisament notari de Santa Coloma de Farners entre els anys 1751 i 1773 (Grau i Pujol, 1996: 68).

de competència gràfica d'aquests tres nuclis urbans catalans són nítidament més alts que en el nostre estudi. A Mataró i a Terrassa, a mitjans segle XVIII, la competència gràfica masculina superava lleugerament el 50% i la femenina es situava entre el 5% i el 10%. Unes dècades més tard, cap a finals del mateix segle XVIII, a Terrassa la competència gràfica s'havia estancat però a Mataró havia crescut fins a un 64% la masculina i un 24% la femenina (Ventura 1986; Fernández, 2007). A Girona, l'any 1787 el 77% dels gironins i el 27% de les gironines sabien escriure (Antón, 1998).

Així mateix, si ens traslладem al món agrari, diversos treballs que han estudiat àrees rurals ben diverses d'Espanya solen situar, en aquesta mateixa època, la competència gràfica masculina al voltant del 30% i la femenina entre inexistent o testimonial: seria el cas de Medina Sidonia (de la Pascua, 1989: 56-58), les rodalies de Lorca (Moreno, 1989: 97) i varies comarques rurals de l'interior de Galícia (Sanz, 1992: 239). Per tant, malgrat que es tracti de treballs diversos, sovint amb mostres relativament petites i amb metodologies disperses, la coincidència dels nostres resultats amb la literatura precedent proporciona certa solidesa a la idea que es desprèn de la figura 7.1: durant la segona meitat del XVIII al món rural sabien signar aproximadament un de cada tres homes i pràcticament cap dona. Seixanta anys després, quan es va elaborar el primer cens modern de la història d'Espanya (1860) es va estimar que estaven alfabetitzats el 31% dels espanyols i el 9% de les espanyoles.¹⁸⁰

En tot cas, els resultats que hem obtingut no semblen donar força a la idea que l'alfabetització i la possibilitat de consumir cultura escrita fos un factor diferencial dels catalans set-centistes respecte els espanyols. Com a mínim, no ho era en el cas dels selvatans. És cert que els nivells de competència gràfica a algunes ciutats catalanes eren excepcionalment alts (sense anar més lluny: les xifres de Girona, que hem citat en el paràgraf anterior). Tanmateix, la Catalunya del XVIII era essencialment rural¹⁸¹ i a jutjar pels resultats que hem obtingut, el seu patró de competència gràfica era coincident amb el del conjunt de l'estat. En qualsevol cas, seria molt interessant replicar estudis de cas

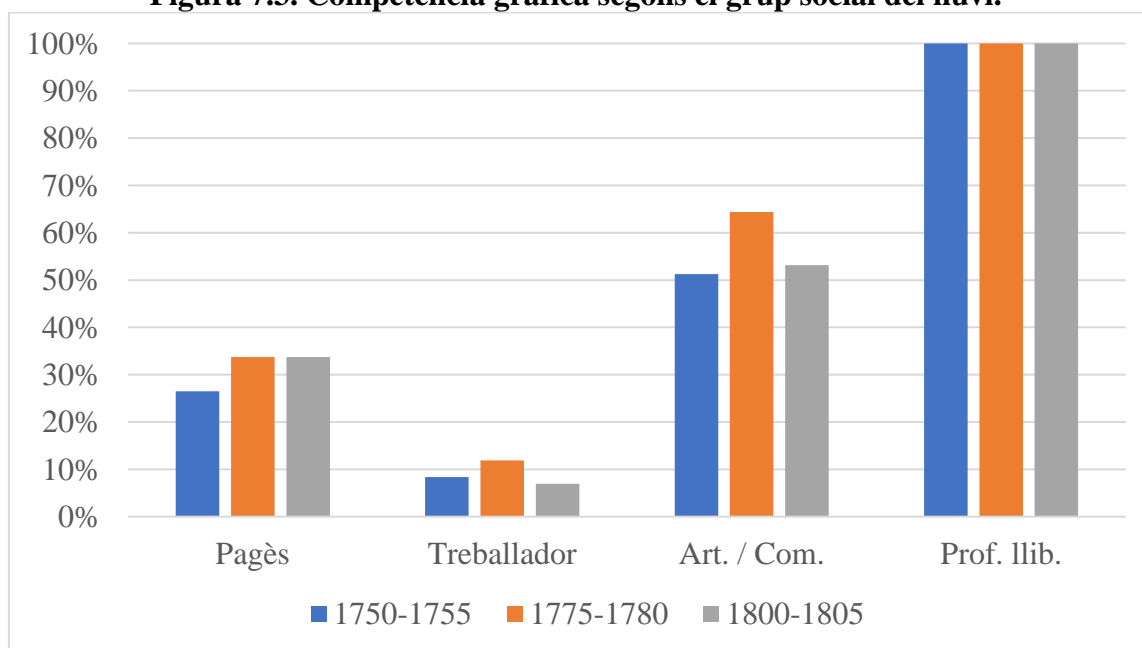
¹⁸⁰ Noti's que això implica que o bé les estimacions precensals són massa optimistes o bé entre mitjans segle XVIII i mitjans del XIX el procés d'alfabetització de la població espanyola es va estancar completament pel que fa als homes i només va millorar lleugerament per a les dones (que partien de zero). A França entre principis i mitjans del XIX la competència gràfica d'homes i dones va augmentar del 50% al 70% i del 35% al 50% respectivament (Péllissier i Rebaudo, 2004).

¹⁸¹ A finals del XVIII dos de cada tres catalans vivia en municipis de menys de 2.000 habitants (Moreno, 2007: 11).

com el nostre en àrees que gaudissin d'un dinàmic procés de protoindustrialització i/o d'especialització agrària per verificar o desmentir aquestes hipòtesis.

Tenint en compte que els capítols matrimonials ens informen de l'ofici dels individus masculins s'ha pogut verificar si hi havia diferències en els percentatges de competència gràfica entre els diversos grups socials. Els resultats es poden observar a la figura 7.3. En primer lloc, es pot apreciar que aquells individus que declaraven una professió liberal (notaris, escriptors, causídics, doctors en medicina, apotecaris etc) tenien un percentatge de competència gràfica del 100%, quelcom que no té res de sorprenent tenint en compte la naturalesa d'aquests oficis i el procés de formació que requereixen. Pel que fa als altres tres grans grups socials (pagesos, treballadors de la terra i artesans / comerciants) podem observar clarament que aquells amb major capacitat per a signar són els artesans i comerciants, és a dir, els que declaren com activitat principal una de no agrícola. De fet, segueixen la mateixa tendència que es podia apreciar a la figura 7.1: augmenten entre el primer i el segon període per retrocedir després al valor inicial. Ara bé, si en el conjunt dels capítols matrimonials l'oscil·lació era 2%-35%-28% en el cas dels nuvis artesans o comerciants és 51%-64%-53%. Els treballadors també dibuixen aquest procés piramidal però amb taxes molt més baixes (8%-12%-7%). Finalment, els pagesos augmenten d'un 26% a un 34% en el primer període i s'estanquen en aquest percentatge.

Figura 7.3. Competència gràfica segons el grup social del nuvi.

En el cas de les núvies amb capacitat de signar no té gaire sentit elaborar cap figura estadística perquè únicament n'hem localitzat set casos. Tanmateix, encara que sigui a

tall orientatiu, l'ofici declarat pels pares d'aquestes set núvies era: pagès (3), notari (1), doctor en medicina (1), sastre (1) i treballador (1).

En tot cas, queda clar que la major competència gràfica es donava entre aquells individus que es dedicaven a oficis no agrícoles i que segurament vivien a les viles i als nuclis de població agrupada on hi començava a haver centres escolars. En efecte, Francisco de Zamora (1973) mencionava la presència d'escola de primeres lletres per a nens als municipis selvatans d' Amer, Breda, Hostalric, Sant Hilari Sacalm i Santa Coloma de Farners. A Breda i a Hostalric hi hauria també algun tipus de centre d'educació més informal per a nenes («maestra de migas» en un poble i «maestra de hacer puntas» a l'altre).¹⁸² Per tant, podem plantejar la hipòtesi que la proximitat als centre d'escolarització elemental podia haver beneficiat als contingents de població rural no agrícola en comparació amb aquells que vivien en hàbitats de poblament disseminat. Vegem en el següent epígraf quin paper hi va jugar la riquesa de cadascun d'aquests individus a través de la comparativa entre la competència gràfica i el valor del dot.

7.4. Dots i competència gràfica.

Un cop determinada l'existència de diferències considerables pel que fa als índex de competència gràfica dels diferents grups socials, podrien donar-se, des del punt de vista teòric dos escenaris: 1) Hom sabia signar a partir d'un determinat nivell de riquesa o d'estatus social. En aquest cas, les diferències en el percentatge de competència gràfica dels grups socials es deuria a que els integrants d'un grup són més rics que els altres. 2) Més enllà del nivell de riquesa, els diferents grups socials tenien un accés diferent als circuits d'escolarització i d'alfabetització.

Considerant el dot com un *proxy* de la riquesa o de l'estatus econòmic de les famílies, es possible comparar la mediana dotal dels diferents grups socials tenint en compte si els nuvis que el rebien sabien signar o no (quadre 7.1). Es pot apreciar algunes diferències notables. Els pagesos semblen ser el col·lectiu que accedeix més tard (és a dir a partir d'un dot més elevat) a la competència gràfica. En els tres talls cronològics estudiats, els nuvis pagesos presenten la major diferència, tant absoluta com relativa, entre la mediana general i la dels que són capaços de signar. Destaca especialment la mostra dels anys

¹⁸² Francisco de Zamora no passà per tots els municipis ni anotà la mateixa informació de tots. Per tant, aquells municipis on no indica si tenen escola no podem saber si en tenien o no. El Diccionari de Pascual Madoz (1985) elaborat amb dades recollides durant els anys 30 del segle XIX amplia considerablement la llista de municipis amb escola (Mas-Ferrer, 2023: 36-38).

1800-1805 on dels seixanta-tres nuvis pagesos només disset saben signar i reben de mediana un dot de 1000 lliures. La dot mediana de la resta de pagesos era de 100 lliures, és a dir, deu vegades menys.

En canvi els artesans i els comerciants presenten una distribució més homogènia, de tal manera que la mediana dels dots rebuts pels nuvis que saben signar només supera a la mediana del conjunt entre un 15% i un 35%. D'altra banda, aquells nuvis treballadors que sabien signar solien rebre els millors dots del col·lectiu, tanmateix segueix tractant-se de dots relativament baixos, de tal manera que en conjunt els treballadors tenien un accés a la competència gràfica a partir d'un llindar de riquesa inferior al dels pagesos.

Quadre 7.1. Mediana del dot (en lliure barcelonines) i competència gràfica segons el grup social del nuvi.

Panell A: 1750-1755

Ofici	Mediana dot	Mediana dot saben signar	Mediana dot no saben signar
Pagès	110	375	100
Treballador	50	100	50
Artesà / comerciant	100	135	60

Panell B: 1775-1780

Ofici	Mediana dot	Mediana dot saben signar	Mediana dot no saben signar
Pagès	100	230	100
Treballador	70	100	60
Artesà / comerciant	150	172,5	100

Panell C: 1800-1805

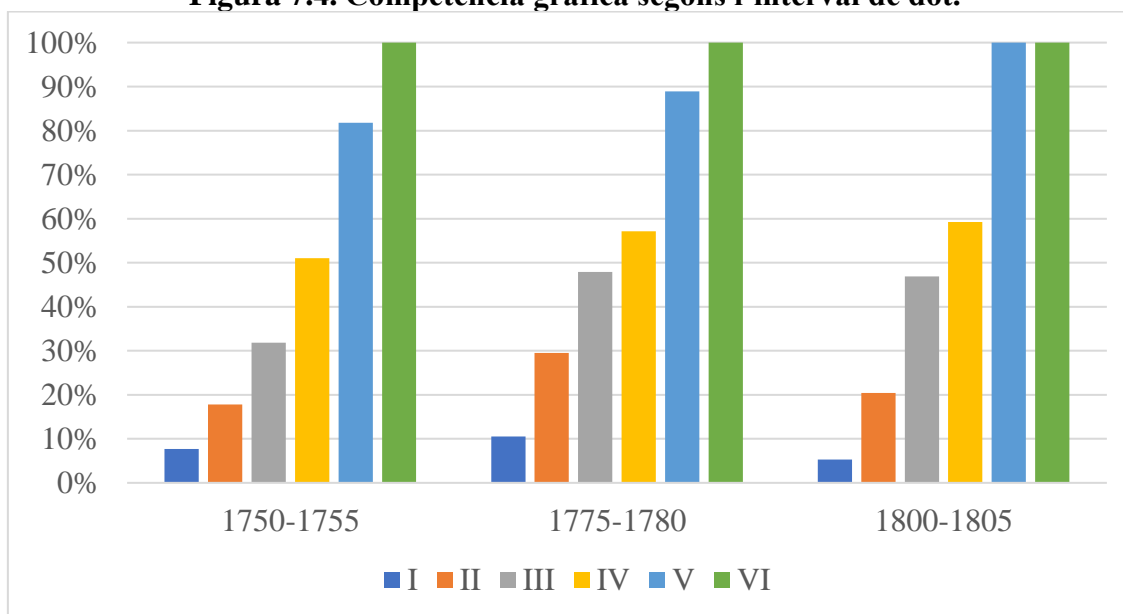
Ofici	Mediana dot	Mediana dot saben signar	Mediana dot no saben signar
Pagès	150	1000	100
Treballador	65	187,5	61,5
Artesà / comerciant	200	250	100

En qualsevol cas, tot això que hem explicat no implica que la riquesa familiar no fos determinant per accedir a la competència gràfica. Si recuperem l'agrupament dels dots en intervals equivalents que hem utilitzat al capítol 5 i calculem els percentatges de competència gràfica, el que obtenim és una imatge (figura 7.4) que no deixa gaire marge

a la interpretació: a cada interval dotal li correspon un percentatge superior de nuvis que saben signar. Pel que fa als dots del sisè interval (el més ric) el percentatge de signatures és en els tres períodes del 100%. En canvi, en el primer interval es situa entre el 5% i l'11%. De la mateixa manera, en tots tres períodes el llindar del 50% de competència gràfica es supera a partir del quart interval, que és aquell que consideràvem com a representatiu dels dots de la classe social mitjana.

Per tant, si en els capítols matrimonials amb dots alts tothom sabia signar i en els dots baixos no ho sabia fer gairebé ningú, és en entre les famílies que pagaven dots intermedis on altres factors que no són la riquesa juguen un paper determinant. En efecte, si ens fixem únicament en els dots del tercer i quart interval, observem que un 69% dels nuvis artesans sabien signar i en canvi, pel que fa als treballadors i als pagesos el percentatge disminueix fins a un 29% i un 28% respectivament. Per tant, sembla verificar-se la hipòtesi que els grups socials no agrícoles tenien una major facilitat per accedir a la competència gràfica.

Figura 7.4. Competència gràfica segons l'interval de dot.

7.5. Conclusions.

A la llum de tot el que hem exposat anteriorment, és possible esbossar algunes breus conclusions. Primer de tot, voldríem remarcar que els percentatges de competència gràfica que hem obtingut són coincidents amb bona part de la literatura sobre els nivells d'alfabetització a l'Espanya rural de finals de l'Antic Règim: quasi inexistent per a les dones i de vora el 30% pels homes. Per tant, aquests resultats no ens suggereixen que els

selvatans gaudissin d'una acumulació de capital humà diferent de la del conjunt de l'Estat. En tot cas, caldria treballar amb altres regions catalanes amb major dinamisme econòmic per tal de verificar si l'accés a l'escriptura resulta explicatiu o no dels canvis experimentats per l'economia catalana del set-cents.

D'altra banda, el nivell de riquesa (utilitzant el dot com a *proxy*) era un factor explicatiu de la competència gràfica: els homes que encapçalaven l'elit social, és a dir, aquells caps de famílies que pagaven i rebien els dots més quantiosos, sempre sabien signar. En canvi, els dots més humils, els pagués qui els pagués, rarament anaven signats pels seus protagonistes. No obstant, el grup social també jugava un paper important en les possibilitats de saber signar o no, especialment pel que fa als dots intermedis. Resulta significatiu que a principis del segle XIX la mediana del dot rebut per aquells nuvis que saben signar i declaren un ofici no agrícola sigui de 250 lliures barcelonines i en canvi pels pagesos s'elevi fins a les 1000 lliures. Esquematitzant la situació, es podria dir que en un pol de l'accés a l'adquisició de competència gràfica hi trobaríem a la població rural no agrícola amb dots mitjans i alts, els quals tindrien unes taxes de competència gràfica molt altes. A l'altre pol hi podríem ubicar al camperolat menys benestant, el qual molt rarament era capaç de signar els seus propis capítols matrimonials.

Tot plegat ens porta a pensar que si la població no agrícola era la que presentava la major capacitat de signar escriptures notariales, això es podria deure a que la proximitat a centres d'instrucció era un factor (gairebé) tant determinant com la riquesa, doncs les escoles de primeres lletres s'ubicaven a les viles, que és allà on residien majoritàriament les famílies no agrícoles. En canvi, la pagesia que vivia dispersa en masos disseminats tenia majors dificultats per escolaritzar els seus infants, essent un privilegi reservat als més acabats.

Arribats a aquest punt, potser resultaria interessant recuperar la diferència que explicàvem a l'inici del capítol entre educació com a bé d'inversió o com a bé de consum. Per a un pagès ric i acomodats, que viu en un mas allunyat de qualsevol escola d'instrucció, escolaritzar els fills era sobretot un bé de consum i gairebé podríem dir que un consum sumptuós, doncs tenia un cost important, en tant que les dues opcions possibles eren o bé contractar un mestre privat que instruís els fills a la casa pairal o bé enviar els fills a estudiar fora, en un bon col·legi, amb totes les despeses que això pogués implicar.¹⁸³ En

¹⁸³ Val a dir d'altra banda, que era un bé que quan el consumien era únicament en favor dels fills, no així de les filles, les quals no sabien signar, fossin riques o pobres.

canvi, per a les famílies més humils, l'escolarització dels infants és probable que fos vist sobretot com una inversió i per tant on es valoraven altres elements, com ara el cost d'oportunitat i on sens dubte tenia una gran importància la proximitat o no a un centre d'instrucció pública.

Per últim, remarcar que si tinguéssim en compte que 1) tal i com hem explicat en els capítols anteriors, la desigualtat mesurada a través dels dots va créixer durant la segona meitat del XVIII i 2) que com hem vist en aquest capítol, els nuvis més rics sempre saben signar; podríem arribar a la conclusió que efectivament l'alfabetització afavoria el desenvolupament econòmic, proveint a les famílies més riques de majors possibilitats per reeixir i ser cada vegada més rics. De ben segur que l'estadística jugaria al nostre favor i ens informaria d'uns importants coeficients de significació entre una i altra variable. Tanmateix, considerem que en aquest cas la significació estadística podria ser una mica tramposa, doncs hi havia molts altres factors que podien contribuir a explicar perquè uns sabien fer una acció aparentment tan senzilla com escriure el seu nom i d'altres no, sense que això hagi de ser necessàriament explicatiu de la seva capacitat d'acumular capital i enriquir-se. De fet la relació de causalitat podria donar-se en la direcció contrària: que els rics invertissin en educació perquè s'ho podien permetre, independentment que ho necessitessin o no.

Sigui com sigui, caldria ampliar tant l'àmbit geogràfic com el cronològic per tal de poder obtenir un retrat més profund de la importància (o no) que podia jugar la competència gràfica en el desenvolupament socioeconòmic. Resultaria especialment interessant el seguiment de trajectòries familiars durant varies generacions per veure si la capacitat d'escriure afavoria la mobilitat social d'alguna manera o si podia constituir un indicador d'estatus social.

3ª PART. LES DESIGUALTATS SOCIALS A PARTIR DE LA PRODUCCIÓ, LA TERRA I EL CONSUM

En aquest tercer i darrer bloc de la tesi ens endinsem de ple en les llars de les famílies selvatanes de l'època que estem estudiant. D'una banda, intentarem esbrinar en quin tipus d'habitatge vivien, quantes i quines estances tenia, si era en propietat o en arrendament, si tenia hort o alguna peça de terra annexa etc. D'altra banda, també inspeccionarem totes les evidències de treball i/o producció domèstica que hi havia en aquestes llars. Finalment, travessarem els armaris i els cofres de totes aquestes cases per tal d'inspeccionar quins béns mobles posseïen i guardaven, amb l'objectiu aproximar-nos al seu nivell de vida o com a mínim entendre una mica millor el nivell de confort material que podien gaudir. Dels estris de cuina a les peces de vestir, de l'instrumental agrícola a les joies, dels orinals als objectes devocionaris, tots i cadascun dels béns que hi havia a l'interior de les llars ens poden aportar una valuosa informació de com era la vida i el dia a dia d'aquestes famílies.

Per dur a terme aquest exercici utilitzem com a font principal els inventaris de béns o inventaris post-mortem. Es tracta d'un instrument jurídic que en podem resseguir els orígens fins a l'època medieval i el qual consistia en un llistat elaborat davant de notari de tots els béns (mobles, immobles i rendes) que posseïa un individu en el moment de morir. Amb noms diferents (i amb algunes diferències de fons i de forma) podríem afirmar que és una tipologia documental existent en molts altres indrets d'Europa: «inventaires après décès» a França, «probate inventories» a Anglaterra o «inventari dei beni hereditali» pel cas italià en serien alguns exemples (Almenar, 2018).

Es tracta d'una font valuosíssima per endinsar-nos a les llars de l'època i poder observar com eren les cases dels nostres avantpassats i poder entendre una mica millor com vivien. Tanmateix, sovint la historiografia ha considerat que els inventaris presenten un marcat biaix de classe on només s'hi representen les famílies riques, en tant que les més pobres tenien un patrimoni tan exigü que no els hi sortia en compte pagar al notari per tal que escripturés l'inventari. Dels possibles biaixos de la font ens n'ocuparem en el proper capítol. En aquest punt simplement avançar que hi ha indicis per pensar que en general a Catalunya (i a la Regió de Girona en particular) el biaix de classe no seria especialment intens, fruit d'estratègies ben enginyoses com la que duïen a terme moltes vídues de treballadors empordanesos, consistent en acudir al notari amb l'inventari ja redactat per

tal d'estalviar-se els honoraris de fer desplaçar a aquest fins a la llar del difunt. A la llum d'aquestes investigacions, les possibilitats de deixar inventari per part d'aquells amb poc o gens patrimoni seguirien essent baixes, en comparació amb altres col·lectius socioprofessionals més benestants, però en un grau inferior al que es detecta per altres regions i territoris (Congost i Ros, 2018).

El lector podrà apreciar que en els tres capítols que formen aquest bloc de la tesi, l'abast cronològic és inferior que en l'anterior. En efecte, si pels capítols matrimonials hem estudiat el període 1750-1825, en el cas dels inventaris en limitem als anys 1750-1807. És a dir, l'anàlisi es centra exclusivament en la segona meitat del segle XVIII i la primera dècada del XIX. El motiu ja s'ha explicat en la introducció de la tesi: a partir de la segona dècada del segle XIX trobem cada vegada menys inventaris i gairebé tots són de pagesos de mas acomodats. A parer nostre i malauradament, a partir d'aquell moment la font deixa de ser útil per estudiar al conjunt de la societat selvatana i el seu ús sí que ens podria fer incórrer en un biaix de classe considerable. Significa això que entre els anys 1750-1807 la font és representativa del conjunt de la societat? Molt possiblement no ho sigui del tot. Insistim en que tota font està esbiaixada i en el cas de les notaries sol ser en contra dels més pobres. Ens n'ocuparem tot seguit, però ja avancem que és indubtable que en la mostra d'inventaris que analitzem hi sobren pagesos propietaris i professionals liberals, mentre hi manquen masovers i treballadors.

No obstant, considerem (i intentarem argumentar) que per a la segona meitat del XVIII el biaix no és prou marcat com per invalidar la font i per tant ens pot informar fins i tot sobre les llars de les famílies més humils. De fet, el segon capítol d'aquest bloc es centra exclusivament en l'anàlisi exhaustiva dels inventaris més modestos. Serà també en aquest capítol on examinem amb més detall les evidències de producció domèstica, tot comparant els inventaris més humils amb la resta. D'altra banda, el tercer i darrer capítol es focalitza en els inventaris dels pagesos més rics, dels quals no tenim cap dubte que estan ben representats a la font. Abans, en el primer capítol, s'hauran vist les pautes de consum de béns mobles i immobles del conjunt de famílies, posant especial èmfasi en els diferents grups socials, d'una manera similar a com s'ha fet en el primer capítol del bloc anterior.

En qualsevol cas, disposem d'una mostra de 358 inventaris redactats en les diverses notaries de l'àmbit territorial de la Selva Interior entre els anys 1750 i 1807, que ens permeten endinsar-nos de ple en les llars dels seus protagonistes. Des del bracer que vivia

en una barraca d'una sola estança i tota la seva riquesa consistia en un parell d'instruments agrícoles, mitja dotzena d'estris de cuina i la màrrega on dormia; fins al gran propietari de les Guilleries que vivia en un petit palauet amb més de cinquanta estances, amb capella i sagristia pròpia i tenia emmagatzemades en el moment de morir desenes de tones de fusta de castanyer. Tots i cadascun dels inventaris ens aporten una informació valuosa i precisa per acabar de comprendre les condicions de vida d'aquestes famílies, la desigualtat que operava entre elles i els canvis i transformacions que pogueren experimentar en el decurs de les darreres dècades de l'Antic Règim.

8. BÉNS IMMOBLES I MOBLES A LES LLARS DE LA SELVA INTERIOR (1750-1805)

«Consumption is good for profits and consumption is good for the political establishment [...] You cannot control your own population by force, but it can be distracted by consumption.»

Noam Chomsky (entrevista a *Der Spiegel*, 10/10/2008).¹⁸⁴

8.1. Introducció.

Tal i com s'ha explicat en el capítol introductori d'aquesta tesi, hi ha un ampli consens historiogràfic en el fet que el segle XVIII (i en especial la seva segona meitat) fou un període de caiguda del poder adquisitiu i especialment dels salaris reals, doncs els preus augmentaven molt per sobre dels ingressos.¹⁸⁵ Determinar l'ingrés de les societats agrícoles de l'Antic Règim és una tasca complexa, amb moltes variables (quasi) impossibles de resoldre sense disposar d'estadístiques modernes. Tanmateix, en els capítols anteriors i a partir d'un indicador indirecte com és el valor dels dots, ens ha semblat apreciar que, en efecte, el poder adquisitiu (poder dotal) de bona part de les famílies de la Selva Interior es veié minvat en el decurs de la segona meitat del segle XVIII i el primer quart del XIX.

D'altra banda, alguns autors també han observat que hi hagué en aquest mateix període i arreu del món occidental un augment del consum. Aleshores, com encaixa una suposada «Revolució del Consum» (McKendrick, Brewer i Plumb, 1982) amb una caiguda del poder adquisitiu? En aquest punt ja no hi ha tant consens historiogràfic. Alguns autors han optat per la via explicativa de la intensificació del treball, en allò que es coneix com la tesi de la «Revolució Industrial» (De Vries, 2009): si els salaris reals disminueixen i les unitats domèstiques desitgen consumir més, la única solució és incorporar més salaris, ja sigui a través de la pluriactivitat de cada individu i/o a través d'incorporar al mercat

¹⁸⁴ Accessible en línia al portal web de [Der Spiegel](#). Consultat el 30/11/2022.

¹⁸⁵ Elaborar un llistat bibliogràfic per al debat al voltant de l'evolució dels salaris reals en la societat europea preindustrial, especialment ben estudiat per la historiografia anglosaxona, resultaria una relació (quasi) infinita. Per citar alguns dels més rellevants i publicats en les dues darreres dècades, vegeu els molts treballs de Robert C. Allen (a tall d'exemple: 2000; 2001; 2009; 2011; 2015), de Gregory Clark (2001; 2005; 2007:), de Hans J. Voth (2000; 2001) o els més recents de Humphries i Weisdorf (2019), entre d'altres.

laboral un nombre creixent de membres de la família. No obstant, altres autors han criticat aquestes tesis, bé sigui considerant que les fonts utilitzades per establir la «Revolució del Consum» estan esbiaixades en favor dels grups més pudents o bé argumentant que les relacions i els mecanismes causals que s'estableixen en la tesi de la «Revolució Industrial» (desig de consumir com a causa; industriositat i autodisciplina com a efecte) estan plantejats sense evidència empírica (Marfany, 2020: 35-37).

L'objectiu d'aquest capítol és, un cop vist que el moviment dels dots sembla indicar un descens del poder adquisitiu de les famílies de la Selva Interior durant les dècades finals de l'Antic Règim, determinar a través de l'anàlisi dels inventaris post-mortem si hi hagué una transformació en els hàbits de consum i en cas afirmatiu quines foren les seves característiques i a quin tipus d'unitats domèstiques va afectar.

8.2. La font: els inventaris post-mortem de la Selva Interior (1750-1807). Característiques i possibles biaixos.

S'ha recopilat per aquest estudi un total de 358 inventaris, que són tots aquells redactats en les notaries de l'àmbit territorial de la Selva Interior en tres talls cronològics: 1750-1757 (125 inventaris), 1775-1782 (124 inventaris) i 1800-1807 (109 inventaris). La primera pregunta que ens hem de fer és obligada sempre que es treballa amb fonts notariales i té a veure, com ja hem explicat anteriorment, amb els seus possibles biaixos i, per tant, amb la seva representativitat. En aquest cas, la pregunta concreta és: feia inventaris tothom? La resposta, categòrica, és: No. De fet, es localitzen en els protocols notariales molts menys inventaris que capítols matrimonials, els quals tampoc eren una font completament universal. Significa això que els inventaris encara estan més esbiaixats que els capítols matrimonials? No necessàriament. En una societat basada en el sistema d'hereu únic i on la transmissió intergeneracional del patrimoni es feia a través del matrimoni de l'hereu i no de la defunció del pare, sovint, quan moria el cap de família l'herència ja estava repartida: el primogènit havia rebut el gruix de l'herència i la resta de germans i germanes havien sigut dotats a través de la llegítima que els hi corresponia, tot renunciant a qualsevol altre dret hereditari.

En efecte, sovint no hi havia cap necessitat real de fer inventari post-mortem quan l'hereu del finat ja s'havia casat i havia redactat uns capítols matrimonials que incloïen l'heretament del pare al fill, juntament amb una sèrie de clàusules per protegir els drets de la mare en cas de futures desavinences amb el fill i/o la futura jove. Aleshores, qui feia

inventari? A grans trets podem identificar tres tipus de situacions on, segons la jurisprudència catalana calia redactar un inventari post-mortem (Moreno, 2018: 40):

1. Els hereus, tutors, administradors i marmessors dels béns d'un difunt estaven obligats a fer inventari el més aviat possible dels béns que passaven a administrar. Normalment, aquest supòsit solia estar molt vinculat amb casos on ambdós conjugues havien mort sense descendència o quan tots els descendents són infants. Quan hi ha un adult designat com hereu ja no era necessari anomenar tutors o administradors dels béns d'altri.
2. Quan l'hereu havia de restituir el dot a un tercer o bé els deutes del difunt superaven la quantia de l'herència. En aquests casos l'hereu feia inventari per salvaguardar el seu propi patrimoni i diferenciar-lo de l'herència que estava rebent.
3. Les vídues que volien gaudir de l'«any de plor», que eren una sèrie de privilegis instituïts per Pere III a les Corts de Perpinyà en favor de les dones vídues. Disposaven de trenta dies per redactar l'inventari després de la mort del seu marit i això obligava l'hereu a garantir la seva manutenció durant dotze mesos i després restituir-li el dot o bé fer-la usufructuària. Noti's que tal i com hem dit anteriorment, si els capítols matrimonials de l'hereu ja incloïen una sèrie de clàusules (acceptades i ratificades per totes les parts) en relació a la mare un cop enviudi, no hi havia necessitat d'acollir-se a l'any de plor.
4. Finalment, hi hauria un quart supòsit, si bé no seria estrictament un inventari post-mortem: en alguns casos, en els capítols matrimonials de dones vídues o de pubilles es pactava que es faria un inventari de tots els béns que constituïen el patrimoni que la núvia aportava al matrimoni.

Així doncs, estaven esbiaixats els inventaris post-mortem? Tal i com passa amb totes les fonts notarials, un mínim biaix hi serà sempre perquè un ha de disposar de la capacitat econòmica suficient per pagar els serveis del notari. Endemés, en el cas dels inventaris el cost podia ser més elevat que en altres tipus d'escriptures perquè implicava el desplaçament del notari fins a la llar del finat per aixecar un inventari (a voltes llarg i minucios) dels béns, estança per estança. És cert que hi havia alguns mecanismes per abaratir el cost d'un inventari i fer-lo més accessible als col·lectius humils. En aquest sentit, Rosa Congost i Rosa Ros (2018) han detectat com algunes vídues de treballadors empordanesos anaven al notari amb l'inventari ja redactat i aquest només l'havia de

validar atorgant-li fe pública, de manera que s'estalvien tot el cost del desplaçament del notari. Aquesta enginyosa estratègia també l'hem detectat en alguns dels inventaris més modestos de la Selva Interior i podria explicar la major tendència dels grups humils a fer inventaris a la Regió de Girona en comparació amb altres zones de Catalunya com ara el Penedès (Moreno, 2018: 42). Amb tot, resulta poc versemblant pensar que l'estrat més depauperat de la societat es prengués la molèstia d'aixecar inventari d'una heretat minúscula; i encara que alguns ho fessin, és molt poc probable que fos amb la mateixa intensitat que les famílies més riques.

Per tant, és possible que la font estigui d'alguna manera esbiaixada en favor dels grups més acabats. El dubte és, en tot cas, en quina mesura ho està i si aquest biaix és molt diferent del que poden presentar altres fonts de naturalesa anàloga, com podrien ser els capítols matrimonials. De nou, en absència de registres parroquials que ens permetin establir el percentatge de defuncions que generaven un inventari, hem optat per aproximar-nos-hi a través de l'estructura professional. En aquest cas hem comparat l'ofici dels difunts amb l'ofici dels pares dels nuvis pels mateixos talls cronològics, doncs considerem que poden ser dues cohorts relativament similars (quadre 8.1).

Quadre 8.1. Comparació entre l'estructura socioprofessional dels finats objecte d'inventari i dels pares de nuvi dels capítols matrimonials.¹⁸⁶

	1750-1757		1775-1782		1800-1807	
	Inventaris (n = 121)	Capítols matr. (n = 303)	Inventaris (n = 124)	Capítols matr. (n = 265)	Inventaris (n = 105)	Capítols matr. (n = 248)
	Difunt	Pare nuvi	Difunt	Pare nuvi	Difunt	Pare nuvi
Pagès	33,9%	51,2%	37,9%	35,5%	38%	41,9%
Treballador	26,4%	23,4%	30,6%	32%	32,4%	39,8%
Artesà / del comerç	33,1%	24,8%	23,4%	27,7%	23,9%	17,9%
Altres	6,6%	0,3%	8,1%	4,8%	5,7%	0,4%

Del quadre en podem extreure varies impressions, la més important de les quals possiblement sigui que hi ha més similituds que diferències entre l'estructura social que dibuixen els capítols matrimonials i els inventaris. Especialment en el cas dels treballadors, tant els pares de nuvi com els difunts sotmesos a inventari dels seus béns, representaven per a mitjans segle XVIII a una quart part del total i en els dos períodes

¹⁸⁶ En la majoria de columnes la mida de la mostra (n) és més petita que el total d'escriptures notariales que hem recopilat. Això es deu al fet que per elaborar aquesta taula hem descartat els casos on no sabem l'ofici de l'individu.

següents entre el 30% i el 40%. Per tant, en la mesura que hem donat per bons els capítols matrimonials (i el valor dels dots) per aproximar-nos a l'estatus i a la capacitat econòmica de les famílies, els inventaris haurien de ser igualment pertinents per estudiar els seus hàbits de consum. En tot cas, caldria remarcar que al llarg dels anys analitzats s'observa un augment del percentatge de pagesos i de treballadors i una disminució dels artesans i comerciants.

Des d'un punt de vista teòric, la reducció en el percentatge d'inventaris d'artesans i comerciants seria coherent amb les hipòtesis que els grups socials urbans (encara que en el nostre cas visquessin en petites viles i no en urbs) foren els primers en perdre la pràctica de redactar aquest tipus d'escriptures notariales. D'altra banda, l'augment dels treballadors enllaça amb la tesi que estaven augmentant els efectius del proletariat rural fruit de l'augment de població i també de la concentració de la propietat en mans dels grans terratinents que anaven consolidant-se en la fase final de la transició al capitalisme agrari. No obstant, el creixement també del percentatge d'inventaris de pagesos en la documentació notarial és poc versemblant amb l'evolució real de la societat, en tant que el nombre de masos i de pagesos és molt inelàstic (a cada municipi hi havia X masos i a cada mas hi havia 1 pagès). Per tant, en un moment de fort creixement demogràfic que no podia ser completament absorbit pel model de família extensa, per força havia d'estar augmentant el nombre d'unitats domèstiques i en conseqüència disminuint el percentatge de famílies pageses en relació al total.

Així doncs, és probable que a principis del XIX la mostra d'inventaris estigui més esbiaixada en favor dels pagesos de mas del que ho estava cinquanta anys endarrere. De nou, el Cens de Floridablanca (1787) i la Llista de l'Armament (1795) ens poden ajudar a comprendre una mica millor aquests biaixos socials de les fonts notariales. Segons el Cens i la Llista, aproximadament, el 20% de les famílies eren pageses i en canvi representen el 38% dels inventaris del període 1800-1807. Per altra banda, els oficis no agrícoles, que segons aquestes mateixes fonts demogràfiques representaven al voltant del 20% de les famílies, estarien relativament ben proporcionades en la mostra d'inventaris. Per últim, els treballadors estarien infrarepresentats: en la mostra d'inventaris dels anys 1800-1807, quatre de cada deu inventaris són de treballadors, quan segons les fonts censals més aviat la relació seria al voltant de sis de cada deu.

Un altre possible biaix es produeix dins dels propis inventaris de pagesos i rau en la proporció entre propietaris i masovers. En els tres períodes analitzats al voltant del 60% dels inventaris post-mortem de masos especifiquen que el finat n'era el propietari. Del 40% restant, en alguns casos s'especifica que hi estava en règim d'arrendament (masovers) i en d'altres casos s'hi troben mencions indirectes a aquesta condició (per exemple, explicant que el bestiar inventariat a la cort era a mitges amb l'amo). En el capítol 2 hem vist que pels volts de 1795 hi havia ja més pagesos masovers que no pas propietaris, si bé la diferència era petita.¹⁸⁷ Així doncs, si en els inventaris estan representants uns i altres en una proporció de 40% masovers / 60% propietaris, és evident que la font està esbiaixada en favor de la pagesia propietària. Tanmateix el biaix tampoc és exagerat, doncs la diferència en el nombre real de masovers i propietaris era encara petita.

8.3. Cases, masos, terres: els béns immobles als inventaris.

Amb totes les prevencions i cauteles fruit dels biaixos exposats en els paràgrafs anteriors, en aquest epígraf analitzarem algunes característiques dels béns immobles presents als inventaris selvatans, doncs abans d'entrar a analitzar «com» vivíem els selvatans de la segona meitat del segle XVIII, cal que ens fixem i determinem «on» vivien. Arquitectònicament parlant, el quadre 8.1 ens havia donat una primera informació: el 33,9% dels inventaris del període 1750-1757, el 37,9% dels anys 1775-1782 i finalment el 38% del lapse 1800-1807 corresponen a individus que vivien en una masia, doncs com bé sabem l'etiqueta «pagès» a la Catalunya Vella identificava aquells que habitaven i treballaven un mas.

En tot cas, on vivien el més del 60% restant de famílies que no eren pageses? En el quadre 8.2 es mostra els tipus de béns immobles que posseïen tots aquells que no vivien en un mas. Així doncs, a mitjans segle XVIII, vora dos de cada quatre (el 47,5%) vivien en una casa en propietat. Pel que fa a la meitat restant, que solien habitar en una llar arrendada, es dividíem, més o menys a parts iguals, entre els que no tenien casa en propietat però si terres i els que no posseïen cap tipus de bé immoble. Hi havia també tres individus (3,8% de la mostra) que tenien més d'un immoble residencial en propietat. Es tracta d'un negociant que regentava i vivia a l'Hostal del Suro, situat al veïnat de les Mallorquines (Riudarenes) i que era propietari també d'una *casa de menestral a[m]b hort*; un botiguer

¹⁸⁷ Vegeu el quadre 2.8.

de Sant Hilari Sacalm que posseïa la casa on vivia (que era també la botiga) i un mas cedit a masoveria; i finalment un notari que tenia dues cases (en una hi vivia i hi tenia l'oficina de notari) i un mas també cedit a masoveria.

Un quart de segle després, aquells finats que no posseïen cap tipus de bé immoble ja representen un terç de la mostra (33,8%), quelcom que suposa un increment de més de set punts percentuals respecte un quart de segle abans. Els propietaris de la casa on vivien s'han reduït fins a un 42,9% i el percentatge d'aquells que posseïen terres però no la casa es manté en una quarta part del total. Per tant, es comencen a apreciar alguns indicis d'augment d'aquells que no tenien cap tipus de bé immoble. Així mateix, seguia havent-hi un petit fragment de la població que era propietària de diverses cases (3,9%). En aquest cas es tracta d'un doctor en medicina, un adroguer i un notari. Els dos primers eren propietaris de masos (a més de la casa on vivien a la vila) i el darrer era propietari de dues cases i diverses peces de terra.

Quadre 8.2. Tipus de propietats immobles en els inventaris post-mortem d'individus no pagesos.

	1750-1757 (n=80)	1775-1782 (n=77)	1800-1807 (n=65)
Cap bé immoble	26,3%	33,8%	30,8%
Casa	47,5%	42,9%	43,1%
... i cap altre immoble	3,8%	2,6%	3,1%
...i hort	3,8%	6,5%	7,7%
...i terres	32,5%	24,7%	29,2%
...i hort i terres	7,5%	9,1%	3,1%
Hort sense casa	1,3%	0%	0%
Terres sense casa	25%	23,4%	26,2%
>1 immoble residencial	3,8%	3,9%	7,7%

Finalment, situats als primers anys del segle XIX, podem observar que els percentatges han variat molt poc. No obstant, hem de tenir en compte que el període 1800-1807 és el que hem trobat menys inventaris, malgrat que la població augmentava durant la segona meitat del XVIII. És possible que la font s'estigués esbiaixant i cada vegada ens captés pitjor els sectors més depauperats. En tot cas sí que és interessant observar que hi ha un augment d'aquells que posseeixen més d'un immoble residencial. Són encara un

percentatge petit (7,7%) però s'ha diversificat. No es tracta només de la burgesia local (doctors en medicina, notaris etc) sinó que hi localitzem un teixidor de lli amb dues cases arrendades al carrer del Firal d'Amer, un cisteller d'Anglès amb una casa arrendada o un menestral de la Cellera de Ter, que vivia en una *casa a[m]b era* i tenia arrendada una altra *casa a[m]b una vessana de terra contigua*. No és casualitat que tots tres individus visquessin en els tres municipis situats a l'inici del curs baix del Ter, al sector més fèrtil i planer de la comarca. En l'epígraf 8.5 ens ocuparem precisament dels primers inventaris de menestrals que hem localitzat en aquest sector. Sigui com sigui, tal i com s'ha vist a través dels dots, de la mateixa manera que moltes famílies procedents de grups socials no privilegiats van veure minvada la seva capacitat econòmica, d'altres (pocs) van trobar els mecanismes per enriquir-se i millorar el seu estatus.

Al quadre 8.3 es sintetitza els tipus de béns immobles que posseïen els pagesos (a banda del mas on habitaven). Es pot apreciar que en els inventaris del període 1750-1757 el 34,1% eren masovers sense cap altre bé immoble i el 17,1% eren pagesos propietaris també sense cap altre immoble fora del mas familiar. És a dir, aparentment, el 51,2% dels pagesos explotaven únicament el mas on habitaven. La resta tenien altres possessions, si bé complien funcions diferents. Així, hi havia un 7,1% de pagesos masovers amb alguna peça de terra en propietat que possiblement servia per acabar de complementar els ingressos de la masoveria. En canvi, hi havia un 19,5% de pagesos propietaris que posseïen altres masos, cases i/o peces de terra més enllà de l'heretat familiar. Sovint el notari indicava que ho tenien cedit en arrendament (masoveria) a d'altres camperols més pobres.

En el següent tall cronològic que hem analitzat, 1775-1782, els percentatges són força similars. El canvi important es produeix en els anys 1800-1807, on un 30% dels inventaris de pagesos de mas corresponen a propietaris que tenen (a banda del mas familiar) altres cases, masos i/o terres. Entre aquests possessors de múltiples propietats hi localitzem ràpidament a alguns dels majors terratinents de la contrada, molts dels quals han adquirit títols de distinció (Ciudadà Honrat de Barcelona, Familiar del Sant Ofici de la Inquisició o Privilegi Militar): els Sobirà, els Monsolí, els Saleta, els Bellvespre etc. Parlarem de varis d'ells en el capítol 10. No obstant, en els inventaris del període 1800-1807 apareix un segon nivell d'elit pagesa formada per propietaris amb un llinatge aparentment més desconegut, els quals a base d'acumular petites (però moltes) parcel·les de terra s'han convertit en una espècie d'empresaris agraris. Un exemple seria el cas de Jaume Mollera,

propietari del Mas Martorell de Vallcanera. Més enllà de l'exploració directa del mas, posseïa 39 vessanes (unes 8 hectàrees) sembrades de blat a Sils, possiblement explotades amb mà d'obra assalariada. També era propietari de diverses peces de vinya i arbres fruiters a Riudarenes de les quals no en sabem l'extensió. Finalment, posseïa també dues cases amb el seu hort annex i una *caseta* més petita sense hort, tot a Riudarenes i tot cedit en arrendament. Un altre exemple seria el de Francesc Tosell, pagès d'Arbúcies que era propietari de quatre cases a Arbúcies i una a Sant Feliu de Buixalleu. Tenia també dues peces de vinya, una de regadiu i una altra amb castanyers, avellaners, roures i pomeres. En el moment de morir tenia a casa seva 400 lliures barcelonines en moneda i deutes de diversos individus al seu favor que sumaven un total de 700 lliures.

Quadre 8.3. Tipus de pagès segons les seves propietats.

	1750-1757 (n=41)	1775-1782 (n=47)	1800-1807 (n=40)
Masover ¹⁸⁸ amb terres pròpies	7,3%	4,3%	10%
Masover sense terres pròpies	34,1%	36,2%	25%
Propietari sense altres béns immobles	17,1%	29,8%	20%
Propietari amb altres béns immobles	41,5%	29,8%	45%
... cases / masos	12,2%	8,5%	5%
... terres	9,8%	8,5%	10%
... cases / masos i terres	19,5%	12,8%	30%

Aquests pagesos propietaris que acabem de descriure, si bé gaudien d'una heretat ampliada amb altres béns immobles dels quals n'obtenien rendes, és obvi que seguien jugant en una dimensió diferent de la de, per exemple, Narcís Saleta, del mas Saleta de Sant Hilari Sacalm, que en el moment de morir, el maig del 1756, tenia cinc masos cedits a masoveria, un molí fariner i un forn de coure teules; juntament amb una llista immensa

¹⁸⁸ Hem considerat com a masovers tots aquells pagesos que no declaren el mas en propietat, malgrat que el notari no especifica en tots els casos que siguin masovers.

de petites parcel·les de terra, vagament descrites pel notari. Noranta-set anys després, el 18 de juliol de 1853, els descendents de Narcís Saleta serien convertits en marquesos per Isabel II, en un patrimoni molt més augmentat doncs per via matrimonial s'havien unit amb una família de grans terratinents del Maresme (Arce, 1985: 309). A la lliga dels Saleta, en canvi, hi jugaven els amos del Soler de Monsolí i del Sobirà de la Santa Creu que posseïen, en el moment de morir (l'any 1802 un i el 1805 l'altre), set i cinc masos, múltiples cases i peces de terra a més de vàries tones de rodells i fusta de castanyer i roure obtinguts de les enormes possessions que explotaven al massís de les Guilleries. Tanmateix, malgrat que en Francesc Tosell o en Jaume Mollera, amb les seves casetes i algun tros d'hort, estiguessin sens dubte un esglaó per sota en l'elit pagesa, és indubtable que obtenien rendes fruit del treball d'altri, les quals complementaven els ingressos que els hi podia oferir l'explotació directa del mas familiar.

Fos com fos, un cop vista la relació que tenien els diferents protagonistes dels inventaris amb la possessió de béns immobles, també ens hem fixat en la complexitat habitacional de les llars, és a dir, en el nombre d'estances que hi havia a cada habitatge. Com es pot observar en el quadre 8.4 hi havia diferències importants entre els diferents grups socials. Pel que fa als pagesos, durant la segona meitat del segle XVIII, la mediana d'estances va augmentar de 8 a 12,5 i la mitjana de 7,8 a 14,1. Tenint en compte que un mas, arquitectònicament, es poc modificable, això podria reforçar la hipòtesi que la mostra d'inventaris s'estava esbiaixant i que de mitjana, els pagesos de principis del XIX que trobem als inventaris eren d'un estrat superior als de cinquanta anys abans i per tant tenien masos més grans. En relació als inventaris dels treballadors agrícoles l'estructura de les seves llars es polaritza al llarg del període estudiat, doncs la mostra d'inventaris dels anys 1800-1807 és on es localitzen més llars treballadores d'una sola estança i també més llars treballadores amb més de cinc estances. Estadísticament, això es tradueix en que la mediana disminueix de 3 a 2 i la mitjana augmenta de 2,9 a 3,7. Com veurem en l'epígraf 8.5, aquest fenomen és en bona part degut als inventaris dels primers menestrals de la regió que vivien en cases força més complexes que la resta de treballadors. Finalment, les llars dels artesans i dels individus dedicats al comerç es mantingueren bastant estables al llarg de tot el període, estant formades per unes sis estances.

En el proper capítol, que està dedicat a analitzar i comparar els inventaris més humils amb la resta, analitzarem amb més detall quin tipus d'estances tenien a les llars, doncs ens informa indirectament sobre l'organització de l'economia familiar que és allò que més

ens interessa esbrinar. En tot cas, en aquest punt voldríem avançar que l'estança més habitual era l'entrada/cuina, quelcom que no hauria de sorprendre perquè és l'espai on hi ha el foc i on es processen els aliments. En els inventaris més humils la cuina i l'entrada solien ser un mateix espai, a partir d'una certa complexitat habitacional, ja trobem els dos espais separats. La següent estança més habitual era el dormitori i a continuació ja hi trobaríem la cort. Això darrer és interessant, a parer nostre, perquè el fet que la cort sigui més habitual que el celler, el rebost o el graner demostra que el bestiar era un complement important per a l'economia familiar, més que la vinya (el producte resultant del qual s'emmagatzemaria al celler) o l'excedent agrícola (que es conservaria al graner i/o al rebost).

Quadre 8.4. Mediana i mitjana d'estances de les llars.

Panell A: mediana

	1750-1757	1775-1782	1800-1807
Pagès	8	8,5	12,5
Treballador	3	4	2
Artesà / del comerç	5	6	6
Altres	10,5	11	7

Panell B: mitjana

	1750-1757	1775-1782	1800-1807
Pagès	7,8	8,8	14,1
Treballador	2,9	3,9	3,7
Artesà / del comerç	6,3	6,5	6,1
Altres	10	10,9	6,5

8.4. Entrant a dins de les llars. El consum de béns mobles.

Un cop vistes les cases per fora, en aquest epígraf analitzarem l'evolució d'alguns indicadors del consum de béns mobles, per tal d'intentar determinar quins canvis hi pogué haver en els hàbits de les famílies selvatanes durant la segona meitat del XVIII. Seguint la selecció d'alguns treballs recents (per exemple: Marfany, 2020: 215; Congost i Ros, 2018: 83; o Moreno, 2007) hem seleccionat deu items o indicadors de consum, tres dels quals són tèxtils (llençols, estovalles i tovallons); tres més tenen relació amb l'alimentació (culleres, forquilles i xocolateres); dos tenen a veure amb un major confort en les activitats

domèstiques (llums per poder-se il·luminar i cadires per asseure's); i finalment dos indicadors de consum sumptuari i de luxe (objectes d'art devocionari i joies).

Per tal de poder precisar una mica més l'anàlisi hem diferenciat els inventaris de masos (és a dir d'individus etiquetats com a pagesos) de les cases de treballadors i d'aquells que es dedicaven a activitats manufactureres o vinculades al món del comerç i el transport. Si comencem pels pagesos (quadre 8.5), podem observar que hi ha una millora generalitzada de la major part dels indicadors de consum seleccionats. Especialment notori és l'augment en la taxa de possessió d'aquells béns que podríem associar amb el consum *a la taula*, és a dir, amb els àpats i l'alimentació. En efecte, va augmentar la presència d'estovalles (que ja estava bastant generalitzada), si bé el creixement més espectacular és en els béns d'ús individual: els tovallons passen d'estar presents al 60% dels masos al 80% i en una quantitat mediana que pràcticament es triplica, de 12 a 33,5. Així mateix, les culleres i sobretot les forquilles van viure la seva particular revolució. Si a mitjans segle XVIII tan sols un de cada quatre masos tenia forquilles, mitja centúria després en trobem arreu i podent-les comptar per dotzenes. Les culleres, que ja eren habituals als inventaris del període 1750-1757, augmenten la quantitat mediana de 7 a 29 per llar. Així mateix, també observem un creixement molt significatiu d'un altre bé moble indubtablement d'ús individual: les cadires. Endemés, aquestes també passen a formar part dels àpats, doncs inicialment les poques cadires que trobem als masos solien estar als dormitoris; i en canvi, en els inventaris de principis del segle XIX és cada vegada més habitual localitzar-ne a les cuines, sales i menjadors.

Menció a part mereixen les xocolateres. Associades al consum d'un producte colonial (el cacau) eren un autèntic indicador d'estatus social que segons diverses autores va jugar un paper similar al que tingué el te als països anglosaxons (Congost i Ros, 2018: 83; Moreno, 2007). En els inventaris del període 1750-1757 l'únic propietari de mas que en tenia era el Ciutadà Honrat Narcís Saleta, del que ja hem parlat anteriorment. Un quart de segle després en localitzem en dos de cada deu masos i a principis del XIX en quatre de cada deu.

D'altra banda, hi ha alguns indicadors de consum que disminueixen. Es tracta de tots aquells que podríem emmarcar a grans trets com a consum sumptuari *clàssic*: objectes d'art devocionaris com els *agnus dei*, les creus, els reliquiariis o els quadres de sants i santes; així com les joies i els metalls preciosos. Així doncs, si a mitjans segle XVIII hi havia or i/o plata al 41,5% dels masos, cinquanta anys després el percentatge s'havia

reduït fins al 25%. En canvi, la mediana (dels que en tenien) va augmentar de 6 a 34, és a dir, que a principis del segle XIX pocs pagesos tenien metalls preciosos però en tenien molts. Val a dir que la presència d'or és petita en els tres períodes i es manté estable, la principal reducció es troba en les peces de plata i més concretament en els coberts de plata, tal i com veurem més endavant en la figura 8.2. En tot cas, aquesta disminució dels metalls preciosos també es detectava en els inventaris de pagesos penedesencs de finals del segle XVIII (Moreno, 2007: 48). L'autora apunta la hipòtesi que podria donar-se el cas que els *pagesos* [penedesencs] *de la fi del segle XVIII preferien gastar els seus diners en certs béns de consum en detriment de la inversió en objectes d'or i plata*. Els nostres resultats semblen apuntar en el mateix sentit.

Quadre 8.5. Evolució de les taxes de possessió de bens mobles dels pagesos.

	1750-1757		1775-1782		1800-1807	
	%	Med.	%	Med.	%	Med.
Llençols	97,6%	8,5	85,1%	14,5	95%	18
Estovalles	73,2%	4	83%	5	67,5%	7
Tovallons	61%	12	68,1%	18,5	80%	33,5
Culleres	65,9%	7	70,2%	18,5	85%	29
Forquilles	24,4%	4,5	66%	14	82,5%	24
Xocolateres	2,4%	1	17%	1	42,5%	2
Llums	63,4%	2	48,9%	1	55%	2,5
Cadires	39%	1	40,4%	2	67,5%	6
Art / objectes de devoció	36,6%	2	29,8%	2	30%	3
Joies i metalls preciosos	41,5%	6	40,4%	9	25%	34

Pel que fa als treballadors de la terra (quadre 8.6), la tendència és en línies generals la mateixa que la dels pagesos però partint i assolint unes taxes inferiors de possessió de béns de consum. Tovallons n'hi havia a poques cases de treballadors, però tot i així el percentatge va augmentar més de vint punts percentuals, passant de ser presents a només un terç de les llars treballadores a més de la meitat. Així mateix, en els inventaris on trobem tovallons la quantitat mediana és petita (3) quelcom que ens fa pensar que no era un peça d'ús habitual i diari perquè molt possiblement la quantitat de residents per llar era superior a 3 i per tant, no hi havia encara un tovalló per persona. Pel que fa a les

culleres, entre 1750 i 1775 va augmentar la quantitat de 4,5 a 6,5 però sense millorar el percentatge de possessió (prop del 33% de les cases en tenia). Ara bé, a principis del XIX ja en localitzem a set de cada deu inventaris de treballadors i en una quantitat mediana de 8. El creixement de les forquilles encara fou més espectacular: de ser gairebé inexistents en els inventaris de 1750-1757, un quart de segle després ja en trobem al 18,4% i finalment a principis del XIX la taxa de possessió es situa al 52,9% i en una quantitat mediana de 5,5. Les cadires també van apareixent a les llars treballadores però d'una manera molt més tímida que en el cas dels pagesos de mas. Per últim, a principis del XIX, tant les xocolateres, com les obres d'art devocionari, les joies i els metalls preciosos eren encara quasi inexistents en els inventaris de treballadors.

Quadre 8.6. Evolució de les taxes de possessió de bens mobles dels treballadors.

	1750-1757		1775-1782		1800-1807	
	%	Med.	%	Med.	%	Med.
Llençols	83,9%	4	78,9%	4	97%	5,5
Estovalles	53,2%	1	47,4%	2	55,9%	2
Tovallons	31,2%	3	34,2%	3	55,9%	3
Culleres	31,2%	4,5	34,2%	6,5	70,6%	8
Forquilles	3,1%	1	18,4%	3	52,9%	5,5
Xocolateres	0%	-	0%	-	5,9%	1
Llums	39%	1	39,5%	1	44,1%	1
Cadires	5%	1	13,2%	1	26,5%	2
Art / objectes de devoció	15,6%	1	5,3%	1	5,9%	3,5
Joies i metalls preciosos	3,1%	2	5,3%	1,5	5,9%	2

Pel que fa a aquelles famílies dedicades a oficis artesans, manufacturadors o relacionats amb el món del comerç, observem un patró similar al de les famílies agrícoles però amb algunes peculiaritats (quadre 8.7). La tríada de *la taula*, és a dir, els tovallons, les culleres i les forquilles també mostrava una tendència positiva però molt més moderada, principalment perquè a mitjans segle XVIII aquests béns ja eren molt més presents en els inventaris de famílies no agrícoles. El cas més evident potser sigui el de les forquilles, doncs en els inventaris de 1750-1757 el 42,5% de les llars d'artesans i comerciants ja en tenien, mentre que als masos el percentatge era gairebé la meitat (24,4%) i en el cas dels

treballadors era quasi anecdòtic (3,1%). Mig segle després, ja hi havia forquilles a gairebé tots els masos i amb una quantitat mediana de 24 mentre que a les cases dels artesans i comerciants el percentatge havia crescut fins al 68% i la mediana es limitava a 9 unitats.

Quadre 8.7. Evolució de les taxes de possessió de bens mobles dels artesans i comerciants.

	1750-1757		1775-1782		1800-1807	
	%	Med.	%	Med.	%	Med.
Llençols	100%	7	75,9%	9	84%	10
Estovalles	67,5%	2	62,1%	2,5	84%	4
Tovallons	55%	11	55,2%	11,5	65%	12
Culleres	60%	7	69%	8,5	76%	12
Forquilles	42,5%	5	62,1%	8,5	68%	9
Xocolateres	12,5%	1	15,8%	1	40%	1
Llums	62,5%	2	55,2%	2	68%	2
Cadires	42,5%	2	48,3%	3	64%	4,5
Art / objectes de devoció	52,5%	1	31%	2	40%	2,5
Joies i metalls preciosos	30%	6	3,4%	3	16%	4,5

El mateix patró es pot aplicar en el cas de les xocolateres: en els inventaris de 1750-1757 els col·lectius no agrícoles eren els que més en tenien, amb una presència del 12,5%. En canvi, mitja centúria després, tot i haver crescut, la taxa de presència de xocolateres a les llars no agrícoles (40%) ja és lleugerament inferior a la dels masos (42%). Tot plegat resulta interessant i revelador perquè suggereix que fins i tot en ambients estrictament rurals les noves modes i gustos penetraren primer a les llars de les viles i després arribaren als masos dispersos. Possiblement, un cop consolidada la nova moda, el major poder adquisitiu d'una part de la pagesia provocava que aquests darrers acabessin superant als artesans i comerciants en les taxes de possessió d'aquests nous béns. Val a dir que a un indret tan llunyà com Suècia es donava el mateix fenomen però amb els estris relacionats amb el consum de te: a mitjans segle XVIII els que en tenien més era l'artesanat rural (i l'elit propietària) i al llarg de la primera meitat del XIX passen a ser els camperols més

rics els que incorporen el te i superen amb escreix a les famílies artesanes (Falk, 2023: 23).¹⁸⁹

D'altra banda, artesans i comerciants són el grup social amb el major percentatge de béns destinats a la il·luminació (gairebé la meitat de les cases en tots els períodes estudiats), superant lleugerament als pagesos i molt per sobre dels treballadors de la terra. Una llumenera de llautó costava uns pocs sous i estava a l'abast de la majoria de les famílies, ara bé, mantenir-la encesa requeria una inversió en combustible (oli). No es pot descartar que la major presència d'estris d'il·luminació a les llars no agrícoles pugui indicar una intensificació del treball o en tot cas, uns horaris de treball més dissociats del cicle solar.

Abans de seguir en l'anàlisi cal precisar dos aspectes que a parer nostre són molt importants per interpretar correctament el ball de xifres que estem mostrant. En primer lloc, cal tenir present que aquest aparent augment en el consum de determinats bens està molt interrelacionat. És innegable que noves modes i gustos van penetrar al llarg de la segona meitat del XVIII i també sembla clar que la majoria tenien a veure amb hàbits alimentaris. Tanmateix, igualment com passa avui en dia, les modes penetren a les llars que s'ho podien permetre. Així, a les llars on hi havia xocolatera les possibilitats de que hi haguessin més de 20 forquilles era del 81,2%. En canvi a les llars sense xocolatera era del 17% (quadre 8.8). Quelcom semblant succeïa amb els tovallons, els llençols o els teixits d'indianes. Per tant, la situació no és tant que a una llar decidissin comprar forquilles i en una altra tovallons, mentre el veí era un fanàtic del cacau, sinó que una sèrie de famílies, que representaven un petit percentatge del total, concentraven la major part de l'adquisició d'aquests nous béns. Mentrestant, un percentatge considerable de les llars seguien vivint amb un estoc mínim d'objectes, tots ells destinats a cobrir les necessitats més bàsiques. Ens n'ocuparem en el següent capítol.

En segon lloc, l'augment notable de nous béns d'ús quotidià i elaborats amb materials senzills fou simultani a la disminució de béns luxosos i sumptuaris que de ben segur tenien un cost considerable. Per tant, l'augment en la quantitat i la diversitat de béns no indica necessàriament que les llars tinguessin una major capacitat econòmica. El que sí podria insinuar és un major confort material en algunes activitats domèstiques i en el dia a dia. Al cap i a la fi, quantes culleres de llautó es podien comprar pel preu d'una cullera de

¹⁸⁹ A Suècia des de l'any 1734 era obligatori fer inventari post-mortem dels difunts i s'indicava el valor monetari de tots els béns (Bengtsson et al, 2018: 797).

plata? Intuïtivament, la resposta seria: «més d'una, segur». Tanmateix, no és una resposta fàcil de precisar, perquè els inventaris catalans, a diferència del que passa en d'altres indrets, no acostumen a donar el valor monetari dels béns i quan ho fan moltes vegades està poc desagregat.

Quadre 8.8. Probabilitats de posseir determinats bens depenent de si també és tenia xocolatera.

	Amb xocolatera	Sense xocolatera	<i>p-value</i>
>20 forquilles	81,2%	17%	<0,0001
>20 tovallons	75%	30%	<0,01
>15 llençols	93,8%	39,7%	<0,01
Teixits d' indians	56,3%	7,5%	<0,001

Nota: Hem calculat els percentatges de probabilitat aplicant una regressió logística binària per poder obtenir el valor de p. No obstant, per obtenir simplement els percentatges de probabilitat no caldria aplicar una regressió perquè tant la variable dependent com la independent són binàries i per tant els percentatge es podien deduir directament.

Disposem de l'inventari post-mortem de Salvi Boada,¹⁹⁰ del mas Orri de Caldes de Malavella que, rarament, incloïa l'estimació dels béns, de tal manera que podem obtenir una primera impressió del que estem intentant explicar. Un reliquiari i dues *culleretes* de plata es van estimar a 2 lliures i 5 sous, mentre que setze tovallons de fil es van avaluar en 4 lliures. Així mateix, un lot format per trenta forquilles, quaranta-set culleres mitjanes i quatre culleres grosses *de menjar vianda*, tot de llautó, es va estimar a un valor total de 9 lliures. Per tant, pel preu d'uns pocs béns luxosos tenies accés a una important gamma de nous béns de consum. També hi havia xocolatera al Mas Orri i juntament amb un escalfador d'aram es va estimar tot plegat a 18 sous. Les xocolateres no eren cares, l'estatus social el donava l'aliment associat a aquest estri: el cacau, el qual tenia un preu prohibitiu per a moltes butxaques. Segons l'inventari de la botiga del xocolater i negociant Pau Monné,¹⁹¹ dut a terme el 28 d'agost del 1794 després que la seva pubilla es casés amb un fideuer, una unça d'aquest exòtic aliment es venia a un sou i mig. Convertit a unitats del sistema mètric decimal, equivaldria a un preu de 2 lliures i 5 sous el quilogram. Són gairebé sis vegades més el preu que tenia l'arròs en aquella mateixa botiga (8 sous el quilogram). Tenint en compte que el poder calòric de la xocolata és menys del doble que

¹⁹⁰ AHG, FN Caldes de Malavella, 487, p.129.

¹⁹¹ AHG FN Santa Coloma de Farners, 149, p.295.

l'arròs,¹⁹² i que el pa té un poder calòric similar a l'arròs i havia de ser molt més barat, la conclusió és clara: comprar xocolata no era una opció plausible per aquells que (mal)vivien prop del llindar de la subsistència. De fet, a la botiga de Pau Monné també s'hi venia cansalada, la qual tenia un preu tres vegades inferior a la xocolata (16 sous el quilogram) i un cop passada per la paella té un valor calòric gairebé idèntic a la xocolata però amb una aportació major de proteïnes, quelcom que el fa un aliat molt més òptim per complementar una dieta basada sobretot en grans i cereals.¹⁹³

Sigui com sigui, arribats a aquest punt ens hem de preguntar si a banda de modificar-se les taxes de possessió de determinats béns, aquests també havien variat les seves característiques. Pel que fa als bens més habituals, que eren els tèxtils, tal i com es pot observar a la figura 8.1, al llarg de la segona meitat del XVIII hi ha una lleugera disminució de les teles de llenç (que no obstant són majoritàries en els tres períodes analitzats) al temps que augmenta la presència del cotó i apareix la seda a les llars més benestants. Les teles de llana en canvi representen en els tres períodes vora el 10% de les peces. De fet, la única peça de roba de la llar que solia ser de llana eren les flassades. La resta de teixits de llana eren d'indumentària personal (faldilles, calces, calçons, gambetos etc). Pel que fa al cotó, el seu augment es produeix per dues vies: d'una banda, una part del creixent estoc de tovallons i estovalles que localitzem en els inventaris està elaborat total o parcialment amb cotó. D'altra banda, a les llars més acomodades comencen a aparèixer les primeres «indianes», els famosos estampats de cotó que imitaven les teles orientals i que són considerats l'embrió de l'arrencada industrial catalana. En el cas dels inventaris selvatans, inicialment les «indianes» es limitava a peces de llit (conxes o cobrellits) i a partir de principis del XIX en localitzem també en la vestimenta, principalment en faldilles de dona i jupes d'home.

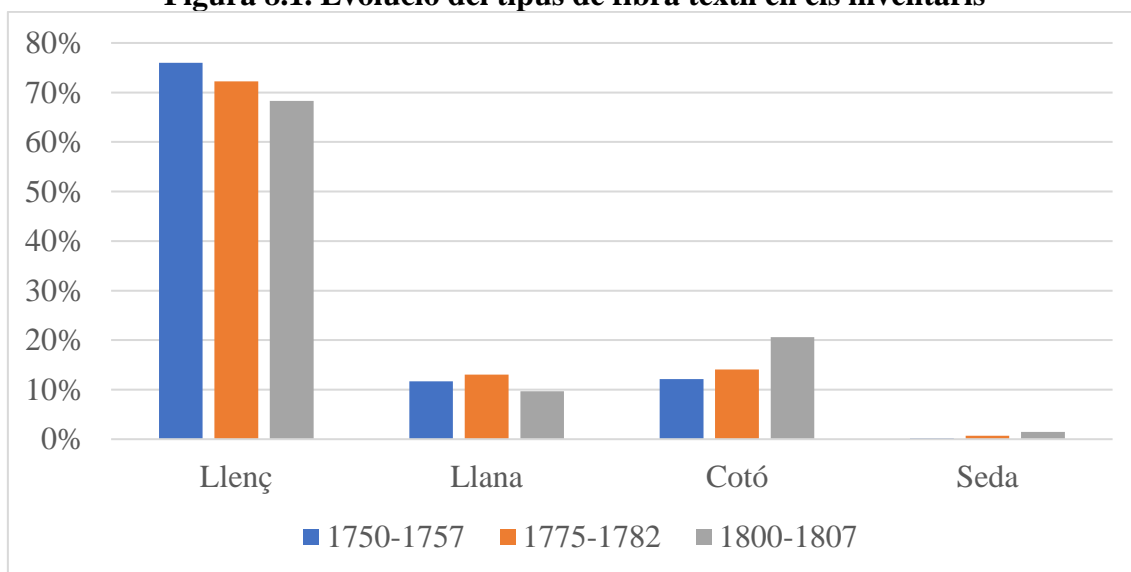
En tot cas, en la mostra d'inventaris dels anys 1800-1807 els teixits de llenç encara representaven més de dues terceres parts del total de peces. Val a dir que no es tracta de xifres molt diferents a les que es detecten per altres indrets de Catalunya. A partir d'una mostra de 1.845 inventaris de Figueres, Mataró i Igualada, Lúdia Torra (1999: 94) va calcular que al llarg del segle XVIII els teixits de llenç representaven entre el 62% i el 80% del total. Val la pena destacar que hi va haver una millora en el tipus concret de fibra de

¹⁹² 100 grams de xocolata són unes 550 quilocalories i 100 grams d'arròs 350. Font: [United States Department of Agriculture \(USDA\)](#). Consultat l' 01/12/2022.

¹⁹³ Per al càlcul del valor calòric de la cansalada s'ha utilitzat la mateixa font que en la nota al peu anterior.

de llenç que s'utilitzava per elaborar les peces. Si prenem com exemple els llençols (taula 8.9) que és l'ítem més present a totes les llars, podem apreciar que al llarg de la segona meitat del XVIII, el percentatge de llençols elaborats amb teixit pur de lli (bri) gairebé es va duplicar, passant d'un 20,5% a un 39,8%. En canvi, es va reduir significativament la presència de les teles més ordinàries com ara el borràs, que s'elabora amb la part més grossera de l'estopa del cànem sense netejar.¹⁹⁴ L'augment del lli pur i la disminució dels llenços més ordinaris també el detectava Lúdia Torra (1999: 103) al llarg de la segona meitat del segle XVIII a les ciutats de Figueres, Mataró i Igualada.

Figura 8.1. Evolució del tipus de fibra tèxtil en els inventaris

Quadre 8.9. Evolució del tipus de fibra dels llençols presents als inventaris.

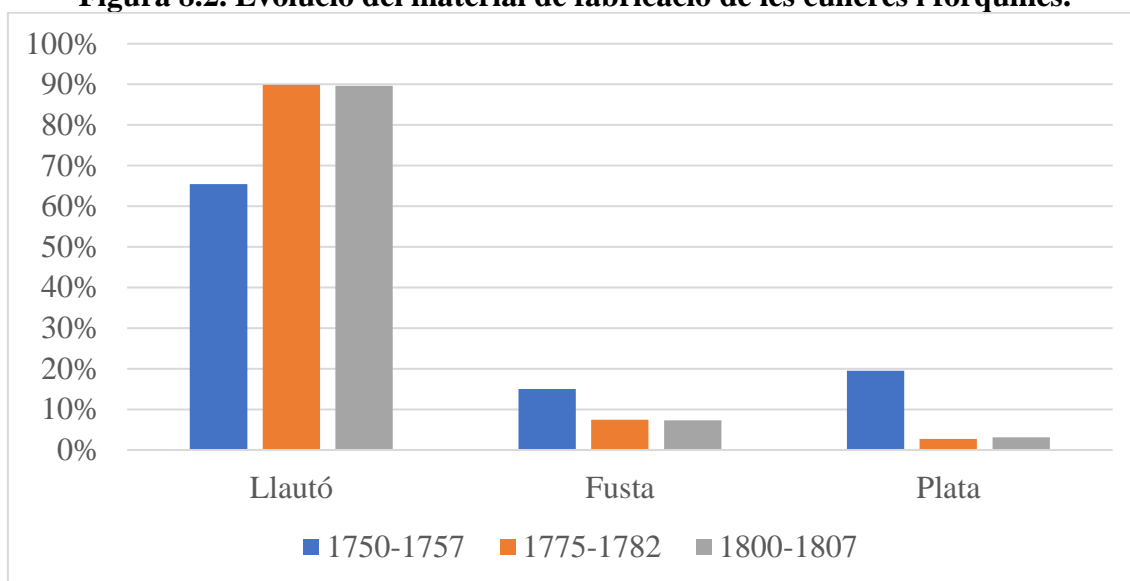
Material	1750-1757	1775-1782	1800-1807
Bri i borràs	38,3%	25%	21,4%
Borràs	16,4%	24,4%	3,9%
Estopa	17%	20,1%	32%
Bri	20,5%	23,7%	39,8%
Altres	7,8%	6,7%	3%

D'altra banda, tal i com hem vist anteriorment, durant la segona meitat del segle XVIII les culleres es van multiplicar a les llars selvatanes i les forquilles que eren quasi testimonials van irrompre amb força. En aquest cas hi ha una modificació important en el material

¹⁹⁴ La definició del «bri» i del «borràs» l'hem obtingut de la versió en línia del [Diccionari català-valencià-balear](#). Consultat el 30/11/2022.

amb que s'elaboraven aquests coberts, doncs tal i com es pot veure a la figura 8.2, pràcticament va desaparèixer la fusta, que fou substituïda pel llautó, un material ignífug i més durable. La presència de coberts de plata va disminuir amb força i aquest és de fet el principal responsable que també disminuïssin les taxes de possessió de metalls preciosos que hem vist anteriorment. En el període 1750-1757 hi havia 192 coberts de plata i entre els inventaris dels anys 1800-1805 n'hem localitzat només 99 i pràcticament tots estaven a les llars dels quatre grans propietaris que analitzarem en el capítol 10.

Figura 8.2. Evolució del material de fabricació de les culleres i forquilles.

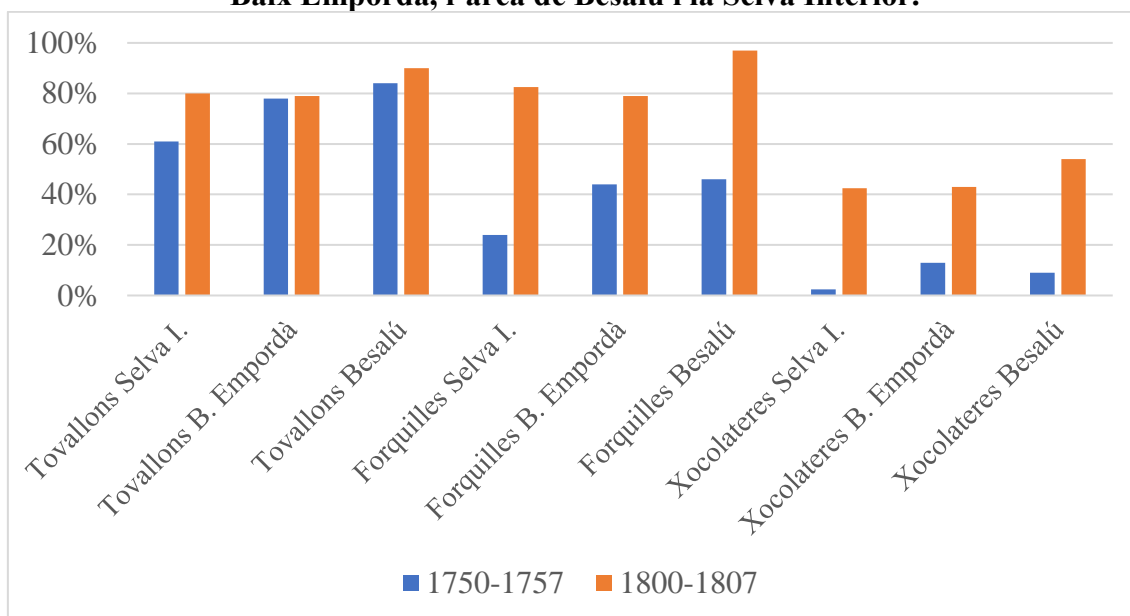

Totes aquestes transformacions en els hàbits de consum de determinats béns mobles, en quina posició situen el benestar material dels selvatans respecte els seus veïns contemporanis més propers? Si ens fixem en els resultats que obtingueren Eulàlia Esteve (2010) i Albert Serramontmany (2015) per al Baix Empordà i l'àrea de Besalú respectivament, la conclusió és molt clara: a mitjans segle XVIII els indicadors de consum selvatans eren clarament inferiors als garrotxins o empordanesos. Al llarg de les dècades següents a les tres comarques milloren els percentatges de possessió de tots aquests béns però allà on ho fan amb major intensitat és a la Selva Interior, de manera que a principis del XIX ja no està tan lluny de les altres dues.

En el cas dels inventaris de pagesos, tal i com es pot observar a la figura 8.3, a principis del segle XIX els inventaris selvatans i els baixempordanesos presenten unes taxes de possessió de tovallons, forquilles i xocolateres gairebé idèntiques. S'ha de tenir en compte que els dats del Baix Empordà indicaven una tendència completament diferent als de la Selva, doncs mentre els empordanesos a principis del segle XIX es concentraven en els

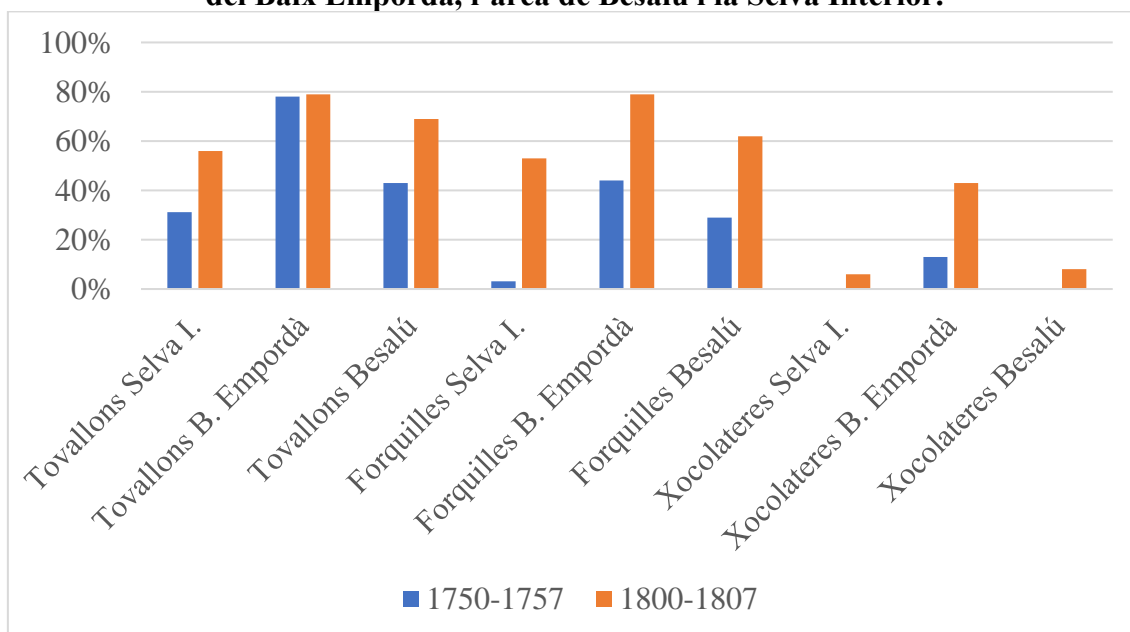
intervalls intermedis (Esteve, 2010: 285) els de la Selva quedaven molt més endarrerits. No obstant, els indicadors de consum es van igualar, quelcom que, a parer nostre, afegeix força a la hipòtesi que els canvis en la composició de béns mobles a les llars funcionava amb una certa independència d'altres avatars econòmics.

Figura 8.3. Taxa de possessió de determinats bens mobles a les llars pageses del Baix Empordà, l'àrea de Besalú i la Selva Interior.

Nota: Elaboració pròpia a partir d' Esteve (2010) i Serramontmany (2015).

Figura 8.4. Taxa de possessió de determinats bens mobles a les llars treballadores del Baix Empordà, l'àrea de Besalú i la Selva Interior.

Nota: Elaboració pròpia a partir d' Esteve (2010) i Serramontmany (2015).

En el cas dels inventaris de treballadors (figura 8.4) la tendència és similar: milloraren els indicadors de consum arreu i especialment a la Selva. Ara bé, a principis del segle XIX els inventaris de treballadors selvatans estan al nivell dels de Besalú però encara segueixen molt per sota dels empordanesos. En aquest cas sí que les dades semblen indicar que el dinamisme econòmic es podria correlacionar amb l'augment del consum, doncs a l'Empordà, allà on era major la intensitat de les transformacions agràries impulsades *des de baix* pels camperols, també era major la presència de nous béns mobles a les llars treballadores. Això també podria insinuar que els treballadors eren més reactius a les transformacions econòmiques que els pagesos i per tant modificaven amb major celeritat les seves pautes de consum. Tenint en compte que molts treballadors vivien a les viles des d'on anaven a treballar les seves terres i a fer jornals als masos del voltant, també es reforçaria la idea que aquells que vivien en nuclis de població eren més permeables als canvis en el consum.

Així mateix, els resultats i les tendències que hem obtingut a partir de la mostra d'inventaris selvatans, en línies generals, guarden forces semblances amb el que detectava Belen Moreno per la zona del Penedès a finals del segle XVIII. Allà (la Catalunya Nova) l'estructura de la distribució de la terra era diferent i tothom que vivia *al camp i del camp* utilitzava l'etiqueta «pagès» (Moreno, 2007: 43). Tanmateix, es possible establir alguns paral·lelismes. Per exemple, l'autora situa el llindar de possessió de xocolateres a partir dels inventaris de pagesos propietaris mitjans (aquells que posseïen de 10 a 50 jornals). En els inventaris de la Selva Interior aquest llindar el podríem ubicar entre l'elit treballadora, doncs als anys 1800-1807 en tenien el 5,9% dels treballadors, que a més eren els mateixos que tenien varis tovallons, forquilles etc. És possible que siguin un grup força equivalent als propietaris mitjans del Penedès: famílies que treballaven una heretat que sense ser un mas podia arribar a ser suficient per a l'autosuficiència.

Així mateix, les pautes de consum tèxtil dels pagesos de mas selvatans és similar a la dels pagesos penedesencs propietaris d'un mas, amb estocs de llençols i tovallons d'entre 20 i 30 unitats. Hi havia moltes més forquilles als inventaris selvatans que en els penedesencs, però això respon a una particularitat de la Catalunya del nord-est. En efecte, pot cridar l'atenció la generalització de la presència de forquilles durant la segona meitat del segle XVIII a les llars gironines, ja fos al Baix Empordà a l'àrea de Besalú o a la Selva

Interior, doncs en d'altres àrees rurals de Catalunya no sembla haver-se produït.¹⁹⁵ Jaume Codina, en el seu estudi sobre l'àrea del Delta del Llobregat va detectar un augment molt significatiu de les culleres durant aquestes mateixes dècades, en un fenomen que va batejar com la *revolució de les culleres*¹⁹⁶. Qui sap si a les comarques gironines hauríem de parlar de la *revolució de les forquilles*. L'autor d'aquest treball es força reticent a l'ús excessiu del substantiu «revolució» i de l'adjectiu «revolucionari» però és inqüestionable que, en les poques dècades que van de mitjans segle XVIII a principis del XIX, les forquilles van irrompre amb força a les llars agrícoles gironines.

En tot cas, a la llum del que hem exposat al llarg d'aquest epígraf, podem dir que hi hagué una «Revolució del Consum»? Ja hem insistit que és possible que la font s'anés progressivament esbiaixant, però el cert és que la millora generalitzada en tants indicadors (i alguns d'una manera tan contundent) compliquen atribuir-ho únicament a un creixent biaix de classe. Tanmateix, en cap cas ens atreviríem a parlar d'una «Revolució del Consum» i encara menys a postular que aquesta arribés impulsada per una major industriositat dels grups més humils delerosos de consumir més. Hi pot haver fins a tres motius per negar la suposada revolució consumista en base a les xifres que s'han anat mostrant. En primer lloc, no hem d'oblidar que, al cap i a la fi, el que hem observat és una millora del benestar material, certament, però en béns que no eren gaire cars, especialment si hom acudia al mercat d'encants i de segona mà. En segon lloc, hem vist també que la introducció massiva de culleres, forquilles, tovallons o cadires a les cases va anar en detriment del consum sumptuari *clàssic*: va disminuir la presència d'art devocionari i d'objectes d'or i plata, limitant-se gairebé en exclusiva a l'elit social. Per tant, d'aquests dos primers punts es pot inferir que un augment en la quantitat i la diversitat de béns en una llar no ha d'implacar necessàriament millores en el seu nivell de riquesa (fins i tot podria donar-se en un context d'empobriment), sinó que simplement

¹⁹⁵ Com totes les modes que penetren a Catalunya a través de la Regió de Girona, els principals sospitosos d'haver-la transmès són els veïns francesos. Fins on sabem no hi ha cap treball publicat que hagi quantificat la presència de forquilles al sud de França a través d'inventaris. No obstant, a Marsella els fabricants de forquilles i ganivets al segle XVIII tenien un cert pes, quelcom que pot indicar que hi havia una demanda d'aquest tipus de coberts (Chazottes, 2020).

¹⁹⁶ En el seu treball sobre els orígens del creixement modern de la població, l'autor relaciona la generalització de l'ús de culleres amb millores en la higiene i la salubritat que haurien facilitat la desempallegada demogràfica que es produí en aquella època: *la revolució de les culleres, aparellada i de bracet amb la revolució demogràfica; aquesta, conseqüència -almenys en part- d'aquella en rebre l'infantó l'aliment des d'un tros de fusta o de metall en comptes, tot sovint, directament d'unes mans amorosívoles però contaminades*. (1998: 52).

podria estar indicant desplaçaments en les pautes de demanda i consum, tal i com apuntava Bartolomé Yun (1999: 35) fa més de vint anys:

«Se debería considerar hasta qué punto determinados cambios provienen o no de desplazamientos en la demanda más que de un aumento de ésta que es lo que inicialmente se suele asociar a un incremento en el nivel de vida. [...] Dado además que la única manera de registrar cambios concluyentes es mediante estudios en el medio y largo plazo, es aún más patente el peligro de deducir variaciones en el nivel de vida de lo que, en realidad, no son sino transformaciones en la composición del consumo que pueden venir de la mano de las modas o de modificaciones en los precios relativos.»

Hi ha encara, a parer nostre, un tercer element a tenir en compte i és el fet que els inventaris, en tant que foto fixa dels béns d'un individu determinat en un dia concret, no ens informen directament del consum sinó del estoc. És a partir de l'anàlisi de la composició de l'estoc que en deduïm els hàbits consum. L'augment, inqüestionable, en l'estoc de determinats béns succeeix juntament amb canvis en el material de fabricació d'aquests. Hem observat que va millorar el tipus de fibra tèxtil, abandonant-se els llenços més bastos i que l'augment de culleres i forquilles a les llars es produeix en paral·lel a la substitució de la fusta pel llautó, un material ignífug i més durable. Per tant, és necessari preguntar-nos si podria donar-se el cas que en comptes d'augmentar la intensitat del consum, el que estigués creixent fos el volum de l'estoc per la via d'uns béns més durables. Si fos així, la millora del nivell de vida material no vindria tant donada per l'increment del consum sinó per millores en la tècnica o el material de fabricació d'aquests.

8.5. Els primers inventaris de menestrals.

La vigília de Nadal de l'any 1805, «*Anna Maria Rouras Bosch y Bonmatí, vidua deixada de Joan Rouras, manastral*», en presència del notari d'Anglès, començà a redactar l'inventari post-mortem dels béns que havia llegat al morir el seu marit a la casa que tenien al Carrer de Vall de la Celler de Ter. Es queden a mitges i continuen l'inventari a principis de febrer de l'any 1806. En la represa etiqueten al difunt Joan Rouras com a «bracer» i no com a «menestral». Seria un insòlit procés de descens social el que hauria protagonitzat aquest difunt cellerenc l'hivern de 1805-1806, sobretot si tenim en compte que la primera estança que es descriu en la continuació de l'inventari és «lo quarto de la

criada». Una mica més endavant, en «lo quarto de dalt»¹⁹⁷ hi trobem una «boteta petita per portar vi a los treballadors». Servei domèstic, casa de com a mínim dues plantes i un estri destinat a servir beguda als seus propis jornalers. No sembla aparentment l'inventari d'un proletari que visqui al llindar de la subsistència.

El cert és que una part important de les millores que experimentaren els treballadors en les taxes de possessió de béns mobles que hem mostrat al quadre 8.6 van tenir com a protagonistes a una sèrie d'individus que precisament havien deixat d'utilitzar l'etiqueta de «treballador» per adoptar la de «menestral». A aquestes alçades el lector ja estarà familiaritzat en que aquesta etiqueta a la regió de Girona defineix aquells propietaris d'heretats que no arriben a formar un mas però per als que l'etiqueta de «treballador» (o «jornalero») els hi començava a quedar curta.¹⁹⁸

A mode d'exemple, al quadre 8.10 hem seleccionat dos indicadors de consum que penetraren a les llars de les famílies humils al llarg del segle XVIII, especialment durant la segona meitat: els tovallons i les forquilles. Hem ordenat de més a menys, en funció de la quantitat total d'aquests dos objectes, els quinze inventaris de treballadors redactats a les notaries selvatanes que en tenien més. El resultat no deixa lloc a gaires interpretacions: els menestrals gaudien d'unes taxes de possessió molt superiors. En un període en què la mediana de tovallons i forquilles era, respectivament, de 3 i 5,5 unitats (quadre 8.6), els menestrals ja en tenien sovint més de 20. I no només és un tema de quantitat, sinó també de qualitat; o, en tot cas, del material amb què eren elaborats. Això s'observa clarament en el cas dels tovallons, doncs són aquests menestrals els que acaparen majoritàriament les peces de cotó. Així, onze dels vint-i-sis tovallons de Joan Rouras eren de fil i cotó, i trenta dels trenta-sis que tenia el seu veí Vicens Llach estaven fets de cotó i bri. En canvi, en els inventaris de bracers i treballadors, els pocs tovallons que s'hi localitzen solien ser peces pures de llenç (bri i/o borràs). És a dir, tant des d'una perspectiva de quantitat com de qualitat, els menestrals presentaven una taxa de consum de tovallons clarament superior a la del conjunt del col·lectiu.

Pel que fa als béns immobles, les seves cases denoten una capacitat econòmica gens menyspreable, així com una producció bastant enfocada al mercat. Dels quatre menestrals que mostràvem al quadre superior, d'aquell que en sabem menys coses és d'Aciscle

¹⁹⁷No és una dada banal, implica que la casa tenia més d'una planta.

¹⁹⁸Vegeu el capítol 2 d'aquesta tesi i també Congost (2014).

Vicens perquè el notari es va limitar a dir que vivia a la seva *casa, junt ab terres y possessions* però no va descriure aquestes terres i possessions. En tot cas, la casa tenia 8 estances, inclòs un celler amb tina per premsar el vi i cinc botes que juntes sumaven una capacitat de 25 càrregues (prop de 3.100 litres). El tipus d'instrumental agrícola que tenia a la casa també convida a pensar que la seva activitat principal era la vinya: podadores i escales de poder, pales de cavar valls i tallabarders.

Quadre 8.10. Nombre de tovallons i forquilles en els inventaris de menestrals i altres treballadors.

Etiqueta	Nom i cognoms	Tovallons	Forquilles
Menestral	Vicenç Llach	36	24
Menestral	Joan Rouras	26	21
Menestral	Aciscle Vicens	23	0
Menestral	Joan Panoleda	13	9
Bracer	Esteve Valls	3	15
Bracer	Joan Fabregas	10	6
Treballador	Salvador Fabregues	7	9
Treballador	Segismon Salomí	2	8
Bracer	Joan Oliveras	6	0
Bosquerol	Joan Basset	5	1
Treballador	Joseph Joglar	1	5
Treballador	Salvador Estrach	1	5
Treballador	Narcís Jaumot	0	5
Treballador	Jaume Marzó	2	2
Treballador	Joan Casanovas	0	4

De Joan Panoleda en sabem alguna cosa més. Vivia en una casa en propietat al carrer de Vall d'Amer que també tenia 8 estances, a més d'una cabanya annexa i un hort. Posseïa una peça de 4 vessanes (unes 0,8 hectàrees) de castanyers i una altra de 4 vessanes de vinya. A més tenia un camp i quatre feixes amb més vinya i també blat de moro sembrat, que tot plegat sumava una mica més d'una hectàrea i mitja. A la casa hi tenia un celler equipat amb una tina per premsar el vi i botes per emmagatzemar un total de 14 càrregues (més de 1.700 litres).

Vicenç Llach, que és el que tenia més tovallons i forquilles, vivia en una casa a la Cellera de Ter de 11 estances i també posseïa una altra casa amb hort al mateix municipi (és possible que la tingués arrendada). Tenia una peça d'arbres fruiters, prop d'una hectàrea de vinya i olivera i unes 2,5 hectàrees de castanyers. El celler de la casa també estava equipat amb tina i botes amb una capacitat per encabir-hi gairebé 4.000 litres de vi.

Finalment, de Joan Roures, que ja n'hem parlat al principi d'aquest epígraf, sabem que la casa on vivia, ubicada també a la Cellera, tenia 9 estances i com a mínim dues plantes perquè hi havia un «quarto de dalt». Annex a la casa hi tenia un hort plantat de cols i un trull per desfer oli. Al celler tampoc hi faltava ni la tina ni les botes per emmagatzemar vi, en aquest cas amb una capacitat una mica inferior (23 càrregues, o sigui, uns 2.400 litres). Posseïa catorze peces de terra de les que malauradament el notari no indica sempre l'extensió. En tot cas sabem que eren sobretot de vinya i olivera, com indica el fet que tinguéssim trull i tina a la casa. Tanmateix, també hi tenia alzines, castanyers, noguers, avellaners, pomeres i *altras arbres fruiters*.

Dues de les catorze peces de terra de Joan Rouras estaven plantades de mestall. És l'únic dels quatre menestrals que hem esmentat que tenia blat (Joan Panoleda tenia una mica de blat de moro). Aparentment, sembla que aquests primers menestrals produïen per al mercat més que per a l'autoconsum. D'una banda, de les seves terres en sortia vi i oli, dos productes dels que la Selva Interior n'era deficitària. Segurament, la producció domèstica de vi i oli garantia l'autoabastiment (evitant dependre del mercat) i l'excedent el podien comercialitzar en circuits locals, sense arribar a exportar-lo. Possiblement en aquests mercats locals hi adquirien la resta d'aliments i béns bàsics que necessitaven. D'altra banda, les terres d'aquests menestrals havien de generar també un excedent de fruita i especialment de castanyes, nous, avellanes i pomes, que són precisament els quatre aliments que menciona el Diccionari de Pascual Madoz com a principals exportacions agrícoles de la comarca. Del benefici que podia generar l'exportació d'aquests fruits bé en podien obtenir els diners per adquirir aquells nous béns mobles que penetraven a les llars de l'època que disposaven d'una certa capacitat econòmica. És indubtable que aquests menestrals en van sortir beneficiats (i es van saber adaptar molt bé) a les possibilitats que oferia el nou capitalisme agrari. Ara bé, mentre en Joan Roures comptava les forquilles i els tovallons per dotzenes i contemplava la bellesa de tenir un trull per desfer oli al patí de casa, la seva criada portava una «boteta de vi a los treballadors». Tampoc ho hem d'oblidar.

8.6. Conclusions.

Al llarg d'aquest capítol hem ofert una primera impressió de les característiques dels inventaris selvatans de la segona meitat del XVIII. Hem deixat, volgutament, algunes coses al tinter. Excepte en el cas dels quatre menestrals, no hem explicat res de la mida

de les peces de terra que posseïen les famílies, ni de l'instrumental (agrícola, tèxtil o d'altre tipus), ni tampoc del bestiar que tenien a les corts i als estables. Tot plegat ens informa de com podien organitzar l'activitat o les activitats productives a cada llar i en parlarem abastament en el següent capítol que té per finalitat comprendre una mica millor com era la vida de les famílies més humils, o com a mínim, de les famílies més humils que feien inventari, així com comparar-les amb la resta de llars. En parlarem tot seguit.

En tot cas, de l'anàlisi dels inventaris que hem mostrat en els epígrafs anteriors, voldríem remarcar els següents punts a mode de conclusions provisionals:

1. A través dels inventaris s'observa que al llarg de la segona meitat del segle XVIII va augmentar lleugerament el percentatge de famílies que vivien en una casa d'arrendament i no tenien tampoc cap altre bé immoble (terres) en propietat. Tenint en compte que la població estava creixent, l'augment percentual dels sense terres hauria de ser una realitat tant en xifres absolutes com relatives.

2. A més, va créixer també el percentatge de pagesos de mas en els inventaris, en una època on el percentatge de pagesos en el conjunt de la societat hauria de disminuir, doncs el nombre de masos és estàtic i en canvi el nombre de famílies estava en augment. Això ens porta a plantejar la hipòtesi que la pràctica de fer inventaris s'estava esbiaixant en favor de la pagesia i cada vegada captava pitjor els segments més humils del camperolat. Si fos així, l'augment de les famílies agricultores sense terra pròpia, és a dir, desposseïdes del control del mitjà bàsic de producció, encara seria més alt del que mostren els inventaris.

3. Així mateix, també hem observat que augmentava el percentatge d'individus que eren propietaris de dos o més immobles residencials i que obtenien rendes de la cessió d'aquests immobles a d'altres individus. No estem parlant únicament de grans terratinents i de la burgesia local sinó que a principis del segle XIX s'hi sumen pagesos mitjans i alguns antics treballadors agrícoles ara convertits en «menestrals», així com individus que es dedicaven a oficis manufacturadors o comercials i que per diversos motius havien aconseguit acaparar immobles.

4. L'anàlisi dels inventaris revela una forta penetració de nous béns de consum, la majoria relacionats amb hàbits de consum alimentari: tovallons, forquilles i culleres generalitzant la seva presència arreu. En els inventaris de principis del segle XIX comença a ser habitual

trobar xocolateres als masos i a les cases, un indicador d'estatus social vinculat al consum d'un producte exòtic i colonial: el cacau.

5. L'augment inqüestionable en la diversitat i en el nombre de béns significa que les famílies eren més riques? No necessàriament. L'aparició d'aquests nous ítems va en detriment del consum sumptuari clàssic que pateix una important davallada: l'art devocionari, les joies i els objectes elaborats amb metalls preciosos desapareixen de moltes cases. Per algun motiu, molts pagesos deixen de tenir mitja dotzena de culleres de plata en un cofre al dormitori per tenir dues dotzenes de forquilles de llautó al menjador. Ho van fer perquè estava de moda tenir forquilles? O potser era per comoditat i practicitat? Els aliments són béns peribles i com a tals no apareixen als inventaris (excepte la carn salada i en alguns casos les reserves de cereals i fruits secs) però és lògic pensar que les cases que van incorporar forquilles entre la seva coberteria era perquè a l'hora dels àpats hi havia al plat alguna cosa per enforquillar.

6. Juntament amb l'augment de la quantitat de béns, millora també la qualitat dels materials d'elaboració d'aquests. En la coberteria la fusta deixa pas al llautó, més durable i ignífug. En el tèxtil, el cotó va guanyant tímidament quota de mercat. Tanmateix, el canvi més important es produeix entre els diferents tipus de fibres de llenç: van desapareixent les estopes més bastes com ara el borràs i guanyen pes les fibres pures de lli i cànem. Que la qualitat dels materials millori ens ha portat a plantejar la hipòtesi que potser el que estem observant en els inventaris no sigui tant un augment del consum sinó un augment de l'estoc per la via de consumir béns mobles que tenen una vida útil més longeva i per tant s'acumulen a les llars sense requerir una intensificació del consum.

Sigui com sigui, no hem de perdre el món de vista, per molt espectaculars que puguin ser algunes xifres, paga la pena tenir present que, al capdavant, l'inventari del selvatà mig de principis del XIX era el d'un individu que no tenia terres en propietat o en tenia molt poques, que vivia en una casa de no més de cinc o sis estances on havien de seure en bancs perquè encara no podien permetre's cadires i que la foscor envaïa completament casa seva quan es ponia el sol perquè no tenien ni una simple llumenera de llautó. Aquest selvatà mig, el més a prop que estava d'una joia brillant era l'anell d'or amb pedres morades i les arracades d'or amb pedres vermelles¹⁹⁹ que lluien el terratinent del poble i

¹⁹⁹ No és una descripció atzarosa, l'hem tret de l'inventari de Pere Sala (28/11/1782), un pagès benestant de Riudarenes, propietari del mas Sala i de varies peces de terra i cases. En una capsa del dormitori hi

la seva esposa el diumenge per anar a missa. Perquè aquests sí, els més rics, van seguir conservant les joies que brillaven, mentre acumulaven tovallons, forquilles i xocolateres, els quals suposaven tan sols una petita fracció de tot el que tenien a dins de les seves cases. Però no ens avancem, d'això en parlarem al capítol 10, abans hem de fer cap a les llars dels més pobres.

guardava *un anell de or ab pedres morades* i unes *arrecades de or ab pedres vermelletas*. Font: AHG, FN Santa Coloma de Farners, 139, p.448.

9. ELS INVENTARIS POST-MORTEM DE LLARS POBRES

«A les localitats on hi ha un capitalisme desenvolupat les necessitats de la població pagesa són significativament superiors a les de les localitats purament agrícoles [...] Si dirigissin les mirades a l'economia del nostre camp haurien de reconèixer que precisament la dissociació de la pagesia entre burgesia i proletariat és allò que crea el mercat interior.»

Vladimir Iliitx Uliianov 'Lenin'. *Qui són els «amics del poble» i com lluiten contra els socialdemòcrates?* (1894).

9.1. Introducció.

Determinar el nivell de vida dels sectors més humils de la societat mai ha sigut una tasca senzilla. De fet, avui en dia encara és motiu de controvèrsia i discussió. El motiu és en el fons molt senzill: quan el sistema et dona l'esquena, sovint no et queda altra opció que actuar al marge del sistema. Actualment, per moltes enquestes i estimacions que es puguin fer des dels confortables despatxos dels serveis nacionals d'estadística, sabem encara molt poc de com s'organitza la mal anomenada economia submergida o les activitats irregulars. Un exemple: segons la darrera Enquesta Financera de les Famílies, la riquesa neta mitjana del 25% de famílies espanyoles més pobres és negativa, és a dir, és una xifra inferior a 0€. Com es pot tenir una riquesa en negatiu? Doncs perquè el valor dels passius (deutes) supera el dels actius (béns, diners i inversions).²⁰⁰ Pot semblar cruent que el primer quartil de llars tinguin de mitjana una riquesa inferior a zero, tanmateix, de ben segur que la realitat és encara més dura, doncs aquest tipus d'estadístiques infravaloren les xifres reals de pobresa, en tant que els més pobres o bé queden al marge d'aquest exercicis estadístics o bé compten simplement com un zero perquè no tenen ni actius ni passius. Al pobre de solemnitat no l'hi obren les portes del banc, i sense accés al mercat de crèdit no es pot

²⁰⁰ Font: [Enquesta Financera de les Famílies d'Espanya](#). Accessible en línia al portal web del Banc d'Espanya. Consultat el 02/12/2022.

tenir una riquesa negativa. Per tant, tenir una riquesa neta inferior a zero és, a la pràctica, un indicador que la societat encara no t'ha marginat del tot.

Així és la realitat que ens ha tocat viure, però retornant al tema que ens ocupa, si avui en dia, amb totes les eines de que disposen els serveis estadístics, determinar la pobresa és difícil, a les societats preindustrials ho era molt més. Les fonts documentals típiques de l'era preestadística presenten una sèrie de problemes que afecten tant als rics com als pobres. Hi ha dificultats en la recol·lecció de les dades, problemes metodològics a l'hora de processar-les, així com frau, ocultació i/o omissions voluntàries quan hom considera que la font el pot perjudicar. Ara bé, quan es vol estudiar als grups més humils s'hi afegeix una problemàtica extra que sovint és (quasi) insalvable: els més pobres sovint no apareixen a les fonts. En alguns casos això és degut a que la font tenia un cost econòmic que havia d'assumir l'interessat (les notaries per exemple). En d'altres casos, la font no té un cost econòmic però l'òrgan que l'elabora simplement no té cap interès en captar als pobres. És el cas de les fonts vinculades a la fiscalitat directa, que molt sovint no inclouen als més pobres, perquè en absència de patrimoni sols quedar exempt de pagar impostos directes.

En tot cas, la historiografia econòmica ha explorat tradicionalment dues vies per intentar aproximar-se als estàndards de vida dels pobres: a través dels ingressos o a través de la composició de la riquesa. Dit d'una altra manera: o bé a través del flux de capital o bé de l'estoc de capital. Pel que fa a la via dels ingressos, el més habitual ha sigut estudiar l'evolució dels salaris. Aparentment pot semblar pertinent estudiar els nivells de vida dels pobres a través dels jornals doncs a priori són el grup social que més hauria de dependre del treball assalariat. No obstant, hi ha encara molts interrogants sobre les característiques del treball assalariat durant l'era preindustrial. En primer lloc, no se sap quants dies a l'any treballaven els jornalers. Molts estudis han utilitzat la xifra de 250 dies de treball anuals, que és equivalent a cinc dies setmanals (Humphries i Weisdorf, 2019) i a partir d'aquí han reconstruït series de salaris per a tota l'època medieval i moderna. Tal i com afirma Hatcher (2011) això suposa una inelasticitat total en la oferta de treball que contradiu completament les evidències empíriques que més aviat suggereixen que era molt elàstica i canviant.

En segon lloc, tampoc sabem del cert fins a quin punt una part del salari es podia pagar en espècies, ja fos a través de l'allotjament, la manutenció o altres tipus de remuneracions no monetàries. Per a les societats agràries aquests problemes s'accentuen, doncs era més

probable que es pagués als treballadors amb allotjament i manutenció (*fer la vida* en llenguatge de l'època) en tant que havien de desplaçar-se fins a les terres del propietari, que podien estar lluny del lloc de residència dels jornalers. Així mateix, la major estacionalitat del treball agrícola, molt més influït pel clima i per les hores de llum, encara fa més inversemblant l'assumpció dels 250 dies treballats per any (Milanovic, 2021). Per últim, en societats agràries com la catalana, on predominava la petita i mitjana propietat pagesa, encara és més complicat fer estimacions del nivell de vida per la via de l'ingrés perquè un gran nombre de famílies podien dependre del treball assalariat en moments puntuals i estocàstics, influït per situacions canviants al llarg del cicle familiar o per l'impacte de factors exògens (guerres, plagues, fenòmens meteorològics extrems etc) que alteressin la seva capacitat d'autoabastiment.

Aleshores, si la via de l'ingrés presenta tals inconvenients, pot ser més convenient explorar la via de l'estoc de capital? Considerem que sí, però no està exempta de problemes. Les fonts més habitualment emprades per estudiar i quantificar la composició del patrimoni que hom posseeix han estat aquelles derivades de la fiscalitat directa, doncs tenien com a finalitat esbrinar el valor del patrimoni dels individus per aplicar un impost en base a aquest. Ja hem explicat els problemes que presenten les fonts fiscals: frau, ocultació i exclusió d'aquells que no tenen riquesa taxable, això últim especialment rellevant quan es vol estudiar la pobresa.

En aquesta tesi ens hem aproximat a l'estudi de l'estoc de capital a través dels contractes matrimonials i dels inventaris post-mortem. Pel que fa als primers els hi hem dedicat varis capítols, tot considerant que indirectament els dots informen sobre l'estatus i el nivell de riquesa de les famílies. Pel que fa als inventaris, n'hem vist les característiques principals en el capítol anterior, on, entre altres coses hem explicat que igualment com pot passar amb les fonts fiscals, també pateixen un cert biaix de classe. No obstant, com hem vist també en el capítol anterior, el 30% dels inventaris corresponien a individus que no posseïen aparentment cap tipus de bé immoble. Per tant, el biaix que pugui tenir la font sempre serà millor que el d'aquelles fonts fiscals que exclouen a tots els «sense terra».

El cert és que allà on els inventaris inclouen la valoració monetària dels béns i a més, hi ha evidència empírica que no estan excessivament esbiaixats, s'ha pogut fer una molt bona feina a l'hora d'establir els nivells de vida de grups humils. Un exemple recent en seria l'estudi sobre els *crofters* suecs, un grup social inferior als grangers però superior als *cottagers* i jornalers (Bengtsson i Svenssón, 2022). Així mateix, allà on en els darrers

anys s'ha pogut avançar indubtablement en l'estudi del nivell de vida dels pobres a partir dels inventaris és a Anglaterra, on disposen d'una font excepcional i directament vinculada als estrats més pobres de la societat: els inventaris de béns d'aquells individus i famílies que s'acollien a les ajudes de les Lleis de Pobres (Harley, 2021).

Pel que fa a Catalunya, darrerament s'ha avançat amb pas ferm en l'estudi dels grups socials més humils durant el segle XVIII. Pel Penedès, Belen Moreno (2007) va aplegar una quantitat considerable d'inventaris de jornalers sense terra. Més recentment, Rosa Congost, Rosa Ros i Enric Saguer (2022) han recopilat un volum molt important d'inventaris de treballadors empordanesos. És més, han obtingut evidències empíriques que les probabilitats que tenien els treballadors de deixar inventari eren fins i tot més altes que les d'alguns grups socials a priori més benestants. El fet que, a la zona que estudien, els treballadors estiguessin protagonitzant bona part de les transformacions agràries podria explicar que tinguessin un especial zel en protegir el seu patrimoni. Així mateix, han detectat, com hem explicat anteriorment, mecanismes ben enginyosos per part de les vídues de treballadors que permetien superar la barrera que suposava el cost econòmic de fer desplaçar el notari fins a la casa del seu difunt marit a redactar l'inventari: el feien elles mateixes i el portaven a l'oficina del notari que es limitava a validar-lo (Congost i Ros, 2018: 72). Tot plegat construeix un retrat d'un grup social humil però dinàmic i amb força per a transformar (a si mateix i a l'entorn).

En la nostra mostra d'inventaris selvatans també hem trobat alguns casos d'aquesta argúcia, que tot sigui dit és de dubtosa empara legal, si bé no amb la intensitat que s'ha detectat a l'Empordà. Es fa difícil en el nostre cas determinar fins a quin punt tenim ben representades les famílies que patien unes condicions de vida més depauperades. En qualsevol cas, en aquest capítol ens intentarem aproximar amb detall als nivells de vida de les famílies que protagonitzaven els inventaris més humils que es redactaven a la Selva Interior. Així mateix, de la comparació d'aquests inventaris més humils amb la resta, també obtindrem informació sobre el nivell de vida i els hàbits de consum del conjunt de la societat, complementant i aprofundint algunes de les informacions i dades que s'han mostrat en el capítol anterior.

9.2. Què considerem com inventari d'una llar pobre?

En els capítols d'aquesta tesi dedicats a l'estudi dels dots hem explicat que el creixement de la desigualtat durant les darreres dècades de l'Antic Règim no es produïa tant entre

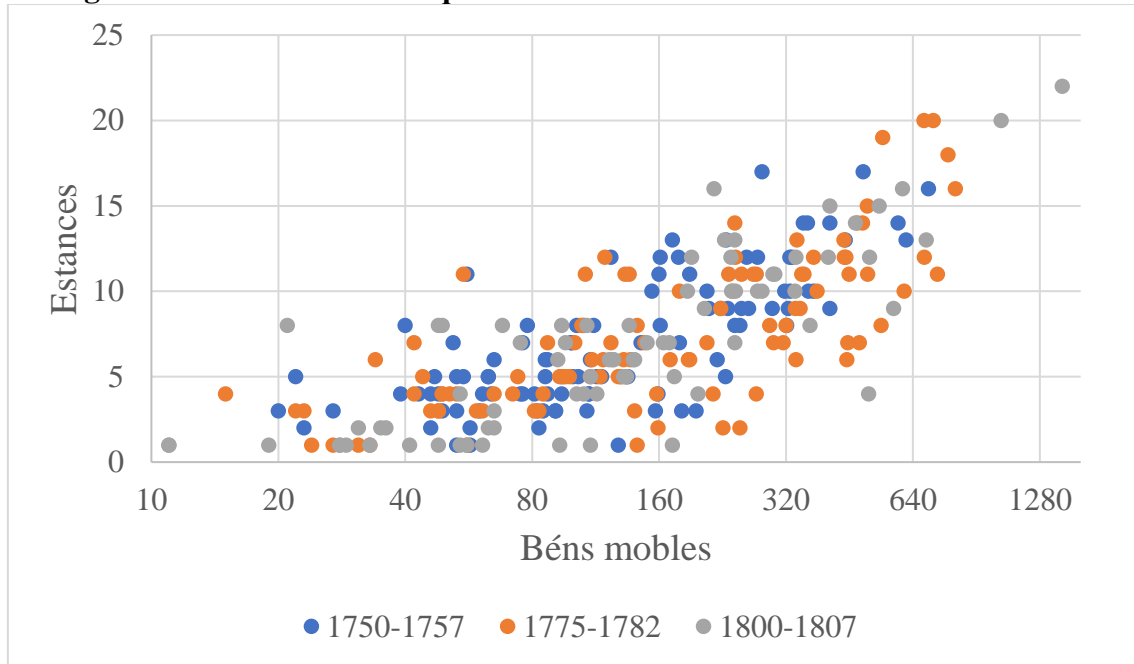
grups socials (que també) sinó en el si dels diferents grups socials, al erosionar-se el percentatge de famílies ubicades prop del centre de la distribució i augmentant els que es situaven als extrems superior i inferior de la distribució. Amb els inventaris succeeix un fenomen similar, tal i com hem començat a apuntar en el capítol anterior. Hi havia pagesos que tenien sis masos i pagesos que no tenien ni sis forquilles; treballadors que tenien cases de deu estances i treballadors que dormien en una barraca d'una sola peça; artesans que tenien anells d'or i artesans que l'objecte de més valor que tenien era l'anella espatllada d'una carreta.

Tenint en compte aquest fet, disposàvem de dues opcions per aproximar-nos a la comprensió de la realitat dels grups més humils. La primera consistiria en dedicar un capítol (o un epígraf) a estudiar els inventaris de cadascun dels grups socials i comparar, per exemple, els inventaris de pagesos pobres i de pagesos no pobres, de treballadors pobres i de treballadors no pobres, d'artesans pobres i d'artesans no pobres. Una segona possibilitat passava per cercar un criteri objectiu i mesurable que ens permetés traçar una línia (un llindar) que determini què és un inventari pobre i a partir d'aquí comparar aquests amb la resta. En aquest capítol hem decidit optar per la segona opció, doncs considerem que ofereix un caràcter més dinàmic i entenedor, especialment tenint en compte que en el capítol anterior ja hem mostrat alguns indicadors de l'evolució dels hàbits de consum de béns mobles i immobles per part dels diferents grups socials. No obstant, tal i com apreciarà el lector en els epígrafs següents, en alguns casos, més enllà de dividir els inventaris entre pobres i no pobres, hem seguit segmentant la mostra segons el grup social de pertinença, perquè, per exemple, no és el mateix que tingui terra insuficient un bracer que un calderer i té implicacions molt diferents que no tingui estris per a la manufactura tèxtil un pareire que un masover.

Sigui com sigui, abans d'entrar en l'anàlisi dels inventaris més pobres, hem d'explicar quin criteri hem utilitzat per determinar què és un inventari de pobre. Com és ben sabut, els inventaris catalans, a diferència dels castellans i altres, no inclouen, excepte en algunes poques ocasions, el valor monetari dels béns i per tant no podem saber tampoc el valor total dels béns posseïts. Aleshores, quins elements objectius i quantificables ens ofereixen els inventaris? Allò que podem quantificar amb més facilitat en cadascun dels inventaris catalans és el nombre d'estances que tenien les cases i el nombre total de béns mobles. Es va decidir fer aquests càlculs i creuar les dues variables. El resultat es pot observar a la figura 9.1 on cada cercle representa un inventari en funció del nombre d'estances que té

la casa (eix vertical) i de la quantitat total de béns mobles (eix horitzontal). La correlació entre una i altra variable és evident, si bé està lluny de ser perfecta i hi ha alguns valors atípics. En tot cas, salvant algunes excepcions, a mida que augmenta una variable també ho fa l'altra.

Figura 9.1. Relació entre la quantitat de béns mobles i el nombre d'estances.

Nota: L'eix horitzontal es mostra en una escala logarítmica en base 2 per apreciar millor els canvis a la part inferior de la distribució. De totes maneres, hem limitat l'escala a 1500 béns mobles, el que inclou tots els inventaris excepte dos.²⁰¹

El fet que a major nombre d'estances en una llar, major sigui també el nombre de béns mobles pot semblar una obvietat, doncs com més gran i més habitacions tingui la llar major espai per emmagatzemar objectes. En efecte, no es tracta d'un descobriment gaire impactant. Tanmateix, per al nostre objectiu (determinar un llindar que ens permeti identificar inventaris pobres) creiem que pot ser molt revelador. Aquells historiadors i arqueòlegs que treballen èpoques molt més pretèrites que la nostra, on escassegen (o no existeixen) les fonts escrites, han mostrat l'estreta correlació que existeix entre la grandària i estructura de les llars i l'estatus de les famílies que en elles hi habitaven. D'entrada, viure en una casa formada per un cert nombre d'estances indica una certa complexitat arquitectònica i molt possiblement que la casa tingui més d'una planta, quelcom que no estava a l'abast econòmic d'aquelles famílies que podien viure més pròximes al llindar de la mera subsistència. D'altra banda, disposar de certes estances

²⁰¹ En relació als dos inventaris que tenien més de 1500 béns mobles i que no apareixen en aquest gràfic de dispersió, vegeu el capítol 10.

concretes també és un indicador d'estatus, així com de la possessió de determinats béns peribles. Per exemple, els dormitoris indiquen la presència d'un espai íntim on descansar; la cort i el corral indiquen la presència de bestiar; o el celler i el rebost suggereixen la necessitat de guardar i emmagatzemar una quantitat significativa d'aliments.

Recentment, estudis com els de Olson i Smith (2016), Smith et al (2014) o Stephan (2013) fins i tot han estimat coeficients de desigualtat per a societats prehistòriques i antigues a partir de les disparitats en l'estructura de les llars que es pot observar en excavacions arqueològiques. Per tant, podríem dir que des de que existeixen llars, la grandària i la complexitat d'aquestes és un *proxy* més que acceptable de l'estatus socioeconòmic de les famílies. Vist així, el nombre d'estances, per si sol, ja podria ser un bon indicador de quines cases eren les més pobres. Si hi afegim que hi ha una correlació bastant robusta entre el nombre d'estances i la quantitat total de béns, tenim un segon indicador que ens permet afinar en aquesta classificació.

Així doncs, s'ha decidit considerar com a inventaris pobres aquells que compleixin les dues característiques següents: 1) que la quantitat de béns mobles sigui inferior a 0,75 vegades la mediana i 2) que la quantitat d'estances sigui igualment inferior a 0,75 vegades la mediana. Aplicant aquest doble criteri, s'han classificat com a inventaris pobres el 20,8% del total d'inventaris del període 1750-1757, el 21,9% dels anys 1775-1782 i el 27,5% dels de 1800-1807 (quadre 9.1). D'entrada, ja resulta interessant constatar que el percentatge d'inventaris que compleixen ambdós criteris va augmentant al llarg de la segona meitat del XVIII, doncs és un indicador que la mostra s'estava polaritzant i cada vegada hi havia menys inventaris a prop de la mediana i més que s'ubicaven als extrems de la distribució. Quelcom que, com hem vist en els capítols 4 i 5, també succeïa en la distribució dels dots.

Òbviament, els criteris que hem fet servir són arbitraris i presenten mancances. En primer lloc, el nombre d'estances és una variable molt inelàstica en comparació amb l'elasticitat de l'economia familiar. Dit més simple, les famílies no estan constantment fent obres a casa seva per adaptar l'estructura arquitectònica a les seves condicions econòmiques. Ahir, igual que avui, sol ser la família la que s'adapta a les condicions de la llar i només en moments molt específics del cicle de vida decideix fer obres per modificar substancialment l'estructura de la llar o mudar-se a una de nova. Per tant, l'estructura habitacional de les llars que es mostren als inventaris post-mortem no necessàriament ha de coincidir amb l'estatus econòmic que tenia en aquell moment la família del finat. En

segon lloc, no és el mateix una masia o una casa al camp que un habitatge urbà. És cert que no hi ha cap ciutat en la nostra àrea d'estudi, però tot i així podria haver-hi algun petit bïaix a l'estar comparant masos o cases ubicades en algun paratge remot amb d'altres que podien estar al carrer principal d'una vila d'uns pocs milers d'habitants. Finalment i en tercer lloc, sumar simplement la quantitat de béns mobles és un criteri arbitrari en la mesura que donem exactament el mateix valor a objectes que tenen un cost molt diferent i unes implicacions socials també molt diferents. Tanmateix, el fet de considerar com a inventaris de pobres només aquells que compleixin els dos criteris (poques estances i pocs béns) ens permet filtrar bastant bé els casos atípics que podrien distorsionar l'anàlisi, doncs en queden fora aquells inventaris amb poques estances però molts béns mobles i també aquells amb moltes estances i pocs béns.

Quadre 9.1. Llindars per determinar quins inventaris es consideren com a pobres.

	1750-1757	1775-1782	1800-1807
Mediana béns mobles	109	142	133
Llindar pobresa béns mobles	<81,75	<106,5	<99,75
Mediana Estances	6	6	7
Llindar pobresa estances	<4,5	<4,5	<5,25
% inventaris pobres	20,8%	21,9%	27,5%

Abans de passar a l'anàlisi i a la comparació d'aquests inventaris, val la pena fer notar, malgrat que tampoc és cap sorpresa, que bona part dels inventaris que hem considerat com a «pobres» corresponen a individus que tenim classificats dins del grup social dels treballadors, és a dir, individus etiquetats en la documentació notarial com a treballadors, bracers, rodors o bosquerols. Certament, tal i com es pot apreciar al quadre 9.2, en els tres talls cronològics estudiats, la meitat o més dels inventaris post-mortem de llars pobres corresponen a treballadors. Així mateix, vora el 10% dels casos són de pagesos²⁰² i la resta es tracta d'individus etiquetats amb oficis no agrícoles.

²⁰² Possiblement en el cas dels pagesos és on resulten més arbitraris els criteris que hem utilitzat per determinar què és un inventari «pobre». Un mas o una masoveria, per senzilla i humil que sigui, un mínim de quatre o cinc estances de seguida el superarà sense que això impliqui assolir un determinat llindar de

Quadre 9.2. Estructura socioprofessional dels inventaris considerats com a pobres.

	1750-1757	1775-1782	1800-1807
Pagès	10%	8,7%	9,1%
Treballador	50%	69,6%	54,5%
Artesà / del comerç	40%	21,7%	36,4%

9.3. La terra en els inventaris més pobres.

D'entrada i pel que fa a l'estructura de les llars més pobres, no cal dir que aquestes tenien molt poques estances, doncs precisament un dels criteris que hem fet servir per classificar un inventari com a «pobre» és que disposessin de menys de 0,75 vegades la mediana d'estances (que en el conjunt dels inventaris tampoc era gaire alta). De fet, prop d'un terç dels inventaris «pobres» corresponen a cases d'una sola estança. La resta de llars solien estar formades per entre dues i cinc estances que bàsicament eren l'entrada, on s'hi solia guardar l'utilatge de treball, la cort on hi havia el bestiar, la cuina, un dormitori i un rebost o un celler on emmagatzemar aliments. En moltes cases que estaven formades per dos o tres estances, aquests espais es fusionaven: l'entrada feia també les funcions de cort i s'hi ubicava allà el bestiar i/o de celler, podent-hi localitzar les botes. Així mateix, la cuina es fusionava a vegades amb l'entrada i en d'altres ocasions amb el dormitori. En aquest sentit, menys de la meitat (45%) dels inventaris pobres disposava d'un dormitori amb llit, mentre que un terç tenia màrfegues parades directament sobre el terra de la cuina.

En el quadre 9.3 comparem l'extensió de terra posseïda en els inventaris pobres i en la resta. En primer lloc, cal esmentar que hem separat els inventaris de treballadors dels d'artesans i comerciants, perquè pels segons hem de suposar que el treball de la terra era un complement a l'economia domèstica, mentre que pels treballadors era el seu ofici principal. Dels pagesos no sabem l'extensió ni el tipus de terra posseïda perquè no s'especifica en la descripció dels masos, doncs es considerava que les terres del mas formen part de l'heretat i no són un bé immoble específic que s'hagi de descriure.

En tot cas i pel que fa als treballadors (panell A) podem observar que, entre aquells que hem classificat com a pobres, al llarg de la segona meitat del segle XVIII va augmentar el percentatge dels que no tenien terra o que disposaven de menys d'una hectàrea, mentre va disminuir el percentatge de casos d'aquells que tenien entre una i tres hectàrees. En

riquesa. En tot cas, els pocs inventaris de pagesos que han passat el filtre i formen part dels inventaris «pobres», són de masos indubtablement humils.

cap cas trobem treballadors amb inventaris pobres que tinguin més de tres hectàrees. En canvi, si observem els inventaris dels treballadors no classificats com a pobres (percentatge de la dreta a cada casella del quadre), s'hi aprecia que a partir del 1775 comencen a aparèixer alguns treballadors que posseïen més de tres hectàrees.

Quadre 9.3. Extensió de terra posseïda en els inventaris de llars pobres i en la resta segons l'ofici del difunt.

Panell A: Treballadors

	1750-1757	1775-1782	1800-1807
Sense terra	20% / 33,3%	23,8% / 18,2%	25% / 27,3%
< 1 ha	50% / 28,6%	62% / 50%	62,5% / 40,9%
1 - 2,99 ha	30% / 38,1%	14,2% / 27,3%	12,5% / 18,2%
3 – 4,99 ha	0% / 0%	0% / 4,5%	0% / 9,1%
> 5 ha	0% / 0%	0% / 0%	0% / 4,5%

Panell B: Artesans i comerciants

	1750-1757	1775-1782	1800-1807
Sense terra	0% / 23,5%	25% / 33,3%	0% / 15%
< 1 ha	83,3% / 58,9%	75% / 37,5%	100% / 70%
1 - 2,99 ha	16,7% / 8,8%	0% / 25%	0% / 0%
3 – 4,99 ha	0% / 0%	0% / 0%	0% / 5%
> 5 ha	0% / 8,8%	0% / 4,2%	0% / 10%

Nota: A cada casella, el percentatge de l'esquerra correspon als inventaris de llars pobres i el de la dreta als inventaris de la resta.

Tenint en compte que el mínim de terra per a la subsistència podria estar al voltant de les sis hectàrees (Congost, 1991: 79) podríem concloure que excepte una molt petita elit de treballadors que, com hem vist en el capítol anterior, ja es començaven a anomenar a si mateixos «menestrals», la resta, independentment que tinguessin uns inventaris una mica més rics o una mica més pobres, no tenien terra suficient i per tant havien de dependre d'altres fonts de capital que no fos l'explotació directa de les seves terres. A més, aquestes taxes de possessió de terra són especialment baixes si les comparem amb l'estudi de Congost i Ros (2018: 84) on a partir d'una mostra d'inventaris de l'Empordà i el Gironès, van detectar que en aquests mateixos anys un de cada quatre treballadors tenia més de tres hectàrees (i la meitat d'aquests en tenia més de cinc).

Si ens fixem ara en la terra posseïda pels artesans i comerciants (panell B), resulta interessant observar com hi ha molt pocs inventaris d'artesans i comerciants pobres que no tinguin res de terra. La majoria en tenien, ara bé, l'extensió rarament superava una hectàrea. En moltes ocasions es tractava simplement d'un hort o una feixa de terra. En canvi, en els inventaris de la resta d'artesans i comerciants el panorama és més heterogeni: entre una quarta part i un terç no posseïen terra (podria ser que no en necessitessin), entre la meitat i dos terços tenien menys de tres hectàrees i una petita elit disposava d'extensions importants de terra i fins i tot masos cedits a masoveria. Per tant, malgrat que la mostra d'inventaris d'artesans i comerciants sigui petita i calgui interpretar amb cautela les xifres, la impressió que n'obtenim és que entre les famílies més humils era molt habitual posseir un tros de terra que permetés complementar l'ingrés familiar i/o millorar les condicions d'autoabastiment. En canvi, entre aquells artesans i comerciants amb uns inventaris que denoten un nivell superior de confort, era menys habitual tenir terres i alguns dels que en tenien ho feien clarament com a inversió, tot posseint extensions que podien arribar a superar fins i tot les necessitats d'una família agrícola. En tot cas, sembla clar que en línies generals, la terra era un recurs habitual de les famílies artesanes i dels petits comerciants, que possiblement la veïen com una protecció davant la volatilitat del cicle comercial (Marfany, 2020: 192).

Una altra lectura que resulta evident a partir dels percentatges que hem mostrat en el quadre anterior és la següent: tots els individus amb inventaris pobres posseïen extensions de terra insuficients per a l'autoabastiment, per tant, necessitaven acudir al mercat per tal d'adquirir béns de primera necessitat. Ara bé, el mercat no deixa de ser un sistema d'intercanvi: entregues X i reps Y. La pregunta clau és, amb què acudien les famílies selvatanes més pobres al mercat? Què entregaven com X a canvi de Y? No és fàcil respondre aquesta pregunta a través dels inventaris, però en podem obtenir alguns indicis per dues vies. En primer lloc, independentment que no tinguessin terra suficient, podem examinar quin tipus de terra posseïen, per saber si estava destinada a aliments essencials o pel contrari a conreus que podien tenir un destí més comercial. En segon lloc, a través dels inventaris també podem obtenir indicis de quin tipus d'activitats productives realitzaven aquestes unitats domèstiques (presència de determinades eines, de matèries primeres etc).

Comencem pel tipus de terra, al quadre 9.4 hem resumit la taxa de presència dels diferents tipus de cultiu en les peces de terra que posseïen els més pobres i la resta. En aquest cas,

a diferència del que hem fet al quadre 9.3, hem optat per agrupar en un únic panell als treballadors i als artesans i comerciants perquè no hi havia grans diferències en l'ús del sòl que feien uns i altres.²⁰³ Recordem que els inventaris de pagesos rarament indicaven quin tipus de terra tenien perquè aquesta forma part del conjunt del mas. Tanmateix, si algun pagès posseïa alguna peça de terra fora de l'heretat del mas (i estava descrita en l'inventari) també l'hem tingut en compte per a l'elaboració del quadre.

Quadre 9.4. Tipus de conreu en els inventaris de llars pobres i en la resta.

	1750-1757	1775-1782	1800-1807
Cereal	33,3% / 38%	43,8% / 37,5%	38,9% / 34,5%
Vinya	53,3% / 38%	50% / 33,9%	55,6% / 45,5%
Olivera	6,7% / 0%	0% / 1,8%	0% / 7,3%
Castanyers	13,3% / 15,5%	5,3% / 12,9%	5,6% / 16,4%
Altres arbres fruiters	20% / 14,1%	18,8% / 17,9%	27,8% / 25,5%
Hort i conreus de regadiu	40% / 49,3%	50% / 33,9%	38,9% / 41,8%

Nota: A cada casella, el percentatge de l'esquerra correspon als inventaris de llars pobres i el de la dreta als inventaris de la resta.

Sigui com sigui, tant pel que fa als inventaris de 1750-1757, com els de 1775-1782 i els de 1800-1807, el tipus de conreu més habitual en les terres de les famílies més pobres era la vinya, seguit pels productes d'horta i altres conreus de regadiu. Amb menor intensitat hi detectem el cereal. Castanyers i altres arbres fruiters en localitzem entre dos i tres de cada deu inventaris de pobres. La vinya també era molt present en els inventaris de la resta d'individus, però en un percentatge més similar al conreu cerealícol. D'altra banda, el tercer element de la triada mediterrània (l'olivera) és molt poc comú a la regió que estem estudiant, tant en els inventaris de famílies pobres com en els de la resta.

En tot cas, potser la lectura més interessant de les xifres que mostrem en aquest quadre és que en una zona d'agricultura poc dinàmica, on algú podria pressuposar que hauria de ser majoritari el blat, el que ens trobem, en canvi, és que la majoria de petits productors, destinaven les seves exigües extensions de terra a altres tipus de conreus. És cert que el vi era un element bàsic de la dieta i podria tractar-se merament de producció per a

²⁰³ A l'annex informàtic estan disponibles tots els inventaris per a la seva consulta.

l'autoconsum. Tanmateix, la significativa presència d'altres arbres fruiters convida a pensar que part de la producció podia tenir per destí el mercat. Especialment si tenim en compte que, com hem vist en el capítol anterior, el que exportava la comarca eren precisament aquest tipus de fruits. Per tant, no sembla inversemblant pensar que aquestes famílies comercialitzessin una part de la seva producció per tal de tenir accés a d'altres aliments i béns dels quals n'eren deficitaris, singularment el blat o altres cereals panificables. Per a una família que visqui propera al llindar de la subsistència, vendre, per exemple, pomes per poder comprar blat tindria tot el sentit possible. En tot cas, la pregunta seria per quin motiu (o en quin moment) es van veure empesos a participar d'aquests engranatges de mercat? L'abast cronològic i temàtic d'aquesta tesi no permet oferir una resposta precisa, però, un cop observat el fenomen, és un interrogant que resta obert per a futures recerques.

Tanmateix, val la pena recordar que la Selva Interior no és una zona de difusió de l'emfiteusi perpètua, ni de la rabassa morta o cap altra forma singular de contracte de conreu que condicionés per escrit al camperol. Aquestes famílies més pobres molt possiblement havien accedit a aquests petits lots de terra a partir de contractes de compravenda on un propietari segregava una parcel·la de la seva heretat per vendre-la (a perpetuïtat o a carta de gràcia). Per tant, és probable que no estiguessin condicionats per contracte a un tipus específic de conreu. Si es veien forçats a participar del mercat d'una manera concreta (que no ho podem afirmar ni desmentir categòricament), havia de ser fruit d'una força que no quedava per escrit.

9.4. Les activitats productives a la llar.

Arribats a aquest punt, un cop vista la relació que tenien les famílies més humils amb la possessió de lots de terra, ens podem preguntar a què es dedicaven realment? Quines evidències d'activitats productives a la llar reflecteixen els seus inventaris? Intentar resoldre aquests interrogants té una doble importància i és que són tan importants les presències com les absències. En efecte, la presència d'objectes o materials relacionats amb activitats diferents de l'etiqueta socioprofessional del difunt indicarien algun tipus de pluriactivitat familiar. En canvi, l'absència d'objectes associats a l'ofici del difunt podria indicar que aquestes famílies desenvolupaven la seva activitat desposseïts dels mitjans de producció, els quals, hem de suposar, eren facilitats per l'ocupador que els contractava.

Així doncs i per tal de poder dur a terme l'exercici, de nou hem separat els inventaris segons la categoria socioprofessional del difunt. Per augmentar el volum de la mostra i donat que no hi havia grans diferències evolutives al llarg de la segona meitat del XVIII, hem agrupat els tres talls cronològics, de manera que el que mostrem al quadre 9.5 és la suma dels inventaris del període 1750-1757, 1775-1782 i 1800-1807. A continuació, hem cercat fins a set indicadors d'activitats productives: utilitat agrícola, animals de tir, bestiar oví i cabrum, botes de vi, estris destinats a la manufactura no tèxtil, al comerç i al transport, estris relacionats amb la manufactura tèxtil i finalment les pasteres.

La presència d'utilitat agrícola seria el nivell zero de la pràctica de l'agricultura, mentre que el bestiar de tir indicaria l'explotació d'unes terres amb un mínim d'extensió i/o la realització de tasques relacionades amb el transport; així com la capacitat econòmica per a poder mantenir capital pecuari. La presència de bestiar oví i cabrum indicaria una certa especialització ramadera que proporcionaria llana per a ser venuda al mercat i de retruc un hipotètic estoc de proteïna animal. En el cas de les botes de vi hem cercat aquelles famílies que tenien botes amb una capacitat per emmagatzemar més de 1.500 litres. La xifra no és aleatòria, correspondria al consum anual aproximat d'una família amb quatre adults, cadascun dels quals consumis de mitjana un litre de vi al dia. Per tant, més de 1.5000 litres indica una capacitat d'emmagatzemar vi que hauria de garantir l'autoabastiment. En relació als indicadors de manufactura no tèxtil, transport i comerç, hi hem considerat totes les eines que podien servir per aquestes activitats. Pel que fa a la manufactura tèxtil hi hem considerat els torns, però també els fusos, les filoses, els aspis i els debanells, els quals indiquen una certa capacitat de produir teixits, encara que fossin senzills i possiblement destinats a l'autoabastiment. Finalment, la presència de pastera indica la capacitat de pastar el propi pa, quelcom que et converteix en menys dependent del mercat a l'hora de proveir-te del principal component de la dieta.

Si comencem fixant-nos en l'utilitat agrícola, val a dir que aquest era quasi omnipresent a les llars pageses i treballadores, independentment que les haguem classificat com a pobres o no. De la mateixa manera, eren també molt presents a la majoria de llars no agrícoles. És interessant remarcar que si ho desagreguéssim amb més detall, pel tipus d'eina, es detectaria ràpidament que els útils agrícoles més habituals a les llars pobres eren bàsicament aquells destinats a cavar (aixades, aixadells, tràmeccs i magalls) i a podar (podalls i podadores). En canvi, en moltes llars pobres hi eren absents les eines més vinculades a la sega del blat. En efecte, les dalles, molt presents a gairebé tots els masos,

rarament se'n localitzen a les llars més humils. Això reforça la idea que aquestes famílies més pobres no conreaven blat sinó altres aliments. Si participaven de la campanya de la sega era segurament com a jornalers a les terres de propietaris més benestants que ja s'encarregaven de proporcionar les dalles. Igualment, només s'han localitzat arades en tres inventaris d'individus pobres, mentre que en els de la resta ja era bastant habitual, sobretot entre els pagesos de mas.

Quadre 9.5. Indicadors de diferents activitats productives en els inventaris de llars pobres i en la resta en funció de l'ofici del difunt.

	Ullatge agrícola	Bestiar de tir	Bestiar oví i cabrum	Botes (>1500 litres)	Manufactura no tèxtil / transport / venda al detall	Manufactura tèxtil	Pastera
Pagès	100% / 100%	50% / 80,3%	16,7% / 41%	16,7% / 50,8%	16,7% / 72,1%	0% / 82%	50% / 86,9%
Treballador	89,5% / 100%	21,1% / 46,2%	2,6% / 4,7%	7,9% / 43%	10,5% / 41,5%	21,1% / 50,8%	71,1% / 83%
Artesà no tèxtil / del comerç	66,7% / 84,6%	33,3% / 51,9%	0% / 5,8%	33,3% / 44,2%	83,3% / 90,4%	50% / 63,5%	83,3% / 90,4%
Artesà tèxtil	87,5% / 84,6%	12,5% / 46,2%	0% / 0%	12,5% / 30,8%	12,5% / 11,5%	50% / 100%	87,5% / 88,5%

Nota: A cada casella, el percentatge de l'esquerra correspon als inventaris de llars pobres i el de la dreta als inventaris de la resta.

Pel que fa als animals de tir, podem observar que en tots els grups socials la taxa de possessió era inferior a les llars pobres. Això pot estar relacionat tant amb una menor extensió de terra posseïda (la tracció animal no és rendible en una parcel·la minúscula) com amb la incapacitat econòmica de fer-se càrrec de la mantenició del capital pecuari. En tot cas, es tracta d'un percentatge similar (vora el 50%) al que detectaven Rosa Congost i Rosa Ros (2018: 83) pels treballadors del conjunt de la Regió de Girona. En el cas del bestiar de tir val la pena deturar-nos a observar l'evolució al llarg de la segona

meitat del segle XVIII perquè es produeixen alguns canvis significatius, els quals hem intentat resumir a través del quadre 9.6.

D'entrada, en la mostra d'inventaris dels anys 1750-1757 i 1775-1782, el bestiar de tir present a les llars més pobres consistia bàsicament en ases i molt esporàdicament en bestiar mular i algun bòvid (vaques, mai bous).²⁰⁴ Els ases, més adequats per al transport que per al treball agrícola eren presents a les llars humils perquè el seu cost era molt inferior al de qualsevol altre animal de tir (Saguer, 2005; 64). Ara bé, també ofería un rendiment inferior. Els èquids eren completament absents en aquestes cases més humils. En canvi, a la resta de llars si bé l'ase seguia essent el més habitual, hi havia bastantes més mules, cavalls i bous. El gran canvi es produeix en els inventaris del període 1800-1807 on el bestiar de tir gairebé desapareix de les llars més pobres, mentre que als inventaris de la resta les mules superaven als ases. Per tant, en un moment on en moltes cases la mula (híbrid d'ase i euga o de cavall i somera) estava substituint a l'ase, entre les famílies més pobres desapareixia la presència de qualsevol animal de tir. No podem descartar que això ens estigui informant, indirectament, d'un augment (forçat) de la intensificació del treball de les famílies més humils, les quals hagueren de passar a fer algunes tasques que una o dues generacions abans feien els ases.

Quadre 9.6. Evolució de la presència de bestiar de tir en els inventaris de llars pobres i en la resta.

	1750-1757	1775-1782	1800-1807
Cavalls	0% / 8,7%	0% / 12,9%	0% / 10,3%
Mules	4,8% / 3,8%	4,3% / 16,8%	0% / 32,2%
Ases	19% / 32,7%	34,8% / 44,5%	4,5% / 29,9%
Bous	5% / 6,7%	4,5% / 19,8%	5,5% / 14,9%

Nota: A cada casella, el percentatge de l'esquerra correspon als inventaris de llars pobres i el de la dreta als inventaris de la resta.

Prosseguint amb l'anàlisi del quadre 9.5 i en relació a la possessió de bestiar oví i cabrum, es pot observar que era molt poc habitual entre les famílies més pobres. El 2,6% de treballadors pobres que en tenien corresponen a un únic cas, el de Joseph Vandrell, un treballador de Caldes de Malavella que va morir l'hivern del 1804 i segons l'inventari vivia en una casa de dos estances formada únicament per entrada i cuina.²⁰⁵ A la cuina hi tenia la màrfega i uns llençols dolents on possiblement dormia i a l'entrada hi havia vuit

²⁰⁴ Els pocs inventaris «pobres» on hi hem localitzat vaques són els mateixos que tenien arades.

²⁰⁵ AHG FN, Cl, 484, s.f.

ovelles, tres gallines, dues vaques, un vedell, un burro i un porc. No estem precisament davant d'un empresari de la pell i la llana. Excepte algun altre cas puntual com aquest que acabem de descriure, la gran majoria de caps de bestiar oví i cabrum es trobaven en masos de certa entitat i especialment a la zona del massís de les Guilleries. De fet, aquest tipus de bestiar sembla que es restringia als masos més rics i a les masoveries de muntanya, on masover i amo anaven a mitges amb els beneficis del bestiar. Per tant, sembla clar que a la zona que estem estudiant la ramaderia ovina i cabruna era una inversió restringida a aquelles llars que disposaven de cert capital per invertir-hi i no una especialització productiva que poguessin dur a terme les famílies més pobres.

Així mateix, val a dir que no tots els que invertien en aquest tipus d'animals eren pagesos. Seria el cas de Joan Parés, el qual segons el seu inventari regentava una botiga d'esclops i espadenyas a Sant Hilari Sacalm. No sembla que li anés malament el negoci, doncs el seu és el primer inventari on hem localitzat una xocolatera (es va fer el 24 d'abril del 1750) i a més tenia una coberteria de plata, varies dotzenes de plats d'estany i un llit de pilars amb cortinatge, matalàs i flassada de llana. Era propietari de varies peces de terra, d'una castanyeda i també del mas Masdevall de Vilanova de Sau, que estava arrendat a un masover que hi tenia varies desenes de caps de bestiar cabrum, els beneficis dels quals anaven a mitges amb l'amo.²⁰⁶ L'altra cara de la moneda era, evidentment, el masover que es feia càrrec dels caps de bestiar i havia de compartir els beneficis amb l'amo. Un bon exemple seria l'inventari de Narcís Masgrau, masover del mas Gavarra, ubicat en un paratge remot al cim del massís de les Guilleries. El llistat de béns mobles del seu inventari denota una vida extremadament precària. És possible que alguns béns que hi havia físicament a la masia fossin propietat de l'amo i no s'inventariessin. En tot cas, sembla que tota la família dormien sobre màrfegues parades directament al terra. No tenien culleres, forquilles, tovallons ni cap altre indicador que denoti un mínim confort habitacional. De fet, tot l'inventari de béns mobles es limita a una sort d'estris de treballar al camp, d'estris de cuinar i a les màrfegues, llençols i flassades per dormir. En canvi, a la cort hi tenia 36 cabres, 24 ovelles, 10 crestons i 2 marrans. Tal i com consta a l'inventari, a l'amo del mas li corresponien la meitat dels ingressos que generés aquest bestiar.

²⁰⁶ AHG FN Sant Hilari Sacalm, 11, p.179.

Pel que fa al quart ítem analitzat al quadre 9.5, això és, a la capacitat d'emmagatzemar vi, en primer lloc hem de dir que botes n'hi havia a gairebé totes les cases, fins i tot en aquelles on no hi ha evidències que plantessin vinya. Podia ser que compressin vi a l'engròs a algun productor local i omplissin la bota. També podia ser que en algunes cases les botes tinguessin una altra funció, com per exemple l'emmagatzematge de grans i/o altres aliments. És per això que hem centrat l'anàlisi en aquelles unitats domèstiques que podíem emmagatzemar vi en un volum superior als 1.500 litres, doncs considerem que indica una certa dedicació a la producció de vi i sobretot la garantia de l'autoabastiment. De nou i independentment del grup social, el percentatge de famílies pobres que tenien botes amb una capacitat superior als 1.500 litres era inferior a la resta. Anteriorment, en el quadre 9.4 havíem vist que la vinya era el conreu més habitual en les terres dels inventaris més pobres. Tanmateix, també hem vist que la majoria de famílies pobres posseïa lots de terra que amb prou feines assolien una hectàrea d'extensió. Per tant, és lògic que aquestes famílies més humils no tinguessin una capacitat d'emmagatzemar vi gaire alta, doncs possiblement produïen anualment uns pocs centenars de litres, destinats merament a l'autoconsum. Encara així és possible que fossin deficitàries i en moments puntuals haguessin de comprar-ne a productors excedentaris. Hem de tenir present en aquest sentit que estem estudiant una regió on segons el Diccionari de Pascual Madoz la vinya es limitava als terrenys *secos, asperos y pedregosos*, dels quals en resultaven uns vins *flojos*.²⁰⁷ Per tant, produir vinya per a un comerç que es restringia a l'àmbit local era una opció només per aquells que tenien terra suficient i volien diversificar la seva producció, però no sembla un mecanisme gaire adient per als que patien per sobreviure. Els cellers immensos, amb grans tines i una llarga filera de botes eren gairebé una exclusiva dels pagesos benestants, dels menestrals que hem explicat al capítol anterior i d'alguns casos puntuals de comerciants i artesans. Així doncs i simplificant-ho molt, podríem dir que els pobres que tenien una mica de terra hi plantaven vinya i així eren menys dependents del mercat en aquest aspecte, mentre que els rics plantaven més vinya de la que necessitaven per vendre vi als que no tenien terra. La resta de la demanda de vi que no garantien els (pocs) productors locals excedentaris, havia de ser importada de fora de la comarca.

El cinquè indicador de producció que mostràvem al quadre 9.5 incloïa tots els estris, atuells i instruments relacionats amb l'artesania i la manufactura no tèxtil, així com el

²⁰⁷ Madoz (1985: 300).

transport i la venda al detall. En el cas dels pagesos i els treballadors més pobres és molt poc habitual aquest tipus d'evidències productives i quan en localitzem es tracta d'individus que tenien un burro amb una albarda. En canvi, era força més habitual entre la pagesia benestant disposar tant d'evidències de transport (carros, carretes, albardes) com d'alguns estris destinats a treballar el ferro o la fusta com podien ser les encluses, les moles o les *gafes per sesclar botes*. En alguns masos també tenien els dos instruments bàsics dels mestres de cases: les gavetes (el recipient on es pasta el fang) i les paletes. En els inventaris de l'elit pagesa tot plegat agafava una altra dimensió: Narcís Saleta era propietari d'un forn de coure rajols i al Mas Sobirà de la Santa Creu hi havia una estança anomenada *fusteria* i equipada amb tots els útils propis de l'ofici de fuster.

D'altra banda, en el cas d'aquells individus que es dedicaven a les manufactures no tèxtils i/o al comerç, sí que solien disposar a les seves llars d'evidències relacionades amb la aquesta activitat, fossin pobres o no. Els que es dedicaven al comerç tenien pots, capses i balances. Els artesans tenien les eines bàsiques per desenvolupar el seu ofici i a vegades també matèries primeres en estoc. Altrament, els que es dedicaven al transport (traginers) com a mínim una albarda i algun animal de tir el solien tenir i a vegades també una carreta. Això demostra que la majoria d'artesans no tèxtil, comerciants i traginers mantenien una certa independència i autonomia sobre l'activitat productiva. Si bé això no garanteix necessàriament que fossin autosuficients i que no depenguessin, de forma permanent o en moments puntuals, de la pluriactivitat i/o del treball assalariat per complementar els ingressos.

Pel que fa a les evidències de venda al detall, en general, són molt escasses en qualsevol grup social i independentment que els seus inventaris denotin una major o menor riquesa. Els únics que semblen dedicar-se al comerç minorista són els individus etiquetats com a botiguers, adroguers, apotecaris, flequers i a partir de finals de segle XVIII els primers fideuers i xocolaters. La majoria d'artesans disposaven d'una estança anomenada «botiga» que aparentment feia les funcions de taller i no d'espai de venda al detall. La única excepció que hem localitzat és la d'Isidro Torrent. És un cas molt interessant perquè ens permet imaginar força bé com vivien ell i la seva família. L'Isidro Torrent era un traginer de Sant Hilari Sacalm, que segons el seu inventari post-mortem, dut a terme el 8 de març del 1803,²⁰⁸ traginava amb dos matxos i no tenia ni carro ni carreta. No és

²⁰⁸ ACSE, Sant Hilari Sacalm, 4, p.34.

sorprenent que optés pel transport *a matxo i albarda*, un animal soferit i resistent, tenint en compte que vivia en un indret com Sant Hilari Sacalm, a més de vuit-cents metres d'altitud i mal comunicat amb els municipis veïns. El més interessant és que, annexa a la casa on habitava, hi tenia una botiga on podem deduir que hi venia vi i segurament també oli, perquè en el moment de fer l'inventari estava plena d'embuts de llauna, botes de fusta, cànirs, meitadelles i quaters de terrissa. Dèiem que és un cas molt interessant perquè un traginer amb botiga oberta implica gairebé amb tota seguretat la participació d'altres membres de la família (dona i infants). Encara més tenint en compte que com s'ha dit es tracta d'una família que vivia i tenia la botiga a Sant Hilari Sacalm, al cim del massís de les Guilleries i amb unes comunicacions tortuoses i complicades que havien de requerir que l'Isidro Torrent passés llargues jornades transitant per camins accidentats amb els seus dos matxos.²⁰⁹

En relació a les evidències de manufactura tèxtil, hi ha diferències importants tant en funció del grup social com de si es tracta d'un inventari pobre o no. En el cas dels pagesos, entre els inventaris més humils no hem localitzat cap evidència d'elaborar teixits i en canvi, en la resta d'inventaris de masos en localitzem al 82% dels casos. Un fenomen similar succeeix amb els treballadors, en tant que les evidències de manufactura tèxtil les localitzem sobretot entre els inventaris de treballadors que han superat el llindar que hem establert per considerar-los com a pobres. Val a dir que molt possiblement es tractava de manufactura tèxtil per a l'autoconsum, doncs no tenien torns ni ordidors, sinó aspis, debanells, filoses i un petit estoc de rams i cabdells de fil. Tanmateix, resulta significatiu que fossin les famílies agricultores amb una certa capacitat econòmica les que elaboraven les seves pròpies teles. Tenint en compte que els estocs de fil que tenien eren essencialment de llenç i majoritàriament de borràs (la part més grossera del cànem) podem deduir que moltes famílies agricultores tenien la capacitat de fabricar-se els teixits més senzills i d'ús quotidià, mentre que compraven i adquirien a través del mercat peces tèxtils més fines, sovint de llana, cotó o fins i tot seda. Les famílies pageses i treballadores més pobres restaven al marge d'aquest circuit i les poques peces tèxtils que posseïen (com veurem en l'epígraf següent) eren de baixa qualitat i a més les havien d'adquirir al mercat perquè no tenien els estris ni la matèria primera per elaborar-les a casa.

²⁰⁹ En relació a l'antiga xarxa de camins de les Guilleries, vegeu Tarrés (2005).

Entre els inventaris d'aquells individus que es dedicaven a oficis artesans no tèxtils i al comerç, localitzem evidències de manufactura tèxtil entre la meitat i dos terços dels casos. De nou es tracta d'un estoc d'eines i de material perfectament compatible amb l'autoabastiment. Finalment, pel que fa a les evidències de manufactura tèxtil a les llars dels individus etiquetats amb un ofici tèxtil, tots aquells que no hem classificat com a inventaris pobres disposaven d'algun tipus d'evidència de manufactura tèxtil. Això no significa necessàriament que fossin productors completament independents, doncs en moltes ocasions l'estoc de matèria primera de que disposaven, com a mínim en el moment de fer l'inventari, era molt petit. En tot cas, la situació és diferent si ens fixem en els inventaris de famílies tèxtils pobres. Entre aquests només s'han localitzat evidències de la seva teòrica activitat principal en el 50% dels casos. És a dir, la meitat dels inventaris de productors tèxtils pobres no tenien aparentment cap tipus d'instrument per a dur terme el seu ofici. Es tracta de paraires i teixidors de lli, doncs els sastres sí que tenien, com a mínim, unes *tisores de sastre*. Entren en joc moltes casuístiques i en tant que l'inventari no deixa de ser una foto fixa d'un moment molt determinat del cicle de vida (la mort del cap de família) no se'n poden fer gaires extrapolacions, però de nou, tots els indicis apunten cap a una creixent proletarització i a una menor independència de les famílies més humils, en aquest cas les que es dedicaven a la llana i als teixits de lli.

Per últim, també ens hem fixat en la presència de pasteres per pastar el pa, per tal de poder avaluar la capacitat d'abastir-se d'aquest aliment essencial. Com es podia apreciar en el quadre 9.5, independentment del grup social i de l'estatus econòmic, la gran majoria de famílies tenien pastera. El menor percentatge es dona en els pagesos més pobres però es tracta de masoveries on podria ser que la pastera fos propietat de l'amo i no s'inventariés. Ara bé, tenir una pastera no implica la capacitat per coure el pa. Hi ha alguns inventaris on el notari hi anota la *pala de fusta per treurer lo pa del forn*. El cert és que de pales de fusta n'hi ha a gairebé totes les cases, així que podria ser que moltes cases es coguessin el seu propi pa. De fet, als masos i en llars molt allunyades de qualsevol fleca és molt probable que fos així. El problema no és tant pastar o coure el pa sinó disposar del blat o d'algun altre cereal panificable. Com hem insistit al llarg d'aquest capítol, en els inventaris de les famílies més humils hi ha poques evidències de cultiu cerealícol i en cas que n'hi hagués són extensions tan petites que no garantien l'autoabastiment.

Sigui com sigui, una lectura molt clara de les xifres que hem mostrat i comentat a partir del quadre 9.5 és que els inventaris de les famílies més pobres, amb independència del

grup social de pertinença, tenien menys evidències d'activitats productives i per tant, podríem deduir, una major dependència del mercat per tal de cobrir les seves necessitats. La mostra és relativament petita i algun percentatge discordant pot ser fruit de factors aleatoris en la composició de la mostra. Tanmateix, el mosaic general és prou clar i revelador. En efecte, utilitat agrícola i pastera n'hi havia a la gran majoria de cases humils, però a banda d'això, la majoria només registraven una altra activitat o com a màxim dues. De fet, només hem localitzat un inventari «pobre» on hi hagi evidències de més de quatre activitats productives a la llar. És tracta del de Joan Riera, un rajoler de Santa Coloma de Farners. Segons el seu inventari post-mortem, redactat el 28 de gener de l'any 1755,²¹⁰ vivia en una casa arrendada i formada per quatre estances (cuina, cort i dos dormitoris). Posseïa una vinya i una peça de cultiu de les quals no s'indica l'extensió. A la cuina, que feia també la funció de celler, hi tenia una tina per premsar el vi, juntament amb varies botes que tot plegat sumaven una capacitat d'emmagatzematge de 3.800 litres. També a la cuina hi tenia la pastera per pastar el pa i una filosa per filar. En canvi, els rams de fil els guardava al dormitori, el que pot indicar que l'activitat de filar la feien a la cuina però guardaven la matèria al dormitori. A la cort hi tenia un burro, dues aixades de ferro i una forca també de ferro. Per tant, a casa seva hi tenia un animal de tir, estris per al treball agrícola, capacitat per emmagatzemar varis milers de litres, per pastar pa i per filar teixits.

Tampoc sabem si aquestes quatre activitats (cultiu agrícola, producció de vi, de pa i de teixits) eren per a l'autoconsum o per a comerciar-ho. En el cas de la pastera i possiblement la filosa gairebé segur que eren per abastir la família. En canvi, el vi pot generar més dubtes, doncs una tina de vint càrregues com la que tenia en Joan Riera havia de ser d'unes dimensions considerables i una capacitat d'emmagatzematge de gairebé 4.000 litres sobrepassa les necessitats teòriques de consum familiar, doncs a jutjar per la quantitat de llits i màrfegues, a la casa sembla que hi vivien quatre persones. També tenia rajols, doncs al cap i a la fi, el seu ofici era el de rajoler. Concretament en tenia dos milers, però no els podem apuntar a la llista d'activitats productives a la llar perquè no estaven a casa seva, sinó que es trobaven al *forn de can Oller*. És a dir, en Joan Riera era un rajoler que havia d'anar a coure els rajols fora però que vivia en una unitat domèstica on s'hi feien com a mínim quatre activitats productives més. Era un artesà independent, doncs els rajols que coïa eren seus i no de l'amo del forn, però no tenia el control sobre el procés

²¹⁰ AHG FN, Santa Coloma de Farners, 113, s.f.

de cocció i a casa seva s'hi feien moltes coses excepte coure rajols. La resta de l'inventari era extremadament humil: uns pocs estris per cuinar, una cadena *de fermar el porc* (el porc no hi era en el moment de fer l'inventari), dos llits dobles guarnits amb màrfega, flassada, vànova i llençol; i finalment, guardat dins d'una caixa al dormitori, tretze llençols de borràs, unes estovalles i un tovalló.

En qualsevol cas, l'inventari d'en Joan Riera era més aviat l'excepció que la norma, doncs com hem vist, l'evidència d'activitats productives a la majoria de llars humils era molt més escassa. No ens sembla veure-hi un ímpetu industriós per part dels grups més depauperats, sinó més aviat al contrari: és a les cases més riques on hi ha evidències de moltes activitats productives que garanteixen l'autoabastiment des de molts fronts diferents i per tant una menor dependència del mercat. Aquest fenomen també el va detectar Julie Marfany en el seu estudi sobre Igualada on apunta que els rics tenien el privilegi de poder-se abastir fora del mercat i era a les seves cases on hi havia més indicis de producció d'aliments (Marfany, 2020: 189). Conclusions similars a les que va arribar Joe Harley (2021: 37) en el seu treball sobre els inventaris dels pobres d'Essex i Norfolk, on des de mitjans segle XVII i el primer terç del XIX només detecta de mitjana 1,5 activitats productives per llar, sense que s'observin grans variacions al llarg dels més de cent-cinquanta anys analitzats.

9.5. A l'interior de les llars: els (pocs) béns mobles.

Un dels dos criteris que hem emprat per tal de classificar un inventari com a «pobre» era que el nombre de béns mobles fos inferior a 0,75 vegades la mediana, de manera que, com no podia ser d'altra manera, els inventaris de les famílies més pobres que estem analitzant tenien molt pocs béns mobles. Tanmateix, val la pena fer-ne alguns comentaris. En primer lloc, no només la quantitat, sinó també la gamma de béns que posseïen aquestes famílies era extremadament petita. En l'epígraf anterior ja n'hem esmentat alguns: l'utilatge agrícola, alguna bota pel vi i pastera n'hi havia a gairebé totes les llars. A banda d'això, la resta de béns que trobem en aquests inventaris consisteix essencialment en una taula amb banc de fusta a la cuina, alguns utensilis bàsics per a menjar (plats de terra i a vegades algun cobert) i per a cuinar a la llar de foc, com ara olles, paelles o peroles i els indispensables calamastres del foc per poder penjar tots aquests atuells. El morter de pedra amb mà de morter de fusta era un altre estri present a la majoria de cuines. També a la cuina o a l'entrada (en les cases que tenien aquests dos espais separats) era habitual

trobar-hi alguns objectes destinats al tragí i a l'emmagatzematge de diversos aliments o productes, tals com cossis, coves, cistells o semals i en algunes ocasions un llum o llumenera de ferro o llautó.

A l'estança destinada a dormir (sovint no era un espai independent de la cuina) s'hi troben les màrfegues, en alguns casos directament col·locades sobre el terra i en d'altres sobre un llit de bancs. En general, les màrfegues solien estar paradades amb una flassada de llana i llençols de borràs i/o estopa. En cap dels inventaris «pobres» del període 1750-1757 i 1775-1782 hem trobat coixins o coixineres al llit i en els inventaris de 1800-1807 només en tres casos. En canvi, a la resta d'inventaris era molt habitual tenir el llit parat amb algun coixí i alguna coixinera. Per tant, ens hem d'imaginar unes condicions de son i descans molt precàries d'aquestes famílies, sovint amb una màrfega posada directament sobre el terra, sense matalàs i sense coixins, únicament amb una flassada i algun llençol per protegir-se del fred. En alguns inventaris al dormitori hi tenien també una caixa o un cofre on hi guardaven un petit aixovar juntament amb algunes peces de vestir. Tal i com es pot apreciar al quadre 9.7, una mica menys de la meitat de les llars pobres tenien estovalles i entre una quart part i un terç tovallons. Aquestes dues peces sempre les localitzem al dormitori guardades dins de caixes o cofres, en cap cas a la cuina o en algun espai anàleg que pugui indicar un ús habitual i quotidià.

Moltes llars pobres no tenien més béns que els que acabem de descriure, d'altres, en funció de l'activitat o activitats que dugués a terme la unitat domèstica, podien tenir alguns béns vinculats a la seva especialització productiva. Així doncs, aquells que tenien bestiar també solien disposar d'alguns estris bàsics com ara un bassi per abeurar els animals o la cadena per lligar el porc, objecte indispensable a moltes llars pobres que no tenien cort i el nodrís estava a la cuina de la casa (que també podia fer les funcions de dormitori). Així mateix, aquelles famílies que emmagatzemaven vi també solien tenir embuts, semals i altres atuells similars.

Objectes luxosos no n'hi havia en aquestes llars. L'or i la plata eren absolutament absents, així com qualsevol indicador de consum que puguem associar a un cert confort, com ara les xocolateres. En tres inventaris de famílies pobres hi hem localitzat mostres d'obres d'art devocionari. En tots els casos es tracta de dossers de paper amb la imatge de la Verge Maria o de Crist, és a dir, art molt ordinari i de baixa qualitat. En tot cas i per norma general, en aquest tipus de llars no s'hi troben rastres de cap tipus de béns de consum sumptuari relacionats amb l'ostentació.

Quadre 9.7. Evolució de les taxes de possessió de bens mobles als inventaris de llars pobres.

	1750-1757	1775-1782	1800-1807
Llençols	85% / 4	86,4% / 4	88,9% / 3,5
Estovalles	45% / 2	36,4% / 1,5	44,4% / 1,5
Tovallons	25% / 3	22,7% / 4	33,3% / 3
Culleres	35% / 2	22,7% / 5	44,4% / 6
Forquilles	5% / 1	13,6% / 2	38,9% / 4
Llums	30% / 1	36,4% / 1	33,3% / 1

Pel que fa a l'evolució de la presència d'aquells béns mobles que havíem seleccionat com indicadors de consum en el capítol anterior, podem afirmar que, malgrat tot, presenten una certa tendència positiva. En el capítol anterior havíem vist que tots els grups socials milloraven els seus indicadors de consum, ja fos en percentatge i/o en nombre. Bé doncs, en el cas de les famílies més pobres la millora és molt més moderada però també es pot detectar, tal i com s'aprecia al quadre 9.7. Els indicadors menys dinàmics són els llençols i les estovalles. En el cas dels llençols, ja n'hi havia a gairebé totes les cases a mitjans segle XVIII. Ara bé, el seu nombre no augmenta al llarg del període estudiat, quelcom que contrasta amb les pautes de consum mitjanes de tots els grups socials que havíem vist en el capítol anterior. La presència d'estovalles, en percentatge i nombre, també es manté estable, fins i tot podria ser que retrocedís una mica. En canvi, sí que detectem, encara que sigui amb una intensitat menor, la penetració dels tres nous béns associats al menjar que hem esmentat en el capítol anterior: tovallons, culleres i forquilles. En el cas dels primers, passen d'haver-n'hi en una quart part de les llars més pobres a un terç i la mediana es manté en tres unitats.

Pel que fa a les culleres, van augmentar gairebé deu punts percentuals i la mediana es va triplicar, de dos a sis. Ara bé, el creixement més significatiu és el de les forquilles que en els inventaris de 1750-1757 eren pràcticament absents i mig segle després en trobem a un terç de les llars i amb una quantitat mediana de quatre. Això últim és important perquè un nombre de quatre indica que hi havia, aproximadament, una forquilla per cada membre (adult) de la família, el que pot estar insinuant que no era un cobert destinat a situacions puntuals sinó que podia tenir una funció d'ús més diari i quotidià. Tenint en compte que l'ús de la forquilla s'associa a millores en la dieta (no cal forquilla per alimentar-se de sopes i brous) pot ser un indicador positiu a tenir en compte.

Tanmateix, no totes les lectures que podem obtenir del quadre 9.7 són positives. Aquestes xifres ens estan mostrant que a principis del segle XIX encara més de la meitat de les llars pobres no tenien cap tipus de cobert, quelcom que fa suposar que menjaven amb les mans. Hem d'insistir de nou que l'inventari post-mortem és una foto fixa d'un moment molt concret del cicle de vida, fet que podria esbiaixar els resultats. Endemés, en el cas de les famílies més pobres l'inventari post-mortem pot estar reflectint el resultat d'una situació molt complicada, especialment si la mort de l'individu objecte de l'inventari ha estat precedida d'una malaltia que ha impedit treballar i ha requerit atencions mèdiques. No podem descartar que algunes d'aquestes famílies en moments més benignes del cicle de vida familiar adquirissin alguna cullera, alguna forquilla o algun tovalló i que els acabessin empenyorant per poder fer front a necessitats més apressants. Sigui com sigui, els seus inventaris mostren unes condicions de vida molt dures i que els havien de situar no gaire lluny del llindar de la mera subsistència. Un accident, una desgràcia o l'efecte d'un fenomen meteorològic extrem que danyés la collita, podia provocar que ràpidament aquestes famílies passessin gana i fred, arraulits dins d'una màrfega vella sobre el terra dur i aspre d'una petita casa sense parets interiors.

Podem ubicar aquestes pautes concretes de consum de les famílies més pobres de la Selva Interior en un context més ampli? Malauradament, hi ha encara pocs estudis que s'hagin centrat en analitzar els inventaris dels més pobres, així que no resulta fàcil comparar aquests resultats amb altres treballs. Pel cas català, disposem de l'anàlisi dels inventaris post-mortem de jornalers sense terra penedesencs del segle XVIII que dugué a terme Belen Moreno (2007: 48-53). En relació a la Regió de Girona, Rosa Congost i Rosa Ros han dut a terme una ingent tasca de cerca i anàlisi dels inventaris de treballadors sobretot empordanesos. Els seus resultats mostren el sorgiment *des de baix* d'una classe mitja de treballadors que haurien sigut els responsables de bona part de les transformacions socials que estava vivint la regió. En el cas de la Selva Interior, pels motius diversos que ja hem explicat anteriorment, aquest sorgiment d'una classe mitja treballadora és limitava a casos molt puntuals, com hem mostrat en l'epígraf cinquè del capítol anterior a l'analitzar els inventaris dels quatre primers menestrals que hem localitzat.

En qualsevol cas i si ens centrem en la comparativa amb inventaris de famílies indubtablement pobres, podem començar pel cas del Penedès i l'estudi dels inventaris de jornalers sense terra. Els inventaris de les famílies més humils penedesenques compartien amb els inventaris selvatans més pobres l'absència d'objectes luxosos i fins i tot els

semiluxosos o associats a hàbits de consum exòtics, com les xocolateres. Els jornalers penedesencs, en canvi, mostraven unes pautes de consum tèxtils lleugerament superiors amb una mitjana per llar de vuit llençols i quatre tovallons a finals del segle XVIII. Tanmateix, a finals del XVIII les forquilles encara eren desconegudes a les llars més humils del Penedès, mentre que a la Selva ja havien anat penetrant, en un fenomen que a major escala ja havíem detectat per al conjunt de la societat.²¹¹ No obstant, les condicions de vida que podem deduir a partir dels inventaris més humils penedesencs i selvatans són força similars: a la manca absoluta de qualsevol objecte de luxe o associada a un cert confort material, cal sumar-li l'absència d'espais separats, que implicaven no només en alguns casos haver de dormir allà mateix on es menjava i es feinejava, sinó haver de conviure amb els animals, doncs en absència de cort i estable, la cadena de ferro que lligava el nodrís era el principal element de distanciament entre l'home i la seva futura font de proteïna animal.

En un context més internacional, podem prendre l'estudi de Joe Harley (2021) a partir dels inventaris dels béns d'aquells homes i dones que s'acollien a les lleis de pobres en zones rurals d'Essex i Norfolk, a l'Anglaterra de mitjans segle XVIII a mitjans del XIX; el recent treball de Henning Bovenkerk i Christine Fertig (2023) per al nord-oest d'Alemanya que en alguns punts aspectes diferencien les famílies amb menys de 5 hectàrees de la resta; i finalment el treball inèdit de Marcus Falk (2023) centrat en el sud-est de Suècia on identifica i analitza individualment els hàbits de consum del terç més pobre de camperols propietaris i també dels sense-terra.

Pel que fa a la descripció dels béns mobles dels individus d'Essex i Norfolk que s'acollien a les lleis de pobres (Harley, 2021), aquest era completament diferent del que detectem en el nostre estudi. Si bé l'autor també hi detecta la penetració de nous béns mobles a partir de les darreres dècades del XVIII i primeres del XIX, la intensitat i les característiques d'aquests canvis en el consum són molt diferents. Llits n'hi havia a pràcticament tots els inventaris d'anglesos pobres des de finals del segle XVII i cadires des de la dècada de 1760. Ambdós béns a la Selva Interior de finals del XVIII estaven lluny de ser present a totes les cases i fins i tot es podia considerar un indicador d'un cert nivell de confort. Relloges i miralls que a casa nostra eren uns béns exclusivament restringits a les elits n'hi havia a vora una de cada quatre cases angleses pobres. Pel que fa als estris específics

²¹¹ Sobre la forta presència de culleres i forquilles a la Selva Interior i a en general al conjunt de la Regió de Girona vegeu el capítol anterior i especialment l'epígraf 8.4.

per a consumir te (que a Anglaterra podia jugar un paper similar a la xocolata a Catalunya) se'n trobaven al 12% dels inventaris pobres de l'any 1750 i al 76% durant el primer terç del segle XIX. Molt diferent de la Selva Interior (i també del Penedès) on el consum de xocolata seguia essent prohibitiu per a les famílies més precàries.

Les llars rurals més humils del nord-oest d'Alemanya es situarien en un punt intermedi, amb una difusió inferior a l'anglesa i superior a la catalana dels objectes relacionats amb el consum de productes colonials. Així, si Joe Harley a principis del XIX detectava estris vinculats al consum de te en el 76% de les llars pobres angleses, Bovenkerk i Fertig (2023: 567) en troben al 16,7% de les llars amb menys de 5 hectàrees de terra de la regió de Borgeln. En el cas del consum de cafè el percentatge s'eleva fins al 50%. Així mateix el cotó estava estès a tots els estrats de riquesa des de mitjans segle XVIII i altres objectes absolutament absents a les llars pobres catalanes, com ara rellotges i miralls, comencen a aparèixer a les llars humils del nord-oest d'Alemanya. Finalment, si observem el contingut dels inventaris post-mortem del camperolat més precari del sud-est de Suècia hi detectem moltes més similituds amb els nostres resultats per la Selva Interior. En el capítol anterior ja hem avançat que la difusió dels estris relacionats amb el consum de te als inventaris suecs seguia el mateix patró que a la Selva Interior (primer entre els artesans rurals i després entre els pagesos rics). Si ara ens fixem en els inventaris de les llars més humils també es poden establir certs paral·lelismes: augmenta el nombre i la varietat dels béns presents a les llars humils però sense arribar a penetrar els hàbits de consum associats al luxe o als productes colonials (Falk, 2023: 21-22).

Els estudis que hem citat en els darrers paràgrafs utilitzen metodologies diferents i malgrat que la font és la mateixa (inventaris post-mortem) la naturalesa jurídica i les característiques del document varien considerablement a cada territori, per tant, qualsevol conclusió o lectura s'ha de realitzar amb molta cautela. Tanmateix, el fet que, entre les llars més pobres, allà on es detecta una major difusió de nous hàbits de consum sigui a Anglaterra, seguit d'Alemanya i en un tercer nivell Suècia i Catalunya, pot fer pensar en que estem en una època on s'estaven difonent noves modes i costums i que com més lluny estava una regió dels principals centres de difusió (Anglaterra i Països Baixos) més tardaven en arribar. De fet, en part aquesta és la conclusió a la que arribaven els mateixos Bovenkerk i Fertig (2023: 569):

The study shows that the diffusion of new consumer culture in regions beyond the European North Atlantic economies took place with some delay. Even in an area

that was economically, socially, and culturally closely linked to the pioneer Netherlands, the effects of a pre-modern consumer revolution can only be observed with some delay and to a limited extent.

Des d'aquest punt de vista, la idea que els grups socials més depauperats de la perifèria europea (ja fos una regió mediterrània o una escandinava) estaven clarament més endarrerits que els seus coetanis del nord-oest atlàntic no sembla que surti reforçada. Més aviat, sembla que era un assumpte d'oportunitat i que tan bon punt certs productes s'abaratien (i segurament es difonien als encants i mercats de segona mà a un preu encara més assequible) era adquirit i incorporat per les llars més humils.

9.6. Conclusions

En tot cas i a la llum del que hem anat explicant, creiem estar en condicions de poder oferir un retrat més precís i acurat de la realitat d'algunes de les famílies que integraven els sectors més depauperats de la societat selvatana de finals de l'Antic Règim. D'entrada, no tenien terra o en tenien molt poca, amb unes extensions que resulta quimèric pensar en l'autosubsistència d'aquestes famílies. Així mateix, una part important d'aquestes famílies dedicaven aquestes exigües peces de terres a conreus no cerealícoles, principalment la vinya i altres conreus arbustius fructícoles. És versemblant pensar que una part d'aquest conreu era per a l'autoconsum i la resta es comerciava, especialment en els casos on tenien varies vessanes de fruiters no essencials per la dieta com ara pomeres, avellaners o castanyers. D'altra banda, aquestes mateixes llars no sembla que estiguessin diversificant les seves activitats per la via d'una creixent pluriactivitat. A les llars més humils hi ha pocs indicis, per exemple, de viticultura comercial, de ramaderia o de manufactura tèxtil. De fet, fins i tot en els inventaris d'individus que teòricament es dedicaven a oficis tèxtils, no sempre hi trobem els estris necessaris per a realitzar l'activitat, quelcom que ens fa pensar que o bé treballaven en fàbriques o bé ho feien a casa seva però per encàrrec d'un empresari que facilitava les eines i el material.

Per tant, si disposaven de terra insuficient, la poca que tenien la dedicaven sobretot a conreus arbustius i no sembla que realitzessin gaires més activitats productives dins de la unitat familiar, el diagnòstic és clar: necessitaven acudir al mercat per abastir-se dels béns i serveis essencials i havien de vendre la seva força de treball a canvi d'una remuneració per tal de poder adquirir aquests béns i serveis, en tant que la comercialització dels seus

excedents productius de cap manera podia ser suficient per menester les necessitats més bàsiques.²¹² Tot plegat es traduïa en una presència molt escassa de béns mobles a les seves llars. Per a moltes famílies, el llistat de béns localitzats a l'interior de les cases es limitava a una petita sort d'útils per cuinar i menjar, una màrrega on dormir, algunes peces tèxtils de baixa qualitat i alguna que altra eina de treball.

En canvi, major independència del mercat ens ha semblat veure en els inventaris de llars més acomodades. La diversificació d'activitats es produïa a les cases amb terra i capital suficient. Algunes d'aquestes activitats podien tenir com a finalitat la participació al mercat, però sobretot havien de servir per a garantir l'autosuficiència. Que un pagès acomodat tingués estris i material propis d'un fuster, un ferrer o un paleta no significa que estigués diversificant les activitats familiars ni que es llogués als masos del voltant per fer pous i rebatre xemeneies, sinó que es garantia la capacitat de proveir-se de tot allò necessari per a ser autosuficient. El mateix model podríem aplicar als comerciants, artesans i professionals diversos que posseïen terres o fins i tot masos cedits a masoveria.

Participaven dels mercats, sí, però ho feien en una situació privilegiada, doncs hi acudien a vendre l'excedent un cop tenien cobertes les necessitats bàsiques. Gràcies als diners que guanyaven de la venda de l'excedent estaven en condicions d'adquirir béns luxosos i exòtics produïts fora de la regió. Així mateix, del comerç de l'excedent també n'obtenien els diners per pagar els jornals o les soldades a la mà d'obra assalariada que treballava a casa seva, ja fos fent tasques agrícoles o de qualsevol altra índole, llogant-los per dies o per períodes més prolongats de temps. Aquí és on es comença a tancar el cercle, doncs aquesta mà d'obra que treballava a les terres i possessions dels propietaris més acomodats i autosuficients havien de ser els mateixos treballadors pobres, sense terra o amb terra insuficient, que hem descrit al paràgraf anterior i que tenien una relació completament inversa amb el mercat.

En tot cas, en aquest panorama que acabem d'esbossar ens costa veure-hi a famílies treballadores que participaven activament i amb delit dels mercats i que llogaven amb alegria al millor postor la seva força de treball per tal d'obtenir unes poques monedes que els permetés consumir uns pocs béns. Més aviat ens sembla intuir a unitats familiars que

²¹² En el cas dels masovers la venda de la seva força de treball respon a una naturalesa diferent però el resultat en termes de proletarització és similar: treballaven diàriament sobre uns mitjans de producció (casa, terres i bestiar) sobre el que no en tenien el control real i es quedaven només una part de la producció, perquè l'altra fracció era per l'amo.

eren empeses cap a unes determinades relacions socials, on uns pocs tenen la capacitat d'explotar a molts, sovint cominant-los a especialitzar-se en activitats que no els garantien la subsistència i que per tant els convertia cada vegada en més dependents del mercat i d'haver de disposar d'una font de diners per poder comprar béns de primera necessitat. Aquesta és la base de les relacions socials en el mode de producció capitalista: l'especialització productiva que condueix a la proletarització de bona part de la societat que necessita un salari per poder acudir al mercat a adquirir tot allò del que no es pot proveir de cap altra manera. Els sectors més pobres de la societat selvatana de la segona meitat del segle XVIII ja estaven força ben integrats en aquest joc pervers. En el següent capítol veurem alguns exemples de l'altra cara de la moneda, perquè de la mateixa manera que molts no tenien (gairebé) res, uns altres ho tenien (gairebé) tot: terra de sobres, control sobre els mitjans de producció, sobre el mercat de béns i també sobre el mercat laboral, així com una àmplia gamma de béns mobles a les seves llars.

10. ELS GRANS PROPIETARIS A TRAVÉS DELS SEUS INVENTARIS POST-MORTEM

«Que n'és, de difícil, per als qui tenen riqueses entrar al Regne de Déu! És més fàcil que un camell passi pel forat d'una agulla que no pas que un ric entri al Regne de Déu.»

Lluc, 18: 24-25.

10.1. Introducció.

En el segon capítol d'aquesta tesi hem explicat com des dels inicis de la feudalització, pels volts del segle X de la nostra era, la Catalunya Vella es va començar a caracteritzar pel predomini de les petites i mitjanes explotacions pageses. Així, hem recordat com a diferència d'altres territoris on s'imposà el model de la gran tinença latifundista explotada per mà d'obra assalariada, a la Catalunya Vella l'accés a la terra i la producció s'organitzà a partir d'un tipus d'explotacions agrícoles conegudes com «masos», que es caracteritzaven per tenir una mida familiar i una estructura polièdrica, composta de casa (la masia), terra i bestiar. La Catalunya Vella era doncs la «Catalunya dels Masos».

També hem repassat com inicialment la majoria de pagesos de mas eren serfs sotmesos a l'arbitrarietat dels senyors feudals que posseïen el domini directe sobre els masos i les seves heretats. Tanmateix, al llarg de tota l'època baix medieval i moderna es van anar erosionant les rígides normes socials del sistema feudal i aquests mateixos pagesos, ajudats pel sistema d'hereu únic que evitava la desintegració del patrimoni familiar a costa dels fills cabalers, aconseguiren erigir-se com a «senyor útil i propietari de mas» en el que seria la consolidació d'una classe propietària (com a mode de vida) i orgullosament propietarista (com a ideologia). A través de la participació activa al mercat de la terra i al mercat matrimonial, alguns d'aquests pagesos aconseguiren construir grans heretats que sobrepassaven amb escreix les necessitats de subsistència familiar. Ja fos arrendant, cedint en emfiteusi o explotant amb mà d'obra assalariada, van aconseguir obtenir rendes, censos i guanys de les seves terres a partir de l'esforç de camperols més pobres, tot erigint-se en autèntics hisendats rurals.

En els inicis de la contemporaneïtat, aquesta classe de grans propietaris rurals tenia un pes i un paper molt destacat i preeminent en la societat. De fet, la propietat de la terra era un element clau i indissociable de les estructures de poder, fins i tot en el nou ordre liberal. Posseir terra era encara a l'Europa del segle XIX una condició important, sovint necessària, per accedir als grups dirigents de la societat (Malatesta, 1999). Segons Garrabou, Planas i Saguer (2000: 15), a la Catalunya de mitjans segle XIX els grans terratinents no només eren un element indispensable sinó que apareixien com a vertebradors del nou ordre que havia de permetre superar els temps convulsos que havien caracteritzat les dècades anteriors. Una bona prova de tot això és que de la mateixa manera que en l'arrencada industrial catalana hi tingué un paper inqüestionable l'acumulació d'excedents agrícoles dels grans terratinents (Vilar, 1966),²¹³ tant o més forta fou la intensitat del flux de capital en sentit contrari, és a dir, de la indústria cap al camp. En efecte, tal i com explica Rosa Congost (1990: 276-277), els grans protagonistes del dinamisme industriós català vuitcentista, invertien amb delit bona part dels cabals acumulats en el comerç i la indústria en comprar terres amb la il·lusió de convertir-se en hisendats rendistes.

Així doncs, conèixer de primera mà les condicions de vida dels grans terratinents a les acaballes de l'Antic Règim ens hauria de facilitar la ulterior comprensió de la configuració de les elits socials, econòmiques i polítiques del nou règim liberal. En aquest capítol proposem una aproximació a aquest fenomen a través d'un petit estudi de cas basat en l'anàlisi dels inventaris post-mortem dels hereus de quatre grans patrimonis de la Selva Interior i especialment de les Guillerries, territori inhòspit i a cavall entre les actuals comarques de la Selva, Osona i la Garrotxa. Els quatre protagonistes d'aquest text moriren (i se'n redactaren els respectius inventaris post-mortem) durant els vuit primers anys del segle XIX, és a dir, en aquell curt i transitori parèntesi entre la fi de les guerres que enfrontaren la França sorgida de la Revolució amb l'Espanya Absolutista i l'inici de la invasió napoleònica.

10.2. La font: els quatre inventaris post-mortem seleccionats.

El lector podria preguntar-se el per què de seleccionar concretament aquests quatre inventaris. De la mateixa manera que en el capítol anterior hem utilitzat un criteri objectiu i clarament mesurable per determinar què era un inventari pobre (menys de 0,75 vegades

²¹³ El quart volum d'aquesta obra, titulat *La formació del capital comercial* analitza a fons aquest aspecte.

la mediana d'estances i béns), en aquesta ocasió el llindar és més qualitatiu: hem seleccionat quatre inventaris que a simple vista destaquen per damunt de la resta. Endemés ens van bé per confrontar dues realitats o dues maneres diferents de gestionar la gran propietat: dos dels protagonistes d'aquests inventaris vivien (i van morir) al mas i els altres dos vivien en una casa a la vila i tenien cedit el mas familiar a masoveria (juntament amb altres masos que havien anat acumulant durant generacions). D'altra banda, els quatre inventaris corresponen al període 1800-1807 i no creiem que sigui casualitat. El potent creixement demogràfic del segle XVIII va anar acompanyat d'una «fam de terra» (Congost, 1990) que amplià el ventall de possibilitats d'acumular capital per part dels grans propietaris, que de retruc trobaren en les convulsions polítiques i la hiperinflació característiques d'aquesta època l'escenari perfecte per consolidar la seva condició de classe dominant.

Evidentment, no estem dient que abans no hi hagués persones riques. De fet, d'inventaris amb riquesa, luxes i ostentació n'hem localitzat en els tres períodes estudiats. Ara bé, pel que fa als inventaris dels anys 1750-1757, l'únic inventari que s'assemblava mínimament als quatre patrimonis que analitzarem en aquest capítol és el de Narcís Saleta, hereu del mas homònim a Sant Hilari Sacalm, redactat el maig del 1756 pel notari d'aquest municipi. Al capítol 8 ja l'hem esmentat perquè realment destacava entre la resta de pagesos propietaris i a més, no tan sols era propietari de cases i masos, sinó també d'un molí fariner i un forn de coure rajols. Farina i rajols, pa i cases: res millor que controlar la producció de dos dels béns més demandats en un context de creixement demogràfic. Un segle després, el 1857, una besneta de Narcís Saleta rebria el títol de marquesa per gràcia d'Isabel II (Arce, 1985: 309). D'altra banda, en els inventaris del període 1775-1782 no hi ha cap cas que s'assembli als que analitzarem a continuació.

Sigui com sigui, els quatre inventaris que analitzem en aquest capítol corresponen a Anton Benet Soler de Monsolí, Valentí Soler i Sobirà, Joan Anton Vergés Solench i Emanuel Bellvespre Benet. El primer vivia al mas Soler de Monsolí a Sant Hilari Sacalm i el segon al mas Sobirà de la Santa Creu, no gaire lluny del primer però ja en el terme municipal d'Osor. El tercer i el quart protagonistes vivien en cases, a les viles d'Amer i la Cellera de Ter respectivament. Els dos primers individus comparteixen el cognom «Soler» i el primer i el quart comparteixen el cognom «Benet». És molt possible que tots plegats fossin d'alguna manera parents entre ells. Amb qui segur que estava emparentat l'Anton Benet del mas Soler de Monsolí era amb la família Saleta, dels quals hem parlat al paràgraf

anterior, doncs el 1753, s'havia casat amb Isabel Saleta, la qual va entregar un dot de 2.000 lliures, el més alt dels més de tres-cents capítols matrimonials que hem recopilat dels anys 1750-1757.

De fet, encara que no els haguem esmentat directament, tots aquests individus han sigut protagonistes dels capítols dedicats a l'anàlisi dels dots perquè ells mateixos o algun parent seu han sigut els receptors d'alguns dels dots més alts. Així doncs, si l'Anton Benet Soler era l'hereu que rebia el dot més alt del període 1750-1755, una neta de Valentí Soler i Sobirà era la protagonista del dot més alt dels capítols matrimonials del període 1820-1825 (8.000 lliures). El quart dot més alt d'aquest mateix període (2.700 lliures) el pagava Margarida Geronès Bellvespre, neta per part de pare de Joseph Geronès (el propietari d'una de les fàbriques de teixits de lli mencionades al tercer capítol) i parenta de la família Bellvespre per part de mare. És més, Margarida Geronès Bellvespre es va casar amb un altre gran protagonista (silenciós) del nostre treball: Salvador Cervera, notari de Santa Coloma de Farners i autor de moltes de les escriptures que hem utilitzat en aquest treball.

Una altra característica interessant d'aquests quatre individus és que únicament Valentí Soler mantenia l'etiqueta social de «pagès», si bé el seu fill primogènit i hereu va adoptar ràpidament la d'«hisendat» després de la defunció del pare. Els altres tres individus posseïen (i llegaren als seus respectius fills primogènits) un d'aquells títols que no eren pròpiament nobiliaris però que dotaven de prestigi i distinció. Així, Anton Benet Soler i Joan Anton Vergés tenien el privilegi de ser *Ciudadà Honrat de Barcelona* i Emanuel Bellvespre tenia la distinció de *Familiar del Sant Ofici de la Inquisició*. El primer l'atorgava la Monarquia i el segon l'Església però a la pràctica complien una funció similar en termes de distinció social. Aquest tipus de títols anaven molt buscats per aquells terratinents amb ínfules de convertir-se en una sort de quasi-nobles; i foren una font considerable d'ingressos per als estaments privilegiats, doncs hom pagava per obtenir-los (Congost, 1990: 228). Vegem a continuació la descripció dels seus patrimonis a través dels respectius inventaris post-mortem. Comencem pels dos que van morir al mas familiar.

10.3. El masos Soler de Monsolí i Sobirà de la Santa Creu.

Fins ara, en diversos fragments de la tesi hem citat el ric dietari de Francisco de Zamora. Més concretament, hem utilitzat la informació referent al viatge que inicià el 9 de gener

de 1790 i que el va portar a sortir de Barcelona per creuar el Vallès, endinsar-se a la Selva, travessar el Gironès i finalment recórrer l'Empordà. El dotzè dia de viatge, això és, el 20 de gener de l'esmentat any 1790, quan va visitar Sant Hilari Sacalm, va fer nit a la casa d'una de les famílies més distingides de la contrada: el mas Soler de Monsolí. Allà, fou acollit pels seus amos, l'Anton Benet Soler de Monsolí i la seva esposa Isabel Saleta, Aquella mateixa nit, Francisco de Zamora (1973: 297) escrigué al seu diari que:

«Desde que la descubrimos [la casa del Soler de Monsolí] fuimos reflexionando la calidad de este género de población en Cataluña, pareciendo increíble que unos hombres tan acomodados vivan contentos en semejantes soledades».

L'endemà al matí, l'il·lustrat castellà prengué el camí que baixa cap a la veïna localitat d'Osor, tot desviant-se a meitat de camí per visitar el mas Sobirà de la Santa Creu. Allà, també va fer d'amfitrió l'amo de l'heretat, en Valentí Soler i Sobirà. Sembla ser que la casa encara el va impressionar més, doncs va informar diligentment al seu diari que la casa del Sobirà era *«todavía más famosa que la del Soler de Monsolí»*, afegint que *«la casa es capacísima»*.²¹⁴

Sens dubte, va quedar ben colpit de visitar dues magnífiques masies en aquest petit racó de món. De l'amo del Soler de Monsolí també va destacar que era una persona honrada i amb una salut de ferro, assegurant que *«en 60 años no ha tenido enfermedad alguna, ni recurso, ni pleito»*.²¹⁵ Desconeixem si exagerava o no en les seves afirmacions, però en tot cas, seixanta anys de bona salut no són sinònim d'immortalitat, de tal que manera que el febrer del 1802, dotze anys després de la visita del funcionari castellà, l'Anton Benet i Soler va morir. Pocs dies després del seu decés, el 27 de febrer d'aquell any 1802, Pere Albareda, notari públic de Sant Hilari Sacalm es desplaçà fins al mas Soler de Monsolí per tal d'aixecar un minuciós inventari de tots els béns mobles i immobles que havia llegat l'Anton al morir. Tres anys més tard, el juny de 1805, moriria també l'amo del Sobirà de la Santa Creu. El notari hilarienc repetiria el mateix exercici, desplaçant-se en aquest cas fins al mas Sobirà, a la veïna localitat d'Osor, per aixecar de nou un detallat inventari de tot el patrimoni que constituïa aquella casa.²¹⁶

²¹⁴ Ibid, p.298-299.

²¹⁵ Ibid, p.297.

²¹⁶ La referència notarial dels dos inventaris és: ACSE FN Sant Hilari Sacalm, 3, p.35 i ACSE FN Sant Hilari Sacalm, 5, p.133.

Així doncs, l'atzar ha volgut que en un marge de només tres anys morissin els patriarques de dos dels grans patrimonis rurals i forestals del massís de les Guilleries i que d'ambdós se'n realitzés un inventari de tots els seus béns, que s'ha conservat en els arxius de protocols notariais fins avui en dia. De resultes de tot plegat gaudim de dues descripcions precioses i precises de les riqueses que constituïen el patrimoni d'aquests individus que sorprengueren al magistrat Francisco de Zamora, que no arribava a comprendre com sent tan rics seguien vivint «*en semejantes soledades*».

Abans d'entrar en el detall dels béns mobles i immobles que componien la riquesa d'aquestes famílies, cal indicar que un exercici tan senzill com el recompte del total d'estances i/o habitacions que tenien aquestes cases pairals ja denota la seva posició privilegiada. El Soler de Monsolí s'estructurava en 34 estances, mentre que el Sobirà ho feia en 51. Totes dues masies tenien una capella pròpia amb un sagristà resident que oficiava missa pels membres de la família. També disposaven de *necessària*, és a dir, de lavabo. Si bé avui en dia pot sonar estrany associar-ho amb el luxe o l'ostentació, en l'època era un senyal molt evident d'estatus. En uns temps on la immensa majoria de la gent feia les seves deposicions al bosc o en algun marge discret, disposar d'un espai d'aquestes característiques no és un fet gens menyspreable. Tal és així, que a la necessària del Sobirà de la Santa Creu s'hi van localitzar fins a 51 orinals (46 de terrissa i 5 de vidre).

Pel que fa als béns mobles, objectes i estris de tota mena que es localitzaren a l'interior d'aquests masos, destaquen tant des d'una vessant quantitativa com qualitativa. Al Soler de Monsolí el notari hilarienc hi descrigué fins a 3.327 béns mobles, una xifra lleugerament superior al Sobirà de la Santa Creu que es situà en 3.087. D'objectes d'ús corrent i quotidià en tenien molts i en abundància. Només a tall d'exemple: al Sobirà hi havia 275 tovallons i al Soler 278; la xifra de llençols era de 172 i 187 respectivament. La vaixel·la i la coberteria no es quedaven endarrere: més d'un centenar de forquilles i culleres a cadascun; prop de tres centenars entre plats, plates, i escudelles, gairebé tots fets de pisa, un tipus de ceràmica més fina que la terrissa comuna de la zona.

Tanmateix, allò que conferia prestigi a la riquesa material d'aquestes dues famílies era sobretot el fet de posseir alguns objectes que rarament trobem en altres llars de l'època. Potser l'element més exòtic eren els canaris dins de gàbies de filferro que tenien als menjadors d'ambdues masies. També hi havia instruments musicals (una trompa marina al Sobirà i un orgue al Soler) i científics (un microscopi), els quals demostren primer un

refinament en els gustos i sobretot la disponibilitat de temps lliure i recursos que no estaven a l'abast de la majoria de famílies.

Tots dos hisendats guardaven curosament en un calaix del seu escriptori un aparell aleshores modern, car i que proporcionava la capacitat per controlar el temps: un rellotge de butxaca. Sens dubte, tot un senyal d'estatus a l'època. En efecte, els rellotges de butxaca, més difosos a França, Anglaterra i als Països Baixos (De Vries, 2009: 15-17), eren un objecte poc freqüent a les llars catalanes i espanyoles. Segons explica Julie Marfany (2020: 215-217) a l'Europa nord-occidental estaven associats a un interès i una necessitat creixent per controlar el temps, mentre que a Catalunya aquesta necessitat era coberta per la major presència de campanars, de manera que els rellotges eren més rars i es convertien en un símbol més associat a un estatus social privilegiat que no pas a la disciplina laboral. D'una manera similar, també era un senyal de prestigi social arreu, però especialment a Catalunya, el fet de posseir armes, doncs d'ençà la fi de la Guerra de Successió hi havia moltes restriccions i traves per a l'obtenció d'un permís per a poder tenir armament de foc. En ambdós masos hi havia escopetes i pistoles, aquestes darreres les guardaven als seus respectius escriptoris, no gaire lluny del rellotge.

Així mateix, si en un calaix de l'escriptori hi havia la pistola i en un altre el rellotge de butxaca, ben a prop també hi guardaven tots dos pagesos un petit estoc de xocolata. Concretament, Valentí Soler i Sobirà tenia dotze rajoles de xocolata i Anton Benet Soler sis lliures (uns 2,4 quilograms) en un calaix del seu escriptori. En totes dues cases hi havia, per descomptat, xocolatera. Tal i com hem explicat en el capítol 8, la xocolatera és un estri de cuina no excessivament car però associat a un producte colonial directament arribat de les *Amèriques* (el cacau), el qual tenia un preu força més prohibitiu. Per tant, el consum de xocolata era un indicador d'estatus social i en aquest cas, tant el cap de família del Sobirà com del Soler en tenien una quantitat gens menyspreable en un espai íntim i personal, quelcom que fa pensar en un consum més habitual que altres famílies que potser només posaven en funcionament la xocolatera uns pocs dies assenyalats de l'any.

I com es pagaven tots aquests béns (i molts d'altres)?²¹⁷ És a dir, quin era l'origen de la riquesa d'aquestes dues famílies? Podem identificar dues fonts de riquesa, ambdues

²¹⁷ Malauradament, no hi ha constància que es conservin llibres de comptes o d'administració del patrimoni d'aquestes dues grans heretats. El mateix succeeix amb els casos que es presenten en el proper epígraf. Això suposa una limitació a les potencialitats d'aquest capítol en la mesura que els llibres de comptabilitat són una font bàsica en la investigació històrica i especialment per a la història rural (Saguer i Jover, 2013: 15).

relacionades amb el treball i l'explotació de les seves propietats. Treball i explotació, evidentment, que no duïen a terme ells directament. D'una banda havien de rebre un flux important de capital, ja fos en moneda o en espècie, dels diversos masos que tenien cedits a masoveria. Concretament, el Sobirà en tenia com a mínim set i el Soler cinc. En el cas del Sobirà a més, l'inventari feia constar que es tractava de contractes a mitgeria, és a dir, aquells en que els masovers havien de satisfer una renda equivalent a la meitat de la producció. Que la mitgeria fos la fórmula contractual per cedir en masoveria els masos que havien anat acumulant també pot ser interpretat com una mostra de força i de major capacitat de coacció, doncs a Catalunya la forma més habitual de masoveria era la tercera, on el masover paga *només* un terç de cereals i fruits, en comptes de la meitat (Congost: 1990: 153-158). De fet, quan Francisco de Zamora va visitar el Soler de Monsolí ja li van fer notar la importància que tenia per ells l'arrendament a masoveria de les terres, doncs el magistrat castellà va deixar escrit que:

«...acensan la casa y una poca tierra, y arriendan la demás que necesite el colono. Es el mejor partido que puede sacar el dueño de una heredad grande.» (Zamora, 1973: 297).

D'altra banda, una altra font directa d'obtenció de capital era l'explotació directa dels extensos boscos que posseïen. En el moment de fer l'inventari, al Sobirà de la Santa Creu s'hi van localitzar prop de 1.700 metres de fusta (sobretot de castanyer) i més de 9.000 quilos de rodells ja elaborats. Al Soler de Monsolí entre fusta de castanyer i roure n'hi havia vora 1.000 metres i els rodells pesaven més de 12.000 quilos. Dels beneficis que obtenien de l'explotació dels boscos també en prengué nota Francisco de Zamora en el seu dietari, indicant a més que s'utilitzava aquesta fusta per a la fabricació de botes (*pipería*):

*«Su gran riqueza consiste en madera de botas y castaños, que cortan de cuándo en cuándo, llevándolas a vender a Santa Coloma a donde vienen a buscarlas para la pipería.»*²¹⁸

²¹⁸ Ibid, p.298-299.

10.4. Posseir masos, terres i títols; viure a la vila: els patrimonis Bellvespre i Vergés.

Si en l'epígraf anterior hem vist que Anton Benet Soler de Monsolí i Valentí Soler i Sobirà tenien moltes coses en comú, els dos protagonistes d'aquest epígraf també tenien forces característiques anàlogues. En primer lloc vivien en dos municipis veïns i propers com eren (i són) la Celler de Ter i Amer. Ambdós tenien un valuós patrimoni que llegaren als seus descendents al morir, un a finals de la primavera del 1803 (Joan Anton Vergés) i l'altre durant la tardor del 1807 (Emanuel Bellvespre). Endemés, el patrimoni de tots dos incloïa, entre altres béns immobles, el mas familiar cedit a masovers. Per tant, a diferència dels protagonistes de l'anterior epígraf, en aquest cas ens trobem ja amb la figura del propietari absentista, si bé en comptes de mudar-se a la ciutat com seria potser el model més habitual, s'havien limitat a anar a la vila més propera. Allà podien tenir un accés més senzill a alguns béns i serveis que al mas potser eren més difícils d'aconseguir; i al mateix temps mantenien intacte el prestigi i l'ascendència social sobre la resta de veïns, molts dels quals de ben segur que depenien d'aquests grans propietaris com a ocupadors, arrendadors o creditors.

En tot cas i pel que fa als inventaris post-mortem que es redactaren després de la seva mort, aquests també guarden considerables similituds entre ells.²¹⁹ De la mateixa manera que els inventaris dels masos Soler de Monsolí i Sobirà de la Santa Creu es situaven en més de 3.000 béns distribuïts en més de 30 estances, en aquest cas, tant en Vergés com en Bellvespre vivien en cases d'unes 20 estances amb entre 1.000 i 1.500 béns mobles. No hauria de resultar sorprenent que en un mas hi hagi més espais i més béns que en una casa situada a la vila. Tanmateix, allò que resulta més interessant a parer nostre, és que de nou els dos inventaris s'assemblin, tant pel que fa al continent (estances) com al contingut (béns).

En efecte, les dues cases havien de ser força similar, doncs en la seva organització espacial eren quasi idèntiques: prop d'una desena de dormitoris juntament amb la resta d'espais habituals: entrada, cuina, pastador, rebost, celler, sala, menjador, estudi, terrat i cort. Pel que fa als béns mobles, segueixen el mateix patró que s'ha descrit en els masos de la secció anterior però en una escala menor. En primer lloc, una gran quantitat dels béns habituals a totes les llars, els quals solien estar elaborats amb materials més nobles. Per

²¹⁹ La referència topogràfica d'aquests dos inventaris és en el cas del de Joan Anton Vergés: ACSE, FN, Anglès, 4, p.187; i pel que fa al d'Emanuel Bellvespre: ACSE, FN, Amer, 651, p.131.

exemple, Emanuel Bellvespre no només tenia una vaixella de més de dues-centes peces sinó que 155 d'aquestes eren de pisa. Una xifra similar a la de Joan Anton Vergés, la vaixella del qual incloïa 106 peces de pisa. Així mateix 48 dels 96 tovallons del mateix Vergés eren de cotó. Emanuel Bellvespre només en tenia 15 de cotó, si bé això es devia a que en tenia prop d'una cinquantena de ginesta, un tipus de material que no era gens habitual i que proporciona unes fibres igualment molt més fines que els teixits de llenç.

En segon lloc, també disposaven amb certa abundància d'estrís semi-luxosos i que no es trobaven a totes les cases. Per descomptat les xocolateres no faltaven (3 en una casa i 4 en l'altra), tampoc els llibres (de lectura i de comptabilitat del patrimoni familiar), les joies d'or o una petita coberteria de plata. D'altra banda, també disposaven d'aquells objectes que et dotaven de prestigi, ja fos pel seu caràcter exòtic o perquè la seva possessió estava molt restringida: dues pistoles i un fusell «*de anar a caçar*» constituïen l'armeria d'Emanuel Bellvespre. Aquest mateix individu tenia també tres gàbies de filferro, sense que s'especifiqui si hi tenia canaris o algun altre tipus d'ocell exòtic.

Ara bé, sens dubte, allò que millor explica el seu caràcter d'elit propietària és el catàleg de béns immobles que redactava el notari un cop havia finalitzat la llista dels béns mobles. Una de les principals diferències entre els dos inventaris que estem analitzant en aquest epígraf i els dos de l'anterior ja l'hem avançat: els dos protagonistes d'aquesta secció també tenien cedit a masoveria el mas familiar i pal de paller del patrimoni: el mas Bellvespre d'Amer i el Mas Solench de la Cellera. Tanmateix, no acabava aquí el seu patrimoni immoble. En el cas d'Emanuel Bellvespre posseïa cinc masies més, dos molins fariners, quatre cases, i múltiples peces de terra tant de regadiu, de secà o plantades d'arbres fruiters (sobretot castanyers). En el cas de Joan Anton Vergés Solench, endemés del mas familiar en posseïa dos mes, juntament amb tres cases, set feixes de cultiu i regadiu i una quantitat indeterminada d'altres peces de terra que el notari va resumir així: «*se percibeixen tots los años de diferents arrendataris de otras terres arrendades, unas nou centas lliuras barc.*»

Per tant, Joan Anton Vergés, només amb les peces de terra menors que no es van molestar a enumerar una per una, obtenia uns guanys anuals de 900 lliures. Per poder entendre una mica millor la magnitud, 900 lliures són 18.000 sous que és l'equivalent a 2.000 dies de treball d'un jornalero agrícola o d'un manobra de la construcció que en aquella època solien ser pagats al voltant dels 9 sous diaris. Dit d'una altra manera: un treballador que fes uns dos-cents jornals al llarg de l'any hauria guanyat deu vegades menys (1.800 sous)

del que guanyava Joan Anton Vergés només amb els arrendaments de diverses peces de terra (18.000 sous). A això caldria sumar-hi les rendes derivades dels tres masos cedits a masoveria i de les set feixes de cultiu i regadiu. Per fer una extrapolació moderna, seria similar a un tenidor d'immobles que avui guanyés uns 140.000€ anuals²²⁰ a través de diversos arrendaments i encara posseís una desena d'immobles més, tres dels quals d'ús residencial.

10.5. Les cases de la «resta».

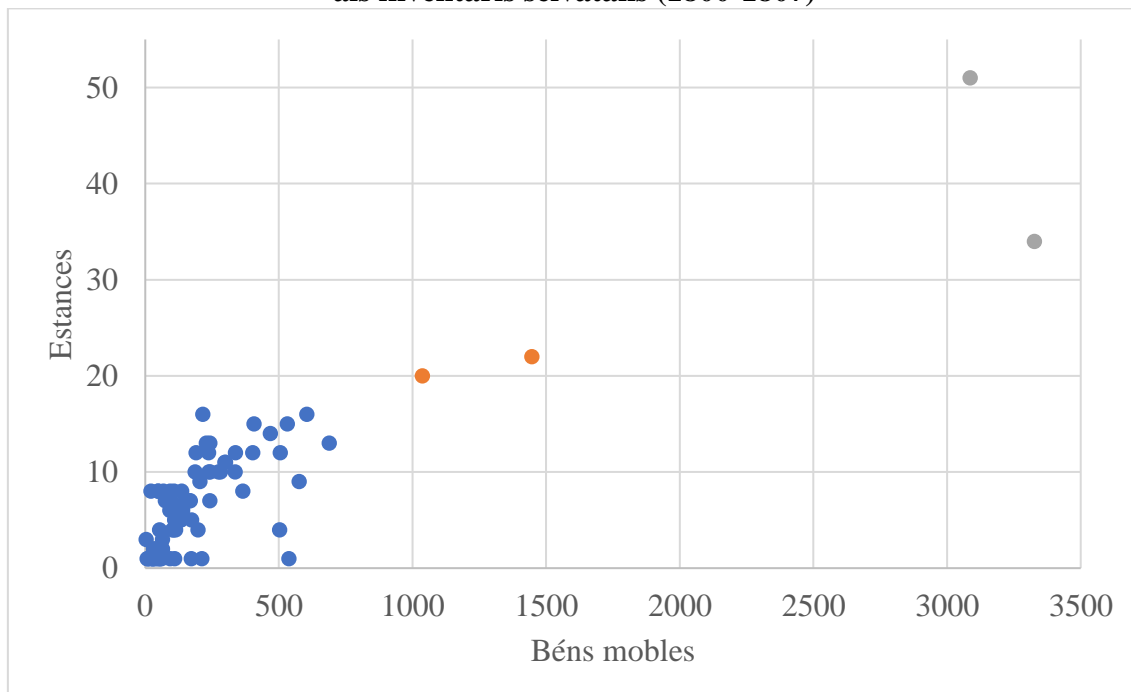
Durant els vuit primers anys del segle XIX, és a dir, entre el 1800 i el 1807, a les diverses notaries de l'àmbit territorial de la Selva Interior s'hi van redactar, com hem vist anteriorment, un total de 109 inventaris post-mortem. En aquest capítol n'hem examinat quatre, potser ara val la pena repassar com eren els altres cent cinc per no perdre la perspectiva. Els altres inventaris són per descomptat prou diversos entre ells en tant que representen famílies ben diverses, tanmateix, tenen tots plegats un tret comú: estaven a molta distància, en qualsevol aspecte mesurable, dels quatre que acabem de descriure. D'entrada, el 20% de les cases estaven formades per una sola habitació i el 33% tenien al seu interior menys de 100 béns mobles.

Tot això s'observa nítidament si recuperem el gràfic de dispersió que havíem utilitzat en el capítol 9 que relacionava el nombre d'estances i el de béns mobles. En aquest cas, a diferència del que hem fet en el capítol anterior, mostrem només els inventaris del període 1800-1807 i no utilitzem una escala logarítmica per a l'eix horitzontal (figura 10.1). Això permet apreciar primer l'apinyament de casos al quadrant inferior esquerra (llars amb menys de 10 estances i menys de 200 béns mobles), mentre que els inventaris del Soler i el Sobirà apareixen completament isolats als quadrants superiors drets. Els de les famílies Vergés i Bellvespre també es diferencien de la resta però estan lluny dels masos Soler de Monsolí i Sobirà de la Santa Creu. Considerem que això reforça però al mateix temps posa un límit a una de les afirmacions que fèiem en el capítol anterior: el nombre de béns i estances és un bon indicador per aproximar-nos als grups més humils però en canvi és pot esbiaixar entre els més rics: aquells grans propietaris que vivien en els seus majúsculs masos tenien més bens i més estances que aquells propietaris absents que s'havien

²²⁰ 140.000€ són deu vegades el Salari Mínim Interprofessional d'Espanya que està fixat en 14.000€ bruts anuals en base al Reial Decret 152/2022. Es pot llegir a l'edició en línia del [Butlletí Oficial de l'Estat \(BOE\) del 22 de febrer del 2022](#). Consultat el 15/12/2022.

traslladat a la vila i tenien el mas familiar cedit a masoveria, sense que puguem afirmar que això es tradueixi en una major riquesa dels primers respecte als segons.

Figura 10.1. Relació entre el nombre d'estances i la quantitat total de béns mobles als inventaris selvatans (1800-1807)

Nota: cada punt correspon a un inventari. Els dos punts grisos corresponen als inventaris dels masos Soler i Sobirà, els punts taronges a les cases Vergés i Bellvespre. Els punts blaus corresponen a la resta d'inventaris.

D'altra banda, al quadre 10.1 hem fet una selecció de diferents béns, tant tèxtils com no tèxtils, que també ens permet observar ràpidament les diferències entre uns i altres inventaris. Tal i com hem observat en capítols anteriors, les darreres dècades del segle XVIII i les primeres del XIX són un període en que van penetrant al conjunt de les llars diferents béns associats amb hàbits de consum individuals, però ho fan a un ritme lent i gradual. És per això que tot just a la meitat dels inventaris s'hi troben cadires (a la resta de cases seien exclusivament en bancs). Tovallons i forquilles n'hem localitzat en aproximadament dos terços dels inventaris. A més, en els inventaris on s'han trobat aquests objectes la quantitat mediana és petita: 3 cadires, 11 forquilles i 12 tovallons. En canvi a les cases dels quatre grans terratinents tots aquests béns els comptaven sovint per centenars.

En el cas dels objectes més luxosos o associats a uns certs paràmetres de confort el que es pot apreciar és que la majoria de llars encara no en tenien. Seria el cas per exemple de peces de roba d'indianes que només se'n trobava al 19% dels inventaris i per descomptat les joies d'or i plata que només n'hi havia al 16,6% de les llars. De fet, entre els quatre

inventaris seleccionats apleguen 215 objectes d'or i plata. Els altres cent cinc inventaris tots junts en sumen 162. En el cas dels teixits d'indianes els quatre grans propietaris en tenien en total 76, mentre tots els altres inventaris plegats en tenien 49.

Quadre 10.1. Comparativa de la presència de diferents indicadors de consum entre el conjunt d'inventaris selvatans (1800-1805) i els del Soler i el Sobirà.

Panell A: Béns no tèxtils

	Resta d'inventaris	Soler de Monsolí	Sobirà de la Santa Creu	Vergés	Bellvespre
Culleres	76,7% / 13	74	169	42	²²¹
Forquilles	67,8% / 11	66	126	48	-
Cadires	51,1% / 3	100	141	32	108
Xocolateres	26,7% / 1	2	4	3	4
Objectes d'or o plata	16,6% / 6	54	70	38	53

Panell B: Béns tèxtils

Llençols	93,3% / 10	172	187	97	58
Estovalles	75,6% / 4	48	101	96	29
Tovallons	66,7/ 12	278	275	96	137
Teixits d'indianes	19% / 2	18	29	14	15

Nota: A la columna de la «resta d'inventaris» es mostra el percentatge d'inventaris que contenen aquests béns determinats i la quantitat mediana.

10.6. Conclusions.

Al llarg de les pàgines precedents hem volgut mostrar quatre exemples que palesen l'enorme diferència que hi havia en la riquesa patrimonial dels llegats d'un reduït grup de famílies en comparació amb la resta de la societat. Hem conduït l'anàlisi a través de l'estudi dels inventaris post-mortem redactats en les diverses notaries de l'àmbit territorial de la Selva Interior a principis del segle XIX i que ja havíem vist en els dos capítols anteriors, si bé en aquesta ocasió ens hem fixat singularment en els inventaris de quatre grans propietaris rurals (i sobretot forestals) de la regió. Els detallats inventaris que en tots els casos dugueren a terme el notari de Sant Hilari Sacalm (en dues ocasions) el d'Amer i el d'Anglès, donen compte d'un vast llegat material i immaterial, de béns mobles i també immobles.

Així, quan hem comparat aquests grans inventaris amb tots els que es redactaren a la comarca, en aquells mateixos anys, obtenim una acurada descripció de l'enorme

²²¹ Només s'especifica la quantitat de culleres i forquilles de plata que són 15 i 14, no diu la xifra de les de llautó o fusta.

desigualtat que operava al camp català a finals de l'Antic Règim, caracteritzat per una petita elit propietària que vivia còmodament de les rendes obtingudes d'explotar la força de treball dels altres. Al cap i la fi, els masovers que entregaven la meitat de la seva collita i els rodors i bosquerols que elaboraven tones i tones de rodells a canvi d'un modest salari, eren els responsables (indirectes i involuntaris) que aquestes quatre famílies visquessin amb totes les comoditats i luxes possibles.

Seria necessari integrar més fonts i prosseguir l'anàlisi amb futures recerques, però en tot cas, aquests primers indicis que hem recopilat semblen assenyalar en el sentit que aquestes famílies aconseguiren teixir un vast patrimoni mercès a ser capaços d'acaparar la plusvàlua i l'excedent fruit del treball d'altri. Es van convertir en autèntics empresaris capitalistes i al fer-ho van proletaritzar a molts dels que vivien al seu voltant. Uns i altres van desenvolupar (per força o per voluntat) relacions socials de tipus capitalista i ho van aconseguir fer sota les regles de joc d'una societat d'Antic Règim, sense les institucions politico-econòmiques típiques del capitalisme, sense una legislació que garantís plenament els drets de propietat.

El viatger Francisco de Zamora no ho va acabar d'entendre, però a arribats a aquest punt crec poder intuir perquè uns *«hombres tan acomodados vivían contentos en semejantes soledades»*.

CONCLUSIONS

«Il est nécessaire, il est urgent que nos cadres et nos travailleurs de la plume apprennent qu'il n'y a pas d'écriture innocente. En ces temps de tempêtes, nous ne pouvons laisser à nos seuls ennemis d'hier et d'aujourd'hui le monopole de la pensée, de l'imagination et de la créativité.»

Thomas Sankara, *discurs pronunciat a l'Assemblea General de les Nacions Unides el 04/10/1984*.²²²

Arribats a aquest punt és hora de començar a fer balanç i recapitular. L'objectiu principal d'aquesta tesi era contribuir a comprendre millor les desigualtats socials a finals de l'Antic Règim, a partir d'un estudi de cas sobre la Selva Interior. Es perseguia tal objectiu partint de la hipòtesi que el posterior ascens definitiu del capitalisme requeria una societat que ja hagués estat desenvolupant relacions de tipus capitalista. Per tant, ens plantejàvem que a les acaballes de l'Antic Règim hauria de ser possible identificar d'una banda a una elit (proto)*capitalista*, la qual hauria estat consolidant el seu domini a partir d'una desigual distribució (i apropiació) dels recursos, fins al punt de dotar-los de força suficient com per impulsar canvis institucionals (Revolució Liberal) sota la forma que a ells els hi era més favorable: sacralitzant els drets de propietat i convertint les seves possessions en propietat privada plena. D'altra banda, també hauríem de poder identificar a l'altra cara de la moneda d'aquest procés desigualador, això és: a totes aquelles famílies que es veieren empeses a produir per (enriquir) aquestes elits i que constituïrien ulteriorment la força de treball que faria possible el creixement econòmic modern, malgrat no controlar els mitjans de producció i rebent una part molt petita dels guanys que generaven.

Tanmateix, hi havia indicis per pensar que a la Selva Interior el dinamisme de molts d'aquests canvis no fou especialment intens. En aquest punt partia el treball: analitzar els mecanismes i els nivells de desigualtat social a la Selva Interior de finals de l'Antic Règim, tenint en compte aquest doble joc pel qual ens trobem simultàniament en un període de profundes transformacions i en canvi en una regió relativament poc dinàmica. No em correspon a mi avaluar la qualitat del treball però personalment he de dir que estic

²²² Accessible en línia a [Le Monde diplomatiques](#). Consultat el 22/12/2022.

satisfet en el grau d'assoliment de l'objectiu. De fet, en cas contrari la tesi encara seguiria coent-se a l'obrador. Així doncs i a mode de conclusió del treball, tot seguit es presenten i es desenvolupen sintèticament nou idees força (una per cada capítol de la tesi excepte la introducció), així com una reflexió final amb la mirada posada al present, doncs la Història té sentit en la mesura que comprendre el passat ens ajuda a desenvolupar eines de pensament crític per al nostre dia a dia.

La primera idea a remarcar és que cap a finals del segle XVIII, tant al conjunt de la Regió de Girona, com a la Selva Interior, l'organització de la societat agrària havia presentat canvis substancials. Lluny quedava ja (si és que havia existit mai del tot) una societat formada per pagesos mitjans que explotaven una heretat de mida familiar (el mas). Durant l'època que s'ha estudiat, la pagesia de mas representava una fracció petita del conjunt de famílies. Eren més nombrosos els arrendataris (masovers) i la mà d'obra assalariada, així com els petits propietaris de lots de terra que no arribaven a formar un mas (menestrals). Endemés, s'ha vist com aquesta organització social presentava formes diverses. Així, els petits propietaris eren especialment nombrosos a les zones més fèrtils de regadiu i/o properes al litoral. En canvi, a les zones més muntanyoses, on el rendiment per unitat de superfície sol ser inferior i per tant la propietat de la terra tendeix a concentrar-se més, s'hi localitzaven els majors contingents de mà d'obra assalariada, molts dels quals treballaven en l'extracció de recursos forestals.

En segon lloc i en relació a les activitats no agrícoles, s'ha pogut determinar que en el cas de la Selva Interior i pel que fa al món de les manufactures i/o el comerç, no hi hagué cap gran transformació ni cap gran desenvolupament protoindustrial. Més enllà dels artesans i comerciants que a cada municipi cobrien les necessitats bàsiques dels seus veïns, l'especialització manufacturera es va limitar a unes poques activitats i a uns municipis molt concrets. L'extracció de recursos forestals (principalment suro de la serralada prelitoral i fusta de castanyer de les Guilleries i el Montseny) estava controlada pels grans propietaris i era comercialitzat com a matèria primera per a ser manufacturat en taps de suro i botes de vi per protoindústries de comarques veïnes del litoral. L'única producció manufacturera setcentista, amb vocació comercial i exportadora, que es va seguir desenvolupant durant els segles XIX i XX fou la ceràmica de Breda, però ho feu sempre sota un model d'organització del treball marcadament gremial, basat en el taller del mestre ceramista. Les altres dues activitats amb indicis de protoindustrialització que s'han detectat a la Selva Interior presentaren un desenvolupament divergent durant el

XVIII i un destí comú durant la modernitat contemporània. Es tracta dels teixits de lli i el vidre. Els primers van arribar a centralitzar parcialment la producció en dues fàbriques ubicades a Santa Coloma de Farners que pels volts de l'any 1790 albergaven una vuitantena de telers. Pel que fa als forns de vidre, els indicis apunten que van mantenir i fins i tot en alguns casos intensificar un caràcter marcadament rural i dispers, tot buscant la proximitat a les fonts de combustible (carbó vegetal). En qualsevol cas, una i altra activitat entraren en declivi sense convertir-se en una indústria moderna, si bé ho feren amb cronologies diferents: les fàbriques de teixits de lli semblen desaparèixer a inicis del segle XIX, possiblement castigades per l'expansió i el posterior abaratiment del cotó en comarques veïnes. Els forns de vidre, ubicats en paratges remots, desapareixerien definitivament ja al segle XX amb l'arribada de l'electrificació que va permetre industrialitzar definitivament el sector i substituir el forn clàssic, molt intensiu en combustible, pel forn elèctric.

La tercera idea guarda relació amb la manera com interactuaven les diferents famílies en un moment tan concret i tan important del cicle de vida familiar com és el matrimoni. Fruit de l'estudi minuciós dels capítols matrimonials, s'ha pogut copsar que fins ben entrats al segle XIX era encara present i amb força el sistema dotal i d'hereu únic, el qual es basava en la primogenitura masculina i en el fet que en el moment de casar l'hereu, la núvia aportava un dot que es corresponia al valor del patrimoni del seu futur marit. No només hem vist que els dots poden servir com un *proxy* més que acceptable de la riquesa de les famílies i que la seva creixent estratificació apuntava cap a un augment de la desigualtat; sinó que els coeficients de desigualtat així com la seva tendència a llarg termini encaixen amb bona part de la literatura econòmica sobre el mesurament de la desigualtat preindustrial. En aquest sentit, els resultats obtinguts en aquest treball semblen reforçar la idea que al llarg de l'època moderna hi havia un seguit de forces i mecanismes que empenyien envers una major concentració del capital i per tant cap a una creixent desigualtat. Així mateix, també s'ha fet palès que a finals de l'Antic Règim, la constant bel·licositat, la inestabilitat política i la inflació galopant, van contribuir a agreujar en comptes de pal·liar els mecanismes generadors de desigualtat, doncs els rics disposaven d'eines per autoabastir-se, protegir el capital i fins i tot treure'n rendiment, quelcom que no estava a l'abast de totes aquelles famílies que ja s'havien vist desposseïdes del control dels mitjans de producció.

El quart recalç d'aquestes conclusions també està estretament relacionat amb el moviment dels dots. Si bé amb diferents nivells i amb diferents intensitats, en tots els grups socials es produïa aquest procés d'estratificació social i d'augment de la desigualtat, caracteritzant-se per una reducció molt significativa dels dots amb valors mitjos, un augment igualment notable d'aquells amb un valor molt baix i un lleuger augment (però proporcionalment força significatiu) dels dots més rics. Així, en el cas dels pagesos, entre 1750 i 1825 augmentaven els dots més pobres i els més rics, mentre que disminuïen la resta. En el cas dels treballadors i els artesans, que gairebé mai pagaven dots molt rics, augmentaven els més pobres i els mitjos-alts. A què es devia aquesta tendència a una major desigualtat en i entre els grups socials? Concretament a la Selva Interior, tenint en compte les seves característiques orogràfiques i geogràfiques, considerem que fou fruit de la impossibilitat de molts per accedir a formes de creixement *des de baix*; i la possibilitat d'uns pocs de consolidar la seva posició d'elit dominant traient el màxim profit possible de les convulsions característiques de finals de l'Antic Règim. Ho van fer sense (necessitar) participar de les grans transformacions agràries i/o protoindustrials que s'estaven donant en d'altres indrets. A més, les similituds del procés desigualador de la Selva Interior amb altres territoris o regions (alguns de ben llunyans i de desenvolupament econòmic antagònic), així com les diferències amb d'altres, especialment l'Empordà, ens han portat a plantejar que el major o menor dinamisme en el marc de les transformacions econòmiques de finals de l'Antic Règim no implica una relació de causalitat amb la desigualtat, sinó que aquesta ve condicionada per la relació de forces i la capacitat dels diferents grups socials per imposar les condicions que els hi puguin ésser més favorables.

La cinquena idea té a veure amb el paper cabdal de les dones en una societat basada en la primogenitura masculina. Per molt que les fonts oficials intentin invisibilitzar el seu rol al atorga'ls-hi un paper passiu i gregari respecte el pare / germà primer i el marit després, el cert és que elles protagonitzaven principalment la mobilitat social i geogràfica al marxar de casa seva per integrar-se a la família extensa de l'hereu. Aquesta mobilitat era més sovint descendent que ascendent degut a les dinàmiques pròpies del sistema d'hereu únic. Tanmateix, unes taxes relativament altes de celibat permetien limitar els efectes d'aquesta tendència. En tot cas, quan es casaven, eren elles les que pagaven el dot que vertebrava i donava sentit a tot el sistema dotal i d'hereu únic. En aquest sentit, l'estudi minuciós dels capítols matrimonials ens aporta alguns indicis sobre la importància del paper de les dones, així com d'un augment de la seva pròpia capacitat d'acció, tant durant

els anys de solteria com al arribar al moment de la negociació matrimonial. Certament, al llarg dels anys estudiats s'ha detectat tant un augment del percentatge de núvies que aportaven en dot diners adquirits amb el treball assalariat quan eren solteres (soldades), com un augment del pes d'aquestes sobre el total del dot constituït. És a dir, indirectament, els capítols matrimonials ens estan insinuant un augment del treball assalariat femení prematrimonial. Òbviament, això no implica una decisió voluntària. Poca industriositat i individualisme capitalista se l'hi pot atribuir a la nena que amb sis anys era enviada a fer de porcaterra a l'heretat d'uns hisendats. Es més probable que s'hi veiessin empeses per les dinàmiques de proletarització i de desposseïció dels mitjans de producció que estaven afectant les unitats domèstiques on havien nascut. Ara bé, un cop arribades a l'edat adulta, els diners que havien pogut estalviar durant els anys que havien estat treballant, els hi permetien tenir més força a l'hora de negociar en el mercat matrimonial, doncs podien augmentar amb les soldades l'escadussera legítima que rebien dels seus pares i buscar així un hereu *més bo*. En paral·lel, l'augment de les soldades també es pot associar amb un augment del pacte d'escreix que garantia, teòricament, una mínima dotació de recursos a la dona en cas d'enviudar.

En sisè lloc voldria remarcar un darrer aprenentatge a partir dels capítols matrimonials, el qual és literalment el darrer, doncs és fruit de la cloenda de qualsevol escriptura notarial: la signatura. S'ha vist que la competència gràfica, mesurada a través de la capacitat de signar, dels homes i dones de la Selva Interior era molt baixa durant l'època estudiada i fins i tot disminuïa una mica durant els turbulents anys finals del segle XVIII. En qualsevol cas, a principis del segle XIX gairebé cap núvia i només un de cada quatre nuvis eren capaços de signar els capítols matrimonials que acabaven de redactar davant del notari. Així mateix, la competència gràfica només es correlacionava amb el valor del dot en els extrems de la distribució i només pels homes: els nuvis que rebien els dots més pobres mai sabien signar i els que rebien els més rics sempre n'eren capaços. Ara bé, en els estrats mitjos de la distribució dotal, la competència gràfica depenia de diferents casuístiques. Artesans, comerciants i fins i tot treballadors sembla que accedien amb major facilitat a l'escriptura que els pagesos. Això es podria explicar per la proximitat dels primers i la llunyania dels darrers a les escoles de primeres lletres que hi havia en algunes viles. Resulta igualment rellevant el fet que la inversió en alfabetització no sembla que fos un prioritat per aquella pagesia de mas mitjana i autosuficient que pagava dots d'uns quants centenars de lliures i que, en canvi, rarament era capaç de signar.

Per a la setena lliçó d'aquesta tesi cal traslladar-nos del moment del matrimoni al de la mort, doncs és fruit de l'estudi dels inventaris post-mortem. En línies generals, al llarg de la segona meitat del segle XVIII s'observa una millora en els hàbits de consum de béns mobles, fruit de la penetració d'alguns objectes nous, de la generalització en l'ús d'alguns béns que inicialment només es trobaven a les llars més benestants i també de la millora en la qualitat dels materials d'alguns dels béns d'ús més comú. Cal destacar que els canvis més importants es produïren en béns mobles relacionats amb la dieta i l'alimentació: les culleres van apareixent a totes les cases, moltes comencen a incorporar també les primeres forquilles en el seu estoc de coberteria i així mateix és fa més general l'ús de tovallons. Els inventaris no recullen els béns més peribles i per tant no informen sobre la composició de la dieta però no es pot descartar que aquests nous estris responguessin a canvis en els hàbits alimentaris. Únicament a les llars més benestants apareixen les primeres xocolateres, les quals es poden associar clarament al consum d'un producte exòtic i colonial: el cacau. En qualsevol cas, una diversificació en la dieta en un moment de creixement demogràfic com fou el segle XVIII requeriria un augment de la producció i/o de la comercialització d'aliments, doncs, *ceteris paribus*, hom esperaria trobar el contrari, és a dir, un empobriment de la dieta degut a que el conreu de cereals panificables guanya terreny a la ramaderia i a altres cultius no essencials.

Això que acabem d'exposar significa que totes les llars van millorar per igual els seus hàbits de consum de béns mobles i potser també la composició de la dieta? En cap cas. En primer lloc val a dir que l'augment i/o l'aparició d'aquests nous béns de consum va ser paral·lel a la disminució i/o desaparició d'alguns elements associats al consum sumptuari com ara joies o art devocionari. En segon lloc i aquesta és la vuitena idea que voldríem remarcar, l'estudi dels inventaris més pobres ens ha demostrat com hi havia un contingent considerable de famílies que vivien en llars formades per una única o molt poques estances i amb un llistat de béns mobles molt reduït que no podia servir per gaire més que per intentar cobrir les necessitats més bàsiques. Es tractava d'inventaris d'individus que al morir no tenien terra o en tenien molt poca. Tanmateix, quan en tenien, hi solia haver una diversitat de conreus importants, destacant-hi la vinya i altres arbres fruiters per damunt dels cereals panificables. Tractant-se de famílies que havien de viure properes al llindar de la subsistència, no podem descartar que comercialitzessin una part de la seva petita producció (especialment la fructícola) per tal de poder adquirir béns més essencials per a sobreviure. En tot cas, no s'observa en les llars més pobres indicis

d'industriositat ni de diversificació de les activitats productives. De fet, és al contrari, són les llars amb uns inventaris que denoten un cert nivell de benestar on s'hi detecta un major nombre d'activitats, com ara la producció i emmagatzematge de vi a l'engròs, la cria de bestiar de llana, la manufactura tèxtil i/o altres activitats artesanies. Eren per tant les famílies amb una dotació adequada de recursos les que tenien mitjans per garantir la plena subsistència i si faltaven mans per treballar a casa sempre podien recórrer al contingent de famílies amb recursos insuficients i necessitades de fer un jornal. Un cop cobertes les necessitats bàsiques, podien acudir als mercats en una situació avantatjosa: a comercialitzar els seus excedents i a adquirir béns que no fossin de primera necessitat.

Això últim enllaça amb la novena i darrera lliçó directament derivada de la tesi, que precisament ens l'aporta l'anàlisi dels inventaris dels grans propietaris, els quals no hem d'oblidar que sovint eren descendent d'antics llinatges de pagesos de remença i que possiblement tenien avantpassats que havien siguts serfs dels seus senyors. En tot cas, el llistat gairebé inacabable de béns mobles, alguns de ben estafolaris, que es localitza en els inventaris d'aquestes llars resulta quasi obscè, especialment si el comparem amb els inventaris d'alguns dels seus veïns que (mal)vivien ben a prop del precipici que suposa el llindar de la mera subsistència. En efecte, els inventaris d'aquests grans propietaris demostren com s'havien constituït en una petita elit, tot convertint-se en autèntics empresaris rurals, acaparant grans lots d'immobles: masos, cases, terres, boscos etc, els quals eren explotats per mà d'obra assalariada que entregava tota la producció a canvi d'una remuneració en moneda, masovers que pagaven renda o emfiteutes que pagaven cens. El sistema d'hereu únic els havia permès mantenir intacte durant segles el nucli de l'heretat pairal i anar-la augmentant, ja fos a través del matrimoni entre un hereu i una pubilla o comprant terres a d'altres pagesos desafortunats que se n'havien de despendre. Si al sistema d'hereu únic s'hi suma el fort creixement demogràfic que hi hagué, a llarg termini, durant tot el període baixmedieval i la primera modernitat, es donen les condicions idònies per tal que aquests hereus anessin progressivament convertint-se en rendistes, al tenir una creixent massa de famílies *sense terra* disposades a treballar a les possessions d'aquests propietaris que com digué un contemporani seu: «*vivían contentos en semejantes soledades*»

Per últim i ja a mode de cloenda, voldria afegir una darrera reflexió. Possiblement el que segueix sobrepassi els límits d'aquest estudi i infereix idees més que les demostra

empíricament. Tanmateix, si entenem la realització d'una tesi com una passa més en la carrera acadèmica, crec que val la pena ampliar el prisma i obrir nous camins que per pavimentar-los correctament requereixen futures recerques, amb noves fonts i possiblement nous enfocaments metodològics.

Així doncs, considero, des del meu punt de vista, que la forma concreta que ha adoptat el desenvolupament de les forces capitalistes a casa nostra és, en bona mesura, fruit de les particularitats que a la Catalunya Vella va presentar el feudalisme primer i la transició al capitalisme després. La manera com s'organitza avui en dia la producció i l'assignació de recursos al nostre entorn més directe és, en molts sentits, hereva d'aquella Catalunya dels masos que, especialment a les acaballes de l'Antic Règim, presentava un mosaic polièdric i policromàtic. La propietat dels boscos segueix avui encara en mans d'uns pocs grans propietaris que l'exploten amb mà d'obra assalariada, vinguda sobretot de l'est d'Europa i el Sud Global, en un model de contractació que pot tenir algunes similituds amb els latifundis agrícoles d'altres regions. Tanmateix, al camp, a les terres de cultiu, mai s'ha imposat la gran propietat. De l'avellana de Brunyola al vi del Rosselló i l'Empordà, de les mongetes de Santa Pau a la poma de Figueres, la producció agrícola que té com a destí els mercats supraregionals es duu a terme actualment en explotacions petites i mitjanes, amb un pes important dels vincles familiars i socials, que s'uneixen sovint en cooperatives per mancomunar esforços i despeses i contracten en moments puntuals mà d'obra assalariada.

Algú podria objectar que d'explotacions agrícoles en queden cada vegada menys al nostre país, que representen una porció ínfima de la producció nacional i que el sector primari es dessagna en una agonia lenta i dolorosa. És cert. Tanmateix, si en alguna cosa destaca la regió de Girona en el panorama empresarial i industrial espanyol és en el volum i densitat de la *petita i mitjanes empresa* (PIME). Aleshores, si ens hi fixem bé, una *Catalunya de les Pimes*, que és sinó una espècie de *Catalunya dels Masos* aplicada al món de la indústria i el comerç? Negocis petits o mitjans, amb un pes important del treball familiar, encapçalats per un amo ambivalent que a voltes fa el paper de malvat empresari i en d'altres és el primer d'arremangar-se les mànigues i posar-se a treballar; que és autoritari i disciplinador però també sent solidaritat sincera amb els problemes dels seus empleats, els quals tenen noms i cognoms, en comptes de ser un número en una base de dades.

Igualment ambivalents són, precisament, els treballadors assalariats d'aquests negocis. Més conscients del procés productiu que a les grans empreses, en algunes ocasions són els sindicalistes més aguerrits i els primers en denunciar els abusos i les injustícies; mentre en d'altres ocasions no poden evitar el sentiment d'empatia amb les cabòries i els mal de caps de l'amo o la mestressa del negoci. Entre l'ambivalència dels treballadors en destaca sens dubte la figura de l'encarregat, que tal com si es tractés del masover més obedient, controla cada detall del negoci, del qual sovint en parla en primera persona del plural perquè se'l sent com a propi. Per no parlar de l'ambigüitat de, per exemple, aquell mecànic que s'encarrega del manteniment de la maquinària d'una fàbrica i que donat d'alta al règim d'autònoms, legalment un empresari administrador d'una societat, no deixa escapar cap oportunitat per recordar-li a l'amo que tenint en compte que treballa gairebé en exclusiva per ell, ja el podria contractar i posar en nòmina, així s'oblidaria dels mal de caps de ser un professional autònom i independent.

Alguns diran que aquest predomini avui en dia de la petita i mitjana empresa, formada per individus que interactuen sense relacions de classe aparentment ben definides, es deu a la mentalitat emprenedora i capitalista dels catalans. Gent de seny i ordre, una sort de moralistes que ens agrada aixecar-nos ben d'hora, treballar, estalviar, procurar pels nostres, anar a missa el diumenge i cada quatre anys votar a un partit lampedusià, d'aquells que no es plantegen transformacions ni millores autèntiques però que tampoc resulta immoral reconèixer públicament que els votes. Tanmateix, un servidor, en aquest suposat esperit industriós dels catalans d'avui no hi pot veure cap altra cosa que no sigui a tantes i tantes famílies d'ahir, que ara fa més de dos segles es van veure forçades a participar d'aquest joc pervers anomenat capitalisme, sense que ningú els preguntés mai si realment els hi venia de gust prendre-hi part. La resta, com se sol dir, és història.

Potser aquests darrers paràgrafs són el millor aprenentatge d'haver fet precisament una tesi en Història. Els que ens dediquem a aquesta ciència detestem amb fervor aquella expressió tan tòpica i gastada que afirma que la Història serveix per *conèixer el passat, comprendre el present i preveure el futur*. Jo tampoc la compro, però siguem sincers, un punt de certesa no se li pot negar. No tinc una bola de vidre per saber que passarà demà, ni cap vocació de futuròleg. Ara bé, no tinc cap dubte que l'estudi del nostre passat, fet amb modèstia però també amb ambició, amb perseverança però sense perdre de vista la resta de coses importants de la vida, ens proporciona infinitat d'eines per entendre el present que ens ha tocat viure; i malgrat no poder preveure el futur, ens permet encarar

els reptes del demà amb una visió més àmplia i una comprensió més acurada de l'entorn. Aquest paper clau de la Història com a instrument dotador de pensament crític no ens hauria de sorprendre (i si ens sorprèn és que alguna cosa estem fent malament els historiadors), doncs al cap i a la fi, parafrasejant les darreres paraules d'un de tants que han perdut la vida lluitant contra les forces del capitalisme més descarnat: *la Història és nostra i la fan els pobles. Visca la Història.*

CONCLUSIONS (ENGLISH)

This is now time to take stock. The main objective of this thesis was to contribute to a better understanding of social inequalities in the late pre-industrial era by means of a case study from ‘la Selva Interior’. This goal was pursued on the hypothesis that the definitive rise of capitalism required a society that had already been developing capitalist relations. Hence, it was considered that at the end of the Ancien Régime it should be possible to identify, on the one hand, a (proto)capitalist elite that had been consolidating its dominance through the unequal distribution (and appropriation) of resources. This would have given them enough power to initiate institutional changes (Liberal Revolution) in the way that was most favourable to their interests: by sanctifying property rights and converting their possessions (often obtained through emphyteusis) into private property. On the other hand, it should also be possible to identify the other side of this process, namely all those families who were forced to produce for (enrich) these elites, and who would ultimately constitute the labour force that made modern economic growth possible, despite not controlling the means of production and receiving a very small share of the profits.

However, there were some indications that in ‘la Selva Interior’ the dynamism of many of these changes was not particularly intense. This was the starting point of the thesis: to analyse the mechanisms and levels of social inequality in the Selva Interior at the end of the Ancien Régime, considering this double game in which we are simultaneously in a period of profound transformations and, at the same time, in a relatively non-dynamic region. It is not for me to assess the quality of the work, but personally, I am satisfied with the degree to which the objective has been achieved, otherwise the thesis would still be in the workshop. Therefore, and as a conclusion to the work, nine main ideas are presented and synthetically developed (one for each chapter of the thesis except for the introduction), as well as a final reflection with a view to the present, since history makes sense to the extent that understanding the past helps us to develop critical thinking tools for our daily lives.

The first idea to highlight is that by the end of the 18th century, significant changes had occurred in the organization of agrarian society in both the region of Girona and the Selva Interior. A society made up of middle ‘pagesos’ who exploited a family-sized estate (the mas) was far removed (if it had ever existed at all). During the period under study, the

'pagesos' represented a small fraction of the total number of families. There were more numerous the tenants (masovers) and salaried laborers (jornalers), as well as small landowners who did not have enough land to form a mas (menestrals). Moreover, it has been observed that this social organization took various forms. Thus, small landowners were particularly large in the most fertile areas of irrigated land and/or those close to the coast. On the other hand, in the more mountainous areas where the yield per unit of surface tends to be lower, and therefore land ownership is likely to be more concentrated, the largest portion of labourers were located. Many of them worked in the extraction of forest resources.

Secondly, regarding non-agricultural activities, it has been determined that there were no major transformations or proto-industrial development in 'la Selva Interior'. Beyond the artisans and merchants who covered the basic needs of their neighbours in each municipality, manufacturing specialization was limited to a few activities in also very specific municipalities. The extraction of forest resources (mainly cork from the pre-littoral mountain range and chestnut wood from the Guilleries and Montseny) was controlled by large landowners and was commercialized as raw material to be manufactured into cork stoppers and wine barrels by proto-industries in neighbouring coastal regions. The only manufacturing production with commercial and export vocation (during the late pre-industrial era) that continued to develop during the 19th and 20th centuries was the ceramics of Breda, but always following a guild work organization based on the workshop of the master potter. The other two activities with signs of proto-industrialization that have been detected in 'la Selva Interior' presented a divergent development during the 18th century and a common destiny during contemporary modernity. These are linen fabrics and glass. The former, partially centralized production in two factories located in Santa Coloma de Farners, which housed around eighty looms around 1790. As for the glass furnaces, the indications are that they maintained (and even in some cases intensified) a markedly rural and dispersed character, seeking proximity to sources of fuel (vegetable charcoal). In any case, both activities declined without becoming a modern industry, although they did so with different chronologies: linen fabric factories seem to disappear at the beginning of the 19th century, possibly punished by the expansion and subsequent cheapening of cotton in neighbouring regions. Glass furnaces, located in remote areas, would definitively disappear in the 20th century with

the arrival of electrification, which allowed the sector to be definitively industrialized while replacing the classic fuel-intensive furnace with the electric one.

The third idea relates to the way in which different families interacted at such a specific and important moment in the family life cycle as marriage. Through the study of marriage contracts, it has been observed that the system of dowries and single heir was still present and strong. This system was based on male primogeniture, which meant that the eldest male child inherited the family estate. Additionally, at the time of the heir's marriage, the bride was expected to bring a dowry that equalled the value of her future husband's property. Thus, it has been found that dowries can serve as an acceptable proxy for the wealth of families and that their growing stratification pointed to an increase in inequality. Indeed, the inequality coefficients obtained from dowries distribution fit well with much of the economic literature on the measurement of pre-industrial inequality. In this sense, the results obtained in this work seem to reinforce the idea that throughout the early modern era there were a number of forces and mechanisms pushing towards greater capital concentration and therefore in the direction of increasing inequality. Likewise, it has also been observed that at the end of the pre-industrial era, the constant bellicosity, political instability, and rampant inflation contributed to exacerbate, rather than alleviate, the inequality generating mechanisms. This was because the rich had tools to self-supply, safeguard their capital, and even derive profit, something that was not within the reach of all those families who had already been dispossessed of control over the means of production.

The fourth emphasis of these conclusions is also closely related to the importance and value of dowries. Although with different levels and intensities, in all social groups can be identified the above-related process of social stratification and increasing inequality. It was characterized by a very significant reduction of dowries with average values, a notable increase in the poorest, and a slight increase (but proportionally significant) in the richest ones. Indeed, in the case of 'pagesos', between 1750 and 1825, the poorest dowries and the richest ones increased, while the rest decreased. For land labourers and artisans, who almost never paid dowries in the top intervals, bottom and upper-medium dowries grew over the seventy-five years studied. What caused this tendency towards greater inequality within and between social groups? Specifically, in 'la Selva Interior', considering its orographic and geographic characteristics, we believe it was the result of the inability of many to access forms of growth *from below*, while a few were able to

consolidate their position as the dominant elite, maximizing their profits from the upheavals typical of the late Ancien Régime. It was achieved without needing to participate in the major agrarian and/or proto-industrial transformations taking place in other areas. Furthermore, the similarities between the unequal processes in 'la Selva Interior' and some territories or regions (some of which were far away and had contrasting economic development); and the differences with others, especially the 'Empordà', lead us to propose that the level of dynamism within the framework of the economic transformations at the end of the Ancien Régime does not imply a causal relationship with inequality trends. Instead, inequality might be conditioned by the balance of power and the ability of different social groups to impose those conditions that are more favourable to them.

The fifth idea relates to the crucial role of women in a society that upheld male primogeniture. Despite official sources attempting to portray them as passive and subservient, with a subordinate role to their fathers/brothers and later to their husbands, the reality was that women played a leading role in social and geographical mobility by leaving their homes to join the extended family of the heir. This mobility was more often downward than upward due to the dynamics of the system of single heir. Nonetheless, it was women who paid the dowry that structured and gave meaning to the entire system. In this sense, the detailed study of marriage contracts provides some clues about the importance of women's role, as well as their increasingly capacity to act both before the wedding and in the marriage negotiation. Hence, it has been detected an increase in the percentage of brides who contributed money acquired through wage labour when they were single ('soldades'), as well as an increase in its weight on the total amount of the dowry. That is to say, indirectly, the marriage contracts are suggesting an increase in female wage labour before marriage. Obviously, this does not imply a voluntary participation. Little industriousness and capitalist individualism can be attributed to the girl who, at the age of six, was sent to work as a swineherd on the estate of a landlord. It is more likely that they were driven by the dynamics of proletarianization and dispossession of the means of production that were affecting the domestic units in which they were born. However, upon reaching adulthood, the money they had been able to save from years of labour allowed them to have more bargaining power in the marriage market. Certainly, they could increase the legitimacy received from their parents with their wages and search for a better heir. Likewise, the increase in wages can also be associated with

an increase in the pact of 'escreix' that guaranteed a minimum endowment of resources to the woman.

The sixth idea regards the low level of literacy among men and women in the Selva Interior during the period under study, as measured by their ability to sign. The study found that at the beginning of the 19th century, almost no brides and only one in four grooms were able to sign their own marriage contracts. Moreover, literacy only correlated with the value of the dowry in both extremes of the distribution: grooms who received the poorest dowries never knew how to sign, while those who received the richest ones were always able to. However, for other dowries, literacy levels varied depending on different circumstances. Artisans, merchants, and even land labourers seemed to have greater access to writing than 'pagesos', which could be explained by the proximity of the formers to the primary schools that existed in some villages. This also suggests that investment in literacy was not a priority for the average self-sufficient 'pagesos' who paid dowries of a few hundred 'lliures' but rarely knew how to sign it.

In the seventh lesson of this thesis, we move from marriage to death, as it is the result of the study of probate inventories. In general terms, throughout the second half of the 18th century, there is an improvement in the consumption habits of movable goods, due to the penetration of some new items, the generalization in the use of some consumer goods that initially were only found in the more affluent homes, and also the improvement in the quality of some utensils and garments. It should be noted that the most significant changes occurred in movable goods related to diet and food: spoons appeared in all households, many also began to incorporate the first forks into their cutlery stock, and the use of napkins became widespread. Although inventories typically exclude highly perishable goods, it is possible that new utensils reflect changes in dietary habits. For example, the emergence of chocolate pots in the most affluent households during the 18th century can be associated with the consumption of an exotic and colonial product such as cocoa. However, it is important to note that a diversification in the diet at a time of demographic growth would require an increase in food production and/or food trade, because if all other factors remain constant (*ceteris paribus*), one might expect a reduction in the variety of foods consumed, as the cultivation of bread grains might be prioritized over livestock and other non-essential crops.

Anyhow, this does not imply that all households equally improved their consumption habits of movable goods and perhaps also the composition of their diet. equally enhanced

their consumption habits of movable goods and possibly also the composition of their diet. Firstly, it is noteworthy that the rise and/or introduction of these new consumer goods was accompanied by a decline and/or vanishing of certain items associated with luxurious consumption, such as jewellery or devotional art. Secondly, and this is the eighth idea worth emphasising, research into the inventories of the poorest households has uncovered a substantial number of families residing in homes with just one or a few rooms, possessing a meagre array of durable goods that might only meet the most fundamental requirements. These inventories belong to individuals who, at the time of their death, owned little or no land. However, when they did own (small) plots of land, a notable variety of crops is frequently discovered, with vineyards and other fruit trees standing out over cereal yields. Since these were families that had to subsist on very little, it is possible that they sold some of their modest production (especially fruit) to purchase more essential goods for survival. Nevertheless, there is no evidence of industry or diversification of productive activities in the poorest households. In fact, the opposite appears to be true: households with inventories indicating a certain level of affluence were the ones in which a greater number of activities were identified, including large-scale wine production and storage, wool livestock breeding, textile manufacturing, and/or other craft pursuits. Consequently, it was the families with adequate resources who could ensure complete subsistence. If they lacked labour at home, they could always rely on those families with insufficient resources who needed to earn wages. Finally, once their basic needs were fully met, they could visit markets from a favourable position: selling their surpluses and purchasing non-essential goods.

The latter relates with the ninth and last lesson directly related to the thesis, which is provided by the analysis of the inventories of the large land owners. It should not be forgotten that they often descended from ancient lineages of ‘pagesos de remença’ and possibly had ancestors who were serfs of their lords. In any case, the nearly infinite list of consumer goods, some of them incredibly extravagant, discovered in the inventories of these households is almost indecent, particularly when compared to their neighbours who barely survived near the brink of subsistence. Also, the inventories of these large property owners, demonstrate how they had become a small elite, transforming into true rural entrepreneurs who had acquired vast quantities of immovable properties: farms, houses, lands, woods, and so forth, which were worked by wage labourers who received payment in exchange for their labour, tenants who paid rent, or leaseholders who paid a

fee. The system of primogeniture had enabled them to keep the fundamental components of the ancestral estate intact for centuries and expand it, either through the marriage of a male heir to a female heiress or by purchasing lands from destitute peasants. When we combine the system of primogeniture with the significant demographic growth that occurred over the long term during the late Middle Ages and Early Modern times, the perfect environment for these heirs to gradually become rentiers is established, as they have a rising number of landless families eager to work on the properties of these property owners.

As a final remark, I would like to offer one more reflection. It is possible that what follows goes beyond the scope of this study and deduces ideas more than it demonstrates them empirically. Nevertheless, if we regard the completion of a thesis as another milestone in one's academic career, I think it is worthwhile to broaden our perspective and explore new avenues that, in order to be properly paved, will demand further research with fresh sources and potentially innovative methodological approaches.

Hence, in my perspective, the unique way in which capitalist forces have evolved in our region can be largely attributed to the distinctive features of Old Catalonia during its feudal era and the subsequent shift towards capitalism. In many aspects, the way production is structured and resources are distributed in our immediate environment today is a consequence of the 'Catalunya dels Masos' legacy. Although forests in our area are still owned by a small number of large landowners who use wage labour, often sourced from Eastern Europe and the Global South, in a hiring model that may bear some resemblance to that of other agricultural latifundia, large landholdings have never gained a foothold in farmland. From the hazelnuts of 'Brunyola' to the wines of 'Rosselló' and 'Empordà', from the beans of 'Santa Pau' to the apples of 'Figueres', agricultural production that is destined for wider markets is now carried out on small and medium-sized farms. These farms often have a significant reliance on family and social ties, and they frequently collaborate in cooperatives to pool resources and hire wage labour for specific tasks.

Some might object there are fewer and fewer agricultural holdings, which furthermore represent a tiny portion of national production, while the primary sector is bleeding in a slow and painful agony. It's true. However, if there's one thing that stands out about the Girona region within the Spanish industrial landscape, it's the volume and density of small and medium-sized enterprises ('PIME'). Thus, if we take a closer look, could be said that

a Catalonia of 'pimes' is like a Catalonia of 'masos' applied to the world of industry and commerce? That is to say: small or medium-sized businesses, with a significant weight of family labour, led by an ambivalent owner who at times plays the role of a wicked employer and at other times is the first to roll up his sleeves and get to work; who is authoritarian and disciplinarian but also feels sincere solidarity with his employees' problems, because they have names and surnames instead of being a number in a database.

Equally ambivalent are precisely the salaried workers of these businesses. More aware of the production process than in large companies, on some occasions, they are the most militant trade unionists and the first to denounce abuses and injustices, while on other occasions, they cannot avoid feeling empathy for the worries and headaches of the business owner or mistress. Among the ambivalence of the workers, the figure of the supervisor undoubtedly stands out, who, just like the most obedient 'masover', controls every detail of the business, which he often talks about in the first-person because he feels it as his own. Not to mention the ambiguity of, for instance, that mechanic who is in charge of maintaining the machinery of a factory and, being registered as a self-employed worker, technically an entrepreneur, does not miss any opportunity to remind the owner that since he works almost exclusively for him, he could be hired and added to the payroll, thereby avoiding the challenges and uncertainties associated with being an independent professional.

Some might argue the current predominance of small and medium-sized enterprises, made up of individuals interacting without clear-cut class relations, is due to the entrepreneurial and capitalist mentality of the Catalans. Sensible and orderly people, a kind of moralists who like to get up early, work, save, look after our loved ones, go to mass on Sundays, and every four years vote for a political party that fulfils the Lampedusa Paradox, that is to say, one of those who do not consider real transformations but there is no shame in publicly acknowledging that you vote for them. However, in this supposed industrious spirit of today's Catalans, I cannot see anything other than the many and many families of yesterday, who more than two centuries ago were forced to participate in this perverse game called capitalism, without anyone ever asking them if they really enjoyed taking part in it. The rest, as they say, is History.

Perhaps these final paragraphs provide the best lesson learned from completing a History thesis. As historians, we often despise the trite and overused expression which states that

History serves to know the past, understand the present, and predict the future. I don't agree with it, but let's be honest, a certain degree of truth cannot be denied. While I have no crystal ball to foretell what will happen tomorrow, nor do I wish to be a futurist, I am certain that studying our past, with humility but also with ambition, with perseverance but without losing sight of the other important aspects of life, provides us with numerous tools to comprehend the present world we inhabit. Even though we cannot prophesy the future, it equips us to face the challenges of tomorrow with a broader perspective and a more accurate understanding of our surroundings. This pivotal role of history as a tool for critical thinking should not come as a surprise (and if it does, then we historians are not doing our job), because ultimately, paraphrasing the last words of one of so many who lost their lives fighting against the forces of ruthless capitalism: history is ours and it is made by the people. Long live History.

BIBLIOGRAFIA

- Alberola Romá, A. (2021). La inundación de Tortosa de octubre de 1787: extremismo hidrometeorológico, catástrofe y gestión de la emergencia en la fachada mediterránea española durante el siglo XVIII. *Estudis d'Història Agrària*, 33, 99-133.
- Alfani, G. (2015). Economic inequality in northwestern Italy: A long-term view (fourteenth to eighteenth centuries). *Journal of Economic History*, 75(4), 1058-1096.
- Alfani, G. (2017). The rich in historical perspective. Evidence for preindustrial Europe (ca. 1300-1800). *Cliometrica*, 11(3), 321-348.
- Alfani, G. (2021). Economic inequality in preindustrial times: Europe and beyond. *Journal of Economic Literature*, 59(1), 3-44.
- Alfani, G., i Ammannati, F. (2017). Long-term trends in economic inequality: the case of the Florentine state, c. 1300–1800. *The Economic History Review*, 70(4), 1072-1102.
- Alfani, G., i Di Tullio, M. (2019). *The lion's share: inequality and the rise of the fiscal state in preindustrial Europe*. Cambridge University Press.
- Alfani, G., i Ryckbosch, W. (2016). Growing apart in early modern Europe? A comparison of inequality trends in Italy and the Low Countries, 1500–1800. *Explorations in Economic History*, 62, 143-153.
- Alfani, G., i Thoen, E. (2020). *Inequality in rural Europe (Late Middle Ages-18th century)*. Corn Publication Series.
- Allen, R. C. (2019). Class structure and inequality during the industrial revolution: lessons from England's social tables, 1688–1867. *The Economic History Review*, 72(1), 88-125.
- Allen, R. C. (2017). *The industrial revolution: A very short introduction* (Vol. 509). Oxford University Press.
- Allen, R. C. (2013). *Historia económica mundial: una breve introducción*. Alianza.
- Allen, R. C. (2000). Economic structure and agricultural productivity in Europe, 1300–1800. *European Review of Economic History*, 4(1), 1-25.
- Allen, R. C. (2001). The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War. *Explorations in Economic History*, 38, 411–447.

- Allen, R. C. (2009). *The British industrial revolution in global perspective*. Cambridge.
- Allen, R. C. (1999). Tracking the Agricultural Revolution in England. *The Economic History Review*, 52(2), 209–235.
- Allen, R. C. i Weisdorf, J. (2011). Was there an ‘industrious revolution’ before the industrial revolution? An empirical exercise for England, c. 1300–1830. *The Economic History Review*, 64(3), 715-729.
- Almenar, L. (2018). «Lo dret de l’inventari ben fet». El context normatiu dels inventaris valencians i les seues implicacions per a la història del consum a l’Edat Mitjana. Dins B. Moreno (Ed.). *Els inventaris Post Mortem: Una font per a la història econòmica i social* (pp. 17-35). Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines.
- Alsina, C., Feliu, G., i Marquet, Ll. (1990). *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*. Curial.
- Alvarado, J. (2009). *El negoci del suro a la comarca de la Selva. Del segle XVIII a mitjan segle XX*. Centre d’Estudis Selvatans.
- Álvarez-Nogal, C., Prados De La Escosura, L., i Santiago-Caballero, C. (2016). Spanish agriculture in the little divergence. *European Review of Economic History*, 20(4), 452-477.
- Ang, J., Banerjee, R., i Madsen, J. (2010). Innovation, technological change and the British Agricultural Revolution. *CAMA working paper series*.
- Anderson, S. (2007). The economics of dowry and brideprice. *Journal of Economic Perspectives*, 21(4), 151-174.
- Anglisano, A., i Goñi, J. (2021). *La tradició terrissera de Breda (s. XV – s. XX). Terrers, obradors, forns, elaboració i vocabulari*. Centre d’Estudis Selvatans.
- Antón, J. (1998). *La herència cultural: alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Arce, C. (1985). *¿Quién es quién en la nobleza española?* Mitre.
- Barrera, A. (1990). *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*. Alianza.
- Baten, J., i Hippe, R. (2018). Geography, land inequality and regional numeracy in Europe in historical perspective. *Journal of Economic Growth*, 23(1), 79-109.

- Baten, J., i Van Zanden, J. L. (2008). Book production and the onset of modern economic growth. *Journal of Economic Growth*, 13(3), 217-235.
- Béaur, G. (2011). Le contrat de mariage dans les sociétés européennes. Enjeux familiaux et pratiques des acteurs. *Annales de Démographie Historique*, 121(1), 5-21.
- Bengtsson, E., Missiaia, A., Olsson, M., i Svensson, P. (2018). Wealth inequality in Sweden, 1750–1900. *The Economic History Review*, 71(3), 772-794.
- Bengtsson, E., i Svensson, P. (2022). The living standards of the labouring classes in Sweden, 1750–1900: Evidence from rural probate inventories. *Agricultural History Review*, 70(1), 49-69.
- Bernardos, J. B., i Hernández, M. (2010). Europa se abre al mundo: crecimiento, crisis y divergencia. La edad moderna (1450-1650). Dins F. Comín, M. Hernández i E. Llopis, (Eds.). *Historia Económica Mundial. Siglos x-xx* (pp. 67-113). Crítica.
- Bernat, P. (2008). *Ciència, tècnica i agricultura a la Catalunya de la Il·lustració (1766-1821)*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- Bois, G. (1978). Against the neo-Malthusian orthodoxy. *Past & Present*, 79, 60-69.
- Bolt, J., i Van Zanden, J. L. (2020). Maddison style estimates of the evolution of the world economy. A new 2020 update. *Maddison-Project Working Paper WP-15*.
- Boltho, A., i Toniolo, G. (1999). The assessment: the twentieth century. *Oxford Review of Economic Policy*, 15(4), 1-17.
- Bonnain-Dulon, R. (2011). Nineteenth-Century Marriage Contracts and Migration of Young Women in the Pyrenees. *Annales de Démographie Historique*, 121(1), 49-68.
- Bosch, M. (2021). *Viure de renda. La Gestió del patrimoni Carles, 1770-1860*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- Boucekkine, R., De la Croix, D., i Peeters, D. (2007). Early literacy achievements, population density, and the transition to modern growth. *Journal of the European Economic Association*, 5(1), 183-226.
- Boudjaaba, F. (2011). Comparing the Norman Dowry System in Vernon and Pont-l'Évêque as a Means to Preserving Patrilineage Interests (1750-1824). *Annales de démographie historiques*, 121(1), 121-139.

Bourdieu, J., Kesztenbaum, L., i Postel-Vinay, G. (2014). *L'enquête TRA, histoire d'un outil, outil pour l'histoire: Tome I. 1793-1902*. INED.

Bover, A. (1993). *La Ceràmica*. Diputació de Girona.

Bovenkerk, H., i Fertig, C. (2023). Consumer revolution in north-western Germany: Material culture, global goods, and proto-industry in rural households in the seventeenth to nineteenth centuries. *The Economic History Review*, 76(2), 551-574.

Brea-Martínez, G., i Pujadas-Mora, J. M. (2019). Estimating long-term socioeconomic inequality in southern Europe: The Barcelona area, 1481–1880. *European Review of Economic History*, 23(4), 397-420.

Brewer, J., i Porter, R., (eds.) (2013). *Consumption and the World of Goods*. Londres: Routledge.

Bringas-Gutiérrez, M. (2000). *La productividad de los factores en la agricultura española (1752-1935)*. Banco de España.

Cappelli, G., i Baten, J. (2021). Numeracy development in Africa: new evidence from a long-term perspective (1730–1970). *Journal of Development Economics*, 150, 1-10.

Casanovas, S. (1978). *Memòries d'un pagès del segle XVIII*. Curial.

Cases, J. (1987). Els rodors de la comarca de la Selva. *AIXA. Revista del Museu Etnològic del Montseny, la Gabella*, 1, 59-64.

Chazottes, M. A. (2020). Couteaux, fourchettes; orfèvres et couteliers: 1ère approche de la production des ustensiles de table à Marseille au XVIIIe siècle. *Boire et manger en Provence (Xe-XXe siècles): Étude archéologique et historique de la consommation alimentaire*.

Cipolla, C. M. (1970). *Educación y desarrollo en Occidente*. Ariel.

Clark, G. (2001). Farm wages and living standards in the Industrial Revolution: England, 1670-1869. *The Economic History Review*, 54(3), 477-505.

Clark, G. (2005). The condition of the working class in England, 1209–2004. *Journal of Political Economy*, 113(6), 1307-1340.

- Clark, G., i Feenstra, R. C. (2003). Technology in the great divergence. Dins M. Bordo, A. Taylor i J. Williamson (Eds.). *Globalization in historical perspective* (pp. 277-322). University of Chicago Press.
- Clark, G.. (2007). The long march of history: Farm wages, population, and economic growth, England 1209–1869. *The Economic History Review*, 60(1), 97-135.
- Codina, Jaume (1998). *El gir de 1750: origen y creixement modern de la població*. Pagès Editors.
- Coma, N. (2023). *Aproximació a les fonts per a l'estudi de la diferenciació social pagesa a Catalunya (1570-1620)*. Treball final de màster, Universitat de Girona.
- Comín, F. (2011). *Historia económica mundial. De los orígenes a la actualidad*. Alianza.
- Compte, A. (1993). Vida rural a les terres marginals de l'Empordà, durant la primera meitat del segle XIX. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 26, 175-232.
- Congost, R. (1990). *Els propietaris i els altres*. Eumo.
- Congost, R. (1993). Creixement econòmic i moviment de rendes. Els dots de l'Alt Empordà i de la Selva durant la primera meitat del segle XIX. *Estudi General*, 13, 173-199.
- Congost, R. (1997). De pagesos a hisendats: Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840). *Recerques: història, economia, cultura*, 35, 51-72.
- Congost, R. (2001). Guerra, pàtria i estadística: el despertar polític dels hisendats gironins (1795-1800). *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 42, 379-379.
- Congost, R. (2007a). Sobre casos intermediaris i creixements espontanis. Els treballadors de la regió de Girona. *Estudis d'Història Agrària*, 20, 133-154.
- Congost, R. (2007b). *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre «la gran obra de la propiedad»*. Crítica.
- Congost, R. (2010). El declivi dels capítols matrimonials en el segle XX. Dins R. Ros (Ed.). *Els capítols matrimonials. Una font per a la Història Social* (pp. 89-102). Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

- Congost, R. (2010). Els dots com a indicadors de les desigualtats socials i de la seva evolució en el temps. Dins R. Ros (Ed.). *Els capítols matrimonials. Una font per a la Història Social* (pp. 161-193). Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- Congost, R. (2014). Més enllà de les etiquetes. Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials humils. La regió de Girona (1770-1850). *Recerques: Història, Economia, Cultura*, 68, 165-191.
- Congost, R. (2015a). *The Catalan Mas: Origins, transformations and the end of an agrarian system*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- Congost, R. (2015b). Els canvis en l'Empordà del segle XVIII: la tesi d'una revolució industriosa. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 46, 371-388.
- Congost, R., Jover-Avellà, G., i Biagioli, G. (2003). *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poderi*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- Congost, R., Orallo, R. G., Regincós, J., Saguer, E., i Serrano, L. (2021). De la extracció de dades a la representació geogràfica. Una proposta de utilització de documents obtinguts mitjançant transcripció automàtica. *XVII Congreso de Historia Agraria – SEHA*.
- Congost, R., Planas, J., Saguer, E., i Vicedo, E. (2010). ¿Quién transformó la agricultura catalana? Los campesinos como actores del cambio agrario en Cataluña, siglos XVIII-XX. Dins R. Garrabou i R. Robledo (Ed.). *Sombras del progreso. Las huellas de la historia agraria* (pp. 171-197). Crítica.
- Congost, R., Portell, J., Saguer, E., i Serramontmany, A. (2012). Dispensation from Banns. A Data Source for Historical Demography and Social History. *Population*, 67(3), 465-478.
- Congost, R. i Ros, R. (2018). Els inventaris de la gent humil: els treballadors de la regió de Girona al segle XVIII". Dins B. Moreno (Ed.). *Els inventaris Post Mortem: Una font per a la història econòmica i social* (pp. 63-86). Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- Congost, R., i Ros, R. (2013). Change in society, continuity in marriage: an approach to social dynamics through marriage contracts (Catalonia, 1750–1850). *Continuity and Change*, 28(2), 273-306.

Congost, R., Ros, R., i Saguer, E. (2016). Beyond life cycle and inheritance strategies: The rise of a middling social group in an Ancien Régime society (Catalonia, eighteenth Century). *Journal of Social History*, 49(3), 617-646.

Congost, R., Ros, R., i Saguer, E. (en premsa). More industrious and less austere than expected. Evidence from inventories of agricultural workers in north-eastern Catalonia (1725-1807). *Rural History*.

Congost, R., i Saguer, E. (2013). De contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètuas: una negociació des de baix? La regió de Girona, 1700-1900. *Jornades d'estudi de la Vinya a la Fassina*.

Cousins, B. (2022). Social differentiation of the peasantry (Marxist). *The Journal of Peasant Studies*, 49(7), 1387-1398.

Crafts, N., i Mills, T. C. (2009). From Malthus to Solow: How did the Malthusian economy really evolve? *Journal of macroeconomics*, 31(1), 68-93.

Crayen, D., i Baten, J. (2010). Global trends in numeracy 1820–1949 and its implications for long-term growth. *Explorations in Economic History*, 47(1), 82-99.

Cressy, D. (1980). *Literacy and the social order: Reading and writing in Tudor and Stuart England*. Cambridge University Press.

Croot, P., i Parker, D. (1978). Agrarian class structure and economic development. *Past & Present*, 78, 37-47.

De Pleijt, A. M., i Van Zanden, J. L. (2016). Accounting for the “Little Divergence”: What drove economic growth in pre-industrial Europe, 1300–1800? *European Review of Economic History*, 20(4), 387-409.

De Vries, J. (1994). The industrial revolution and the industrious revolution. *Journal of Economic History*, 54(2), 249-270.

De Vries, J. (2009). *La revolución industrial. Consumo y economía doméstica desde 1650 hasta el presente*. Crítica.

Dean, D., Hann, A., Overton, M., Whittle, J. (2004). *Production and consumption in English households 1600-1750*. Routledge.

Delgado, B. (1992). *Historia de la educación en España y América*. Ediciones SM.

- Dennison, T., i Ogilvie, S. (2014). Does the European marriage pattern explain economic growth?. *The journal of economic history*, 74(3), 651-693.
- Epstein, L. (2000). *Freedom and Growth. The rise of states and markets in Europe, 1300-1750*. Routledge.
- Esteve, E. (2011). *Homes, terres, cases i masos del Baix Empordà. Estudi de les transformacions socials als segles XVIII i XIX*. Tesi doctoral. Universitat de Girona.
- Falk, M. (2023). *Consumption and living standards in Early Modern Rural Households: Probate evidence from Southern Sweden, c. 1680-1860*. Working Paper presented at 14th European Social Science History Conference.
- Faus Condomines, J. (1907). *Els capítols matrimonials a la comarca de Guissona*.
- Faus, J. (1907). *Els capítols matrimonials a la comarca de Guissona*.
- Feliu, G. (1991). *Precios y salarios en la Cataluña moderna*. Banco de España. Servicio de Estudios.
- Feliu, G. (2012). *Història econòmica de Catalunya*. Base.
- Fernández, M. L. (2009). L'Alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa durant el segle XVIII. *HMiC: Història Moderna i Contemporània*, 7, 35-45.
- Fernández, M.L. (2007). L'alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa durant el segle XVIII. *Manuscrits: Revista d'Història Moderna*, 25, 273-276.
- Ferrer, Ll. (2002). ¿Modernización fiscal? La implantación del Catastro en Cataluña. Dins C. Camarero (Coord.). *El Catastro de Ensenada. Magna averiguación fiscal para alivio de los vasallos y mejor conocimiento de los reinos* (pp. 45-54). Ministerio de Hacienda, Centro de Publicaciones y Documentación.
- Ferrer, Ll. (2007a). *Hereus, pubilles i cabalers. El sistema d'hereu a Catalunya*. Afers.
- Ferrer, Ll. (2007b). Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials. *Estudis d'Història Agrària*, 20, 17-68.
- Ferrer, Ll. (2008a). El segle XVIII: culminació i final d'un model de creixement econòmic agrari. Dins E. Giralt (Dir.). *Història Agrària dels Països Catalans. volum III* (pp. 55-88). Fundació catalana per a la recerca i la innovació.
- Ferrer, Ll. (2008b). La diversitat de l'activitat econòmica a la Catalunya moderna: més enllà de la renda feudal», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 28, 732-736.

- Ferrer, Ll. (2011). Apparition, évolution et logique des contrats de mariage en Catalogne (xvie-xixe siècle). *Annales de Démographie Historique*, 121(1), 23-48.
- Ferrer, Ll. (2012). El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII Protoindustrialització?. *Catalan Historical Review*, 5, 195-209.
- Ferrer, Ll. (2016). El crecimiento demográfico de las comarcas de Girona en el siglo XVIII y los cambios hacia la transición demográfica en la primera mitad del siglo XIX. *Revista de Demografía Histórica*, 34(2), 17-52.
- Ferrer, Ll. (2021). La transició demogràfica primerenca de Catalunya. *Recerques: història, economia, cultura*, 78, 27-96.
- Firebaugh, G., i Goesling, B. (2004). Accounting for the recent decline in global income inequality. *American Journal of Sociology*, 110(2), 283-312.
- Fleury, M., i Valmary, P. (1957). Les progrès de l'instruction élémentaire de Louis XIV à Napoléon III, d'après l'enquête de Louis Maggiolo (1877-1879). *Population*, 71-92.
- Fontana, J. (2005). Prólogo a la primera edición. Dins A. Carreras i X. Tafunell (Coord.). *Estadísticas históricas de España, siglos XIX-XX*. Fundacion BBVA.
- Fontana, J. (2018). *L'ofici d'historiador*. Arcadia.
- Fontana, J. (2019). *Capitalisme i democràcia, 1756-1848: com va començar aquest engany*. Edicions 62.
- Furet, F., i Ozouf, J. (1977). *Lire et écrire: l'alphabétisation des français de Calvin à Jules Ferry*.
- Galor, O. (2005). From stagnation to growth: unified growth theory. *Handbook of economic growth*, 1, 171-293.
- Galor, O., i Moav, O. (2002). Natural selection and the origin of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1133-1191.
- Galor, O., i Weil, D. N. (2000). Population, technology, and growth: From Malthusian stagnation to the demographic transition and beyond. *American economic review*, 90(4), 806-828.
- García-Montero, H. (2020). Wealth inequality in Catalonia, 1400-1800. Sources, data and a case study. Dins G. Nigro (Ed.). *Disuguaglianza economica nelle società preindustriali:*

cause ed effetti/Economic inequality in pre-industrial societies: causes and effect (pp. 115-130). Firenze University Press.

Garrabou, R., Planas, J., i Sagner, E. (2001). *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*. Eumo.

Giampietro, M., i Mayumi, K. (2000). Multiple-scale integrated assessment of societal metabolism: introducing the approach. *Population and Environment*, 22(2), 109-153.

Gifre, P. (2009). *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (Veguèria de Girona, 1486-1720)*. Tesi doctoral, Universitat de Girona.

Ginot, A. (2021). Els drets sobre la pesca a l'Alt Maresme (terme de Montpalau). Delme, castelletge i peix senyoriu (segles XIII-XVI). *Estudis d'Història Agrària*, 33, 161-188.

Ginot, A. (2019). La possessió de terres i els pescadors de Tossa (1400-1512). *Quaderns de la Selva*, 31, 23-42.

Grau i Pujol, J. M. (1996). *Catàleg del fons notarial del districte de Santa Coloma de Farners*. Fundació Noguera.

Grau, J. M., i Puig, R. (1992). Vidriers a la comarca de la Selva (ss. XVI-XIX). *Quaderns de la Selva*, 5, 55-69.

Grinin, L., i Korotayev, A. (2015). *Great divergence and great convergence. A Global Perspective*. Springer International Publishing.

Hajnal, J. (1965). European Marriage Patterns in Perspective. Dins *Population in History: Essays in Historical Demography* (pp. 101-143). Arnold.

Hamilton, A. (1792). *Report on manufactures*.

Harley, J. (2021). Domestic production and consumption in English pauper households, 1670–1840. *Agricultural History Review*, 69(1), 25-49.

Heras de Puig, M. (2001). *Biografia, ó, explicació del arbre geneològich de la descendència de casa Heras de Adri, 1350-1850*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

Hidalgo, D. (2019). *La Guerra de la Quàdruple Aliança i l'origen dels Mossos d'Esquadra*. Tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili.

Hobsbawm, E. (1962) *The Age of Revolution*. Abacus.

Hobsbawm, E. (2014). *Trilogía eras: La Era de la Revolución 1789-1848, La Era del Capital 1848-1875, La Era del Imperio 1875-1914*. Capitán Swing.

Huang, P. C. (2002). Development or involution in eighteenth-century Britain and China? A Review of Kenneth Pomeranz's *the great divergence: China, Europe, and the making of the modern world economy*. *The Journal of Asian Studies*, 61(2), 501-538.

Hughes, D. O. (1978). From brideprice to dowry in Mediterranean Europe. *Journal of Family History*, 3(3), 262-296.

Humphries, Jane, i Weisdorf, J. (2019). Unreal wages? Real income and economic growth in England, 1260–1850. *The Economic Journal*, 129(623), 2867-2887.

Instituto Nacional de Estadística (INE). (2018). *Censo de Floridablanca 1787*.

Jackson, T. (2022). The New History of Old Inequality. *Past & Present*, 259(1), 13-28.

Jedwab, R., Johnson, N. D., i Koyama, M. (2022). The economic impact of the Black Death. *Journal of Economic Literature*, 60(1), 132-178.

Jover-Avellà, G. (2021). Per un món rural sustentable: aproximació històrica a la proposta d'una renda bàsica universal. *Mestall*, 49, 4-7.

Jover-Avellà, G. (2022). Guido Alfani and Erik Thoen (eds.) Inequality in rural Europe (Late Middle Ages-18th century). *Historia Agraria*, 87, 321-325.

Jover-Avellà, G., i Manera-Erbina, C. (2009). Producción y Productividad Agrícolas en la Isla de Mallorca, 1590–1860. *Revista De Historia Económica / Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 27(3), 463-498.

Jover-Avellà, G., i Pujadas-Mora, J. (2017). “A ro de 28 sous i mig oli mes, i mesureta”: els salaris de les collidores d'olives a Mallorca, 1645-1687. *Estudis d'Història Agrària*, 29, 65-102.

Kautsky, K. (1974). *La cuestión agraria*. Laia.

Kolakowski, L. (1976). *Main currents of Marxism*. Oxford University Press.

Kriedte, P., Medick, H., i Schlumbohm, J. (1982). *Industrialization before Industiarlization*. Cambridge University Press.

Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.

- Labrousse, E. (1933). *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*.
- Lambrecht, T., i Ryckbosch, W. (2020). Economic inequality in the rural Southern Low Countries during the fifteenth century: sources, data and reflections. Dins *Economic inequality in pre-industrial societies: causes and effects* (pp. 205-229). Firenze University Press.
- Lanzinger, M. (2011). Marriage contracts in various contexts: Marital property rights, sociocultural aspects and gender-specific implications. Late-eighteenth-century evidence from two Tirolean court districts. *Annales de Démographie Historique*, 121(1), 23-48.
- Le Bris, D. i Tallec, R. (2023). The European marriage pattern and the sensitivity of female age at marriage to economic context. Montesquieu-Volvestre, 1660–1789. *Cliometrica*, 17(2), 187–231.
- Le Roy Ladurie, E. (1978). A reply to professor Brenner. *Past & Present*, 79, 55-59.
- Lee, J., i Lee, H (2016). Human capital in the Long Run. *Journal of Development Economics*, 122, 147-169.
- Lemire, B. (1988). Consumerism in preindustrial and early industrial England: The trade in secondhand clothes. *The Journal of British Studies*, 27(1), 1-24.
- Lemire, B. (1991). Peddling fashion: salesmen, pawnbrokers, tailors, thieves and the second-hand clothes trade in England, c. 1700-1800. *Textile History*, 22, 67-82.
- Lemire, B. (1997). *Dress, culture and commerce: the English clothing trade before the factory, 1660-1800*. Basingstoke: Macmillan.
- Lindert, P. H., i Williamson, J. G. (2003). Does globalization make the world more unequal? Dins M. Bordo, A. Taylor i J. Williamson (Eds.). *Globalization in historical perspective* (pp. 227-276). University of Chicago Press.
- Livi Bacci, M. (1987). El Censo de Floridablanca en el contexto de los censos europeos. Dins *La Población Española en 1787. II Centenario del Censo de Floridablanca. Congreso Histórico Nacional*, 43-58.
- Llopis Agelán, E., García-Hiernaux, A., García Montero, H., González Mariscal, M., i Hernández García, R. (2009). Índices de precios de tres ciudades españolas, 1680-1800: Palencia, Madrid y Sevilla. *América Latina en la historia económica*, 32, 29-80.

- Llopis, E., i García Montero, H. (2009). Precios y salarios en Madrid, 1680-1800. *Investigaciones de Historia Económica*, 7(2), 295-309.
- Lluch, E., (1996). *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*. Edicions 62.
- Lluch, R., i Mallorquí, E. (2015). The Mas in the middle ages. Origins and evolution. Dins R. Congost (Ed.). *The Catalan Mas. Origins, transformations and the end of an agrarian System* (pp.25-53). Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- López, F. (1981). Lisants et lecteurs en Espagne au XVIIIè siècle. Ébauche d'une problematique. Dins *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime* (pp. 139-148). Edics ADPF.
- Maddison, A. (2003). *Development centre studies the world economy historical statistics: historical statistics*. OECD publishing.
- Maddison, A. (2007). *Contours of the world economy 1-2030 AD: Essays in macro-economic history*. Oxford University Press.
- Madoz, P. (1985) *Catalunya al Diccionario Geográfico Estadístico de España y sus posesiones de Ultramar*. Curial.
- Mallorquí, E. (2005). El sobirà de Santa Creu d'Horta (Osor): del mas medieval a la masia moderna. *Quaderns de la Selva*, 17, 81-104.
- Mallorquí, E. (2010). El forn de vidre de Santa Pellaia de l'any 1304. *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 489-511.
- Manzel, K., Baten, J., i Stolz, Y. (2012). Convergence and divergence of numeracy: the development of age heaping in Latin America from the seventeenth to the twentieth century 1. *The Economic History Review*, 65(3), 932-960.
- Marfany, J. (2006). Choices and constraints: marriage and inheritance in eighteenth- and early-nineteenth-century Catalonia. *Continuity and Change*, 21(1), 73-106.
- Marfany, J. (2010). Els canvis en el costum: Igualada en el segle XVIII. Dins R. Ros (Ed.). *Els capítols matrimonials. Una font per a la Història Social* (pp. 105-113). Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

Marfany, J. (2020). *Terra, protoindústria i població a Igualada, c.1680-1829. Una via catalana de transició al capitalisme?* Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

Marshall, A. (1890). *Principles of economics*.

Marx, K. (1951). *Theories of Surplus-value*. Lawrence and Wishart.

Mas-Ferrer, J. (2015). *Canvis i continuïtats a l'àrea de Santa Coloma de Farners. Una aproximació a partir dels capítols matrimonials. 1750-1805*. Treball final de master, Universitat de Girona.

Mas-Ferrer, J. (2016a). Canvis i continuïtats a l'àrea de Santa Coloma de Farners. Una aproximació a partir dels capítols matrimonials (1750-1805). *Mestall. Butlletí de l'Associació d'Història Rural*, 40, 18.

Mas-Ferrer, J. (2016b). Transformacions socioeconòmiques a l'àrea de Santa Coloma de Farners (la Selva): una aproximació a partir dels capítols matrimonials (1750-1805). *Quaderns de la Selva*, 28, 71-85.

Mas-Ferrer, J. (2020). Pautes de consum i condicions de vida dels treballadors de la terra a partir dels inventaris post mortem a Catalunya: el cas de la Selva (1750-1805). *Estudis d'Història Agrària*, 32, 69-96.

Mas-Ferrer, J. (2023). «Labradors» sense terra i «jornaleros» propietaris? Etiquetes i categories analítiques en l'estudi de l'estructura agrària de la Regió de Girona a finals de l'Antic Règim. *Recerques: historia, economia, cultura*, 82, 69-93.

Mas-Ferrer, J. (2023). In search of the ideal husband. Could inequality in the pre-industrial era be measured through dowries? North-eastern Catalonia, 1750-1825. *Investigaciones de Historia Económica – Economic History Research*, 19(2).

Mas-Ferrer, J. (en premsa). «per no saber de escriurer...»*Escola, alfabetització i consum literari a la Selva Interior*. Centre d'Estudis Selvatans.

Mas-Ferrer, J. (en premsa). Rodells al bosc i canaris al menjador. El patrimoni de l'elit rural de les Guillerries a principis del segle XIX. Dins *Llibre d'actes del II Congrés Herències – Legacies*.

Maspons, F. (1935). *La llei de la família catalana*. Barcino.

Mckendrick, Neil, Brewer, John i Plumb, John H. (Ed.). *The Birth of the Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-Century England*. Indiana University Press.

Medick, H. (1976). The proto-industrial family economy: The structural function of household and family during the transition from peasant society to industrial capitalism. *Social History*, 1(3), 291-315.

Melchior, A., Telle, K., i Wiig, H. (2000). Globalisation and inequality. *Royal Norwegian Ministry of Foreign Affairs, Studies on Foreign Policy Issues. Report 6B*.

Mendels, F. (1972). Proto-industrialization: the first phase of the industrialization process. *The Journal of Economic History*, 32(1), 241-261.

Milanovic, B. (2018) 'Towards an explanation of inequality in pre-modern societies: the role of colonies, urbanization, and high population density', *Economic History Review*, 71(4), 1029-1047.

Milanovic, B., Lindert, P. H., i Williamson, J. G. (2007). *Measuring ancient inequality*. World Bank Policy Research Working Paper 4412.

Milanovic, B., Lindert, P. H., i Williamson, J. G. (2011). Pre-industrial inequality. *The Economic Journal*, 121, 255-272.

Mill, J. S. (1848). *Principles of Political Economy*.

Mijatovic, B., i Milanovic, B (2021). The real urban wage in an agricultural economy without landless farmers: Serbia, 1862–1910. *The Economic History Review*, 74(2), 424-448.

Mokyr, J. (2002). *The gifts of Athena. Historical origins of the knowledge society*. Princeton University Press.

Molist, Pep. (2021). *L'impacte de la immigració a Sant Hilari Sacalm: 1900-1980*. Treball final de master, Universitat de Girona.

Morelló Baget, J., Orti Gost, P., Reixach Sala, A., i Verdés-Pijuan, P. (2020). A study of economic inequality in the light of fiscal sources: the case of Catalonia (14th-18th centuries). Dins G. Nigro (Ed.). *Disuguaglianza economica nelle società preindustriali: cause ed effetti/Economic inequality in pre-industrial societies: causes and effect* (pp. 145-167). Firenze University Press.

- Moreno, B. (2007). *Consum i condicions de vida a la Catalunya Moderna. El Penedès, 1670-1790*. Consell Comarcal de l'Alt Penedès.
- Moreno, B. (2018). Els inventaris post mortem catalans a l'època moderna: característiques, punts forts i punts febles. Dins B. Moreno (Ed.). *Els inventaris Post Mortem: Una font per a la història econòmica i social* (pp. 37-61). Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- Moreno, B. (Ed.). (2018). *Els inventaris post mortem: una font per a la història econòmica i social*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- Moreno, B. (2020). Les dones a les economies domèstiques preindustrials: treball, terra, dot i escreix a l'Alt Penedès del segle XVIII. *Estudis d'Història Agrària*, 29, 103-128.
- Moreno, P.L. (1989). *Alfabetización y cultura impresa en Lorca*. Universidad de Múrcia.
- Moreno, P.L., i Viñao, A. (Ed.). (1988). *Alfabetización y Educación de Adultos en Murcia: pasado, presente y futuro*. Universidad de Múrcia.
- Mutos, C. (2022). *Pagesos, menestrals i rendistes: Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana: 1702-1861*. Tesi doctoral, Universitat de Girona.
- Nadal, J. (1985). Un siglo de industrialización en España, 1833-1930. Dins N. Sánchez-Albornoz (comp.). *La modernización económica de España 1830-1930* (pp.89-101). Alianza.
- Nadal, J., i Giralt, E. (1960). *La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française*. París, S.E.V.P.E.N.
- Nicolini, E. i Ramos Palencia, F. (2016). Decomposing income inequality in a backward pre-industrial economy: Old Castile (Spain) in the middle of the eighteenth century. *The Economic History Review*, 69(3), 747-772.
- Nielsen, R. W. (2016). Growth of the world population in the past 12,000 years and its link to the economic growth. *Journal of Economics Bibliography*, 3(1), 1-12.
- Núñez, C. E. (1992). *La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España Contemporánea*. Alianza.
- Núñez, C. E., i Tortellà, G. (1993). *La maldición divina. Ignorancia y atraso económico en perspectiva histórica*. Alianza.

- Ogilvie, S., i Cerman, M. (1996). The theories of proto-industrialization. Dins S. Ogilvie i M. Cerman (Eds.). *European proto-industrialization* (pp. 1-11). Cambridge University Press.
- Ortiz-Bobea, A., Ault, T. R., Carrillo, C. M., Chambers, R. G., i Lobell, D. B. (2021). Anthropogenic climate change has slowed global agricultural productivity growth. *Nature Climate Change*, *11*(4), 306-312.
- Overton, M. (1996). *Agricultural revolution in England: the transformation of the agrarian economy 1500-1850*. Cambridge University Press.
- Paine, T. (1793). *Letter addressed to the Addressers on the late Proclamation*.
- Pamuk, S. (2007). The Black Death and the origins of the ‘Great Divergence’ across Europe, 1300–1600. *European Review of Economic History*, *11*, 289–317.
- Pamuk, S., van Zanden, J. L., Broadberry, S., i O'Rourke, K. H. (2010). Standards of living. *The Cambridge economic history of modern Europe*, *1*, 217-34.
- Pascua Sánchez, M. J. (1989). Aproximación a los niveles de alfabetización en la provincia de Cádiz: las poblaciones de Cádiz, El Puerto de Santa María, Medina Sidonia y Alcalá de los Gazules entre 1675 y 1800. *Trocadero*, *1*.
- Patriquin, L. (2004). The agrarian origins of the industrial revolution in England. *Review of Radical Political Economics*, *36*(2), 196-216.
- Pélissier, J. P., i Rébaudo, D. (2004). Une approche de l’illettrisme en France. La signature des actes de mariage au XIXe siècle dans l’enquête 3000 familles. *Histoire & Mesure*, *XIX* 1-2, 1-30.
- Pérez Molina, I. (1994). Las mujeres y el matrimonio en el derecho catalán moderno. Dins I. Pérez Molina et al., (Eds.). *Las mujeres en el antiguo régimen. Imagen y realidad (s. XVI-XVIII)* (pp. 21-56). Icaria.
- Pérez-Artés, M. C., i Baten, J. (2021). Land inequality and numeracy in Spain during the seventeenth and eighteenth century. *Historia Agraria*, *83*, 7-39.
- Pérez-Moreda, V., i Reher, D. (2003). Hacia una definición de la demografía urbana: España en 1787. *Revista de Demografía Histórica-Journal of Iberoamerican Population Studies*, *21*(1), 113-140.

- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
- Piketty, T. (2019). *Capital i ideologia*. Edicions 62.
- Piketty, T. (2020). *Capital and ideology*. Harvard University Press.
- Piketty, T. (2021). *Una breve historia de la igualdad*. Deusto.
- Pomeranz, K. (2000). *The Great Divergence: Europe, China, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press.
- Pometti Benítez, K. A., i Barriendos, M. (2021). Impactos y gestión de las epidemias de fiebres y de sarampión en un contexto de fuerte irregularidad climática: el caso de Barcelona (1793-1794). *Estudis d'Història Agrària*, 33, 63-97.
- Postan, M., Hatcher, J. (1978). Population and class relations in feudal society. *Past & Present*, 78, 24-37.
- Prieto Figueroa, L. B. (2006). *El magisterio americano de Bolívar*. Fundación Biblioteca Ayacucho.
- Rams, E. (2002). Els oficis perduts dels bosquerols de les Guilleries, *Revista d'etnologia de Catalunya*, 20, 162-173.
- Reixach, A. (2022). Fuentes para el estudio de la desigualdad en la Cataluña bajomedieval: los registros de tallas de la ciudad de Gerona a examen (c. 1360-c. 1540). *Espacio Tiempo y Forma. Serie III, Historia Medieval*, 35, 561-596.
- Rey Castelao, O. (1998). Niveles de alfabetización en la Galicia de fines del Antiguo Régimen. *Bulletin hispanique*, 100(2), 271-311.
- Robinson, P. (1998). Literacy, numeracy and economic performance. *New Political Economy*, 3(1), 143-149.
- Roche, D. (1991). *La culture des apparences: une histoire du vêtement (XVIIe-XVIIIe siècle)*. Fayard.
- Ros, R. (2009). Canvis i continuïtats de les pràctiques hereditàries. Els casos de Sant feliu de Guíxols i la Vall d'Aro, 1780-1860. *Estudis d'Història Agrària*, 22, 19-46.
- Ros, R. (2010). Capítols vilatans, capítols rurals: els capítols matrimonials de Sant Feliu de Guíxols i la Vall d'Aro (1780-1860). Dins R. Ros (Ed.). *Els capítols matrimonials*.

Una font per a la Història Social. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 115-132.

Ros, R. (2020). Diferenciació econòmica, transmissió de l'ofici i acció col·lectiva. La manufactura tapera catalana (1750-1860). *Recerques: història, economia, cultura*, 76, 93-123.

Ros, R., i Alvarado, J. (2006). Treball i pluriactivitat al sector surer català, c. 1750-1920. *Estudis d'Història Agrària*, 19, 105-141.

Ros, R., i Sala, P. (2014). Redes comerciales y desarrollo industrial en la manufactura corchera catalana antes de 1914. El ejemplo de Genís y Cía. *Revista de Historia Industrial - Industrial History Review*, 56, 49-80.

Rubinger, R. (2006). Signatures and Popular Literacy in Early Seventeenth-century Japan. *Educational Studies in Japan*, 1, 63-75.

Ryckbosch, W. (2016). Economic inequality and growth before the industrial revolution: the case of the Low Countries (fourteenth to nineteenth centuries). *European Review of Economic History*, 20(1), 1-22.

Saguer, E. (1907). Règim econòmic familiar de Girona y son bisbat segons els mes frequents pactes matrimonials. *Revista jurídica de Catalunya*.

Saguer, E. (2005). *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà, 1850-1880*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

Saguer, E., i Jover, G. (2013). Les comptabilitats com a font per a la història rural. Dins E. Saguer, G. Jover, i H. Benito (Eds.). *Comptes de senyor, comptes de pagès. Les comptabilitats en la història rural* (pp. 15-32). Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

Sala-i-Martin, X. (2002). The disturbing "rise" of global income inequality. *NBER Working Paper Series*, 894.

Sandberg, L. (1993). Ignorancia, pobreza y atraso económico en las primeras etapas de la industrialización europea: variaciones sobre el gran tema de Alexander Gerschenkron. Dins C. Nuñez, i G. Tortellà (Eds.). *La maldición divina. Ignorancia y atraso económico en perspectiva histórica* (pp. 61-90). Alianza.

- Sanllehy, M. A. (2009). Els capítols matrimonials a la Vall d'Aran (segles XVIII-XIX). Algunes aportacions per a l'estudi de la casa. *Estudis d'Història Agrària*, 22, 61-90.
- Santiago-Caballero, C. (2011). Income inequality in central Spain, 1690–1800. *Explorations in Economic History*, 48(1), 83-96.
- Scheidel, W. (2017) *The Great leveller*. Princeton University Press.
- Schofield, R. S. (1968). The measurement of literacy in pre-industrial England. Dins J.Goody (Ed.). *Literacy in traditional societies* (pp. 310-326). Cambridge University Press.
- Schultz, T. W. (1971). *Investment in human capital. The role of education and research*.
- Schultz, T. W. (1981). *Investing in People. The Economics of Population Quality*. University of California Press.
- Serramontmany, A. (2015). *Nivells de vida, dinàmiques socials i canvi històric. L'àrea de Besalú, 1750-1850*. Tesi doctoral, Universitat de Girona.
- Simon, A. (2021). *Els orígens del miracle econòmic català*. Rafael Dalmau.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.
- Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The review of Economics and Statistics*, 39, 312-320.
- Soubeyroux, J. (1985). Niveles de alfabetización en la España del siglo XVIII. Primeros resultados de una encuesta en curso. *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, 5, 159-172.
- Soubeyroux, J. (1998). L'alphabetisation dans l'Espagne Moderne: bilan et perspectives de recherche. *Bulletin Hispanique*, 100, 231-254.
- Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennett, E. M., i Sörlin, S. (2015). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347(6223), 1259855.
- Szostak, R (2015). A Growth agenda for economic history. Dins A. Greif, L. Kiesling i J. Nye (Eds.). *Institutions, Innovation, and Industrialization: Essays in Economic History and Development* (pp. 245-274). Princeton University Press.

Tarrés, J. (2005). L'Antiga xarxa de camins de les Guïlleries. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 46, 357-365.

Taussig, F. W. (1911). *Principles of economics*.

Tello, E. (1987). *Pagesos, menestrals i rendistes: Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana: 1702-1861*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.

Tello, E., Roca, A., i Garrabou, R. (1999). Preus del blat i salaris agrícoles a Catalunya (1720-1936). Dins M. Gutierrez (Ed.). *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya. Homenatge al Dr. Jordi Nadal. Vol 2* (pp. 422-460). Universitat de Barcelona.

Thompson, E. P. (2012). *La formació de la classe obrera en Anglaterra. Capitán Swing*.

To, Ll. (1997). *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Publicacions de l' Abadia de Montserrat.

Torra, L. (1999). Pautas de consumo textil en la Cataluña del siglo XVIII. Una visión a partir de los inventarios post-mortem. Dins J. Torras i B. Yun (Dirs.). *Consumo, condiciones de vida y comercialización: Cataluña y Castilla, siglos XVII-XIX* (pp. 89-105). Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura.

Torra, L. (2002). Cambios en la oferta y la demanda textil en Barcelona (1650-1800). *Revista de historia industrial*, 22, 13-44.

Torras, J. (1996). Productes vinícoles i integració mercantil a Europa, S. XVI-XVIII. Una panoràmica. *Estudis d'Història Econòmica*, 14, 23-33.

Torras, J. (2010). Jan De Vries, La revolución industrial. Consumo y economía doméstica desde 1650 hasta el presente, Barcelona, Crítica, 2009, 518 pp. *Revista de Historia Industrial*, 19, 181-183.

Torras, J., i Yun, B. (Dirs.) (1999). *Consumo, condiciones de vida y comercialización: Cataluña y Castilla, siglos XVII-XIX*. Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura.

Valls-Junyent, F. (2003). *Aiguardents i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Eumo.

Van der Ploeg, J. D. (2016). *El campesinado y el arte de la agricultura. Una manifesto chayanoviano*. Icaria.

- Van Zanden, J. L. (1995). Tracing the beginning of the Kuznets Curve: Western Europe during the Early Modern Period. *The Economic History Review*, 48(4), 643-664.
- Ventura, M. (1986). Lletrats i il·letrats en una ciutat de la Catalunya moderna: Mataró, 1750-1800. *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 257-263.
- Vericat, P., Piqué, M., Koua, O., i Pla, M., 2010. *Mapa de formacions forestals pures i mixtes de Catalunya a partir del Mapa Forestal de España 1:50.000 digitalitzat*. Centre de Ciència i Tecnologia Forestal de Catalunya.
- Vicedo, E. (1991). *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents: producció, propietat i renda*. Crítica.
- Vila, P. (1977). *La divisió territorial de Catalunya*. Curial.
- Vilar, P. (1966). *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Vol III. Edicions 62.
- Vilar, P. (1974). La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i sobre un destí. *Recerques: història, economia, cultura*, 3, 7-22.
- Viñao, A. (1983). Fuentes estadísticas de ámbito nacional-estatal para el estudio de la escolarización en el nivel elemental (1750-1832). *Escolarización y sociedad en la España contemporánea (1808-1970)*. II Coloquio de Historia de la Educación, 881-892.
- Viñao, A. (1984). Del analfabetismo a la alfabetización. Análisis de una mutación antropológica e historiográfica. *Historia de la Educación*, 3, 151-189.
- Voth, H-J. (2000). *Time and work in England 1750-1830*. Oxford Clarendon Press.
- Voth, H-J. (2001). The longest years: new estimates of labor input in England, 1760–1830. *The Journal of Economic History*, 61(4), 1065-1082.
- Weatherill, L. (1988). *Consumer behaviour and material culture in Britain, 1660-1760*. Routledge.
- Williamson, J. G. (1985). *Did British capitalism breed inequality?* Allen & Unwin.
- Williamson, J. G. (2010). Five centuries of Latin American income inequality. *Revista de Historia Económica*, 28(2), 227-252.
- Williamson, Jeffrey G. (2012). *Comercio y pobreza: Cuándo y cómo comenzó el atraso del Tercer Mundo*. Planeta.

Williamson, J. G., i Lindert, P. H. (1980). Long-term trends in American wealth inequality. Dins J. Smith (Ed.). *Modeling the distribution and intergenerational transmission of wealth* (pp. 9-94). University of Chicago Press.

Wrigley, E. A. (1988). *Continuity, chance and change: The character of the industrial revolution in England*. Cambridge University Press.

Wrigley, E. A. (2006). The transition to an advanced organic economy: half a millennium of English agriculture. *The Economic History Review*, 59(3), 435-480.

Zamora, F. (1973). *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Curial.

Zamorano, R. (2002). Castanyes i rodells. *Lauro: revista del Museu de Granollers*, 24-24.

Žmolek, M. A. (2013). *Rethinking the industrial revolution: five centuries of transition from agrarian to industrial capitalism in England*. Brill.